

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

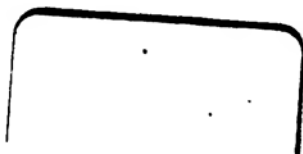
About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

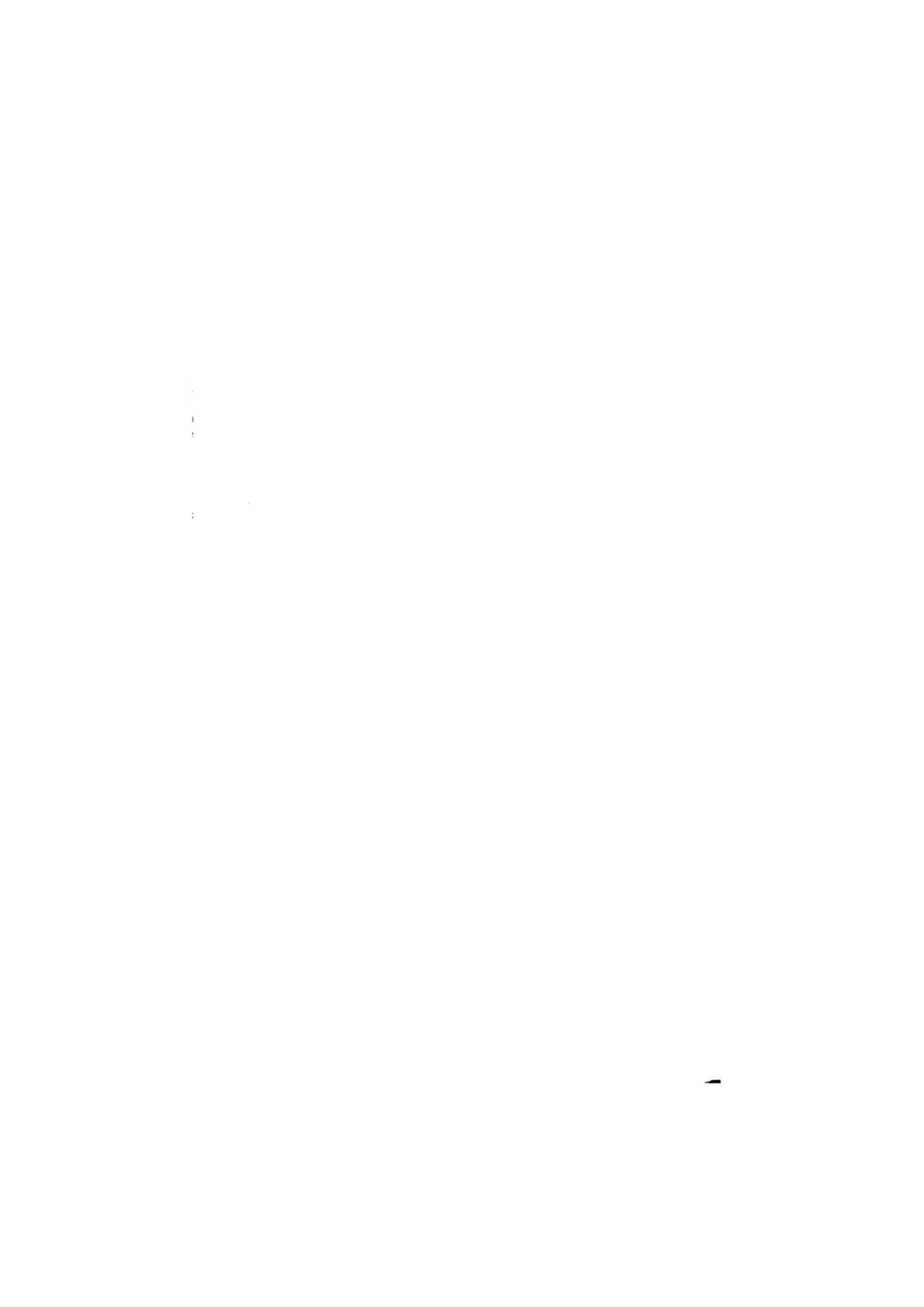
Slav 3222.855

HARVARD
COLLEGE
LIBRARY

Mitteilungen der Ukrainischen Gesellschaft der
Wissenschaften in Kiew.

ЗАПИСКИ
Українського Наукового Товариства
В КИЇВІ.

==
РЕДАКЦІЙНИЙ КОМІТЕТ

Мих. Грушевський, Вол. Лоретц.

====
Книга II.

==
КИЇВ.—1908.

З друкарні Першої Київської Друкарської Спілки. Трьохвиглядська, 5.

5545
11-2

-

Mitteilungen der Ukrainischen Gesellschaft der
Wissenschaften in Kiew.

ЗАПИСКИ

Українського Наукового Товариства

В КИЇВІ.

==

РЕДАКЦІЙНИЙ КОМІТЕТ

Мих. Грушевський, Вол. Лоретц.

==

Книга II.

==

КИЇВ.—1908.

З друкарні Першої Київської Друкарської Спілки. Трохосвітительська, 5.

5595
11-2

ЗАПИСКИ

Українського Наукового Товариства
в Києві

ВИХОДИТИМУТЬ ВІД Р. 1908.

Передплата на першу серію: 5 р. з пересилкою в Росії,
за кордон—6 р., для студентів, учеників, народніх учите-
лів 3 р., для членів Товариства 2 р.

Приймаєть ся передплата в бюро Товариства, при редакції
„Л. Н. Вістника“, Прорізна, 20.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА
У ЛЬВОВІ.

український науковий журнал,

присвячений передовсім українській історії, фільольогії й етнографії,
виходить під редакцією *М. Грушевського*, що два місяці книжками по
15 аркушів (XVII РІК ВИДАННЯ).

Розвідки з наук історичних і фільольогічних, матеріали й замітки, пе-
регляд часописей українських й иньших (до двіста часописей), критичні
оцінки й реферати з наукової літератури, що дотикає ся українознавства.

Передплата в Росії 6 р. на рік, поодинокі книжки по 1 р. 50 к.

Передплату приймає контора Літературно-Наукового Вістника, Київ,
Прорізна, 20. Там же можна діставати поодинокі книжки.

Ціна сеї книжки нарізно 1 р. 50 к.

-

Mitteilungen der Ukrainischen Gesellschaft der
Wissenschaften in Kiew.

ЗАПИСКИ
Українського Наукового Товариства

В КИЇВІ.

==

РЕДАКЦІЙНИЙ КОМІТЕТ

Мих. Грушевський, Вол. Лорентц.

====

Книга II.

==

КИЇВ.—1908.

З друкарні Першої Київської Друкарської Спілки. Трьохсвятительська, 5.

△
Slav 3222.855 (2)

БІБЛІОТЕКА
Академії Наук
УРСР

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
22 FEB 1971

Ukr. Fed.

Високошанованому

Павлову Митцевському

о нагоди ювілею його 45-літньої наукової

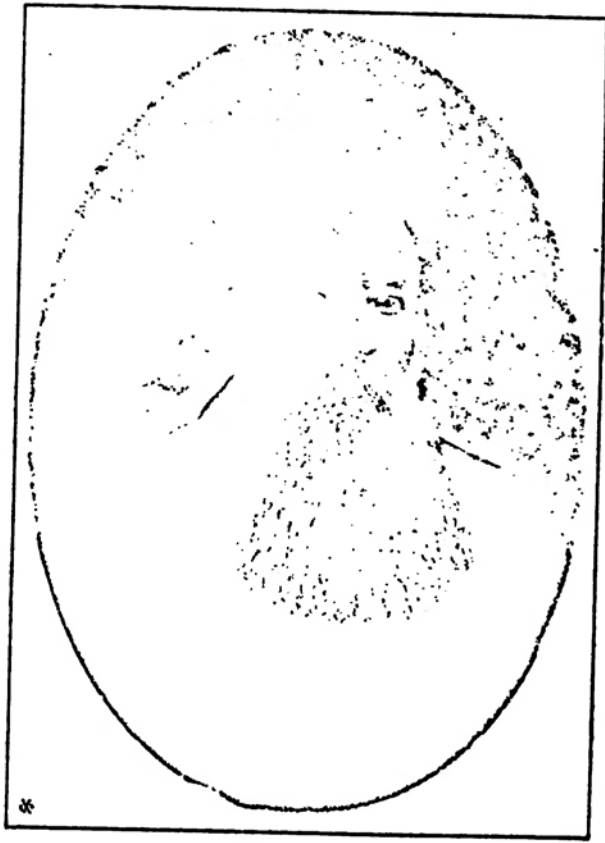
діяльності

присвячує

Українське Наукове Товариство

в Києві.

БИБЛИОТЕКА
Академии Наук
УРСР

БИБЛИОТЕКА
1. 2-й этаж
УРСР

Павло Житецький.

До ювілею 45-літньої наукової діяльності.

Написав В. Перетц.

Наука в Росії рідко знає випадки довгої і животної роботи під той час навіть, як науковий діяч працює в оточенні, що забезпечує йому спокійну творчість, і коли світової марності хвиля її не вриває. Ще рідше дається опостерегти, що випялась щаслива вчена робота, коли життя її поставило тамою то неминучу важку працю ремісничу за шматок хліба, то так їм близько знані „зовнішні і незалежні“ причини. Вільна творчість—то за першим рухом заказана овіч, то недосяжний ідеал для того загалу вчених трудювників, що з замилювання до науки працюють, уваги на себе не маючи. Образ діяльності вченого, що вчасно не вступив „до цеху“, малюється так: снаги і запалу повинні виступає талан на заводі науковому й суспільному, на жертву дає все, що є дорогого, чим часто красає той ранок життя, і увесь молодого серця пал, увесь ідеалізм молодечий та свіжий кладе в улюблену справу..... і готовий віддати всю свою снагу науці—падає під лютої дійсності вдариами, в лепцатах життя, то вганяючи за шматком хліба, то під гнітом так добре відомим російському обивателю „незалежних причин“, що ламають людині життя, що сушать іскристе хисту джерело і викидають молодого науки робітника з назначеної колії далеко від культурної і наукової роботи. І гине, пропадає марно хист, він вayne й маріє на цвіту прибитий, а за іншої, доброї години він став ся б окрасою не що йно особистого життя, але й цілих сторінок в історії науки. І не

часто поведеться піднести ся з того злого разу, і як що пощастить, то лишень сильне дужому духом, що в натурі його глибоко жевріє довічний вогонь, невгашена жага до знання, той творчий дух, що не подумують його забити ані пересліди, ані нужда. Не для користи, не для слави роблять такі діячі на вжиток науки. Вони роблять тим, що для них не робити, не творити—це значить зректи ся жаття.

Таким світлим і рідким об'явом є Павло Ігнатович Житецький, що ювілей його 45-літньої діяльності на полі науки й літератури недавно врочисто обходило Київське Наукове Товариство.

Життя і творчість, що часто в негоді з собою, поєднались через нього, бо він зумів сполучити трудну довголітню діяльність педагога з прореченням гуманності й поступу і з чисто теоретичною діяльністю вченого, далекого, як те може здати ся при першому погляді на його праці—від сюжетів і запитань прудкопливної сучасності.

Нижче ми маємо дати нарис життя й наукової діяльності П. І. Житецького до цього часу, чи докладніше—до часу обходни його 45-літнього ювілею.

I.

Народив ся Павло Ігнатович 23 декабря 1836 р. в Кременчуці, де отець його був священником, пізніше протосреєм. Одержавши середню освіту в Полтавській семінарії, що тоді була в Переяславі, на вищу науку П. І. був посланий в гурті перших учнів до Київської Духовної Академії. В оточенні нового товариства, де був і такий видатний талан, як М. Ф. Владимирський-Буданов, і не без впливу професора загальної історії, еромонаха Валеріана, палкий, займистий молодик хутко зрозумів, що є сила загадок, що далеко сягають за межі тісно-богословської науки. Відчити пр. Троїцького і пр. П. Д. Юркевича з філософії і психології рано кинули в душу П. І. верно тої властивості, що не давала навпрості обмежити ся на сухе, холодне спостереження уривкового матеріалу, а завжди вела до того, щоб ваяти його загальною синтезуючою ідеєю.

Нове окоło життєве, нові інтереси, нові незнані розробання появили молодика на першому спітканні з наукою.

Душевна боротьба, при фізичних до того недугах (П. І-чу загрожували сухоти) закінчила ся розривом з строго церковним, вузьким світоглядом, і в три роки після вступу до Академії П. І., як і небагато з товаришів, по студенських розривах, куди задушливий притул схолястичної мудрости і вступив до університету на історико-філологічний відділ.

На відділі тому тоді не то що не ясніли більші таланти, але й звичайних не було. Під той саме час, коли в Москві на постаті були Вуслаєв, в Петербурзі Срезневський, Шпін, — в Київі прсвід давали студентам, що обрали собі на фак словесні науки, пр. Селін, добрий мовник, але не дуже щоб учений, пр. Лівниченко та Яроцький—цей так і зовсім не вчений, що з рештою не шкодило йому, щоб сидіти довгі роки на кафедрі.

Своє замилування до студій язикових і літературних П. І. що найперше завдячав самому собі, добре вгадавши своє правдиве покликання. Потім того—двом впливам, що не з університету йшли. В занятті язикознавством, переважно філософським, натхнення і поміч П. І. давав Мих. Андр. Тулов, помішник куратора Київської учебн. округи, ревний сторонник ідей Пірогова, що в справі спорудження людських шкіл веднав значний гурт педагогів—начителів середньої школи і студентства. Межи студентами, що способили молодиків до вчителювання в людській українській школі, був і П. І. Житецький. М. А. Тулов, автор кількох праць з „філософської граматики“ прищепив П. І-чу любов до студій над філософією язика.

Тим часом П. І. ще за свого студентства заприятелював ся з гуртком, що мав на чолі В. В. Антоновича. То була доба, коли прокидалось українство, коли формулювали ся виразні демократично-народні ідеали, коли „ходили в нарід“ не для того тільки, щоб освічувати його, але й на те, щоб студіювати побит, звичаї, вірування, творчість. Першим реченкам української народовчої молоді, що перенялась ідеалами Кирило-Методівського братства, довелось не то що будити національну свідомість людського загалу, читаючи книжки, уряджуючи відчаті й розмови, а й студіювати етнографію, історію язика, юридичних звичаїв, усної поезії українського народу.

На ґрунті замилування до простого люду плекало ся в студенському гурті своєрідне „славянофільство“, не вели-

корусько-панславістичного відтінку, а таке, що мало в ідеалі більшу федерацію брацьких славянських народів, де було місце й українському народови, що старі славянофіли його зовсім зневажили, а славянофіли нової формації, що одділилися від перших провістників славянофільства лишень їх негативні сторони, взяли ся гонити його.

Київський славянофільський студентський гурток купчив ся біля кола аматорів драматичної штуки. Той власне гурток і доручив П. І. написати свого маніфеста з погляду федеративних ідеалів славянства наперевагу оголошеній в „Дні“ статті В. І. Ламанського, що стояв на ґрунті славянофільсько-централістичному. Стаття Житецького (надрук в „Основи“ 1862 р.), що ми нижче викладаємо, не подобала ся великоруським членам гуртка, що мали погляди однакові з централістами, і автор П, переспівивши ся в вузкості славянофільської доктрини, разом з товаришамп-українцями покинув той гурток, заявивши пізніше так звану стару громаду вкупі з найближчими приятельми, межн якими були й небіжчики Т. Рильський та В. Антонович.

Скінчивши курс в університеті, П. І. поїхав на посаду вчителя російської літератури до Кам'янця, де вислужив з 1863 по 1867 р., а потім того знову повертаєть ся до Києва і поступає далі в своїй важкій чинности як професор середньої школи, під горою шпитків, маючи для наукової роботи коли не коли вільну хвилину. Молодий навчитель енергично готуєть ся до наукової діяльности і спочатку має неначе захоплення від пр. Селіна, що мав надію приготувати собі в особі П. І. наступника на кафедрі. Але мабуть не без впливу зовнішніх причин, пр. Селін повернув свій перший намір і висловив своєму талановитому учневи, що професором російської літератури в Київському університеті може бути тільки великорус та ще й москвич... Але й ця не надто радісна відповідь не знеохотила молодого вченого до науки, і на 3-й археологічний з'їзд в Києві 1876 р. він приготував свою першу більшу працю наукову про явиз Пересопницької евангелії 1556—61 рр., що виявила дуже добру на той час філологічну вправність автора. Пізавшись на тому самому з'їзді з відомим славістом І. І. Срезневським, Житецький віддаєть ся науковій роботі, досяжуючи історичну долю української мови і друкує в 1876 р. свій „Очерк звуковой истории“

малоруського нар'ччя", де мимо підрахунку всього того, що було зроблено в науці перед тим, пропонував ряд своїх гіпотез на підставі уважного студіювання давніх писаних пам'яток і живої української мови, переважно її північних діалектів. Не мало зазнав клопоту молодий автор, друкуючи свою обширну дисертацію, поки одержав дозвіл надрукувати її в „Извѣстіяхъ“ Київського університету з правлення виділу по реценії доц. Яроцького. Заживши свідомости, яко автор більшого наукового діла в фільології, П. І. заохочений від відомого славіста пр. А. А. Котляревського, що за велику вагу ставив його праці, наважився розпочати магістерські іспити, і склавши їх, після блискучого диспуту в маї 1876 р., ушанований був ученим ступінем магістра російського язика і літератури.

Інакше невзабарі пішло ся на те, що П. І. мусть був не з власної волі кинути Київ, де його мешкання адало ся адміністрації шкідливим і небезпешним. Він переїзю ся до Петербургу в 1880 р., де відновивши знайомість з пр. Срезневським, на його пропозицію, в 1881 р. вступив приватдоцентом до Петербурзького університету і почав читати відчитти з історії язика. Але туга по дому змусила П. І. при першій змозі повернутись до Києва, де мали ся вигляди на ваканцю катедру руського язика і літератури. На пропонування значної части виділу в А. А. Котляревським на чолі, Житецький поставив свою кандидатуру, і адалось, справа на добре виїде і кандидатом і виділвом, що в особі його набував свіжої, видатної сили наукової. Але доля розсудала не так. Як положено гальки, то більшістю одного голоса кандидатуру Житецького відкинено, і кажуть, той становчий голос належав до земляка, професора-українця.

Зіставшись, як він сам висловлював ся, „попом без парафії“, П. І. мусть знову взятись до вчителювання в середній школі, але в скрутї щоденного життя, під тягарем і зморю учительської праці, не занедбав він наукової роботи. Втративши університецьку аудиторію і можливість формувати нові кадри дослідників української літератури й язика, П. І. зістав ся вірним і щирим приятелем тих молодих учених, що вдавали ся до нього, шукаючи помочі, вказівок, порад.

Через дальші роки по тому і до останнього часу згід пера невтомного вченого раз у раз звляють ся наукові до-

свідці, з них деякі й досі є добірим наданням до історії студіювання українського язика і давньої літератури. В січні 1893 р. з П. І. стала ся сумна пригода — параліж правої сторони, що назавжди прикував його до кабінету. Але й ця недуга, зробивши П. І. тілесно безвладним, не вгасила в нім творчої сили. За вдатні праці в декабрі 1898 р. П. І. обрала Академія Наук в члени-кореспонденти. Живучи в боротьбі з надугами, П. І. і досі не кидає працювати над загадками української фільології, чуйно відкликаючись на об'яви сучасного українського життя, з-особна — беручи енергійний уділ в перекладанні євангелія на українську мову. 30 мая, с. р., Рада *almae matris* П. І., знаменуючи його наукові заслуги, згідно з пропозицією історико-фільологічного відділу, ухвалила одностайно вшанувати заслуженого українського вченого ступінем доктора *honoris causa*.

Шкільна молодь знає П. І. Житецького головню з його вчених підручників, що гостро відрізняють ся від інших аналогічних книжок; їх засада—ідея поспільної еволюції, гоївість філософського і фільологічного життя, багатий фактичний знадіб, зв'язаний загальною ідеєю—давлю привернули до себе увагу педагогічного світа. Такі вчені можуть писати тільки автори, що опріч педагогічного досвіду мають ще великий науковий апарат і сильну творчу думку.

Що ж нового й цінного вложив П. І. Житецький до скарбниці наукової? Чим збагатив він спеціально українську фільологію, які загадання П він уперше освітив, поставив науково? Які завдання пощастило розяснати цьому першому піонерови історичного студіювання українського давнього письменства й язика?

Нижче ми спробуємо подати до уваги читачеві по змові відповідь на ці питання, вкладаючи головніші праці Житецького. Тепер дамо їх список в хронологічному порядку.

1. „Русскій патріотизмъ“, Основа, 1862 р., березиль,— 21 ст. (дата 11 дек. 1861 р.).

2. „Описание Пересопницькой рукописи XVI в. съ приложениемъ текста Евангелія отъ Луки, выдержекъ изъ другихъ

евангелістовъ и 4 страници снимковъ* (окремий відбиток в „Трудовъ 3-го Археологическаго съѣзда“), Київ, 1876 р., 79 ст. in 4° (дата — 1874 р.).

3. „Очеркъ звукової исторіи малорусскаго нарѣчія“, Київ, 1876, IV+376 ст. (окремий відбиток в „Извѣстій Університета Св. Владимира“). 1875, № 2-6.

4. „Die Niederlage B. Chmelnicki's bei Beresteczko am Flusse Styr 1651, in gleichzeitiger poetischer Bearbeitung“, Archiv für slavische Philologie, 1877, II B., ss. 301 — 307.

5. „Ueber das altrussische Lied von Jgora Heereszug“, Archiv f. slav. Philologie, 1877, IV B., ss. 642—660 (дата: Київ, 27 марта 1877 р.).

6. „Малорусскій вертепъ Гр. П. Галагана, съ предисловіемъ П. Н. Житецкаго“, Киевская Старина, 1882 р., октябрь, ст. 1—8.

7. „Старинныя воззрѣнія русскихъ людей на русскій языкъ“ (рѣчь, читанная на актѣ въ Коллегіи П. Галагана 1 окт. 1882 г.), Киевск. Стар. 1882 р., ноябрь, ст. 276 — 291.

8. „Очеркъ литературной исторіи малорусскаго нарѣчія въ XVII вѣкѣ. Съ приложеніемъ словаря книжной малорусской рѣчи по рукописи XVII в.“ Київ, 1889. IV+162+102 ст. (окремий відбиток в „Киевской Старини“).

9. „Діалогъ Платона „Кратилъ“, Журн. Министерства Народнаго Просвѣщенія, 1890 р., декабрь, ст. 307 — 318.

10. „Мысли о народныхъ малорусскихъ думѣхъ“, Київ, 1898. IV+249 ст. (окремий відбиток в „Киевск. Стар.“).

11. Памяти Георгія Конисскаго (1717—1795), Київ, 1895 (окремий відбиток в „Киевск. Стар.“). 9 ст.

12. „Замѣтки о разныхъ методахъ наученія народныхъ малорусскихъ думъ“, Этнографич. Обзорніе, 1895 р., № 4 (кн. XXVII), ст. 108 — 121.

13. „Теорія сочиненія“, Київ, 1893 р. (шесте виданія 1907 р.).

14. „Теорія поезіи“, Київ, 1898 р. 6+292 ст. (шесте вид. 1908 р.).

15. „Очерки по исторіи поезіи“, Київ, 1898 р., 5+278 ст. (четверте вид. 1907 р.).

221, 222

16. „Знамєнє Котляревскаго и древнѣйшій описокъ ея въ связи съ обзоромъ малорусской литературы XVIII вѣка“. Київ, 1900, VI+174+180 ст. (окремий відбиток з журн. „Києвская Старина“).

17. „Историко-литературныя послѣдованія и матеріали“. Т. I, ч. 1 и 2. Сочиненіе В. Перетца. СПб. 1900 г. Рецензія члена-корреспондента (Акад. Наукъ) П. И. Житецькаго (окремий відбиток з „Отчета о присужденіи премій митр. Макарія въ 1901 г.“) СПб. 1903 р., 60 ст. (дата: Київ, 1901 р., апрѣля 10 дня),

18. „В. Гумбольдтъ въ исторіи философскаго языкованія“, Вопросы философіи и психологіи, 1900 р., кн. I (51), ст. 1 — 30.

19. „Острозька трагедія“. Розвідка Павла Житецькаго. Записки Наук. Товар. ім. Шевченка, т. LI, Львів, 1903, 24 ст.

20. „Къ исторіи литературной русской рѣчи въ XVIII в.“ Извѣстія отдѣленія русск. яз. и словесп. Импер. Академіи Наукъ, 1903 р., т. VIII, кн. 2, ст. 1 — 51 (і окремай відбиток).

21. „О переводахъ Евангелія на малорусскій языкъ“, Изв. отд. р. яз. и слов. Импер. Академіи Наукъ, 1905 р., т. X, кн. 4, ст. 1 — 65 (і окр. відбиток).

В нижче поданому огляді ми спочатку дамо резюме першої молодечої статті П. І. Житецькаго, що була наче маніфестом його суспільних поглядів і програмою дальшої діяльності суспільної і наукової. Потім того вже зокрема розважимо його наукові праці з історії языка й літератури.

II.

Серцем і живцем статті Житецькаго в „Основи“, провідною ідеєю, що оживляє автора—є протест свідомого українця проти вузького, одностороннього розуміння „руського патріотизму“, що виставили речники славянофільства, уносячи мрією „слити славянскіє ручьи въ русскомъ морѣ“. В своїх розумуваннях Житецький виходить не з частої „теорії“, так характерної і для епохи, коли він виступив з

своєю статтею,—і для його супротивників, що призначались часто догматично, апріорно дивитись на історичну роль і значіння в потімнім часі великоруської галузі руського народу. П. І. орудує фактами і скрізь, висловлюючи ті або інші твердження, амагає до того, щоб уґрунтувати їх історичними даними: риса характерна для публіциста — в прийдучому вченого.

Не переказуючи докладно цілої статті, багаті на свіжі мислі з ознакою живого, молодого натхнення, ми тільки подамо з неї кілька уступів, щоб характеризувати Житецького під той момент, коли прокинулися в нім ідеї, що на службу їм він віддав ціле життя, що стали підвалиною його дальшої діяльності. Багато з того, що висловив студент Житецький, видається дивним впливом інтуїтивного пізнання і творчості. Але вже вченим, в добу дійшлого віку, не міг він зупинити ся на тому, що він висловив, сказати б, „на віру“, і не мало пошквив сяги, щоб науково мотивувати правди, що відкрили ся йому в запалі натхнення.

Відповідаючи своєму супротивникови, що визнавав, що Росія і Україна мають один спільний літературний язык і гадав, що в російській літературі і освіті є та підпора, що потрібно її українцям в боротьбі з поляками, — Житецький писав: „Невже опріч переваги числом над поляками, українці самі по собі не мають своїх духовних сербдків на боротьбу з ними і завжди повинні звертати солодкі очі з надією тудою, де зброю і силу їм готують видавці російських газет і часописів, де існує російська література — засіб готових понять і готового язика, приляно для них відчинений“ (4)... „Ми переконані“, пише він далі: „що український нарід сам в собі повинен шукати підпори в тих випадках, коли наступають на його народню особовість, що його язык і література — історичний орган його особовости — одинока тривка сила, на яку він може вповати, і що готові позичені на час форми, накинені згори і через те не цементовані органічно з його вдачою, так само непридатні для її цілости, як і польська пропаганда, що точить її коріння зі споду“ (5).

Українська література, сама думка про окрему українську літературу, адалася супротивникам Житецького „що-найбільшою недоречністю“. Тільки „для звичливости“

вони згоджувались допустити їм „для домового вжитку“. Не без іронії пише Житецький з того приводу, наче завчуваючи розумок і прокид української літератури: „Український язык — язык сіл, а не цивілізованих міст; українська література — утір народнього духа, а не літературного цеху... Чи не правда, яка ж то чудна претензія — заявляти її права на самостійність“ (5). Але дамо, що український язык не досить виглажено: Житецький нагадує своему супротивникови ту правду, що на неї дуже часто й тепер забувають, що „язык науки не одразу творить ся, так само, як і язык літератури“ і що останній попереджає першого, бо „спочатку життя, а потім уже свідомість пережитого“ (6). А тим часом Житецький ловить на слові свого супротивника: „український язык, то провінціальний язык, українську літературу деградовано на місцеву словесність. А що ж та місцева словесність, як не окрема література?“ (5).

Житецький підкресляє анти-демократичні, великопанські стосунки славянофілів до народу, що вибачно залічують українську літературу до порядку річей „про домовий вжиток: глибоко зворушує душу цей легкомисний приєуд, де крайня неповага до народу брідко еднається з панським нерозумінням його сили, природности самостійного розвою — цієї одної причини, при якій тільки й можна народови переступити за поріг домових потреб — в правом особової участі в загальному житті і впливу на її хід“ (6).

Житецький не виключав (в підготованій статті) українського народу в загально-руській історії — бо доля здавна звязала обидві ці галузі східно-славянського племя; одначе він „не зливав минулого життя України з життям великоруського народу до такої однаковости, щоб уважити російський літературний язык в тій самій мірі надбанням великорусів, як і українців. *Suum cuique*“ (7). Звідти, як признать той тезіс, автор висноує: „коли є дві руські народности, то є й два руських языки, і мусять бути дві окремі і самостійні літератури“ (10), бо література, як і язык, виражає найтипичніше народню психіку, народні риси і способи розуміти й виражати мисль і почуття.

Наш учений уважає за недоречний той тон впрочі, що взяв його супротивник, твердячи, „що ніколи українці не утворюють языка літератури й освіти“ (10). І просто даючи

причину супротивників, Житецький вражає його в найбільше місце епіговів первісного славянофільства: „загалі зневажно ставитись до об'яву самостайної народньої сили і тоном ляховісного птаха викликати з прийдучого фальшиві страхи—річ не гідна людей, що раз-у-раз друком заявляють, що вони поважають і люблять всяку славянську народність — справа, в рештою, що сама себе знаймує ідеєю загально руського патріотизму і загально-руського славянства“ (11). Кажуть, мова українська така полібна до великоруської, що Шевченка розуміє простий великорус так само, як і простий українець; „але невже справді Шевченко писав українським язиком, а не великоруським з капризу своєї натурі, а не в журтнішньої невідбійної конечности творити?... Чи не ясна річ, що він не хотів силувати себе, бо не хотів двоїтись“ (12)... „Висновок явний: коли Шевченко був артист, а не віршоман український, то конечною умовою його артистичної творчости були: 1) тип, що поседає всю оригінальну будову життя і 2) така мова, таке слово, що має бути конечним атрибутом типу і формулювати всі відтінки і індивідуальні риси його. Такий тип — українська народність; таке слово — український язик“ (13).

Показуючи на історичні процеси, що доконують ся в мові протягом її історичного життя і розщеплюють її на діалекти, Житецький гаряче й виразно, як завжди, висловлює мислі, зовсім нові багатьом тогочасним руським філологам: людвий український язик звуть французьким *patois* себ-то провінціалізамою; „недомислбно дивним є цей погляд упривільшованої освіченности на людвий язик нашим часом, коли не завмерли ще останні звуки поезії Шевченка, коли тим *patois* великий поета відкрив глибокості оригінальної сили і таким чином відбудував народню особовість, забезпечивши їй назавжди вільний і самостійний орган в язичі, яким сам писав. Язик — то вільний орган духа: він чужий аристократизмови і всяким умовним рубрикам, що пригадали цивілізатори. Його повня повинна бути повнею життя без огляду на касту і поділ, що є в ній“ (14).

Уважаючи на закиди, що український язик — язик простого люду, знаряддя елементарної мислі, — автор трохи нижче нагадує своїм супротивникам, що й росийська література допіру виробила свій науковий язик, і що це можна

річ і для української літератури (16). Історія показала, наскільки 45 літ тому мав рацію Житецький.

Висловлюючись про взаємни української і великоруської літератури, Житецький стоїть на науково-еволюційному погляді. Нічого не становлячи наперед, нічого не пророкуючи, він твердо вірить в те, що живітне, здатне до розвитку абище нічим не задушиш, а що межвітне, мертво і те й саме поступом життя вивержене буде з його механізму. Навмисне бажання, заходи поодиноких осіб зробити рамки, поставити перепони розвитку народнього духа — в загальному ході історичного процесу є підняттям безвиглядним, заздалегідь засудженням на неповодження.

„Ми гадаємо, що життя не можна вложити ні в тісні, ні в широкі рамки, ні замкнути його безвихідно в сферу чистої індивідуальности, ні позбавити його індивідуальности: хай краще воно само з себе викриваєть ся, само себе означає. Через те питання, як і що візьме українська література від російської науки й освіти мусить розв'язати ся практично, і розв'яже його сам український нарід, а в жаднім разі не трибуналь російських „патріотів,“ що не до тям іт руські інтереси на іншій мові, опріч їх власної і що своєю виключністю нарушають рівновагу сил цілого руського племя“ (18). „Ми стоїмо, — продовжує нижче свою думку Житецький, — за природний поступовий розвиток українського народу з себе самого; російські патріоти в існуванні української літератури, спостерігаючи факт, що не пасує до рівня і характеру звичайних явищ руської історії, пропонують зворотну дорогу — згорн в долину“ (70).

Такими словами кінчає свою статтю Житецький: „Але вже той безперечний факт, що українська література має загальний інтерес, що вона живий і самостійний член загально-руської мислі, при всій своїй індивідуальности і під її захистом — доводить, що вона будучеє ся не на піску, а на твердому ґрунті, і в своєму теперішнім має тривку поруку прийдучого розвитку, що вона досить впаначплась для того, щоб не затерти ся в часопленому неботребі під впливом цівілізаторського впливання російських патріотів. Сумніти ся в тому можуть тільки вони, патріоти-скептики. Але кожному своє: їм — теорія, нам — життя; їм — казання, нам — чинення; їм — ораторія до самозасліплення

й самоваглушення, нам — зір і слух... Нам — переконання, що доля українського язика й літератури залежить від самого народу, що в міру власного свого розвою, означуючи ся із духовної конечности своєї натури, засвоїть в російській освіті не те, що дадуть йому добрі і великодушні люде, а те, на що покаже йому народній його геній, на свій паї маючи право впливати на російську літературу; нам — переконання, що зрушити народній світогляд, втілений в його язик, безладним впадом згорн інших форм в іншим змістом — російської освіти в П язиком, що мусить бути споконвічною засадою, а не накіненою знадвору, — це значить виобразити собі замість живої народньої душі тавлетку, що на ній можна що хоче писати, — це значить запропонувати українському народови рпунковий стрибок і таким чином нескінченно збільшити число тих розумових калік, що й без того їх доволі на Україні, і що становлять П хоробу, засаду П розкладу* (20—21). В цій статті, що написав молодий студент, положено основу, на якій ткала ся дальша вчено-літературна діяльність П. І. Житецького. Слово його не розминало ся з чином. Зацікавившись під рукою Тулова загальними загадами язикознавства, він береть ся, як тільки йому пощастило знову після Каменця оселити ся в Київі, до дослідів найдавнішої долі українського язика.

До огляду праць в історії язика ми тепер і переходимо. Цей огляд не має на увазі критикувати праці П. І. Житецького — та критика належить до історії. Нам залежить на тому, щоб в загальних рисах обізнати читача з світоглядом високошановного вченого і його поглядами на історію української літератури і історію язика.

III.

Року 1874 відбув ся в Київі III Археологічний з'їзд, де П. І. Житецький вступив з справозанням про український переклад евангелі, що дійшов до нас в Пересопницькому рукопису 1561 р. За два роки це справозання було надруковане в „Трудах“ з'їзду з додатком великих витягів з тої евангелі. На початку своєї праці автор визначає особу, що переклала евангелі „із язика бл'гарского на мову

руську— „для лепшого выразумленя люду христіанского посполитого“ і шукає вяснити, чому перекладач выбрав цю „мову“ для своєї праці. „Очевидно, пересопницькі перекладачі були люде, що розуміли практичні за́гати свого часу. Їм за- лежало на інтересах „посполитого люду.“ через те вони і вдали ся до простої мови того люду для того, щоб він сам міг боронити своєї справи не то що зброєю, але й словом. Цей погляд на „мову руську“ був за велику рідкість в той вік, коли людова мова була власністю неосвіченого загалу, а суспільний подум Речі Посполитої ле дуже брав його до ласки своєї“ (3). Далі автор аналізує язык того перекладу, зазначає чехіями, аналізує орфографічну різностайність рукопису і дає такий загальний осуд языка перекладачів: „на славянському ґрунті, в чужомовноу польською і почасті чеською домішкою, положено густими шарами в огромній лічбі риси людової фразеології з II типовими властивостями, як дотично звуків і форм, так і з огляду на слововжиток, словолод і будову речень. Недокладність і непевність перекладу багато де знати, але гідна уваги річ, що самі хибні його дасть ся зрозуміти головню бажанням перекладачів висловити ся простіше і легко до зрозуміння“ (4).

На спостереження Житецького, ближче до людової мови віддано євангелю від Іова і надто від Луки, а взагалі у всіх євангелистів в більшій мірі переважає українська фразеологія, ніж фонетика: останню замасковано славянською орфографією тогочасних молдавсько-болгарських рукописів. Автор докладно описує палеографічні властивости рукопису, характеризує написання окремих літер і їх вживання часто досить непослідовне. Надто характерна ця непослідовність в уживанню м. По дорозі автор досліджує питання про звукове значіння літери м в українських рукописах XV—XVII вв., припнуючи історичний матеріал. Одмінну значність має спробунок автора вяснити написання о ю й, туй і т. п. за помітчу діфтонґів, що й досі ми маємо їх в цій самій позиції в північно-українських говірках. Головний висновок справодання той, що Пересопницький рукопис віддає досить виразно звукові властивости українського діалекту в середній стадії його історичного розвитку (9—10).

До видаваного далі тексту євангелі від Луки і уривків з інших євангелистів додано кілька вступних уваг про м.

Пересопницю і про ки. Чорториських, про долю рукопису в зв'язку з історичними подіями на Україні XVII—XVIII вв. Зразки з рукопису при тій виданні дають ідею про її характер і оздобу. Працюючи над янком Пересопницького євангелія, П. І. Житецький тільки готував ся до своєї першої більшої праці—„Очерка звуковой истории малорусскаго нарѣчія“ (1876), що за рецензією А. А. Потебні Академія Наук вшанувала Уваровською премією. Автор дотикаєть ся в тому обширному ділі багатьох важних питань не то що з історії українського язка, а і взагалі давніх руських діалектів. Книга починаєть ся зі вступного розділу: „постановка вопроса о малоруссокомъ нарѣчїи“, де з критичними уягами викалено гадки про походження, давність і міру самостійности українського діалекту, що давніше виводили Максимович, Погодин, Лавровський, Шерцль, Срезневський, Потебня. Наш автор кладе натяск на потребу пристосувати історичний метод до роз'яснення поставлених питань, що-наближче прихплюючись до Срезневського, о скільки ідеї цього патріарха руської фільології визначились в його „Мыслях“ про історію руського язка. Цікавий до побічного питання—Житецький підходить до загальних засад розвою і життя язиків: в зв'язку з питанням про походження руських діалектів, Житецький займає її загальніше—він бере під розвагу процес повстання з праязика діалекту взагалі. Призначаючи аналогічно до історичного розвою інших індоєвропейських язиків, і для руських діалектів момент „загально-русський“, себ-то такий, коли існувала „типова близькість межі руськими діалектами в істотних рисах“, Житецький підкреслює і ту їх діалектичну різноставність, що заставе вже історія в XI в. (81). Бувши наслідком Шлейхера, П. І. наважив ся виступити з його механічної будови генеалогічного дерева. Виповіджену думку про діалектичну різноставність загально руського язка Житецький розвиває її далі: (ст. 88): „Наш поклад такий, що праязык руський, разом з похпленням звуків в певному загально-русському напрямі, посядав завязки тої діалектичної різности, що спричинила ся до дальшого діалектичного відокремлення. В тій самому, значить, ішло рівнобіжно два процеси: скільки він мав індивідуальних властивостей, що вросли до типовости, він представляв, як порівнати до праязика славянського, мо-

мент фонетичного підпаду, відсуття, чп, як каже Потебня, перероду; о скільки він був розмаїтий діалектично, він ступав тором діалектичного зросту. Ті самі процеси перейшли і в сферу руських діалектів... Індивідуалізація руських діалектів (славянських племен східного типу), коли дивитись на неї з погляду руського праязика, виражає момент звукового підпаду його, але поки його елементи були в рівновазі, поки індивідуальні відмінності діалектів не усталились остаточно, в них сампх відбував ся процес росту, розмноження. Так у парі вцуть обидва ці процеси, міняючи тільки місце чинення, або, краще сказати, розвиваючись в сфері окремих осібників. Трудно означити нехпбно наступність моментів, коли стикають ся обидва ті процеси: момент діалектичного росту невзначно зливається з моментом діалектичної концентрації. З усього того можна висновувати для українського язика, що в долі його дасть ся спостерегти рівночасно явища рідні і іншим діалектам східно-славянського праязика і спеціальні, скааати б, індивідуальні, що властиві тільки тій групі діалектів, що утворили вже в історичну добу український язик з його діалектичною розмаїтістю. Автор переконаний, що не було такого часу, коли б наші предки говорили „єдиним устм“ і писали, як говорили: останньому стояла на заваді старославянська літературна традиція (41). Тим більшу вагу має вистежити, коли саме почало ся і як розвивало ся відокремлення українського діалекту. Відповіддю на це питання є дослідження звукової будови українського язика з найдавнішого часу; його автор подає в повнпжчих розділах своєї приці.

Другий розділ розправляє про долю коротких голосівок *ъ* і *ь* в первісну добу історії руського язика, з-осібна в українських памятках XVI—XVII вв. Далі автор переходить до українського *ї* на місці давнього *ь* і розважає випадки, коли змішується на письмі *ь* з іншими голосівками в давніх памятках славянського і руського племства, зазначаючи глибоку давність заміни *ь* на *ї* в північно-українських говірках, звідки і висновує самий процес перетвору *ь* в *ї*. Але *ї* постало в українській мові не саме з давнього *ь*; воно явилось в замкнених складах в *о і е*, коли відпали *ъ і ь* в наступному складі. Зазначаючи аязок впливу нового *ї* в утрату звукової сили в *ъ і ь*, Житецький спинаєть

ся на північно-українській заміні таких *o* і *e* дифтонгами, і в цих останніх висновує нове українське *i*. Останній етюд другого розділу присвячено долі давніх звуків *ы* і *и* (?) в українських діалектах, де впробив ся з них один загальний явук — середнє *и*.

Третій розділ „Очерка“ викладає скутки спостережень авторових в обрубі українського консонантнату. Показавши тут на азначіння втрати *ь* і *ь* для консонантнату давніх руських діалектів, автор досліджує групи консонантів на початку і в середині слів, їх прикметні властивості, вразом характеризує стосунок українського консонантнату до білоруського.

В четвертім останнім розділі він укладає звуковий рис руського праязика, розуміючи під ним лишень „абстракцію, що існує в науці, яко гіпотеза, що трохи вясняє те, що вальде надаєть ся до вяснення“ (259). Принципом поділу руського праязика на головні діалекти є для Житецького стосунок останніх до продовжених *o* і *e*, що дали дифтонги, і досі живі в підляських говірках. Розсліди питання за діалекти давнього східно-славянського язика привертють автора до того висновку (ст. 272), що вже в XII—XIII вв. риси українського вокалізму уповні виявились. Найдавішму стадію розвою українського язика заховали північно-українські говірки з дифтонгами. Волниські говірки мають на собі вже ціху середнє-української доби (128), а властиво-українські говірки (південні, степові) що—найбільше доконали процес розвою. Згідно з висновками автор кінчає сєю працю схематичним змалюванням на подобу генеалогічного дерева долі руського праязика, з якого, врівні з північно-великоруським, південно-великоруським і білоруським діалектом, відокремив ся і український, що по часті заховав ся, а по часті виділив з себе ще перед XIV в. волнисько-українську і галицько-подільську говірки і разом з ними після XIV в. утворив південно український діалект.

В додатку до книжки дано взірці говірок українського язика, як архаїчних, так і новішого типу, з окремими характеристиками діалектів. Крім памяток людової мови, приточено ще взірці писаного урядового язика з XIV по XVII в., що стали здебільшого вперше знані для науки і надруковані дякуючи авторови книжки.

Не вдаючись в детальний критичний осуд коротко оповіджаної праці Житецького, досить сказати, що перед ним такої праці до студіювання українського язика ще не являлось. Роботи з української діалектології і історичної граматики — Лавровського, Потебні допіру ще починали ся тоді, і обшире діло Житецького не могло не спинити на собі уваги вченого світу. Мимо досить суворой і неприхильной рецензії А. Потебні (Отчетъ о 20-мъ присуд. Увар. награды 1878.) Академія Наук признала за автором «Очерка» всі праметри видатного дослідника, відзначивши названу працю Уваровською премією.

В статті, оголошеній в 1882 р. і в „Очерк. лит. исторіи мал. нар.“ 1888 р. П. І. Житецький звертаєть ся до літературної історії українського язика. В першій названій роботі він розважає „старинниа возрѣшя русскихъ людей на рускій языкъ“. Наводячи адання літописця про тожність славянського і руського язиків, автор визнає язык давнього літописцу „церковно-славянськимъ“ тільки „з замислу, а не з виконання“. Потім характеризуєть ся лит. рус. яз. в XV — XVI вв., оповідаєть ся про спробунки перекладати святе письмо на „мову рускую“ і про опозицію від горлиців славянщини, напр. Іоанна Вишенського, типового заступника „славянолюбців“ кінця XVI віку, що бачили в славянському святе, а в руському (людовому) грішве слово. Автор в загальних рисах характеризує далі „славянський“ язык XVI — XVII вв. в школї і граматичї Мел. Смотрицького. Далі йде погляд на лексикографію і граматичні труды Північної Росії і маляють ся нещасливі спробунки москвичів „славянствувати“ в XVII в. Ця стаття замикаєть ся образом тріумфу руської живої мови після Петра I і внясненням ролї й значіння Ломоносова в творенні російського літературного язика.

В „Очерк. лит. исторіи“ Житецький розвинув і заглибив ті теази, що були накреслені в допіру цїтованій статті, і підпер загальні твердження і висновки багатим фактичним заадібком з стародрукованих українських видань і рукописів. Це діло Житецького складаєть ся з трох частей. В першій автор говорить про славянську мову в творах українських письменників XVII в. Він маляє їх вагання при вибранні літературного язика межи славянською традицією

і живим язиком, язиком урядових стосунків, актів, документів, — вагання, що теоретично закінчилися признанням славянського язика принципом, що єднає в цілість розумове життя, а практично—вживанням „простої мови“, що замикала в собі первістки українські, білоруські, церковно-славянські і польські. Автор аналізує славянську граматику Мелетія Смотрицького 1619 р., розважує синтаксичні архаїзми українських пам'яток і означає стилістичне значіння церковно-славянських елементів мови в українському письменстві XVI — XVII вв. (1—36). Авторіві спостереження дають висувати, що українські письменники XVII в. залюбки вживали церковно-славянських форм, але вживали їх по руському, не в'язуючи з ними уяви тих функцій, що до них належали: „самі по собі церковно-славянські форми становили щось зовнішнього зглядно того язика, яким вони (українські вчені) думали й говорили в щоденному житті. Заховувалась таким чином сама позірність церковно-славянської мови, що уважала ся за опатну одіж мислі, завжди зверненої на матерії більш чи менш поважні“ (36).

В другій частині розправи автор розбирає апалітично книжну українську мову XVII в. і дає апаліз „Лексикона“ П. Верипди 1627 р. і в'ясняє вагу польського живла в язиці українських письменників, в'ясняючи справжні і цовірні польовізи книжної мови XVII в. Потім того детальніше розважує автор уклад цієї мови: показує на риси українського язика, подібні до церковно-славянського (52—72), далі переходить до розгляду з'явиз українського язика, апгаліно-русського походження (75—115) і на решті характеризує властивости власне українські, чужі і церковно-славянському і великоруському язикови. Останній розділ цієї частини (116—136) має в собі збір спостережень над граматичними властивостями книжної української мови XVII в.; тут апалізують ся стилістичні властивости прози повістивої і ораторської (137—146), і з того апалізу апати, що українські письменники апгали апати таку норму мови, щоб книжке живло заховало свою централізуючу силу, без жадної, проте, ушкоди для народних первітків П; тим вони і в самій писовані пильнували поєднати етимольогічну асаду з фонетичною“. В межах фонетики в сфері молсонантиапу українські письменники, пильнуючи доховати церковно-сла-

вняської традиції, — не в замітку самим собі переходили на ґрунт людської фонетики. В сфері вокалізму — взагалі панував консерватизм, нарушений появою народніх українських властивостей, але таких, що притаманні всім українським говіркам. В zakresі морфології, дасть ся спостерегти змагання українських письменників вживати тих людських форм, що адавали ся їм більш або менш подібними до церковно-славянських. А взагалі мимо змагання доховати церковно-славянської зовнішности — в явніці письменному переважають народні живля над книжними, і се надто чути в літературі каноніцтва.

Але було б хибна річ уважати одіж книжної мови за уніформу, що зарівно окривала всіх українських письменників тої доби. Незалежно від загальної подібности і індивідуальної різниці, автор зазначає на Україні XVII в. протомність двох шкіл в письменстві; ті школи відрізняли ся одна від одної більше янгом, як світоглядом. Постановля й доля тих шкіл звязана в долею схоластичної науки на українському ґрунті в XVII віці. Старішому поколінню чужа була ідея народности в сучасному розумінні сього слова: ідеї релігійні засловювали в їх свідомости інше. І коли вони часом спускали ся до розуміння „простих людей“, то робили це тільки в релігійної ревности. Пізніші заступники науки, на спостереження Житецького, зовсім не були байдуже народу, його ролі і значіння. Полемізуючи проти гадки і тепер звичайної про відірваність заступників київської схоластичної науки від народу і його інтересів, автор приточує дані з творів І. Галитовського і А. Радивиловського (цітати можна побільшити, беручи і з інших авторів). Ті дані виявляють, що названі типові речники української схоластичної науки зовсім не стояли осторож народнього життя, не дивили ся на його обяви, як чужі і байдужі гляядчі. Такий стосунок їх до тогочасного народнього життя і причинив ся до того, що в мові їх творів явили ся нові живі первістки. Виступивши ще в XVI в., яко орган народньої самосвідомости, книжна українська мова розвиваєть ся й далі в тому ж напрямі, змагаючи наблизити ся до живої мови. Народне живля проводить ся в віій свідомо, хоч і не завжди вступно (ст. 162).

В додатку до „Очерка литер. исторіи мал. нар.“ ми знаходимо словник книжної української мови, взятий з рукопису початку XVII в. — цінний документ для літературної історії українського языка.

І це діло П. І. Житецького, як і попереднє, пошановано від Академії Наук в 1890 р. Уваровською премією, за рецензією проф. Кочубинського „(Отчетъ о 32 присужденіи наградъ гр. Уварова)“.

По довгій перерві допіру в 1907 році вернув ся П. І. Житецький знову до питань історії языка і оголосив в „Извѣстіяхъ“ Академії Наук шпарку статтю: „Къ исторіи литературной русской рѣчи въ XVIII в.“, де трактуєть ся історія появилення вчених пересельців з Київa в Москві і Петербурзі і означаєть ся їх роля в утворенні російського літературного языка. Автор констатує, що серед великоруських книжних людей вже в другій половині XVII ст. було мало знавців славянського языка. Але потреба в них була, і на попит візгукнули ся вкрайці — пересельці з Київa, що принесли з собою і українські первістки в своїм ученім „славянським“ языкі. Після зради Мазепи ймовірність до них в Москві захитала ся; не малу ролю відіграла, щоб зменшити і ущербити їх вплив на Москві, їх обопільна ворожнеча. Далі автор докладно аналізує ролю Тредіаковського і Ломоносова в утворенні російської літературної мови, найбільше останнього, що пішов у сліди князя і на-самперед Мел. Смотрицького. Нові ідеї принесені в заходу, породили в російському языкі силу барбаризмів, що одночасно з поменшенням ц.-славянського живла вдерлись в літературну мову. Підсумовуючи свої розвідки, автор реанує так: „Ми дослідили історію творення літературної російської мови в трох головних її моментах — за Петра В., за Єлизавети і за Катерини II. Ми бачили, що в істоті першого з них лежить головно діяльність українських письменників, покликаних від Петра В. на північ, — що за Єлизавети продовжником тої діяльності в великоруському напрямі був Ломоносов, — що за Катерини II внаслідок Ломоносова, не відступаючи від його міродайних засад, що він положив у своїй граматичі, змагали до зрівняння розмаїтих живел „російського“ языка, до усунення границі, що відрізняє книжну мову від розмовної, щоб спустити

книжню мову до розмовної, і навпаки — піднести цю останню до мови книжньої. В міру наближення до кінця XVIII віка літературна продукція на півночі Росії побільшуєть ся, а разом з тим літературний російський язык де далі більше стьє притяжною силсю і на Українѣ" (51).

Останньою працею П. І. Житецького, присвяченою історії языка, є його розправа про переклади євангелї на український язык (1905), написана з доручення Академії Наук. Оця праця нашого вченого маєть ся з одного боку в тісному зязку з першими чисто теоретичними його роботами з історії языка, з другого — має криє дати фільольогічні підстави до порівнявчого осуду нових перекладів євангелї на український язык. Щоб установити тверді поклади до оцінення языка і силсю нових порекладів євангелї, Житецький удаєть ся до порівнявчого розгляду синтаксичної і стилістичної будови української мови і давнього книжного языка, в порівнянню в старо-славянськими перекладами євангелї. Нагадавши коротко долю утворення літературного українського языка і вхарактеризувавши вплив двох давніх діалектів (українського й білоруського) на його склад, автор виясняє засаду, що стала ся підвалиною поєднання білоруського і українського живля: письменники й писарі XV — XVI вв. мали ідею загального языка, що вони звали „рѣчью рускою", „мовою руською"; і під впливом цієї ідеї вони краще вподобали звуки спільні білоруським і українським говіркам, уникаючи спеціально білоруських властивостей, чужих українським діалектам (*ŕ', ŕ*), і так само спеціально властивих тільки українським (дифтонги, *i* в *o*, *e*).

Найхарактернішою рисою складві старших памяток літературного українського языка і перекладів євангелї є аживання дїєприкметників теперішнього і минулого часу. „Український діалект в своїм історичнім розвою йшов тим самим тором, що і всі інші, себ-то втрачуючи давню стилюість речення і невіржвеність його складників, і спокволя перебудовував ся аналітично. Але в міру того, як короткі дїєприкметники набували нерухокої форми незмінних слів, вони вже не могли згоджувати ся речівниками, і разом з тим почали тяжити до часівника, яко осередку речення, що в наслідок того одержало більшу граматичну означеність, більшу розчленованість своїх складників... Разом з розмаї-

тістю, що при тому не виключала єдності, умовленої виразнішими запросами мислі, речення набувало більшої виразності і мова ставала рухливішою. Такий був загальний поступ спытаксичної перебудови мовної в західно-руському письменстві"; (11) це найдогідаше спостерегти, віставляючи старі переклади св. Письма на українській літературній язиці XVI — XVII вв. з старо-славянським перекладом, що й робить наш автор, надаючи своїй думці наочности і довідности. Старші переклади євангелі українською мовою стали звлятися на українським літературнім язиці, де було дуже і славянське і ще більше народне живло. Навіть славяно-руський вчепий язиці письменників кінця XVII в. можна назвати „славяно-українським“. В другий половині XVIII в. і той і другий спіткали ся в вищих верствах суспільности з російським літературнім язицом, що виробили його письменники пиколи Ломоносова — і мусіли були сплюю історичних умов уступити ся йому з дороги. Але „не те ми бачимо в нижчих верствах письменних людей, що ближче стояли до народу і не орудували іншою мовою, пріч мови людвої. Літературні потреби в них, раз прокинувшись, не замірали ніколи в них, і через те вони пішли під захист рідної мови, що давала їм барви на вираз радощів і болів особового і громадського життя. Таким робом входила ця мова в літературне вживання надовго перед тим часом, коли звилла ся Епеліда Котлиревського“ (20—21). В основі сучасного українського літературного язици лежить людвова мова, що доспіла і стала адатною до вислову культурних понять. З людвою мовою і її запросами і доводить ся рахуватись насамперед перекладачам євангелі. В другому розділі Житецький аналізує переклад Лободовського і виводить, що „звукими і формами українська мова перекладу Лободовського не є поправно організована мова, підлегла певним граматичним нормам; вона відзначаєть ся діалектичною пестріною, нічим не мотивованою (23—24). З детального порівнявчого аналізу впливає не дуже сприяючий висновок про переклади Лободовського й Куліша. Значно кращий, розуміючи легкість і живість мови, переклад Морачевського, до того ще перепятий високим реалістичним натхненням. В другій частині статті приточують ся звірці рівнобіжних текстів з старих перекладів євангелі на

український язык — Пересопницької 1556-61, Волинської 1571 р., Учительної Єв. XVI в. Почаєвської Лаври, Учительн. еванг. р.р. 1604 1637, 1970 і в трох вищеназваних нових перекладах.

Поряд питань чисто фільологічного характеру в царстві українського лінгвістики, П. І. Житецький завжди цікавився загадками філософії лінгвістики і історії його; це свідчать його дві роботи: етюд про лінгвістику у греків — „Диалог Платона — Кратилъ“ (1890) і — „Гумбольдт в історії лінгвістики“ (1900).

В першій статті, вказавши вагу питань філософського, узагальнюючого характеру, автор спирається на зароджені філософського лінгвістики у греків, де було дві школи: речники однієї вважали слова за вплив природної кінечності, а другої — за здобуток людської самоволі. Те й друге сказано в діалозі „Кратилъ“, одному з великих творів давності; його „можна вважати за програму філософського лінгвістики, за могутній синтез всіх його засад“ (309). Житецький докладно подає і аналізує ідеї, що вживаються в діалозі Платона і ставить ряд тезисів філософському лінгвістиці в прийдучому (318).

В статті про В. Гумбольдта Житецький переглядає ті аспекти філософії і лінгвістики на язык і його початок, що були перед Гумбольдтом (1-13), і потім того охарактеризувавши життя і діяльність Гумбольдта, яко лінгвіста, викладає його філософські погляди, дуже близькі до поглядів нашого автора (язык зовнішній вияв його духа, це не *ідея*, а *ідеяція*, діяльність, а не закінчене діло; язык живе в мові, а не в граматиках і словниках і т. д., язык є орган, що творить мисль і т. д.) Детально аналізуючи провідні твердження, вибрані в праці Гумбольдта, Житецький висуває, що планове метафізичне будівництво не міцне, а тим часом воно спирається на саму метафізичну підвалу. Властивість теорії Гумбольдта — це широкий погляд на життя лінгвістичне. Сила таких розумів, як Гумбольдт, не стільки, на гадку Житецького, в позитивному розв'язанні завдань, скільки в зворотньому впливі на інші розуми, що змагаються договорити недоговорене (30).

Щоб закінчити характеристику праці П. І. Житецького в захресі лінгвістики, скажемо, що він ніколи не вва-

ляють ся в них однобічним лінгвістом, а завжди виступає філологом, що йому залежить не на самих тільки процесах язика, але й на всій тій побутовій обстанові, де відбувається ся і пліне життя язика людowego й літературного.

IV.

Праці П. І. Житецького в історії літератури майже виключно осередкують ся в межах української літератури XVII — XVIII вв. і присвячені розробленню того темного періоду, що знаменував добу поступьового упаду козацтва і збайдуження суспільних вершин до писаної старовини. І тут цікавили П. І-ча переважно ті продукти літературної творчости, що склались сказати б на граві літературно-книжного переказу і живої людогої творчости. Звідти бажання нашого вченого вторувати дорогу в таку перед ним майже не досліджену пушу, в таке нетро нестудіюваного матеріалу, якими є віршова література, старосвіцький театр і нарешті — думи, що про них і давніше писано багато, але без жадної провідної ідеї. Другою рисою діяльності П. І-ча, яко історика літератури, є змагання типового еволюціоніста: аязати „оба полы сего времени“ минуле з теперішнім, знайти закони, по яких виробило ся сучасне з давнього опадку далекої старовини, нарешті вилепити дороги й причини, що їм українська література завдячує своє існування через XVIII вік. Відміна межі видатним вченим і шереговим ремесником в тому є, що перший імпітктовно змагає заповняти темві місця історії і поминавши те, що вже *tratum peritum*, береть ся студіювати найменше досліджені моменти і епохи. Такою епохою в історії літератури був кінець XVII-го і XVIII вік.

Як став виходити найстаріший з присвячених славянської філології часописів, *Archiv an. Ягіча*, П. І. Житецький бере в нім участь і в 1877 р. в II-му томі уміщує дві статті. Перша — то невелика замітка про українські вірші на поражку В. Хмельницького під Берестечком р. 1651 в. запису XVII в.; вірші ті віднайшов А. Петров. У вступних увагах П. І. показує, що то не „дума“, а „вірша“, себто продукт не лю-

дової, а штучної шкільної творчості, відтак характеризує властивості язика в тому списку, о скільки на не дозволяє його польська ортографія. Напотім — подає текст вірші в своїм читанні з поправками. Друга стаття в Archiw'і того ж року написана з приводу видання „Слова о полку Игоревѣ“ Огоновського і містить, мимо опінення прикмет видання, ряд цінних і почасти нових уваг і міркувань. Зазначивши, що до того часу дослідники „Слова“ зосереджували свою увагу на його фонетичі і морфологіі, Житецький на чолі ставить констатцію студіювати складню і поетичну фразеологію тої памятки в язку з студіюванням складні, стилю і фразеології дум; при тому він сам дає кілька уваг про вживання часівника в „Слові“, де констатує синтаксичні властивості, що пережили віки в людському вживанні. Співнячись на порівнянні „Слова“ з византійськими „воєвськими“ повістями, що зробив Барсов, Житецький показує на чисто зовнішні риси тої подібності. Аналізуючи стиль слова, Житецький показує на оригінальне вживання церковно-славянським там, де автор бажає надати відмінної поваги оповіданню; рівнолежно те саме дасть ся опостерегти і в мові українських дум. Джерелом натхнення була душа народнього співця; літературні елементи він брав тоді, коли вони відповідали його настроєви. Свої поетичні барви співець „Слова“ бере з скарбниці народньо-поетичної фразеології. Напотім автор зіставляє літопис (Ип. оп.) в „Словом“; зніма питання про діалект, яким писано „Слово.“ Кажучи про процес творення „Слова“, Житецький висловлює гіпотезу, що автор не писав, а устно склав свою пісню; форми повісти вона набула під пером пізніших редакторів. І думи і „Слово“ різняться ся самим характером вкладки — це не спокійний легкопливний епос, це „страстна размышленія“ автора, що не пережив ще моменту душевного піднесення, патосу. Нарешті будова віршу, докладніше ритмічний план прозаїчної мови — однакові і в думках і в „Слові“; до того прикладів приточує наш автор не мало. Одночасно Житецький підкреслює неоднаковість ритмічної будови „Слова“ і великоросійських „былин“. Мисль автора видно: „Слово о полку Игоревѣ“ є коли не старша народня дума, то у всякому разі стоїть в язку з тим жанром, що розвивав ся пізніше на ґрунті української літератури.

До історії зародження дум П. І. вернувся пізніше. До найближчого часу, 1883 р., належить його стаття в „Києвск. Старині“ а того приводу, що Г. Н. Галаган видав почасти вповні, почасти переповідаючи текст стародавнього українського вертепу. На запитання Галагана Житецький в тій статті дав кілька догадів на стосунок українського вертепу до інших типів драми. Він характеризує ґрунтовні риси шкільної драми, говорить, як вона перейшла до театру марионеток і показує на характерну рису української вертепної драми, що виділяла жартовливі сцени окремо на кінець дії, тоді як в шкільній драмі цей елемент був, яко інтерлюдій, вплетений межі поважними частинами драми.

Розглянувши вертепну драму в порівнянні з інтерлюдіями М. Довгалевського, наш автор за проф. Петровим зазначає подібності, але теж і різниці, часом дуже істотні. Остаточний висновок такий: „Вертепна драма в тій подобі як вона дійшла до нас, є шкільним типом драми, на якій відбився вплив пізньої шкільної теорії. Проте вертепна драма широко розсторонила рамки простонародності, що признала теорія. Припасована до всенародного уживання, вона є одним із тих явищ, що показують на живий зв'язок давньої південно-руської поезії з життям (ст. 8).

Року 1893 вийшла книга П. І. Житецького — „Мисли о малорусских думах“, що приклала до себе увагу таких значних речників науки, як академік Ягич і Пипін (Archiv, XV; В. Евр. 1893, VI), що вітали названу працю нашого вченого, як видатне явище наукової літератури. Не вдаючись в критичний осуд, подамо тут головні висновки автора.

В першій розділі книги розважається будова мови і поетичний стиль українських дум. Поперед того аналізу установлюється вихідна точка, в якій автор має провадити дальший розгляд. Автор розрізняє в народній творчості особову мисль народнього співця й організовану силу науки і школи, що стає їй до помічі. „Правда, не завжди це була творча сила, нерідко вона душила народню самодіяльність. Однак бували випадки, коли вона приймалась без насильства, без ушкоди місцевим народнім засадам життя. Тоді з'являлись відмінні форми поетичної творчості, народні з світогляду й мови і рівночасно книжні відмін-

ним складом мислі і способом її розвивати й виражати. До такого скомплікованого роду поезії належать, на нашу думку, народні українські думи. Вони є оригінальним впливом народньо-культурної творчості" (2).

Цей тезис можна довести двома способами: аналізуючи язык і стиль — і досліджуючи зміст дум, студіюючи обставини, в яких вони утворились. Автор починає з першого і розваживши язык, рими, і не раз зіставивши з даними языка старої української прози, повертає ся до висновку, що літературна діяльність давніх українських письменників не минула без саїду для народньої самосвідомості й мислення, поскільки останнє виливається ся в форму слова.

В другому розділі Житецький відповідає на питання, через кого передавався до народу книжковий вплив. За таких передавців могли бути мандрівні школярі, особи, причетні до церкви й науки, — подібно до вагантів і голіардів Заходу. Життя цих „мадрованих дяків“ змальовано виразно, живо й барвисто, в живих образах, створених на підставі задокументованих даних. Ці „дяки“, звичайна річ, не були творцями „дум“; але їм завдячує своє походження багата і ромаїтна віршова література, що вони розносили по просторах України в своїх „шпаргалах“.

Аналізови змісту і літературної форми цих віршів присвячено третій розділ розирави. Тут розглядають ся вірші повчальні, побутові, історичні, інтермедії, скільки вони відбулись на народній вертепній драмі; підсумовуючи свої досліди автор приходить до твердження, що підпірає його гіпотезу, висловлену в передмові: мандрівні школярі, люде з літературною освітою, — але, що не відцурались народнього життя — от хто міг написати віршу, що не ображає народньо-естетичного почуття, бо „поетичні барви дає не шкільна наука а її одірванности від життя, а влісне це саме життя, відроджене в чарівних звуках рідного слова, що стоїть в нерозривному звязку з природним методом народньої мислі і народнього почуття“ (135).

В четвертому розділі автор підходить до дум з другого боку і стежить, як відбули ся в них людово-співні мотиви. Він аналізує декілька дум і визначає процес перероблення співного матеріалу в думи. Наслідком такого пере-

роблення, докладніше — перетворення, стає, повна гармонія між природою й штукою." „Самий язык дум є дивним пристосуванням книжних живел мови до народних, книжної будови до народної. Не могло все те стати само собою, в несвідомому пориві наївної творчості. Думи — не прості пісні, навільні перелетними враженнями життя, виспівані на те, щоб виразити приплив і відплив суб'єктивного відчуття даної хвилини. Думи призначались для широкого кола слухачів, що шукали в них серйозної відповіді на загади життя родняного й суспільного. Це знали творці дум і, зачинаючи, мусіли були належно приготувати ся до відповідей, мусіли бути знайті для своїх думок більш або менш широку підставу в культурній обстанові свого часу, мусіли були погодити цю обстанову в світоглядом народним. А це вже річ більш або менш свідомої штуки (155—156).

На питання, хто ж були ці речники штуки, автор пропонує свою відповідь в наступному, п'ятому розділі. Це були люди, що стояли на грані між письменними авторами і народними співцями. Такими особами могли бути, на думку Житецького, військові кобзарі або бандуристи, учасники в подіях, що аворшували стару Україну, аворшували і тих її співців.

Однак Житецький, на підставі фізіологічних спостережень, не припускає, щоб типові властивості дум могли виробити ся і усталити ся на бойовищу, далеко від культурних впливів школи; через те ініціатива в творенні дум завжди належала до „старців" що межі них з часом впрікнився особливий „тип військових кобзарів або бандуристів", що знаходили собі на старості літах притулок в „шпиталях". Поспівляли ся ці бандуристи в козацьких загонах і не в наслуху знали про те, що діялось під той час. Це були старі вояки — козакки, що з старості і з інших причин не ставали під броню, а вступали до повкової „музика". Під тихомірну годину на бойовищу вони розважали козаків своїм співом, а відбувши виправу, розносили славу лицарства по всій Україні" (140—141).

І при загальній зацікавленості поступом подій і людським загалом і козацька старшина мали задосить з кобзарської думи, з тою ріжницею тільки, що в число козацької

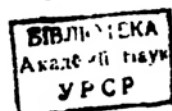
старшини вхдило багато людей письменних, що правили від народньої поезії — книжного присмаку.

В останньому розділі Житецький видає давній запис дум 1808 — 1827 р. р., з фільольогічною передмовою перед текстами і історичним і бібліографічним коментаром.

Ні до, ні після того, як вийшла книга Житецького про думи, не з'явилось праці, присвяченої сьому своєрідному жанрови народньої української поезії, що переважила б той твір поважністю зібраного матеріалу і свіжістю висловлених ідей і висновків.

Ключем доповненням, ключем того, як розуміє автор своє завдання і щоб вняснити його способи досліджувати в невеличкій статті — „Замітки о разныхъ методахъ изученія народныхъ малорусскихъ думъ“ (Этнограф. Об. 1895, IV), що написаво з приводу рецензії на „Мисли“ проф. Сумцова, що головним чином вкидав Житецькому, немов той ухиляеться вживати порівнявчого методу. Проф. Сумцов закінчив свою статтю такими похвальними рядками: „... д. Житецький, не дослідуючи дум зокрема і не сприяючиць на дрібницях, цілою своєю увагою пильнує, щоб поставити і рясаяти важне загальне питання про вплив школи на язик і зміст дум. Автор відкриває нове велике поле для наукових дослідів, при тому навертає увагу дослідників на суміжжя між книжною літературою й народною поезією, межю школою й життям, себ то туди, де доводить ся доходити дуже складаних взаємни невтворної народньої творчости, шкільної освіти і історично уложеного побуту. Автор виявив велике замилювання до обраного предмету дослідження і поспільнував його освітити в йому притаманного оригінального погляду. „Мисли“ мимо загальних висновків і міркувань автора, містять в собі нові фактичні матеріали, уривки з цікавих віршів (по невиданих рукописах) і декільки нових історичних пісень з рукопису О. Котляревського. Все те разом надає книжці д. Житецького великого наукового значіння“ (Этн. Об. 1895, I, 107). Однак наш автор не був байдуже тих гадок про детальні сторони його праці, що висловив проф. Сумцов. Відповідаючи по пунктах на закиди рецензента і розширюючись в ним в самій істоті, як розуміти загади студіювання дум, Житецький впазначає konieczність вживати історичного і фільольогічного методу, досліджуючи

текст дум і дуже обмежує значіння методу порівнявчого. Він вгадує, що багато віршів могло скласти ся під західним впливом, і цікаво б завважити дороги тих впливів, їх переносні пункти; „але це не було в плані мого твору,—пише Житецький—тим більше, що не все у віршах можна вяснити теорією переймання, мимо побутових умов життя, що причинили ся до того переймання. Не через те люди так чи йначе думали й чули, що їх надало літературне переймання, але тим вони засягали певних літературних форм, що ті добре віддавали їх мислі й почуття (113). Готові поетичні теми мандрують в світовій літературі і вістають ся неплідні, коли байдуже їх мист; вони оживають, коли поет, чи народяїї співець сповняє їх життям своєї душі“ (113). В своїх замітках Житецький вражає найбільшше місце перозважних прихильників порівнявчого методу і теорії переймання. Відповідаючи на закид, чому він не вистудіював і не зближав язык дум в явиком „Слова о полку Игоревѣ“, він, з відвагою вченого, що шукає самої правди, а не принадного марева, пише: „Ходив і я колись тими стежками, зближав, напр., язык дум з явиком „Слова“ і давніших літописів (в лекціях, читаних в Петербурзькїм Університеті і в Archiv'ї Ягича), але жадною мірою не міг перекинути вправних генетичних ниток між кіпцем XII і кіпцем XVI віків... Я зовсім не кажу, що не можна вдатись в припадку далечінь давнини передковзацького часу, але на те потрібно насамперед навідатн твердий ґрунт в тій самій старовині, через те, не бажаючи „попевіратись по туманних краіпах химери“, я обмежив ся на дослідження найбільшчої літературної обстанови, де явили ся думи“ (111—112). Далі наш автор висловлюєть ся ще виразніше: „Звичайно я йду індуктивним тором від частинного до загального, або від частни до цілого, і такої думки, що в історико-літературнім творі чисто дедуктивна дорога поки що неможлива, або приваймві—непевна“ (116). А звідой висновок зовсім виразний: „На мою думку нема потреби братись на догади, коли нам щось зявище дасть ся вяснити готовими і зповні певними фактами“... Порівнявчий метод—думний і жвапенний, але тільки в руках обережного і досвідного дослідника, що чує міру і перевіряє метод подібности методом ріжниць. Але зараз ясно бачу тільки те, що для

мене узагальнення є щось до шукання, а для мого рецензента — щось готового" (120). Стаття кінчиться ся тим твердженням, що перша річ в науці — то метод; але метод не вичерпує цілої науки, він мінить ся залежно від часу й матеріялю. Так, насамперед думи студійовано, вже знаючи методу історичного; він — опріч того ужив історико-літературного (фільольогічного). Житецький зовсім не має думки, ніби до студіювання дум не можна приложити порівнявчого методу, але висловлює бажання, щоб заступники його мали толерантність і до інших методів, що мають так само немаловажне, а ми додамо — пануюче значіння.

Та ж само тенденція шукати підвалин літературної творчости в самим життьовім укладі, в оточенні письменника, в його психіці і в психіці середовища, до якого він належить, де росте й розвиваєть ся його хист — та ж само тенденція, що висловлена в допіру цитованій статі, лежить в основі великої праці Павла Ігнатовича про „Эпенду“ Котляревського (р. 1900). Недовго перед тим часом небіжчик проф. Дашкевич видав свій дослід на цей твір вітця нової української літератури, працюючи зібравши силу паралелів з поем стили *burlesque*. Житецький не був задоволений з покликання на „зовнішні“ впливи і не вдаючись далеко в більш або менш гіпотетичні хоч би і блискучі догади і зіставлення, наважив вистежити питання, де саме закоріняєть ся творчість Котляревського. І зіставивши „Эпенду“ з об'явами української літератури XVIII віку, набрав ся пересвідчення, що мимо ближчого побуду (чи то Енеїда Осипова, чи то французьких поетів), корінить ся вона в минулому української літератури, що плекала задово перед Котляревським і стиль бурлеск у віршах і побутову комедію — в інтермедіях, починаючи ще з перших років XVII віку. На характеристику цього минулого присвячені розділи II — XII книги Житецького, де в оглядім мляюнку дамо головні напрями української літератури XVIII п. в аязыку з роввоєм літературного азыка. Вихідною точкою дослідю є аналіз славянорусської і української книжної мови, що був зроблений давніше в „Очерку литературной истории малорусского нарѣчія“ нашого автора. Автор стежить долю славяноукраїнської мови в творах Теофана Прокоповича, в „Літопису“ Грабянки, в „Хожденіи“ Григоровича-Барського;

аналізує кращі драми XVIII ст., що написані цєю мовою аж до нових подихів в Київській Академії 50-х років XVIII віку, що споводували упад значіння славяноукраїнської мови. В дальших розділах аналізує ся літературну діяльність Гр. Сковорода і характеризує ся його оригінальний літературний стиль, твори укрїнської літератури, написані книжною українською мовою, літописом і діаріюми; і перед читачем поволає вирисовуєт ся образ вишірання української мови в літературного вжитку в лівобережній Україні — мовою великоросійською.

Але поряд з славяноукраїнською вченою мовою, якої вживали вершини української інтелігенції, що так охоче кидали свій нарід і давніше — ідучи служити до Варшави, пізніше — до Москви і Петербургу — поруч з їх науковим „язичієм“ існувала і вживала ся яко літературна — людова мова. Її знаходять Житецький в драматичній літературі, а власне в інтерлюдіях, сценках з простого побуту, а також в багатій віршовій і співній літературі інтимного змісту. Вперше під пером ожили, були внесені в науковий обіг і одержали належне освітлення вірші-сатири, вірші-елегії XVIII в., що малювали життя серця. Тут, на ниві маловправної з погляду тогочасних вчених письменників, півокультурної-півнародної творчости суспільних ниван, дрібної сільської і міської духовної й овіцької інтелігенції зароджувала ся і виспівала та літературна мавіра, той літературний язик, що з них скористував Котляревський.

Самому Котляревському і спискови його Енеїди р. 1799 присвячено розділи I і XIII — XVIII. Тут Котляревський виступає перед читачем яко речник нової української творчости, вихованої на місцевих літературних переказах. „Котляревський окористав з світової фабули і вплив з той старий міх нове вино української народної творчости“ (130). Його Енеїда — синтез всього, що пережила українська література XVIII в. і момент її відродження. Відміна Котляревського від авторів інтерлюдій і віршів є в тім, що він артист того ж типу, але артист свідомий (184). Істотну, найбільшу вагу Енеїда автор бачить в тому, що в ній панує поетичний, артистичний реалізм (розд. XIV). Далі Житецький досліджує основний настрій Енеїди Котляревського і визначає його, як „юмор“, розкриває перед читачем світогляд Котля-

ревського, його широко-демократичні тенденції, що чинять з його творця основного тону повітвньої української літератури.

В останньому розділі дано аналіз тексту даннього списку в порівнянні з текстом перводрукованих видань, а в додатку — текст з рукопису 1799 р. з критичним апаратом.

Року 1903 з'явилися на світ дві праці нашого вченого, що торкають ся долі давньої української поезії. Це — „Острозька трагедія“ і велика рецензія, написана з доручення Академії Наук на працю автора цих рядків. В статті про „Острозьку трагедію“ — рукописнім віршовім творі, що описує гнобу на православних в 1686 р. за їх протест проти поступовання клягиві-католички, автор видає сампіт текст поези з рукопису, що йому належить і подає аналіз цих віршів, висловлюючи між іншим своє здання про українську давню метрику в зязку з метрикою співною. Розвиток назначених там тверджень знаходимо в назаваній рецензії, багатій на цінні поправки і указівки. Багато з уваг і догадів рецензентових не обмежують ся на поодинокі місця з теї праці, але становлять загальні засадп. Наш вчений тим засовує перевагу силлябічної системи в українських письменників, що в „впї було найбільше суміжних точок з тонічним народнім віршем“ (6). Йому здаеть ся вельми ймовірим, що „руські віршники засвоїли собі польський силлябічний вірш дорогою наслідування, а не теоретичних вказівок латино-польських вчєбників (7). На думку Житецького, поезяк „пісні є давнішими за вірші, то і міру людських пісень не можна виводити з міри силлябічних віршів. Пісня може припадати до віршів лічбою складів в віршу, але міру пісні збудовано не на лічбі складів, що може бути їх у віршу то більше, то менше, а на чергуванні синтактичних стоп, відначених льогічними чи, краще сказати, риторичними наголосами, при тому саме місце наголосу в стопі може бути не однаковим“ (11). В зязку з тою точкою зору Житецький проти поставленої від мене теорії ставить питання, чи не вплинула міра в піснях на виріб віршової міри. Сумніваючись чи залежать вірш і ритмпка дум від міри нерівноскладових віршів, поважний рецензент пише: „міра в думках є зявщєм органічним, що випливає з глибокости людвої співтворчости, а не з кепської техніки

силлябічного віршу* (12)... Спорудачі нерівноскладових віршів не могли подужати звички до вільної міри людських пісень. Навіть ті з них, що виправіші були в силлябічному віршу, завжди ухилялись від поправної будови його під впливом рухомого наголосу, властивого всім руським діалектам. Це знати найбільше на цеазурі тих віршів, де склади полічено поправно* (13)... Давши приклад такого випадку з цеазурою і визначивши творення нерівноскладових піввіршів, наш рецензент закінчує: „Спостерігаючи ці явища, ми немов бачимо спичаєість народнього ритму з штучним. Дальший крок цєю дорогою є усунення цеазури і розширення синтактичної стопи в цілий вірш, без огляду на те, скільки в ньому складів. Це саме й є оригінальна міра дум, де відляв ся елемент людський зі штучним: дума любить риму, які і силлябічні вірші, — але ця рима припадає в ній до закінченості окремих моментів мислі, що відповідають синтактичній стопі, що становить в ній не частину віршу, а цілий вірш“ (14).

Не даємо дальших витягів з цієї наукової рецензії, що відзначаєть ся всіма ознаками самостійного дослідю, що написав учений з глибокими відомостями в zakresі давньої української поезії і з окрема — метрики. Ми приточили вище даві уривки, щоб підкреслити дві головних риси вченої маніри, сказати б, вченого темпераменту нашого автора: ніколи не спиняєть ся на півдорозі і сміло йти на зустріч правді, і з другого боку — пильно обминати те, що ткує „механізмом“. Типовий фільольог-гуманіст, найбільше розуміючи це слово, Житецький студіює обяви людської творчої мислі в цілому: елементи язика, поетичної думки, побуту — все це тісно звязуєть ся в його дослідях в одну неподільну органічну цілість в тій подобі, як творить ці елементи саме життя — невичерпане джерело творчості. З цього погляду П. І. Житецький нагадує нам великого попередника і вчителя російських фільольогів — Ө. І. Вуслаєва; з ним ріднить нашого вченого ще одна виразна риса: він не то що тонкий аналітик, — разом з адатвістю до аналізу в ній вельми визначаєть ся і трохи чи не переважаєть огромна адатвіність до синтезу — явище надто рідке в наші часи і в ученому світі. Додамо до цього, що як і Вуслаєв — Житецький чудовий стиліст, що владее доправди поетичною таємницею краси мовної.

Ми дійшли кінця нашому нарисови. Спробуймо подати висліди. Працюючи переважно в провінції, наваді від спілкування з видатними заступниками історії язика й літератури, П. І. Житецький справедливо зажив великої поваги своїми численними і цінними працями; значіння їх призначено від авторитетних заступників науки в Росії й за кордоном. Почавши свою літературну діяльність з мавіфесту в „Основи“, він ішов за ним ціле життя, розгортаючи і угрунтовуючи ті тези, що він їх виставив ще замолоду.

Павло Ігнатович не належить до того гурту, що багато обіцяють і мало або й нічого не дають: радше навпаки. В трудних обставах свого життя він не тільки чесно виконав працю, що підняв замолоду, але й дав нам блискучий доказ, що творча сила талану може виявитись при всякому разі, аби була гаряча любов до знання.

І як над 45 літ тому він був молодим ентузіастом, повним молодечого ідеалізму і щирого привязання до рідного народу і до науки, таким він і досі, перенісши святиню духа чистотою і несплямованою крізь горен світової проби.

Українські шестидесятники ¹⁾.

Написав Ів. Стещенко.

I.

В сорокових роках минулого віку західна Європа переживала, як звісно, бурхливий соціально-політичний рух. Мовчав тільки схід, — мовчала північна, покрита морозом Росія; слабі відгомони того руху долітали в похмурий російський край. Тих вільних політичних форм, що виробились у Франції в кінці 18-го віку, ставало для неї мало; для робочого класу не забезпечено було його труд і звітти — бурхливий рух, що вимагав разом з більшою платою і менших надужевань труда. Під впливом Франції в головних західних державах прокотив ся вільнолюбний рух. Хвилі його розкинулись в далекі краї, і тільки шпирокі заходи російського уряду досягли того, що одні слабі відгомони його долетіли в російський край.

По повстанню декабристів у двадцятих роках урядом було зроблено все, щоб в Росію не пролетіла жадна вільна мисль, щоб не пройшло ніщо, що має патяк на волю. Гонили тоді літературу, гонили філософію, гонили навіть природничі науки. І таким чином створили те, що Росія обернулася у длісно реакційну державу. Од вільного духу ваткнуто було всі щілини і, здавалось, що панування реакції та її супокій забезпечено трохи не на віки. І в той самий час, коли в Росії, здавалось, замерло все, цей похмурий супокій ала-мала, — хто-б сподівався, — Україна! Правда, Україна не яко нація, або народ і навіть не якийсь клас.

¹⁾ Публічні лекції.

Колитивною українською старшиною, ниньки „южно-руськимъ дворянствомъ“, давно забуто було старі національні заповіді. Просте козацтво і крѣпацтво давно вже закопалась у землю і в довге страждання за шматок хлѣба. Про інші нечисленні стани і говорити годі: одже вся маса українців ішла повільним шляхом до забуття своїх давніх традицій, до складання одного цілого з великоруською часткою Росії. Але „небезпека“ виїшла там, де її в уряді й не сподівались. Вона виїшла там, де не грають ролі жадні класові перегородки, де виблискуює один промінь — науки, вона впросла в душах нечислених українських інтелігентів. Шляхом духового процесу, якого аналізувати зараз не станем, вони пізнали економічне горе України, відчули національну її неволю, і присудили рідний свій край від того лиха ослобонити... Для цього вони заклали Товариство, загадали працювати з ним серед усього славянства, назвали його через те Кирило-Методієвським і основою своєю постановили таке: 1) що духове й політичне єднання славян є справжнє їх призначення, до якого вони мусять прагнути; 2) що при сполученні кожне славянське плімя мусить мати свою самостійність 3) що кожне плімя мусить мати уряд народній і пильнувати про цілковиту рівність громадян, і т. інш.

Поставивши такі цілі, Тов-во тим самим зайшло в опіречку з тогочасним російським строем і мусило чекати з його боку на всяку ворожечу. Від Т-ва віяло республіканізмом, федералізмом і демократизмом і всякими іншими, страшними для уряду „іамами“. І як би не одкарскувались потім від них Методіянці на допитах, виставляючи свою справу благонадійною, листі поеції Шевченка та пізніші писання Костомарова та Куліша нас утешають в присутності тих різних „іамів“.

Всім відома доля наших Методіянців: їх забрали, позасажували, позаслали і тільки не швидко повернуто до рідного юридичного стану. Політичні карі, як це бува завжди, різно вплинули на членів Тов-ва: одних приголомшляли і викресляли з діячів України, других поставили в межі обережності, але не загасили в душі їх старих ідеалів і при першій змові останні проявились умент. До таких членів Тов-ва треба причисляти Куліша, Косто-

марова та Білозерського, а особливо двох перших. Проїшли роки довгої реакції. Одбула ся Кримська війна і показала страшні рани бюрократичного режиму. В інших сферах, при новому цареві, почались думки про визволення крпаків та про загально-державні реформи. І вільна російська думка підвелась, а за нею підвелись і інтелектуальні сили України. Те, про що марили Методіянці, що до емансипації селян, почало ставати буттям і таким чином одні з засобів демократизму ніби мавсь в руках; стали теж відкриватись і національні перспективи: явилась змога сказати про своє рідним словом своїм. І українські інтелектуали, на чолі з Кудішом, зареацією змогою скористувались, як могли. Наслідком їх пеклувань явилась часопись „Основа.“ В історії нашого розвитку вона має велику вагу: в ній скупилось все, що було кращого тоді на Україні; в ній зібрали вони все, що зібрали могли, і цей факт для нас вельми значний. Він дає змогу оцінювати, в якому стані були тоді інтелектуальні сили України, і чи могла вона одержати від них більш над те, що отримала в той час. Той-же матеріал дасть нам змогу вияснити і самий пункт, який займали українці в загально-російському рухові, і причину тих ріжнородних непорозумінь, які дістались на їх паї.

Що-ж проповідували тогочасні українські проводарі? Одповіддю на це була б програма журналу „Основа.“ але такої в 61 році нема. В перший рік існування часопис подав самий матеріал і з нього можна робити тільки свій вислід. Вислід буде такий, що „Основа“ не являлась органом загально-людських інтересів, а цілком присвячена була інтересам українським. Її метою було — пізнання краю і пробудження національної свідомости земляків разом з обороною різних потреб України... Вона була тільки органом українства. Таке загальне вражіння від „Основи“.

Як та мета досягалась в дійсности і які власне потреби краю вона в собі обхоплювала? Головними діячами „Основи“ були Методіянці; одже цілком логічно чекати, щоб їх старі ідеали, одбили ся і в повних кроках життя. Ми знаємо, що однією з рис Методіянців був демократизм — чи лишилась-же ця риса і до часів „Основи“ і в чому вона мала виявлятись? Щоб одповісти на це питання, треба перш за все одзначити, що демократизм до „Основи“ і

при вій мусив мати цілком рівні практичні прояви. До заснування „Основи“ крпацтво було ще в повній своїй силі. З цього ясно, які мусили бути головні практичні міри демократизму до „Основавських“ часів. Затаївши в собі мариння про народній уряд, демократи, очевидночки, мали дбати про те, щоб було внесено крпацький лад і рощищено шлях до нової демократичної держави. І так воно власне й було. Ми не маємо вказівок на те, що в Костомарова та Куліша були й перед 60-ми роками такі заваяті борці, як в роки сорокові... Але напевний факт, що обидва вони, як і равіш, одкидали потребу крпацтва. Особливо яскраво висловлюеть ся в цього приводу Куліш. Малюючи в 1857 році одного „потомственнаго дворянина“ — чиновника, що купував крам без грошей, щоб то просто його грабував, Куліш завважа: „між нами нема таких негодяїв.“ — скаже мешканець якогось околодка: „ніхто в наших суєд не причинить ся до такого вчинка!“ — „Шаповний добродію, дозвольте балакати в Вами одверто і почати характеристику Вашого околодка в Вас самих. Чи не ви віддавали людей в рекрути без зачоту?... Чи не ви примушували робити на панщині 3 день у тиждень, даючи йому тільки шостий?... Чи не ви фальшиво свідчили, коли суєда занорював на смерть людину і виплутували в біди тірана?... Хай ви й не грабували одверто серед дня, не торгували людьми, не мурдовали їх, як негрів на плантаціях, не тірали їх, — але ви все це бачили і терпіли, ви заходили в родинність і дружність в алодьями і тіранами, дружились в їх дочками, оддавали за пих дітей своїх: хіба не одному суду в ними підлягаєте ви? Народ одцурав ся вас, а разом в вами і тих, у кого болить за нього серце і хто радий би, та не сила йому помогти“... ¹⁾ Так висловлював ся Куліш про крпацький лад. Годі було думати, щоб в „Основі“, де надруковано цю статью, він став не тим, але, на щастя, самі життєві умовини стали не ті і народолобство Куліша і других Методіянців мусили переіменити ваїшній свій стрій. Крпацтво внало, народне життя стало настроюватись на инший лад. Селянство треба було якось опорядити в землею і в усам другим; а власне як, це стало питанням для всіх інтелегентів Русі. — І ми анемом, як розважували це пи-

¹⁾ Основа — 1862 р., Апр., Політика в Україні, ст. 105.

тавля в пресі російській—„Современнику“, „Русскомъ Словѣ“, „Отечественныхъ запискахъ“ і др., як дивився на це Чернишевський і інші. Вони були охоплені ідеями західного комунізму; великоруська община давала для цих походів відповідний матеріал і ті ідеї проводились в пресі по змові. Вони ставали змістом багатьох статей, вони впливали на світогляд всеросійських читачів, вони вказували, чим мусить бути кожний російський громадянин. І в цьому смислі вони зближали російську інтелігенцію представником західних ідей.

Чи було те саме в українських Основах? Зразу назвавши „Основа“ органом українознавства, ми тим самим обмежили її загально-людський зміст. І це дійсно так. В своїх поглядах не дурно колишні Методіанці центральну увагу призначили славянству; не дурно й Куліш і другі друкувалися в славянофільському органі: їх світогляд мав спільні риси з славянофільством, і одно це повинно було поставити препону впливу західних ідей. До чого ж вів Основа демократизм і як вони дбали про народ? Відповідно класовій теорії, впровадженій ще Луї-Бланом, в основі всякої культурно-соціальної будови лежить класова боротьба, і економічні відносини являють ся перворядними. Згідно з цим робить смислом зміст всякого народолюбства і того, що зветь ся словом „народ“. Останній, як це є тепер, може складатись з різних груп і підперати одну з них не значить підперати народ. Для 60-х років цього одначе нема. Так зниклим народом був тоді сиве одпомалітний, допіру визволений, але занедбаний селянин. Тому „основяпський“ демократизм є дійсний прогресивний демократизм.

Пам'ятаючи це, спитаємо тепер, — як розуміли наші шестидесятники - демократи щастя народу, що робили для нього і скільки пильнували провадити до тієї мети своїх українських громадян? На це знову мусила б одповісти програма „Основи“. Її, як ми сказали, не було весь перший рік і не було, коли не навмисно, то, принаймні, без особливого про неї дбання. Істота, звісно, не в програмі, а в самому ділі, — але річ в тому, що на перший рік „Основа“, яко орган демократичний, далеко не охоплює всіх важливих сторін українського життя, розв'язання яких дало б змогу представникам часопису бути широкими й глибокими де-

мократами. Тому програма доповнила б неясні місця. Але врешті, на другий рік з'явилась і програма. В книзі 1-й в „Современной южно-русской летописи“ редакція заявля: „в „Основи“ почував ся брак загального огляду ріжнороманітних появ южноруського громадського життя. Досі ми тільки злегка могли торкатись приватних питавь, що займали наше суспільство, переважно звертаючи увагу на ті з них, які вирішувались із рівня повсюдності, пояснення яких мусило послугувати основою і оправданям появи нашого вістника... З цієї книжки ми, по змозі, поповнюємо стежити за повільним розвитком тих чи інших появ южноруського життя, підносити ці явища до їх загальних засад і одшукувати таким чином потрібний зв'язок між ними... Головні її засади, яким завжди слідувала і слідуватиме редакція: пошана до прав особи, до народу і народності і одкидання станової, національної і релігійної ворожнечі та всяких непорозумінь, через розяснення темних питавь нашого сучасного й минулого життя — лишать ся непохитні. Провідною ідеєю „Основи“ буде просвіта — в народньому душі. Редакція, одкидаючи всяку виключність і замкненість, в той же час вважає шкодливим космополітизм, який, раніш чи пізніш, переходить у повну байдужість до місцевих народних користів та потреб. Єднання з другими народностями потрібно і плодотворно для кожного народу, але воно приносить користь тільки тим громадам, що черпають головні життєві сили з питяного ґрунту, що багатіють не стільки позичаним від сусідів, як розробкою моральних і річевих дарів природи в своєму краї, в своєму племені.“¹⁾ Одже одкидання космополітизму і просвіти в народньому душі одмічались як зміст „Основи“. Народ, як норма, ставав провідною ідеєю журналу — при тому народ в рисю славянофільскою, як дух самобутний. З принципом більше саморозвивати, ніж позичати. Це найкраще видно з уваг Куліша в його „Лістах з хутора.“ Одна з ознак славянофільства — відкидання цивілізації, і Куліш згуща фарби, розмовляючи про цивілізацію та занадто вихваля народне життя, вдаючись в очевидну крайність. Врешті він висловлює бажання: „нехай би через науку, че-

¹⁾ Основа, 1862, кн. I, ст. 81—2, „Современная южно-русская летопись“.

рес освіту простого нашого люду не меншало. Ато, хто вихопить ся в письменні, в тямущі книжкові люде, уже й не наш. Німець з його німцем, — шівень, а не чоловік, хоч візьми та й посади на сідало. Мій Боже! чи то ж наш простий люд не варт, щоб ми його образу подобали ся? Та же ж ніяка наука такого правдивого серця не дасть, як у нашого доброго селянина, або хуторянина¹⁾.

Ідеалізація народу, разом з одкиданням цивілізації, доводила Куліша навіть до ідеалізації тодішнього народнього становища.

— „На що ж нам, панове, — казав він в першому листі, — багатшими бути? Хіба в нас їсти й пити нічого, або нема сорочок, свитини й козушини, або не тепло нам у нашій хаті, або нема простору кругом хати, або ні за що нам справити по своєму закону весілля, чи родини, чи хрестин, чи чого? На що ж нам те вавісне багатство?“²⁾.

При таких даних не дивно, що визнаючи вагу цивілізації для західних людей, Куліш одкидав цяглу її потребу для нас: „нам рано ще слідком за ними бігти, не впоравшись вперше з тим, із чим вони добре впорали ся“³⁾. При таких даних не дивно й те, що цілий перший рік, а власне кажучи, й другий, редакція „Основи“ не чула потреби в захаропейських засадах, і зовсім не бачила konieczности в проповіді соціальних ідей, — як це робили російські шестидесятники. Висновок наших діячів був дуже простий: на благодатній Україні, коли й не все стало благополучно, то з усім лпким можна було справитись самим. І ця особлива віра в народне життя приводила до того, що навіть такі міри передачі цивілізації, як залізниця, або по Кулішу „чугунки“, ставали зайвими цілком. „Нехай собі гуркотять і свистуть чугунки, кому їх треба. Коли б нам було треба того дива, то й ми б собі зробили... Що-ж, коли не прийшов іще наш час про чугунки дбати?... Ні, ми так собі діло розбіраємо, що, коли треба на щось, щоб одні люде, як от Ангеляне, попереду всіх йшли, то, мабуть, і те треба, щоб інші, як от ми, Українські хуторяне, поваду оставали ся“⁴⁾.

¹⁾ Основа, 1861, кн. 11, стор. 127.

²⁾ „Основа“, кн. 1, стор. 317.

³⁾ Іб. стор. 318.

⁴⁾ Іб. стор. 316.

Відбувають ся такі пурання іноземщини на підставі того, що у нас і „наука своя, тисячолітня“, бо „вона навчила нас більше слухати праведного слова Божого, аніж лукавої панської мови“¹⁾. Значчи це все, ми не адивуємо ся, що по кардинальшому життєвому пункту, економічному, Основанські українці з гори пурались західних ідей і що відповідний їх ідеал був неясний. Як ми згадаємо, ідеалом російських пестидесятників був переважно соціалізм, авісно, утопічний, але все ж такі він був... На яку асаду ставали в економічній справі „Основане“? З приводу цього вони не завжди висловлювались прямо, але різні уступи дають змогу думати, що їм був чужий західний соціалізм і його думки про приватну власність. В одній з статей висловлюється похвала останній. „Що до погляду маси селян — каже один автор — на відносини їх до землі, то вона, здається ся, держить ся принципів приватної власности так серйозно, як можна цього бажати, при сучасному економічному розвитку країни“²⁾. В другій статті „Основа“ заперече обвинуваченню її в соціалізмі і каже, що її доказник „владає повним неуттвом відносно соціальних питань, а про соціалізм зяє не більше київської торговки“³⁾. Чим ясується одначе невразність економічного ідеалу „Основан“? Перш за все передують думкою про перевагу народньої душі над західними теоріями, відкіля виходить їх непотрібність. „Хто дійсно знайомий з народом, — каже часопис, — з його віруваннями і поняттями, на яких держить ся його особисте й громадське життя, той не стане манити себе різними химерними подіями. Сидючи за книжками в чотирьох стінах і отуманюючи себе якоюсь примарною ідеєю, гонючи від себе життєвий досвід та правдивий голос дійсности, можна, звичайно, уявити собі Бог-ана які політичні й соціальні сподівання в народі: та чи багато користи від нього?... Пихорадошні, мрійні захоплення тільки гублять сили і частку віддаляють назавжди кращих людей з поля дійсно-користної праці“⁴⁾. Другим захлдом проти „новомодного, — як висловив ся Костомарів — французького соціалізму“

¹⁾ Ів. стор. 317.

²⁾ Основа, 62, № 2, стор. 23 (Вісті).

³⁾ „ „ 62, № 9, стор. 24 (Мисль южноруса).

⁴⁾ „ „ 62, № 5, — Соврем. м. р. літопис, стор. 1—3.

були побільшені думки про прихильність нашого народу до економічного індивідуалізму і про одкидання ним форм життя спілкових, подібних, як у Великоросії. „Для южноруса, — каже той же автор, — нема нічого важче й противніше такого порядку, і сімі южноруські ділять ся і дроблять ся, як тільки у членів їх являеть ся свідомість про колючість самобутнього життя“¹⁾. І третя, одна з головних причин браку економічних ідеалів у „Основі“, — надзвичайність того історичного моменту. Ішло питання про наділення селян землею; йшла кипуча робота про підписання уставних грамот і полягодження цієї справи адавали ся „Основи“ одним з найпекущих.. От через що вона так багато спиваєть ся над заведенням цих грамот і хоча в виділ „Вістей“, але звизжди малює свої відносини до них..

Але все це, звісно, ухилягня від ідеалу... Він діячів „Основи“ ніби не обходить, і таким чином економічної теорії у них ніби нема. Але економічне життя, якого реальність мусила, по „Основі“, ставати зразком для кожного діяча, сама натихала „Основянам“ цікавість до різних теорій, до неприменних їм модних учень і придбань західньої культури.. Правда, в цьому разі всі ті придбання не підносились до значіння якогось ідеалу, але в кожному окремому випадку вони ставали справжнім зразком.

Не виславляючи якогось економічного ідеалу, „Основа“ тим не менче повставала проти експлоатації народу: навіть деалізація його тогочасного стапу виходила з одкидання народньої експлоатації. Вони повстають проти „пьянок і людодів“, від яких „поли врізанши, мусимо тікати“, бо инакше, „буде з нами те, що в лондонської і ірландської бідотою“²⁾. Вони повстають і проти городської цивілізації тому, що половина з представників її „у золоті купаеть ся, а половина в воючій гряді тоне, од некальної роботи чучверіє і в голоду гине“³⁾. І не вважаючи на всю ідеалізацію народа, „Основяне“ во імя щастя його приходять врешті до цілком інших виводів, до признання потреби теї західньої цивілізації, якої сахались вони устами Куліша..

¹⁾ Основа, 61, № 3, „Дві русскія народности“, ст. 72.

²⁾ Основа, 61, № 1, Листи, стор. 312.

³⁾ Ів. 313.

Розмовляючи про господарство України, один з авторів зауважив, що „випущення обов'язкової праці мало допоможе біді. Оддаленість від уаграничних торгових пунктів і цілковита відсутність хоч трохи порядних шляхів сполучення рішають її, як і всю центральну Росію, засобів для вигодного збуту продуктів, без якого неможливі поспіхи в сільському господарстві“¹⁾. І от „Основа“ приходять до потреби машини взагалі і тії чавунки, проти котрої так обурював ся Куліш²⁾. А по цій чавунці вона їдуть і далі... Без допомоги кредиту господарство існувати не може, відділя потреба кредиту, відділя й визнання конечности банків. Все це поки що не засновуєть ся на західній теорії, все це ніби часткові міри, що випливають з потреб теж ніби часткових. Але врешті „Основа“ стає й на ґрунт дійсно західних ідей.

Задумуючись над поліпшенням фінансового боку Росії, редакція спиняєть ся над Прудонівським ученням, виложеним у його „Théorie de l'impro“. Що вона вважає можливим прийняти від Прудона? Не більше — не менше, як державно-економічну децентралізацію, яко „засоб обмеження духовних видатків і найбільш справедливого поділу межі різними місцевостями“. Урядова децентралізація, — каже „Основа“, — зовсім не те, що національна. Перша завжди дає змогу робити рівні розпорядження, не чекаючи дозволу з високостів бюрократично-адміністративної драбини. При такій децентралізації кожна місцевість більше дбатиме про свої інтереси, і менше буде шансів на існування змоги зuboження одних провінцій на кошт других. Урядова децентралізація, само собою розумієть ся, ставить наперед можливо більше розвій самоврядування, при якому являєть ся змога і в кожній окремій провінції чи місцевості дивитись за справедливим поділом повинностей межі окремими членами. Ново ж, це самоврядування, представляє всі дані для розвою промисловости в усіх родах і виглядах, словом, — являєть ся одним із самих важливих засобів полагодження фінансів країни, в якій всі окремі місцевости беруть участь в загальних державних видатках!“³⁾. Така точка поглядів

¹⁾ Іб. № 10, ст. 113.

²⁾ Осн., 62, № 3, стор. 133.

³⁾ Основа, 1862, № 3. — Совр. ю. р. лѣт. — стор. 105.

на економічне життя Росії вельми цікава... Пропонуючи поділя держави на окремі економічні одиниці, „Основа“ тим самим упереджала різні тези „Вільної спілки“ Драгоманова і сучасних українських марксистів, що потребу відповідного строю життя умовляють економічним П строем і фінансовим мотивом.

Таким чином, не висловлюючи своєї особливої економічної теорії, хоча і повстаючи проти експлуатації, „Основа“ з своїм ушануванням Прудонівського принципу вступала в сферу західних ідей. Але той же Прудонівський принцип був у „Основян“ не чим іншим, як тільки повторенням федералізму і воєславянської рівності давніх Методіянців. Не вказуючи форми того строю, який мусів запанувати в економічному життю України, „Основа“, як ми згадали, виступала проти всіх окремих проявів експлуатації народу, проти різних експлуататорів і вказувала несамобутні міри до піднесення українського народу. В даному пункті редакція, звичайно, відступала від своєї ідеалізації народу, але що було робити? Життя розбивало ілюзії, і різні факти доводили ясно, що над ним треба добре пошльовувати. В чому ж мало бути подібне шльовування? Економічні заходи було вказано, але не вони являлись головною метою „Основни“: вона ставила на першому плані—народню просвіту. Чи треба ж було освічувати нарід, вважаючи на згадану ідеалізацію його? Виявляється, звісно, що треба, і що навіть „нашому селянинові прийдець ся багато працювати для своєї розумової освіти; досі йому не було ні часу, ні простору про це подумати; в цьому кожний повинен в сумом признатись“¹⁾.

Не від західної науки врешті і Куліш в другому своєму листі: „Ми забираємо до себе, — каже він гордо, — в прості хати великі мислі, котрі ви в своїх мурах в давніх віках переховали. Чи в високих співах ті мислі спасенні, праведно людські, до нас од людей древніх подоходили, чи прозою мальовничою нам їх переказано; чи в філософській наготі їх мирови явлено,—ми все те собі до купи зобгали і в хатах своїх, на науку молодшим, переховуємо“²⁾.

¹⁾ Основа—61, № 10, ст. 118 (Вісті).

²⁾ „ „ 61, № 2, ст. 231.

Одже виходить тепер, що в пориванні до науки наші шестидесятники зовсім сходять ся з російськими: і для них і для нас „великі мислі“ ховають ся бережно, „в науку можливим“. Цікаво тепер, чи й зміст отї науки відповідає західним ідеалам, і що дають народови наші „Основяне“, представники захованих у них великих ідей.

Про це дуже виразно говорять Костомарів. Перш за все, нема чого сумнітись, що форма передачі тієї „науки“ повинна бути мовно-українська.

„Поки на южноруській мові — каже цей вчений — не будуть подавати ся знання, поки ця мова не зробить ся проводарем загально-людської освіченості, доти всі наші писання на цій мові — блискучий пустоцвіт, і наслідки назовуть їх наслідком примхи, охоти для забавки перебіратись із сертука у святку і припишуть їх більше моді на народність, чим любові до народності... Нарід мусить учитись, нарід хоче вчитись; коли ми не дамо йому засобів і способів учитись на своїй мові — він стане вчитись на чужій — і наша народність погине в освітою народу. І чи в праві ми тоді жалкувати за нею? Що відрядіше: чи бачити нарід, що в нещасті хоронить свою народність, чи нарід освічений, що загубив свою народність? Звісно, при такому виборі прийде ся офірувати народність... Але на що-ж приносити не-потрібну офіру, коли можна сполучати те і друге, коли це буде й морально-справедливо?

Нам треба викладання науки на нашій рідній мові¹⁾...

Яка ж наука, з погляду „Основяне“, потрібна для народу? На це Костомарів одповідає: „тепер потрібні для народу — коротка свята і церковна історія, катехізис, уривки з навчень святих батьків церкви, з житій любих народови святих і пояснення церковної відправи. Щоб не казали *модні* прогресисти, яким адлять ся вигідним наживути народови матеріалізм — народ з оглядою одвернеть ся од їх науки, коли заважять, що насамперед в постаті цієї науки хочуть наступити на святощі його серця. Нарід южноруський ладен в любовю приймати освіту, коли її буде даватись у православно-християнським душі... У всякім разі, коли-б ми самі в цьому розумі стояли під впливом наших поглядів, то

¹⁾ Основа, 62, № 5, ст. 1—2, — „Мисли южнорусса“.

все так не сміємо гвалтовно накидати народowi чужі йому морально-релігійні чи ірреалістичні засади, противні тим, з якими він родив ся, зріс ся"... „За сферою релігії повинна йти знайомість з природою: треба написати для народу арифметику, космографію, географію і т. д... Історію, супроти декого, ми не вважаємо за потрібне вводити в цей плян початкового виховання. Історія є така наука, що вимага вже більшого засобу попередніх відомостей і значного ступіня розвитку: без цього вона — не потрібна" ¹⁾).

З цієї позитивної програми народньої освіти, з цього одкидання навіть потреби історії, з цих шпильок на карб „модного прогресиву" ясно можна бачити, як не багато і яке те небагате, чого бажали для народу наші „Основяне"... В цьому пункті, як і в економічних питаннях, наші 60-ки стояли нижче від російських... Устами Костомарова старі українські шестидесятники зрікали ся установлення і виробу народнього світогляду, — вони дбали для нього тільки про примітивне, та й то не цілком раціональне і таким чином не могли вповні вдовольнити тих „модних" і „немодних прогресистів", що хтіли-б оставатись на ґрунті українсько-національнім.

Але тим часом „Основяне" провадили свою програму далі. Визнаючи потребу для народу релігійних поглядів, вони не могли, звісно, забувати, що проповідником і охоронцем їх у народі являлось духовенство. Важливо знати, чи вони уявляли собі роль останнього і як власне? На становище духовенства відносно народу вони дивились досить песнімістично, — в цьому особливо їх зміцняло знання становища духовенства в часи давні. „В старовину духовенство південно-західної Русі цілком не існувало, як особливий стан, виділений в народу, відзначений від нього різними привілеями. Парафіяне самі, в свого ж осередку, обирали для себе попа... Таким чином сільський піп в південно-західній Русі не виділяв ся в парафіян, залежав від них... Малодушного священника парафіяне виганяли, чи привідмані переставали удавати ся до нього за виконанням треб, і тим рішали його доходів, а для себе знаходили другого, більш твердого в своїх переконаннях" ²⁾. Чи те саме бачили „Осно-

¹⁾ Ibid.

²⁾ Основа, 62 р., № 4, ст. 36—41.—Сельские священники.

в'язе" і в сучасній їм дійсності? Далеко ні! Тепер духовенство в Малоросії... існує особно від народу, в усіх умовах побуту: в його сферу з народу можна досягти тільки шляхом довгого вчення і шляхом багатьох трудних формальностей... Обов'язки парафіян відносно священника ще більш відділяють його від них і примушують їх дивитись на нього, як на другого пана в селі, на якого вони теж обов'язані робити декілька днів на рік"... (ст. 40).

"Головна причина порвання в'язку межі священниками і парафіянами — це брак в більшості теперішніх священників християнської любови до своїх парафіян, почуття гордого пристрастия, в яким більшість наших сільських пастирів відноситься до простолюду. Наші сільські священники розвивають це почуття в своїх дітях ще в найближньому віці; ще глибше воно вкоріняється вихованням в духовних школах і семінаріях", (стр. 41). Зло в сфері духовенства, таким чином, очевидно; "багато священників у південно-західній Русі уже дійшло до порвання з парафіянами, багато вже на дорозі до того. Як же направити це велике лихо?" (стр. 50) запитує автор в "Основи" і на це в нього одна відповідь. Лихо знищить ся тоді, "коли священник розвіє в своєму серці святе почуття любови, стане уважний до своїх парафіян, більше стане думати про їх духові потреби, — коли припинить в своєму домі вживання лайливого, ганебного слова „мужик“¹⁾. Спосіб віби дуже простий, але й наївний. Раз моральний підупад тогочасного духовенства з'ява масова, раз вона залежить від таких соціальних причин, як відповідний лад школи, лад економічний, лад державний і т. д., — то чи pomoже індивідуалістична проповідь „направитись“ тому, хто цілою душею поринув у море життєвих невисоких дрібниць?..

Такою ж наївністю брешуть і вказання на те, що „на священнику лежить обов'язок учати"... Навіть коли б для такого навчення досить було агаданнх Костомаровим дисциплін, то чи захтіли-б займати й „мужика“ ті, для кого він тільки „мужик"... Таким чином зовсім олушна критика духовенства руйнується ся наївним указанням мір, що при існуванні даних умов не могли бути переведені в життя.

¹⁾ Ів., ст. 51.

Одже хто вчитиме нарід, — коли священники не можуть його вчити, — ставить нове питання „Основа“ і опиняється на офіційальних представниках сільського вчення — учителях. Критиком тогочасного вчительства являється Чубинський, „Основа“ ще молодий. Тогочасний вчитель зовсім справедливо „Основа“ не задовольня. „Учителем у теперішніх сільських школах — або укінчений семінарист, що не знайшов собі молоді в достатнім зиском, або дякон, або священник. Перший не може горливо виконувати свого обов'язку: він кожду хвилину вигляда молоді в місцем... Дякон або священник беруть на себе цей обов'язок за-для додатку певної суми до платні... Виконання треб і халявство забірають увесь їх час і вчительський обов'язок стоїть на доволі далекому пляні. Чого вчать у сільських школах? Чотири роки вживається на вивчення церковного та світського письма, грамоти, чотирох правил арифметики і церковного співу. Все це вчить ся механічно. Міується буквар, потім часослов і псалтир. Хлопець, нічого не розуміючи, вичує“¹⁾. По такій суворій критиці школи, що цей новий автор в „Основи“ пропонує для кращої освіти народу? „Хто хоче бути дяком в осередку народу, — каже він, — той муєть перше перфивитись світоглядом народу... Іти зразу насупроти народніх вірувань не можна. Тільки непомітним для народу чином можна спричинитись до знищення забобонів і лехкодумства... через це ми вважаємо вельми важливим те, хто стоїть на чолі школи“²⁾.

А на чолі школи муєть стати учитель-селянин; а для їх утворення повинен явитись інститут, де-б викладалось господарство, де-б учились народні права... Такий учитель був би для народу своїм і тільки він повів би нарід до справжньої освіти. Не вважаючи на суперечність з передвішню думкою другого автора, по якій таким вчителем міг би явитись священник, ми знову завважимо утопічність пропонованого заходу... Чи можливо було думати в ті часи, епоху ще не ліквідованого кріпацтва, щоб був заввазаний подібний селянський інститут? Звичайно ні! Але тут важливе

¹⁾ Основа — 1862, ст. 56, № 4, — „Два слова обь училищ і учителях“.

²⁾ Іб., ст. 58.

те, що роль сільського вчителя підносить ся на велику височину: він мусить бути народним проводарем; він повинен, в одянку від думок Костомарова, стати „свічечем горожанського виховання в народі“¹⁾. І ми запам'ятаємо ці слова, коли робитимемо свій останній висновок, а тепер замкнемо розгляд думок „Основян“.

З вищесказаного ми можемо собі більш-менше представити картину їх головних цілей і думок. Яко громада колишніх демократів-методіанців, „Основа“ ставила своїм куміром народ. Вона ідеалізувала його. Вона вірила в цей народ, яко в могутню, багату вишосажену клясу. Вона часом вважала його кращим, чим він був. Але мимо всього того, вона думала, що народ треба вчити, всяким чином підносити і вести вперед. Во ім'я чого і куди? Во ім'я світла, і вести туди, де горить народнього щастя зоря.. Але чи розуміли однаково і раціонально свої завдання і шляхи до них „Основнянські“ народні проводарі? Далеко ві! Нам неясний їх економічний ідеал, а оскільки він прогляда, то він скидається на західний буржуазний індивідуалізм. Нам не цілком ясний „Основнянський“ просвітний ідеал, а оскільки він ясний, то скидається на розумовий хаос, де панує нераціоналізм.

І коли ми спитяємо себе, через що так сердив чільвішого старого „Основянина“ „модний прогресизм“, то неприхильною для нього відповідь ледве чи розважить той „Основянин“, що допіру радив зараз розвивати в народі його горожанські почуття.

Але при цих хибках чи має „Основа“ вагу? Безперечно так! Вона має її за свій чистий, вірний демократизм. Свяченим словом лунає для них недавно виволений, але ще „тим-часом-обов'язаний народ“. І ця висока до нього любов запалює ся в серцях тих, хто щиро читав турботи „Основни“ про народ. Не багато дійсно раціональних мір подавали „Основяне“ на те, щоб піднести свій нужденний народ, але на загально-панському похмурому фоні і то була маленька світла зоря.

¹⁾ Основа, 62, № 4, стор. 61.

II.

Розглядаючи програму Кирило-Методіївського братства, ми крім демократичному одначили українській його патріотизм. При сполученні в одну слов'янську державу кожний слов'янський народ мусить мати свою самостійність, так говорив їх другий програмовий пункт. Зовсім природно було сподіватися, що в „Основі“ розяснено буде коли не цей самий пункт, то принаймні вказано буде його підставу. Цього особливо треба було сподіватися через те, що журналу виступав, як орган українських патріотів і значить мусив обороняти своє *raison d'être*. Це він мусив зробити і через те, що „Основа“ цілком умисно усунулась від роз'яснення філософських і інших загально-людських загадань, а спинилась головню на спеціальних інтересах українського народу. Одже коли Методіанці піднесли колись питання про його самостійність, то чи проявили вони в „Основі“ чим небудь це захоплення молодих своїх літ? Чи довели вони, що наш народ має право на самостійне життя? Відповідь на це ясна; її дав Костомарів у статті: „Де-ль русскія народности“.

В цій статті, на підставі історичних і інших даних, він спробував довести, що наш народ окремий від великоруського та польського, своїх найближчих сусід, і як окремий, звісно, має право на своє окреме життя. Мало того, вимога цього окремого життя не єсть український егоїзм, вона умовляється ся альтруїстичним мотивом, а власне тим, що існування нашої народности потрібно для інших народів, що наша народність доповнить їх і через те вона повинна існувати. Вплив нашої народности „мусить не руйнувати, а доповнювати і обмежувати ту корінну засаду великоруську, що веде до скупчення, до злиття, до строгої державної і спілкової форми, що погубила особу, — і те поривання до практичної діяльності, що впадає в матеріальність, рішену поезій“. Південно-руський елемент повинен давати нашому спільному життю засаду, що розчиняє, оживляє, одухотворяє. Південно-руське плімя в минулій історії довело свою неадаптивність до державного життя. Воно справедливе мусило відступити перед великоруським, примкнути до нього, коли завданням спільної руської історії було складання держави-

Але державне життя сформувалось, розгорнулось і зміцніло. Тепер природно, коли народність з другою протилежною засадою і вдачею вступає у сферу самобутного розвитку і впливає на великоруську¹⁾. З огляду на це „Малоруси пізнавали і пізнають неминучість і нерозривність зв'язку з Великорусами, бо останні адатаї стільки ж, як ми не адатаї, до організації, до підпори суспільного тіла і правдивості його функцій; з свого боку ми не лишимося зайвими для моральної цивілізації Великорусів, доказом може слугувати те, що добрий великорус, як тільки заїде до нашого народу, неодмінно нас полюбить і симпатизуватиме малоруському народови“²⁾.

Не вдаючись тепер в оцінку уваг Костомарова і не сумняючись поки що в симпатіях до нас „Великорусовъ“ заїжджих, ми тільки можемо пожалкувати, що їх, очевидно, мало до нас заїздило, бо з усякого приводу від різних Великорусів „Основи“ довелось вдержати досить непримних слів.

За що ж такі непримності міг одержати український журнал? А власне за свої думки про самостійний національний рух.

В чім мусила проявитись ця самостійність на думку „Основа“? Насамперед в національному самоозначенні України, для чого треба вільного розвитку, виразнішим проявом якого була рідна мова і літературна творчість. От ці то явища в нашому житті поставили собою пункт, біля якого розпочалась суперечка і за який, „незаїжджі Великоруси“ наговорили українцям чимало гірких і несправедливих слів. Для цього ними було навіть вжито типічного заходу, що практикується часто й тепер: знайшовся у них землячок — „тоже малорос“ Соколовко, який виступив проти своїх і своїм українським іменем задумав зміцнити великоруський вибір, що українцям самостійно не слід існувати, що б не роздвоювати сил Руси.

Одже нашим шестидесятикам треба було вяснити, що до Великорусів, свій стап. Почав його вяснити Куліш...

1) Основа — 61 р., № 3, ст. 77 і 19.

2) Іб. ст. 79.

Поміщаючи у себе статтю землячка Соковенка про ступінь самостійності нашої літератури, яку землячок одкидав, московський „День“ говорив про нас: „це їх хитрий спір; ми віддаляємось від участі в ньому; це спір межн своїх“... І на думку „Дня“ це значило, „коли вже самі малороси визнають або відкидають щось у своєму письменстві, то це дло розв'язане“. Протестуючи проти такого заходу, Куліш завважав: „так робив і князь Велико-Гагин в часи Чорної Ради. Теж робив і князь Голіцин при обранні на гетьманство Мазепи. Можна б багато вказати прикладів такої оутомосковської політики; але покнньмо на бік Москву і покличемо на суд того, хто їй прислуживсь“ ¹⁾. І Куліш на хвилину Москву покида, але покида за тим, щоб обвинуватити зараз П. Він каже: „правда, редактор в принципі усовується від відповідальности за несумлінність свого співробітника, але ж вибір співробітника залежав від нього... „День“ все таки підляга обвинуваченню з неутті відносно того предмету, про який мова в його статті“ ²⁾. Що ж, одначе, писав Соковенко-земляк?

Він доводив „тожсамість української мови з великоруською через подібність багатьох слів у тій і другій“. Він звав „дитяче-незотрібною грою відокремлення української мови“ ³⁾; він заявляв, що такі письменники, як Барвінок, Галбів і др., „пристачають нам живі матеріали, добуті з вуст народу, фактично свідчать нам про тожсамість української мови з мовою великоруською“ ⁴⁾.

Що-ж слід було про подібні вісенітницї говорити? На наукову річ можна було поважно і відповідати; на вискок досить було декілька іроничних уваг, що Куліш і зробив. Але надійшов час і трапився, порівнюючи, більш поважний матеріал. Поки ми досягли зеднання, перевіряли його скутки, вживали ся в них і т. д., наші літературні інтереси тягли в один бік; тепер же, коли єднання завершилось — і для нас настав час правильного літературного розвитку. Крайня централізація в мові була б погнбельною перешкодою спільному добробутові і освіті; „єднаноображення

¹⁾ Основа — 62. № 3, ст. 36—7. — „Отягъ моск. Дню“.

²⁾ Ів. ст. 37.

³⁾ Ів. ст. 38.

⁴⁾ Ів. ст. 39.

утвори в нас потворність і продротство¹⁾. „Як би там не було, — продовжує автор, — але українське письменство ствердило вже своє існування: південно-руська мова і уста південно-руська словесність, з якої розвинулась без огляду на самі неприхильні умови, словесність письмовна, — з незапам'ятних часів ведуть свій початок; письменна словесність, своїм змістом, представляє вірні завдатки дальшого розвитку, становить безперечний і законний факт нашого суспільного життя. Живність українського письменства найкраще довести простою і природністю її появи: люде, що живіще від інших почули потребу народнього самопізнання, аучили свій народ, і, переконавшись, що „лучче своє латане, а ніж чуже хапане“, стали писати по українському. Нам, з автором „Современной літописи“ тепер лишаєть ся просто прийняти цей втішений проляв пробудженого самопізнання і щиро, з пошаною до народу і його діятів, підпирати чисту справу во імя просвіти, любови і правди, не мудруючи лукаво, не захоплюючись занадливими мріями, — але і не стісняючи себе жадними завчасними системами. „Не вважай на врожай, сії жито — хліб буде“²⁾. Закінчив свою статтю автор.

Виступаючи проти згаданого типу Велпкорусів, з якими не годили ся часом і їх соплеменники, як напр. „Современник“, і які повставали проти мови українського письменства, редакція „Основа“ боролась і проти інших, що не задовольняли ся змістом нашої літератури, при вьому до неї спочутті. Варта уваги полеміка Куліша з одною вельми шановною дамою, не українкою, але такою, що „гарче любить і шанує українській нарід“ і яка визнає, що „напрям української літератури — квітчаній (цвітчаній) і що вона не дає „справжнього вплива“³⁾. Проти цього Куліш одповіда: „не роспросторюючись про багато причини трудности дати українській літературі вживання реальне, скажу, що тільки два роки минуло з того часу, як переконання в необхідности розвитку української мови, в розумінні елементу життєвого, перестали (звичайно, далеко не всі) вважати недо-

1) Основа - 61 р. № 2, ст. 258.

2) Іб стор. 259.

3) Основа—62 р., № 3, ст. 41.

ладністю. Почекайте дорікати нам; подивіть ся на історію інших письменств і порівняйте наше становище до стану інших громад. Та і що ви так гаїваєтесь на „цвітучість“ нашої літератури? Жадний плід не являється перше цвіту... Крім того, ми не обмежуємо нашої діяльності на саме літературне квітководство. По зможі ми даємо нашому народови і те, що по вашому для нього потрібніш. Ви забуваєте про Галичину, де шкільне викладання і судівництво провадять ся на загальноприступній південно-руській мові. У нас в українській літературі переважає (по часті й по кінечности) напрям беллетристичний, у них — ріжний. Ні той, ні другий не лишиться без живих скруток. Обміняйтесь не довго, аби відкрилась матеріальна змога. Чого бракує в їх мові, те єсть в нас; чого нам бракує, є в них. Працюючи кожний нарізно, обидві частини південно-руського народу створюють своє слово, яке головний чинник життя. Нудно дивитись з боку, як поволі йде ця справа; багато неприємних умов наводить на думку про її безвиглядність. Але ми, що дивимось на справу не як чужі, що віддаємо на неї життя, не бачучи і не розуміючи, як вжити його достойніш, — ми не вважаємо її безвиглядною вже через те одно, що її засновано на бажанні собі і другим праведного добра...¹⁾

Ви кажете, що „малоросійська література занадто „ізящна“, занадто естетична... занадто м'яка для могутних рук селянина. Вона не адатна для підбурення молодих умів для правильної самодіяльности, до правильного розвитку“²⁾.

„Хто ж вам сказав“³⁾ — запитує Куліш — що наша література існує тільки для поселян? Ми до поселян не належимо, але знаходимо втіху в читанні Квітки, Шевченка і крапках перших оповідань Марка Вовчка, все їдно, як знаходимо втіху в художніх картинах природи української.

Але незалежно від естетичної гідности наша занадто „ізящна“, як ви кажете, література має й практичне значіння: вона знайомить освічених, заможних людей з на-

¹⁾ Основа — іб., ст. 41.

²⁾ іб. стор. 43.

³⁾ іб. ст. 43—4.

шим простолюдом, від якого вона відбилася, вводить їх у внутрішній його світ, виявля їм матеріальні і моральні його потреби, виклика любов й пошану до нього, — ту любов й пошану, без якої не здійснюються надії на кращу будучину”.

З цього боку українська література безперечно утворила дійсну послугу громадянству, оцінену всіма чесними людьми; а для багатьох з нас, — для людей, що не розуміють батьківщини без народу, який користується правом вільно впоряджати свій добробут, — вона була єдиним душевним притулком; розчаровані в моральній адекватності освіченої частини суспільства, ми радісно стрівались з простими, чесними людьми, ми опочивали серцем у їх громаді, що носить в собі безперечні підвалини відродження, і більше й більше переконувались, що йому варто присвятити усеє наш час, усі наші труди... В цьому простому суспільстві, щогодинно зайятому думою про насущник та самооборону. — по різних несприхильним обставинам ще слабо пізнано потребу освіти; межі поселен мало письменних, а значить і читачів і покупців: подумайте ж, відкіля нам було взяти засоби на видання підручників для народу, без надії, що видання окупить ся? Засоби є у панів, а пани поки собою заняті, — і про народню освіту величезна більшість їх навіть не дума... Наші власні засоби — засоби письменницької в спочуттям до загально-народній справі братії — надто і надто обмежені. От причина, через що багато починань і навіть закінчені труди на користь народу не побачили і довго ще не побачать світла..

Все це й багато другого (про що і мушу вмовчати) слід би вам узяти до уваги: тоді б ви не тільки не нарікали б на нас за малокористність наших праць, але, може, навіть подивували ся б і тому, що досі зроблено...¹⁾

З цих слів ви бачите, що я не ношу рожевих окулярів, які ви радите мені скинути. Я надто гарно бачу, в якому неваздрому ставі має ся питання, ради якого я потратив кращі роки життя. Коли хочете знати правду, то я навіть і не сподіваюсь дожити до нового, кращого його стану: але я глибоко переконаний, що в ньому міститься ся при-

¹⁾ Основа — Ів. (62, № 3), ст. 43—44.

дешче добро багатьох чесних людей, і для досягнення цього добра рахую на силу річей, на громадську моральність, на рух і потреби нашого часу, а зовсім не на якісь енергічні і талановиті особи¹. Взагалі ми, як одиниці, можемо зробити мало. Поводження наших вчинків залежить од ступіня розуміння сили річей. Покладаючись на цю силу, ми дивимось на себе, як на служební органи, через які більш чи менше виправдовуєть ся існуєнт громадського життя. Не вам промовляти суд над тим, що зробить і чого не зробить українська література. Ваша річ тільки знати, що вона зробила і як зробила. Зробила вона — по кількості — мало і розвій її далеко не різнобічний, але яка ж література на самому початку своєму не була малою, слабкою і невдоволяючою воім вимогам життя? Порадімо тому, що зроблено цю — зроблено розумно і чесно² 1).

Такі глибоко правдиві слова, значні і для наших часів, промовляє у оборону самостійного українського руху Куліш. Але такий рух мав бути в гармонії з рухом великоруським і на думку Костомарова його доповняти... І як не як, а така гармонія, звичайно, в особі кращих великоруських елементів і наших українських, була „Современникъ“, дуже добре розуміючи вагу українського руху, з приводу Галичан писав, — що даремне вони „пишуть мовою великоруською, і т. чинном, одбиваючись від південно-руського племені, не можуть рахувати на опочуття з боку останнього“, — і через те він радив Галичанам не писати великоруською мовою² 2).

Факт цієї поради значний, — коли вже такий першорядний орган великоруської мислі, як „Современникъ“, — радив українців розвиватись в зміслі українським, — то що значать вискоки проти нас не велетнів мислі, а підозрілих купанів? І чого варта балаканина таких земляків, як Соковенко, коли навіть чужі люди заявляють їм що раз: будьте тим, чим ви по національності есте! Зовсім тепер ясно, що тільки подібні відносини до нас, як з боку „Современника“ і могли викликати ту гармонію межі Мало-і Великорусами, про яку говорив Костомарів і якою умовляван ся наш самостійний рух. Одже відносини межі обома

1) Іб — ст. 42.

2) Основа — 62 р., № 5 (ст. 62), — „Объ отношеніяхъ галицкихъ русиновъ къ сосѣдямъ“.

руськими народностями повинні бути для нас зрозумілі: рівність обох народів мусла стати основою їх національного життя. Які ж мали бути відносини до других наших сусід?

Сусідами нашими, як в Російській Україні, так і в Галичині, були і є Поляки... Яка програма що, до них, була в наших „Основах“? „В даний час, — кавав Костомарів, — межі нами і Поляками не може бути такої виміри, такого єднання й братерства, як в Великорусам“¹⁾. Причина цьому — соціальне життя: „історія звязала Поляків з Південно-русам так, що значна частина польської шляхти є не що иншого, як перероджені Південно-руси, власно ті, що, силою щастя для них обставин висунулись із маси. Через те й зложилось в відносинах цих народностей таке поняття, що польська є панська, господська, а південно-руська — хлопська, мужицька.“ Поняття це лишеться й досі, і проявляє ся у всіх спробах Поляків на так значне зближення їх з нами. Поляки, що балакають про братерство, про рівність, в відносинах до нас висловлюють себе панами. Під різними способами вислову кажуть вони нам: будьте Поляками; ми хочемо вас, мужиків, зробити панами. І ті, в яких ліберальні й чесні заміри ми віримо, кажуть в істоті теж саме: коли не йде мова про панування і пригноблення нашого народу матеріально, то не спірне і явне їх бажання пригнобити і знищити нас духово, зробити нас Поляками, рішити нас своєї мови, свого складу понять, всієї нашої народности, заключивши її в польську, що так ясно проявляє ся в Галичині“²⁾. Ясних доказів такого прамування Поляків сила. І Костомарів наводить кілька з них, так, напр., краковська газета „Счас“ прямо заявляла, що „Русь не єсть Россія, а Польща“³⁾; французьке, інспіроване Поляками „Revue contemporaine“, теж провадило тожсамість Поляків і Українців, так що, по виразу Костомарова, можна „подумати, що мешканці Варшави і Києва тако ж між собою тожсамі, як мешканці Москви і Серпухова“⁴⁾.

¹⁾ Ів. 61 р., № 3, ст. 79, — „Дві русск. народности“.

²⁾ Ів. ст. 79.

³⁾ Основа — 61 р., № 2, ст. 121, — „Отвѣтъ на выходы газ. „Счас“.

⁴⁾ Ів., ст. 130.

В другій книзі того-ж журналу один з Поляків казав про національність Русинів, що „П поривання і перекази— все схилил до Польщі“; про українську мову, що вона „має всі властивості наріччя польського“, і що в XVII в. „вона ще більше змішалась із польською і зробилась, так сказати, первертою, розмаїтою, дивлючись по провінціям“¹⁾.

Подібні польські заяви, звичайно, вимагали спростування і до нього вваж ся перш за все Костомарів. Розмови автора про українську мову, ніби парост польської, він, звісно, назвав „билибардою“ і зовсім влучно заявив, що вони показують в авторови „круглого неуча“²⁾. Далі історичними даними він доводить „південно-руську особність і внаслідок владу в історії південно-руської національності“³⁾. Він вказує, що Україна не раз заявляла протест проти польсько-шляхетського панування, від якого визволили П тільки 19-го лютого 1861 року, і свій виклад закінчує так: „на наше спільне переконання, міжнародні спори з Поляками, в даний час, мусять припинити ся і не поновляться ніколи... Ні шляб Ягайла, ні Городнянській Сейм, ні Люблинський з його політичною унією, ні Брестська церковна унія, ні деуліські, андрусовські, московські трактати, і ніякі історичні події, що слугують польським патріотам доводами прав Польщі на Південно-західну Русь, в даний вік не мають значіння. Про все це можна писати історичні книги, вчені дисертації, читати лекції,—багато з цього може придатись для малюнку, драми, повісти, опери... але все це зовсім ні до чого, щоб практично встановити міжнародні наші відносини. На старі трактати і межеві записи уже й через те не можна опиратись, що наступні трактати і розмежування знищили дійсність перших: наступні так само спирались на силу, як перші у свій час. Час, браття Поляки, час лишити ваші старі байки, час пізнати повну, цілковиту відсутність у даний час всяких прав польської народности на наш південно-руський край; час обертати ся з нами, як з народом, рівним собі, шанувати поривання наше до самостійного і незалежного розвитку наших народніх сил, а не вважати нас масою, яка не має, по вислову автора, „істини про руський

¹⁾ Іб. ст. 130.

²⁾ Іб. № 10, ст. 107.

³⁾ Іб. стор. 109, „Правда Полякамъ о Руси“.

дух^а, ні особисті, ні визначеної вдачі, тільки на те й адаптую, щоб слугувати сирим матеріалом для польської національності; час шукати з нами не давнішого — затаїлого від стародавності, вишнього, але того внутрішнього, духового, морального, на справедливості основаного аязку, який один може бути заставою обопільних поривань до всіх благ освіченості і до поводження на шляху розумового і річевого добробуту. Коли, замість оманливих і кривих стежок, Поляки обернуть собі цей простий шлях відносно до нашого народу, то із цього виплинуть добрі овочі як для нас, так і для них. А той шлях, по якому хотять вести свій нарід панове письменники, що будують свої картові домики у Revue contemporaine, — це шлях погибельний. М.: цілком це пізнаємо. Дай, Боже, щоб і Поляки пізнали те ж^а ¹⁾.

В цих словах Костомарова ми бачимо влучну відповідь на ті замахи, що робили шовіністи в Поляків на нашу національність. Але коли ми стежимо доводи Костомарова, то нас вражає одно: він обвинувачує Поляків, навіть найкращих, у тим, що з-за кожного з них виглядає пан і що кожен з них диха шляхецтвом. Коли навіть одмежувати сферу таких шляхецьких кріпостників, то й то для старого польського шляхецтва одержуєть ся малюнок сумний. Не вже-ж Костомарів хоч почасті прав? Це питання доводить нас до потреби вяснити погляди Поляків на наш нарід, як на окрему соціальну клясу. В цьому нам помага один шляхецький апологет. З приводу поетичних творів Кудіша, де малювались старо-козацькі події, один з Поляків писав ²⁾: „Ви дивитесь на нас, як на шляхту XVII віка, накидаєте нам переконання, титули, яким ми давно вже не надаємо жадної ваги, не хочете розсудливо зрозуміти того перетворення, яке виробив польський нарід бідашними досвідами в останні сімдесят літ. Не могу теж припустити думки, що вам невідомо теперішнє становище українсько-руського народу і що ви не знаєте, на який ступінь підвіс ся він через селянську реформу. Ви мусите знати, що він вийшов уже з крпацької залежності і що ганебні відносини межи паном та селянином більш не існують. А коли ви це знаєте, то за віщо-ж пильнуєте утримувати в народі ненависть до шляхти замість

¹⁾ Ів. ст. 111—2.

²⁾ Основа, 62 р., № 2, стор. 68,—„Полякамъ объ украинцахъ“.

того, щоб загоювати старі рани? Ця ненависть не виправдується уже тепер нічим і по правді можна сказати, що в ваших творах її більше, як у серцях народу... „В вашій історії і в переконаннях ваших, польський шляхтич якесь шкідлива особа. Час би впрозуміти її безсторонніш. Ви завжди означати шляхтича від народу і вважати його чужим народом, зайдом. Крім станових привілеїв, шляхтич у вас не має за собою нічого і на Русі грає виключну роль гнобителя, а народ завжди має ся у боротьбі з ним, як з елементом, що перешкоджа цивілізації і громадському добробуту... Між тим, сягнувши глибоше в історію, ви мусили б переконатись, що самоправно нищити на Русі шляхтича на користь народу ви не маєте права; що він по крові, по заслугам і офірам, які прийняв, такий же добрий русин, як і всякий другий; що тулубом, виключно простолюдиним, покривати українсько-руську землю не можливо, коли хочете в цьому питанні відноситись до історичного права. Такий вихід ставить усе питання в иншому світлі. Справді, на що ви польську шляхту, що живе тут цілі століття і одугує батьківщині, avete тепер чужою і не визнаєте за нею місцевих прав лише через те, що вона зробилась станом і зложилась в душі польської цивілізації... Ви можете ганити цю цивілізацію, можете одкидати привілеї шляхецького стану, але з цього ще не виходить, щоб ви мали право рішати її спадщини на користь народом. Таке тлумачення права виключно на користь народом таке ж несправедливе, як було-б несправедливе тлумачення його на користь шляхти. Шляхту в українській Русі становлять здебільша роди адавна-руські і, в меншості, nobilitовані на сеймі литовські і польські, що ріднились з першими і, заселяючи цю землю, споруджали міста й слободи. Звісна доля мешканців тієї землі: двічі війна обертала її в пустелю, а південну частину України залюднено не більш, як тому сто літ. Через те не думаю, щоб питання про земську давність могло тут в чомусь підпірати права народу, що, здебільша, оселив ся на цій землі силою прав, даних йому спадковою шляхтою. Тим більш не розумію, як це ви відмовляєте шляхті право поспідати землю, чи рішаєте її спадщини на користь народом" ¹⁾. Так писав Поляк-шляхтич про

¹⁾ Основа, 62 р., № 2, ст. 69—70.

становище своїх земляків на Україні, — і в цьому писанні приймає ясно те, що ми маємо діло з певною ідеалізацією і авольогією шляхецтва.

Що ж можна було проти цих пунктів перечити з боку Куліша? Одповідь й особливо для нас цікава через те, що нею розв'язується одне з важливіших питань про значіння в нашій історії шляхецько-польського стану... Куліш пише¹⁾: „Я польське і я українське розійшлися, на протязі віків, на таку далечину, що Поляк, при всьому старанні, не може увійти в природу українця, а українець, при всіх приладах, вийти в природу польську не хоче. Освічені представники тієї другої народности адатні сходитись дружне во імя загально-людських ідей та в любови до поетичности обошльних історичних переказів, але скоро вони роблять ся представниками своїх народів і від абстрактних розмов переходять до справи життя, кожен з них мимоволі мусить піти в свій табір і квітувати ся один з одним зброєю, що не сягає їй під тим самим прапором. Це діло не їх самовільних теорій, це діло історії того й другого народу“.

Автор листа каже про „перетворення що виробив польський шариб бідашними досвідами в останні сімдесят літ“²⁾. В чому мусим ми бачити це перетворення? чи не в творах польських емігрантів, чи не в тих утопіях польонізування руських країн, якими він так хоробливо марить? Ми знаємо, якими були вільні Поляки. Їх сучасний стан натихає нам спочуття; але ми ніяк не ручимо ся, що з поверненням більшої свободи не вернеть ся старий польський дух, під кившими формами. Велику прирару на те складають в наших очах ті дикі мрії, що ми й читаємо в польських писаннях, і чуємо в живих польських уст, — мрії про розширення Польщі по Смоленск и Дніпро, про орудування Славянським світом, про політичний месіанізм і Во-зна ще про віщо. Люде, до такого ступіня не заборчі, як ми, що бажають кожному бути, чим він хоче і як йому мило, мусять відпурати ся оубіди, що просить розв'язати йому руки, любонь, в готовим уже пляном підгорнути під себе живольців“. Про те, що „народови українському тепер

¹⁾ Іб. ст. 75.

²⁾ Іб. ст. 77.

добре у Поляків ділятив, а не можу розпросторюватись, бо мусив би увійти в не вояім придатні до друку історичні подробиці з недавнього часу, але спитаю: чи любить взагалі народ польську шляхту в Західній Україні? ¹⁾ Ні і сами ви кажете, що ніби ми „підкуємо” утримувати у народі ненависть до шляхти... Ви кажете, про те, що цієї ненависти більше в наших творах, як у серцях народу. Відкиля ж увійшла вона в наші твори?... Коли наші поеми і думи про старі часи, про часи його страждань від польської шляхти жваво його цікавлять, значить, в серці у нього є почуття, а в голові перекази, відповідні цього роду поезії. Та й чим ви уявляєте поета, кажучи, що він мусить заговувати старі рани? Адже поет — не що інше, як прямий продукт народнього почуття, народніх понять. Яким же побитом він може висловлювати не те, що йому натихає життя і чого жада його нарід! Заговувати рани! Та хіба Міцкевич заговував наші рани? Через що мусить гоїти їх Шевченко? Та вони самі були болючими ранами своїх народів, самі боліли серцем так, як їх народи! Ні, всі терпіння своєї нації мусить зливати поет у своїй пісні і через минуле будяти сучасне... Що ж то за правне і міцне становище шляхти серед українського народу, що вона боїть ся його споминів, затуманених віками неписьменности? Що то за толерантність шляхецька, коли освіченіші люде обертають ся з докорами до автора, якому, на їх думку, нарід буде живо опочувати, і переконують його замовчати про те, що становить єдиний скарб Українці? ²⁾ „В творах наших ³⁾ ми не заходили ще в розмову про аграрний закон; але польська шляхта бачить уже для себе небезпечність і з цього боку. Ми тільки скажемо, що, звучи своєю вітчизною Польщу, а себе нащадками староруських родів, вона сама визначає на прийдучий час права свої на те, що посідає спадком на Україні. Ми не торкаємось питання про стани (сословія), не говоримо також про те, як висловив ся мій кореспондент, щоб покрити цілу Українську Русь виключно простолюдиним тулубом, поки це ще не наша річ; але ми не можемо припустити думки, щоб душею

¹⁾ Іб. ст. 78.

²⁾ Іб. ст. 79.

³⁾ Іб. ст. 81.

народу могли бути чужоземці, які звуть себе Русинами тільки в полемічних статтях. Ми вважаємо в народі його власну — не шляхетсько-польську душу. Коли він не мертва маса, то в ньому одкрийтеся все, що потрібно для його дальшого розвитку. Таким чином, ми цілком не дорожимо присутністю на Україні непроханих цивілізаторів П і не сумніємося, що без їх участі справа наша пішла б вірніше! Але цивілізатори наші ніяк не хочуть обійтись без нас і настирливо набивають ся з своїми добродійствами, яких ми не потребуємо. В наших руках — пишуть вони, — просвіта й гроші, а у вас нема ні того, ні другого, — що ви без нас зробите? Коли ми захочемо щось зробити завтра, то, звичайно, трудно обійтись без того й другого; але ж ми не такі нетерплячі, як думають Поляки, а просвіта й гроші не є щось приступного одним і неприступного другим. Час дні народам те й друге при найтрудніших обставинах і на самих убогих і тісних просторах землі. Ви — по вашому — освічене й багате суспільство ХІХ віку, а ми будемо таким суспільством, може в ХХ в. Через таку різницю нема чого звертати з свого ясного шляху на примарний чужий¹⁾. „Що ж до того, що ми не знаємо досить фактів, які переконали б нас у тому, ніби сучасні Поляки цілком не подібні до своїх предків“²⁾, то „вони не мали змоги довести це відносно Українців цілою нацією, тоді як поодинокі показували досить сумних зразків своєї шляхетської пихи, свого байдуже до долі народу і навіть презирства до його матеріальних потреб. Перелічувати ці приклади я не можу, але історія нічого не забуде.

Щоб примусити українських письменців малювати Поляків такими, як вони тепер, треба Полякам уразити українські розуми своїми гідностями в такій сильній мірі, в якій їх предки вразили ці самі розуми своїми хибами, вадами і злочинствами; треба, щоб нарід сам перемінив про них свої поняття і замість ненависті, яку ми будім тільки розпалюємо, запалив ся до них владною любовою. Поки ця ява не адімонить ся, доти не перестануть письменці українські викликати з минувшини окривавлені тіни

¹⁾ Ів. ст. 81.

²⁾ Ів. ст. 83.

своїх предків, що заповідали нащадкам стояти за правду, якої вони не мали сили оборонити від польських магнатів¹⁾).

Так по всіх пунктах проти польської шляхти повстає Куліш. Зістаючись шляхтою, вона не може бути приятелем нашого народу, вона є ворогом, проти якого цілком справедлива боротьба. Що ж треба робити тій шляхті, що живе на Україні, що навіть вважає себе нащадком Русів і хотіла б стати другом українських людей? Для цього має ся рада в Куліша²⁾. „Тагги десь нечисленному станови цілий нарід, чужа річ. Зеднатись з цим народом, алитись з ним своїми симпатіями — річ природна. Українські Поляки згожують ся, що вони, адебільша, ті ж Українці, обернені католицизмом і польщиною в иншу народність. Що ж може бути придатніш для освіченого мислителя, як вернутись на той простий шлях, яким ішли їх предки, не аведі ще саутами та варшавськими політниками“.

От той шлях, який рекомендує для Українських Поляків, або вірніш кажучи, для ополчених руонів Куліш. Шлях, правда, трудний, але нормальний цілком і, як ми побачимо далі, де-хто ним навіть в ті часи пішов. Але чи розв'язує такий вихід остаточно польсько-українське питання?

Що робити Полякам, що не живуть на Україні і які відносини можуть бути в нас до них. Це питання розв'язує ся просто тією програмою, що мав колись Кир.-Методієвський гурт і що в „Оснві“ П повторив. Кожна славянська народність мусить в славянській державі вважатись за самостійний член, ні одна народність не мусить другої дупити... Одже, не вважачи на підозріння Костомарова до Поляків за їх шляхецтво, кожний „Оснвник“, як це видно в цитованих зараз статіях Костомарова й Куліша, носив у своїй душі ідеал, що-б

) Усі Славяне стали
Добрими братами,

і що-б, як казав той самий Шевченко:

„Житом — пшеницею, як золотом покрита, не розмежованою осталась навіки од моря до моря — Славянська земля“.

¹⁾ Іб. ст. 83.

²⁾ Іб. ст. 85.

III.

Науково-публіцистичний орган „Основа“ став виразником думок кращих людей України: їх патріотизму, їх демократизму і всього того, що на думку тогочасних проводарів було потрібним для добра рідного краю. Але наш край, в російській його частині, ділився на дві половини, що й тоді і тепер, відповідно особливим історичним умовам, вимагали різного роду уваги. Лівобережна Україна підлягала давньому процесу русифікації, — Правобережна — польонізації, і через те від культурних її представників треба було різних заходів роботи...

Русифікатори, маючи за собою російську культуру, в подібні головної літератури, накидали Українцям її оводи, що повинні були віднести Українців і звязати їх в одне ціле з Великорусами. Польонізатори мали теж свою національну мету, але крім цього, до національних поривань Поляків приточував ся ще один додаток, який був у значній мірі чужай обрусителям. Останні проводили свою русифікацію з центру, посилаючи до нас своїх урядників. Через те ні русифікація, ні боротьба проти неї з боку Українців не мали соціальної ціли. Не те було на Правобічній Україні, де польонізатором була кляса дідичів польських, або сполучених; для польського дідича наш селянин був хлопець, нижча істота, — через те відносини між Українцями та Поляками були відносними межі народом і шляхтою, дворянством. І через те боротьба межі ними мала соціальний кольорит... Правда, трудно врешті провести лінію межі русифікацією та польонізацією, бо і на Лівобережній Україні до русифікації схиляють ся вища кляса, але важливо одно: русифікацію головню запроваджувала не наша кляса дідичів, а уряд; польонізацію-ж вела та сама кляса, що жила біля народу, а не в ньому. От через що в польонізації яскравіше вирізується соціальний кольорит, от через що в боротьбі з польонізацією наші патріоти звертали увагу і на національний і на соціальний бік, а в боротьбі з русифікацією головню на бік національний. Все це треба пам'ятати, коли захочемо собі пояснити, — що мусіла робити інтелігенція в „Основі“ з приводу означених замахів на нашу народність і як вона це робила. Погляд на цей

пункт ми вже бачимо в статтях Костомарова та Куліша, але ці люди для 60-х років були попереднім поколінням, — важливо знати, оскільки прийняла їх проповідь на рідному ґрунті; оскільки знайшли відгук їх слова в силах молодих, що мусли понести їх принципи у життя, що мусли доповнити їх своїми думками і в тому чи іншому розумі українську справу піднести ще вище... Такі люди, як звісно, знайшлися, і одним з них явився відомий ліво-бережець П. І. Житецький. В часи „Основи“ він, як висловлюється в редакція, був ще „молодим учнем“ і до того, фільольогом — спеціальність, в якій не були знавцями ні Костомарів, ні Куліш. А тим часом потреба в цій науці була пильна. Питання про мову українську здіймали й Великоруси й Поляки, їм відповідали в „Основі“, але відповідь їх не була відмовою спеціалістів. Виступ Житецького на оборону української справи був споводований виступом проти нас Ламанського, знаменитого знавця славянських мов. З погляду відзнак нашої мови і взагалі відзнак нашого народу він доходив до різних думок, які часто стрівались у російській пресі й потім, які стривають ся особливо й тепер. От через це змагання „Основи“ з Ламанським має сучасну, має, можна сказати, довговічну вагу. Що ж власне говорив Ламанський у своїй статті, поміщеній у Московському „Дві“? Він заявляє „що ц.-славянська мова для української і великоруської є однаковий ґрунт“. Він казав, що й тепер наріччя великоруське й малоруське не одрізняють ся межі собою великою кількістю важливих і гострих однак. До кінця ж XIV в. і навіть пізніше, вони були незначні, коли й не цілком нікчемні... Так було з живою народною мовою“. Далі Ламанський каже, що „багато південно-руських творів XVI і XVII вв., писано тією ж мовою, якою писали в той час у Москві, Новгороді, Вологді, Поморських містах“. Всі ці фільольогічні доводи свідчать, що українське письменство не має наукового права на самостійне життя. Далі йдуть доводи інші. Пишучи спільною мовою з Великорусами і вироблюючи, навіть виробивши, спільну літературну мову, чи є рація Українцям творити ще мову літературну другу. Ламанській розуму не бачить. „Відмовившись, — каже він — від великоруської мови, що в основі своєї однак належить і Малорусам, вони б відмовились від значної частини свого

минулого, своєї історії"... От через що „думка про змогу особливой української літератури (а не місцевої словесности)" представляється ся йому „велетенською щедоладністю", і він разом з Аксаковим може допустити її тільки до „хатнього вжитку", „домашнього обиходу". З огляду на це все Ламацький і не розуміє значіння слів Малоруській чи Велико-русський патріотизм, і допускає тільки „Русский патріотизм"... Проти цих виводів і почасті проти їх основи виступив Житецький. Він воєсім вгожуєть ся з тим, що ґрунтом для української і великоруської мови являеть ся мова церковно-славянська. Але хіба в розумі руйнування нашої мови це щось санача? Значить, ми „в првмі подумати, „що й між літературною руською мовою... „і болгарською, сербською і чеською мовами нема істотно-типової ріжницї, бо вої вони відносять ся до ц-славянської мови так само, як і літературна-русська" ¹⁾. От же факт близькості сучасних славянських варіч до церковно-славянської не має жадної ваги для можливого розвою тнх варіч, бо на цїй підставі можна-б було відкинути вої ті варіччя, разом з літературним руським... Згожуєть ся Житецький і з тим, що книжкя літературна мова Велико-русів і Українців ²⁾, „по розділі Руси на Велику й Малу, слыве однакова. Але чи була ця книжкова мова — мовою народної свідомості? Чи спустилась вона до народнього світогляду і чи аплалась в народнім життї в такій мірі, щоб бути безпосереднім і прямим її виразом? Ні, життя йшло своїм порядком, незалежно від літописів, від цього книжнього перетворення її... Для нас не стільки важливо те, як думали і говорили книжки про народ, а те, як сам народ думав і говорив про себе... Про народність мови можна міркувати лише по чисто-народнім пам'яткам".

Але в тім саме й річ, що навіть „малоруська освіченість XVII і XVIII в. не мала міцного коріння в народі: в підручниках прийнято звати її схоластичною... Через те, які б не були великі послуги Малоруських учених для руської літературної мови, історично вони не обов'язують Малорусів до прийняття на завжди руської мови мовою школи і науки." ³⁾. Наші старі вчені „не були безпосередніми пред-

¹⁾ Основа, — 62, № 3, стор. 8: „Русский патріотизм".

²⁾ Ibid.

³⁾ Ib. ст. 9.

ставницями Малоруського народу¹⁾ і коли б вони ще до Ломоносова утворили руську літературну мову, — все таки вона була б тільки посереднім органом для Малорусів, і, потім, самостійне існування їх безпосереднього органу. Їх літератури, в П минулим і прийдучим, все таки було б правним і недоторканим правом, що вони одержали від природи і їх власної історії²⁾.

Таким чином, хід нашої історії, навіть в межах, узятих Ламанським, відкидає потребу прийняття нами літератури чужої. Внаслідок до неї наше письменство не було органом народу: останній має право на свій вислів, на свою літературу. Цей вивід будується навіть при умові признання великої близькості обох руських мов, але коли агадати, що наші старі пам'ятки не тільки вказують на таку близькість, а й на чималу окремість, то подібний вивід стане ще міцнішим. Не перечесть Житецький дуже думці про велику близькість нашої мови до великоруської, але вивід його цілком інший. Він припускає навіть повну зрозумілість української мови, в особі Шевченка, для Великоросів, тільки вона ця близькість не має жадного впливу на долю самої мови. І от через що говорить Житецький³⁾: „в лексичному складі мови треба одрізнати дві сторони: пні його—доісторичний скарб усіх народностей, які складають одну сімю, — і флексії, префікси і т. п. матеріал, вироблений історією. Відносини першого до другого такі ж, які існують межі канвою і рисунком. Отже, якщо, що в тих випадках, коли ходять о мови, близько рідні одна до одної, — індивідуальність їх визначається головно історичним, а не доісторичним елементом. Дати переважне значіння цьому останньому — значить злити дві різні мови в одну. Цілком инша річ, коли лексикон мови розглядатимемо, як утвір історії народньої, — хоча звісно, і цей погляд мусить бути обмежований першим у таких розмірах, щоб не ламаючи прав самостійності мови, усунути мрійне переконання в його гострій відмінності, в його виключній природі. Часто трапляється, що матеріальний склад слова брешить цілком однаково в великоруській і в малоруській мові, але конкретний відтінок

¹⁾ Іб. ст. 10.

²⁾ Іб. ст. 13.

того слова — такий в одній, другий — в другій мові, і більш того: тож саме слово містить в собі дві різних уяві у двох розмаїтих мовах. Таке, напр., малоруське слово „рокъ“, відповідне великоруському „годъ“... Родинні мови багато мають таких спільних слів; але не лекоічний бік їх склада ідвідуальність мови, а вся сума оригінальних поглядів і представлень, засвоєних словом, життям і історією¹⁾. Значить, коли навіть слова ті ж самі, і тоді різницю меж ними становить їх внутрішній психологічний зміст... І от, коли фонетична і морфологічна різниця навіть дуже близьких мов робить уже можливим існування на них окремих літератур, то психологічна їх різниця робить таке існування цілком потрібним. „Слова не можна одірвати від життя. Тинічність останнього губить свій квіт і дух на чужій мові, — бо ця остання вироблена на чужому ґрунті, і має інші соки. Вона завжди буде, відносно чужого поняття, приставкою, не сповною з ним органічно“²⁾... „От через що високе художество завжди щире, вірне життю; інакше воно не може бути його втіленням; інакше воно порожня екзальтація, фальшива фраза. Слово поета тоді тільки проймає душу нашу солодкістю і їдкою гіркістю почування, коли само воно є життя“. От через що Шевченко на запитання писати руською літературною мовою, відповідав:

Теплий кожух! Тільки шкода —
Не на мене шитий!

От через що „закоу алитности слова з життям підлягло і велике слово Шевченка, і велике слово власне тим, що підлягло йому. От тайна того величезного впливу, який чинить Шевченко не на Малорусів одних, але на всіх, у кого є живе людське серце“³⁾... Тайна містить ся в тому, що „між творчою силою поета і типом стоїть слово: воно, з одного боку, є наслідок, вироблений своєрідним життям народу, з другого боку — найкращий матеріал до втілення його змісту в оудільний поетичний образ“.

Відступлення від цього закону, від користування своїм словом до змалювання свого життя, може вести до самих

¹⁾ Ів. ст. 14.

²⁾ Ів. ст. 12.

³⁾ Ст. 12.

земних наслідків. „Звісно, що Шевченко пробував свій поетичний гевій на літературній руській мові: матеріал виявив ся чужим його природі і його „Тризна“ вибігла звичайним твором руського записного віршника. Здавалось, що після цього люди, які товчуть про свою любов до рідного життя, замовкнуть, коли тільки раніш у них оставалось хоч тіль сумніву що до того, бути чи не бути Малоруській літературі, як самостійному органі загально-руської мислі, чи розвинутись їй у повний квіт самородного життя, чи це оля, мрія, і вона мусить занікати, як хвиря рослина, що показала на світ божий в негоду? Ні... вона... добивають ся того, щоб усе спокоріне затушкувати і всунути в одну свільну готову категорію... Що, коли б насправжкн Шевченко послухав ся Іх? де б ділись ці „Наймички“, „Катерини“ і багато, багато пншого! де б ділось велике веселавянське імя Шевченка? Воно б роспустилось, як крапля, у всеросійському морі. За те руська література збогатилась би зайвими віршами і віршоплетами, подібними більш на вимочки, як на живе слово“¹⁾).

Таким чином, всі обставини говорять за те, що наша література мусить існувати, — цього не одкида й Ляминський, але обмежує її ролю ратоіа, це-б то провінціалізму.

Проти цього гаряче повстає Житецький²⁾. „Незрозуміло чудний цей погляд у привільованої освіченности на народню мову у наш час, коли не замерли ще останні гукн поезії Шевченка, коли в цьому ратоіа великий поет одерив народню особу, зміцнивши їй назаважди вільний і самостійний орган в мові, якою сам писав. Мова — вільний орган духа: вона цураеть ся аристократизму і всяких умовних рубрик, придуманих цивілізаторами. Їїго повність — мусить бути псвнстю життя, безвідносно до каст і поділів, що в вїй існують. Через те для нас однаково смішний, — як шляхецький гонор Поляків, що обзивають малоруську мову хлопською, так і вельможна делікатність Великорусів, що вживють для цієї мети французького виразу і стверджують, аїби малоруська мова на заважди лишнть ся мовою простоліуду, а не школи й освіченности. Але невже справді Руська

¹⁾ Ст. 19.

²⁾ Ст. 14.

мова має монополію бути органом науки, проводарем освіченості?... Не вже ж українська мова не має „повного права громадянства в сім'ї славянських мов, ствердженого свідцтвом фактів невіддільних“? На всі ці питання відповідає загально-славянська, загально-руська і, в той же час, строго українська поезія Шевченка. Вона є наслідком минулого і свідцтвом сучасного. І те далеке минуле, в якому історик нічого не відрізняє, крім темних нарисів, коли українська народність ще не відрізнялась від спільного Славянського роду, і те минуле, коли вона спійно в великоруською являється як одною подобою, — все це увійшло в поезію Шевченка, як в один спільний і широкий потік. Вона вводить малоруську народність в сім'ю Славянських народів, як індивідуальне ціле, як живу особу, — особу, що типічно відрізняється і від польського народу і від великоруського“.

Одже коли ми, говорить Житецький про Ляманського і йому подібних, ¹⁾ „називаємо себе загально-руськими патріотами, то нащо, закривши очі, одним помахом пера хочемо викреслити з загально-руської природи ще одну силу, що так яскраво засіяла свіжо в поезії Шевченка?“ „Ми думаємо, що життя не можна всунути ні в тісні, ні в широкі рамки, — ні замкнути його безвихідно в сферу чистої індивідуальності, ні рішити його індивідуальності: хай краще вона сама в нутрі себе розкривається і сама себе означає. Одже питання про те, як і що візьме малоруська література у руської науки і освіченості, мусить розв'язатись практично і при тому самим малоруським народом, а ніяк не трибуналом руських патріотів, що не можуть зрозуміти руських інтересів на другій мові, крім своєї власної і своєю виключністю ламають рівновагу сил всього руського племені. Ці місіонери освіти, що ділають під прапором народности, забули, що народ перш за все вимагає від своїх вихователів поваги до його власного світогляду, виробленого далеко від шкіл, і що цей власне світогляд є точка опори, від якої мусить піти весь його майбутній розвиток. Одрізати народ від цього ґрунту — значить роздвоїти його природу, значить забезпечити вічне існування двох змішаних категорій —

¹⁾ Ів. ст. 16.

суспільства і народу¹⁾. Накіннути-ж нашому народови чужу йому форму, це значить, на думку Житецького, — „запропонувати Малоруському народови рпзиковий скік, і таким чином помножити без краю масу тих розумових калік, яких і без того досить в Малоросії і які складають її хворий бік, її розструючий початок“²⁾...

Так боронив лівобережець Житецький свого рідного народу і права його на окреме існування... Правда, в ті часи не було в цього народу доказів, які маємо тепер в подобі чудовної талановитої української літератури і других проявів нашого життя, але досить поки що й цього... І з матеріалом тогочасним Житецькому довелося показати, що міцна тільки та течія мислі, що має за собою нарід.

Не вважаючи на те, що Житецькому доводилось ставити питання на демократичний ґрунт, його опоненти не являлись антидемократами: такі, як Ламанський, були інтелектуальними людьми і на своєму прапорі ставили також інтереси народу.

Інакше стояли справи на Україні Правобічній: там, як два ворожих війська, озброїлись одна проти одного польська шляхта і український нарід і точилч війну, в якій подоланням завжди був нарід. Такей Рильський виразно малює цей стан річей. Він ділить польську людність України на декілька течій. Одна з найбільш росповсюджених груп — мошродзеї, до якої належать „дідичі різних гатунків і поділів“³⁾. Це типічні кріпосники, лібералам яких вичлчався в постійних образах на сторону „свещенників православних і дрібних урядовців“, патріотизм в тому, що, коли від них попросять грошову офіру на якусь польську справу, то вони заявляють, що „хоч ми й Поляки, але в нас є свої місцеві інтереси“, а коли забалакають з ними про місцеві народні іятереси, напр., про якусь місцеву народню школу, вони одмовляють: „нам до цього нема діла, ми Поляки“⁴⁾. Демократизм їх міститься в прихильстві до хлосів. „Але є справа, — каже Рильський, — де енергія їх проявляє ся

1) Іб., ст. 18—19.

2) Іб. ст. 21.

3) „Нісколько словъ о дворянахъ праваго берега Днѣпра“ — Основа, 61, р., Дек., ст. 93.

4) Іб. ст. 94.

надто блискучо — це власне в протилежній всякому зближенню з селянами і всякому проблискові південно-руської народності. Чи посміє хто забалакати дружне з селянами, чи зважить ся дати йому українську книгу — підуть пересуди від Києва до Житомира, від Житомира до Камінця, і по всіх закутках... Причини подібних чуток легко вгадати: шляхецька гордість, нечиста сумління у відносинах до селянства („на алодію її шапка горить“), поривання до польовізму тутешнього краю, — от мотиви, що примушували оббріхувати кожного, хто зважить ся висловити симпатію до селянського люду і до південно-руської народності“. Все, що роблять чоловіки en grand, їх шановні жінки роблять en petit, в мішанню, звісно, саптиментальних зітхань. Штука робити пльотян і набридати дворакам доведено в них до досконалости. Звісно, чулі пані, плачуть, коли їх слуг карають, але самі вони свідомо доводять до цього своїх чоловіків, при чому звичайно додають: „яка це страшна річ, що авес пов геня інакше не можна робити“. ¹⁾

Ці кріпосники були найбільш солідною частиною тогочасного шляхецтва на Україні. Перейдемо до менш солідних, до пропагандистів ідеї шляхецтва, послідовців повітряної містики Красинського. Те, що в попередній групі являється з ціннім незмітною, брудною дійсністю, те оточується тут вудним туманом сліаних зітхань. Теорії цієї групи схожі з тими фосфоричними вогниками, що носять ся над старими могилами... „Не шляхту хлопить, а люд шляхетить треба“ — от девіз їх соціальних понять. Фраза ця в теорії досить смішна — каже Рильський, — невже нема більш розвиненого людського типу, як шляхтич? Для нас вона навіть дуже обурлива. Вона нагадує нам шляхтича, в усім його шляхецькими переслідуваннями не-шляхецької черні, шляхтича не тільки якихсь давніх часів, але часів, що далеко ближчі до нашої пам'яті... Заступник їх поглядів у цьому розумі є д. Коронович, в творі — „Słowo dziejów polskich“. Цей добродій так усе вмів ушляхетити, що в нього промова депутата Теніського, який доводить, що можна обдурити козаків і не виконати постанов Гадяцької умови,

¹⁾ Ів. ст. 95.

Ім самим підписаної, вважають ся благородною¹⁾. Що-ж до католицькому, то люде цієї групи боронять його непомилності, на підставах історичних, звісно, виложених à la Корович, — і навіть часто доводять потрібність отців єзуїтів. Про це ми, що не визнаємо непомилності католицькому, аки блуждаючі в пітьмі візії, яким судило ся піти до пекла, — не будемо говорити щоб утекти більшої духової гнєби. Крім цієї групи треба ще відзначити козакофілійську молодь, що славилась нехтуючими гадками про всяку не польську народність; представники її „дуже добре їдять верхи, цькують зайців, носять якісь квазі-козацькі свитки, свистять громогласно і співають соромницьких пісень людовах, иноді читають Богдана Залеського, Чайковського і Мальчевського, иноді бьють своїх льокаїв-козачків, але при цьому примовляють, щоб підперти любов до своєї народности, що це по-козацьки... І за те, що існував якийсь Шевченко, вони знають, але про те рідко хто його читав, а корифей їхнього смаку, д. Падура, каже, ніби Шевченко відгонить хлопським дьогтем і за 20 к. та чарку горілки ладен би різати першого ліпшого шляхтича. Та про те він і мови не знає добре“²⁾..

Такий нерадісний малюнок представляє більшість польського суспільства на Україні 60-х років... Правда, мають ся між ними ліберали, — але в них є деякі традиції, зачерті з того осередку, з якого вони виїшли і який примушує їх почасти перечити інтересам місцевої народньої маси³⁾. Через це „деякі з них — ліберали в університеті, ставши ділчачами, зравково гноблять селян“... Через це „деякі з них обороняють такий обльогизм: потреби народу вражають ся в його освічених представниках; а як більш освічена частина тутешнього суспільства (intelligencja kraju) ополяччалась, то значить тутешній край польський!“⁴⁾. При таких даних легко бачити, що між польською шляхтою і народом Правобічної України спільного не могло бути нічого. Що ж мали робити люде, що пізнавали потреби народні і протилежність їх інтересів з шляхетськими; ті люде, що не могли йти саідком за шляхтою, а вважали потрібним слу-

1) Іб., ст. 96.

2) Іб., ст. 97.

3) Іб., ст. 98.

жити народови... Їм лишалось одно, — коли вони були Поляками, порвати все з шляхтою, коли ж вони були ополяченими Українцями, то порвати все з польщиною... Таким чином склалась нова і єдина демократична група серед польського шляхецтва, яка мала назву хлопо- або хохломанів. „Ці люди — каже Рильський, — що вийшли з осередку української ополяченої шляхти, студіюючи місцеве мнужле життя і сучасні його потреби, прийшли до свідомости своєї національної солідарности з місцевою українською людністю, і вважають інтереси його самими близькими своїми інтересами. Предмету для своєї громадської діяльности вони шукають в просвіті народа на його власних засадах, в розвитку його громадського життя, роблячи при тому самим спокійним і систематичним чином. На них нападають всі попередні групи, звучи їх погляд і їх діяльність національним відступництвом; але вони на це відповідають, що це тільки — обертання; що той, хто бажає бути дійсно корисним якомусь суспільству, не може вставати в ролі колоніста, що діє на користь метрополі; що їх поведження згідно з місцевими простолюдними інтересами, які вони приймають за вихідну точку у всіх своїх поглядах. Що розпускають про них мошродзеї, ми вже казали“¹⁾.

Одним із таких хлопоманів, що порвав усе з шляхецтвом, був власне автор даної статті Рильський. „Група хлопоманів“, — каже Драгоманів²⁾, була не воєсім малочислена серед польської молоді в Києві і тільки як „в Києві пройшло гасло готувати ся до повстання за відбудовання історичної Польщі, — група ця зменшилась до кількох чоловіка, що перейшли до групи „православних“ українців, яка складалась сліве виключно з лівобережців“... На чолі лівобережних „хлопоманів“ стояв відомий тепер діяч України і видатний учений В. В. Антонович, який був дійсним теоретиком та ініціатором хлопоманства“. Його ім'я, разом з іменем Рильського, „греміло тоді, — каже Драгоманів, — по польських панських дворах та газетях... як прибудучих Гонта й Залізняка“ і, як це не дивно,

¹⁾ Ів. ст. 99.

²⁾ К. Стар., 1906, № 3—4, ст. 348.

польська шляхта загрозувала їм за хлопоманство переслідуванням з боку російського уряду... Це власне виявилось перед польським повстанням. Коли „молоді хлопомани заявили своїм товаришам, що зрікаються взяти участь у польським повстанні, як зараз Антоновича покликано було до місцевого маршалка, де знаходився цілий соймак шляхти, що вимагав у нього відмови від хлопоманської декларації, загрожуючи в іншому разі переслідуванням з боку російського уряду. Відмови, звичайно, не сталося, і потім д.д. Антоновича і Рильського було дійсно притягнуто до слідства з боку політичної комісії при генерал-губернаторі „за комуністичну пропаганду серед селян“¹⁾. Тільки загальний, ще тоді конфузливий настрій уряду і благодущність тодішнього київського генерал-губернатора кн. Васильчикова захистили їх від заслання у східні губернії.

Одже постать Антоновича здавалась польській шляхті значною; імя його греміло по всіх польсько-шляхецьких дворах, звичайна річ не з похвалою для нього. Чим же провинив він перед шляхтою і в чому власне були його думки? Відповіддю на це слугує звісна його „Ісповідь“, що він написав на відповідь Падалиці. Цей письменник-поляк змагався з Антоновичем про чисто наукові справи, але врешті, закінчуючи свою полеміку, кинув йому образливе слово „перевертень“, натякаючи на перехід Антоновича з польсько-шляхецького боку на українсько-народній. Як відповідає йому Антонович? Так, д. Падалица, — ви маєте рацію! — каже Антонович. Я дійсно перевертень, але ви не взяли на увагу обставини, власне того, що слово „одступник“ не має само по собі тям; що для аложення собі поняття про особу, до якої приложено цей епітет, треба знати, під якою власне справи одступила людина і до якої власне пристала; інакше слово це рішено тям — це гук порожній. Дійсно, ви маєте рацію. Волею фортуни я вродився на Україні шляхтичем; амалку мав я всі звички паничів і довго поділяв усі ставові та національні передуматки людей, в колі яких я міхувався; але коли прийшов час мого самопізнання, я „хладнокровно“ обміркував своє становище в краї, я розважав

¹⁾ Іб. ст. 349.

²⁾ Цитати російські подаю в перекладі.

Його хибі, всі поривання суспільства, серед якого доля мене поставила, і побачив, що його становище морально безвихідно, коли воно не відмовить ся від свого виключного погляду, від своїх погордливих замахів на край і його народність, я побачив, що Поляки-шляхтичі, які живуть в південно-руському краї, мають перед судом свого сумління тільки дві вихідні точки: або полюбити марід, серед якого вони живуть, перейняти його інтересами; вернутись до народности, колись покинутої їх предками, і невсипущим трудом та любовію, як посилали, винагородити все зло, вчинене їми народови, що вигодував багато поколінь вельможних кольтоністів, яким ці останні за шит і крив платили привирством, лайкою, нешануванням його релігії, звичаїв, моралі, особи, — або, коли для цього не стане моральної сили, переселитись у землю польську, залюднену польським людом, для того, щоб не додавати собою ще одної дармоїдної особи, для того, щоб нарешті спекатись самому перед собою журного докору в тому, що я теж кольтоніст, теж плянтатор, що і я посередно і безпосередно (що одначе все ідно!) годуюсь чужими трудами, ватуляю дорогу до розвою народу, в хату якого заліз неспроханий, в чужим йому пориваннями, що і я належу до табору, який пильнує пригнобити народній розвій тубільців, і що я неповинно поділяю відповідальність за їх вчинки. Звісно, я зважив ся на перше; бо як би я не був поповований шляхецькими звичками і мріями, мені легше було з ними розстатись, як в народом, серед якого в виріс, який я знав, гірку долю якого я бачив у кожнім селі, де тільки владав ними шляхтич, — з уст якого я чув не одну сумну пісню, що шарпала серце, не одне чесне дружне слово (хоч я був і паннцем), не одну трагічну повість про зоззіле в скорботах і безовочнім труді жаття... Вам добре звісно, д. Падалиця, і те, що перш, ніж я зважив ся розстатись з шляхтою і всім її моральним майном, я спробував усі шляхи примиря; ви знаєте і те, як стрінуте було з вашого боку всі спроби умовити вельможних до людського обертання з селянами, до дбання про освіту народа, засновану на його власних національних засадах, до визнання південно-руського, а не польського, того, що півд.-руське, а не польське; ви ж були свідком, як подібні думки збудили спочатку сміх і сміх, потім гнів і лайку, і врешті брехливі

довося та натяки на колівщину. Потому, звісно, лишалося або зрестись свого сумління, або покинути вашу громаду; я вибрав друге і сподіваюсь, що трудом і любов'ю заслужу коли небудь, що українці визнають мене сином свого народу, бо я все готовий поділитися з ними. Сподіваюсь також, що згодом серед польського шляхецького суспільства, що живе на Україні, поворот до народу і свідомість konieczности працювати на його користь — ривіш чи пізніш стане моральною потребою не тільки окремих осіб, як тепер, а огулом усіх, хто матиме силу обмірковувати своє становище і свої обов'язки, і не предкаде мрії над насущне, викликане власним сумлінням, діло. Одже ви, д. Падалиця, ви праві — я перевертень, і я пишавсь цим так само, як би я гордив у Америці, коли б став абсолюціоністом з плантатора, або в Італії, коли б, просвітивши свій спосіб мислити, я з пацста зробився чесним, трудящим слугою загально-народної справ¹⁾.

Така знаменита сповідь Антоновича, що разом з Рильським і иншими тодішніми демократами віддавав ся служенню народови, сподіваючись, що останній признає його сином своїм. І чи зліїсилася Антоновичова думка та віра?... Чи признав його і товаришів — Житецького, Рильського і инших український народ?...

¹⁾ Основа, 62 р., № 1, ст. 94.

До питання про північні перекази за княгиню Ольгу.

Написав А. Шахматов.

В „Повѣсти временныхъ лѣтъ“ (уложеної в першій редакції в 1116 році) і в літописному зборі, що був перед нею, що дасть ся відбудувати по Новгородському першому літопису, читасмо під роком 6455(947): „Иде Вольга Новгороду, и устави по Мьстѣ повосты и дани и по Лузѣ оброки и дани; ловища ея суть по всей земли, знамяныя и мѣста и повосты, и сани ея стоятъ въ Плесковѣ и до сего дне, и по Днѣпру перевѣсища и по Деснѣ, и есть сего ея Ольжичи и доселе.“

Початковий Київський літописний збір, давніший від „Повѣсти временныхъ лѣтъ“, склав ся з двох інших старіших зборів ¹⁾: оден з них був київського, а другий новгородського походження. Ми не можемо спиняти ся тут, докладно доводячи це твердження. Обмежусь на короткі вказівки.

Перед Початковим збором був ще збір, що не мав такої хронологічної сіти, яку бачимо в пізніших літо-

¹⁾ Його уложено коло 1095 року. Див. Изв. Отд. р. яз. и слов. за 1908 рік, кн. 1-а.

писних зборах. Це з того виходить, що назви років у Початковому зборі явно вставлено, при тому вставлені слова: „Въ лѣто таке“ по декуди нарушають первісний з'язок літописного оповідання. Пор., напр., текст Новгородського I-го літопису під рр. 6430—6453, — через таке вставлення років мова Ігорської дружини має свій початок в артикулі 6430-го року, а кінець в артикулі 6452-го. Викресливши (принаймні з давнішої часті Початкового збору) назви років і теж багато інших вставлень, ми матимемо взір Найдавнішого Київського збору.

В Початковому зборі так само, як і в „Повѣсти временныхъ лѣтъ“, є ряд артикулів і відомостей, що дасть ся піднести до новгородського джерела. Можна вказати, напр., на відомості: р. 6571 (1063) про те, що Волхов біг через п'ять днів навспак, 6550 (1042) — про виправу Володимира Ярославича на Сми, 6488 (980) — що Добриня поставив Перуна в Новгороді, 6524 (1016) — що новгородці вистинали Варягів у дворі якогось Поромона, і т. д. Всі ті відомості разом дають нам уявити Новгородський збір другої половини XI віку, що став ся джерелом Початкового збору кінця XI віку.

Уважаючи на це, на наведену вище звістку, що Ольга їздила до Новгороду і уставляла повости і дані по Мсті і Лузі, і теж на дальшу вказівку, що сани Ольжині стоять і досі в Цеківі, ми в праві дивити ся, як на взяті з Новгородського збору до Початкового Київського збору.

Масмо ряд даних запевняти, що впорядчк Новгородського збору положили підвалиною своїй праці Найдавніший Київський збір, і доповнили його новгородськими відомостями. Так, про те, що Добриня поставив кумира Перуна, новгородський впорядчк подав, сказавши, що поставлено кумири в Києві; про те, що

новгородці вистинали Варягів, що чинили гвалти, він сказав після взятого з Київського збору артикулу про забій від Святополка братів, забій, що споводував виправу Ярослав, і т. п. Уважаючи на це, гадасмо, що і відомість про мандрівку Ольжину по Новгородській землі була споводована відповідною відомістю Найдавнішого Київського збору. В „Повѣсти временныхъ лѣтъ“ (і Початковому зборі) ця новгородська відомість читає ся безпосередно за оповіданнями про виправу Ольжину на Деревляни: підбивши Деревляни і наклавши на них важку данину, „зде Вольга по Деревьстѣи земли съ сыномъ своимъ и съ дружиною, устаняюще уставы и уроки, суть становища еѣ и лонища. И приде въ градъ свой Кнєзь съ сыномъ своимъ Святославомъ, и пребывши лѣто едино. В лѣто 6455, иде Вольга Новугороду,“ і т. д. В Новгородському зборі звістка про те, що Ольга уставляла дані і оброки по Новгородській землі, читалась, як здає ся, так само, як і в „Повѣсти временныхъ лѣтъ“ (і Початк. зборі) за звісткою, що Ольга уставляла уставы и уроки по Деревській землі.

Гадаю, що текст в кінці артикулу р. 6954 і артикулу р. 6955 по „Пов. вр. лѣтъ“ (і Початк. збору) ясно показує, що в ній є вставлення. Після слів „суть становища еѣ и лонища“ повинно було бути вказано, де вони є; а про те після тих слів читасмо: „И приде въ градъ свой Кнєзь съ сыномъ своимъ Святославомъ, и пребывши лѣто едино“; перша частина цієї фрази має зайві слова „съ сыномъ своимъ Святославомъ“, бо зараз перед тим було сказано, що Ольга відбула виправу з сином своїм, а друга частина фрази „и пребывши лѣто едино“ очевидно зложена, щоб запровадити до оповідання хронологічну дату „В лѣто 6455“. Припускаючи, що в первісному тексті не казано про Ольжину мандрівку по Новгородській землі, я бачу безпо-

середній дальший тяг слів „суть становища еѣ и ловища“ в словах артикулу року 6455: „и по Днѣпру перевѣсища и по Деснѣ, и есть село се Ольжичи и доселе“. Таким чином виводжу, що цікавий нам текст Найдавнішого Київського збору був написаний приблизно так: „И иде Ольга по Деревьстѣи земли съ сынѣмъ своимъ и съ дружиною, уставляющи уставы и уроки; суть становища еѣ и ловища по всѣей земли ¹⁾ и по Днѣпру перевѣсища и по Деснѣ, и есть село еѣ Ольжичи и доселѣ“.

Впорядчик Новгородського збору до цієї звістки свого київського джерела, списаної цілком або скорочено, додав свою місцеву відомість про те, що Ольга „устави по Мьстѣ погосты и дани и по Лузѣ оброки и дани“; наслідуючи Київський збір, він продовжив по подання словами: „ловища ея суть по всѣей земли, знаменья и мѣста и погосты, и сани еѣ стоятъ Пльсковѣ и до сего дьне“.

Маючи на оці, що зараз по новгородській відомості, що згадує про Мсту, Лугу і Псков, в „Повѣсти времєшнихъ лѣтъ“ (і Початк. зборі) читає ся про Днѣпро і Десну, можна гадати, що вже в Новгородському зборі новгородська відомість була тісно опосна з київською. Гадаю, вона читалась в Новгородському зборі так: „и иде Ольга по Деревьстѣи земля съ сынѣмъ своимъ и съ дружиною, уставляющи уставы и уроки; и уставы по Мьстѣ погосты и дани и по Лузѣ оброки и дани, и ловища ея суть по всѣей земли, знамянья, мѣста и погосты, и сани еѣ стоятъ Пльсковѣ и до сего дьне, и по Днѣпру перевѣсища и по Деснѣ, и есть село еѣ Ольжичи и доселѣ“.

Впорядчик Початк. збору опові обидва артикули обох своїх джерел; опустивши після „суть становища

¹⁾ Ці слова беру з дальшого.

есть и ловища" слова „по всьей земля“, бо ті ж самі слова повторяли ся в новгородському артикулі, він замість них склав перехідну фразу ¹⁾, що дозволила йому подати до відома, що виправа Ольжина по Новгородській землі відбула ся на прийдучий рік по виправі її по Деревській землі ²⁾.

Вертаючи до Новгородського збору, ставимо питання, чому впорядчик його, описуючи своє кпівське джерело, поклав заговорити про новгородські землі в тісному зв'язку з південними землями і вмістив своє подання про погости й ловища по Мсті і Лузі між поданнями про Деревську землю і поданнями про Дніпро і Десну? Чи йначе, чому в Початк. зборі («Пов. вр. лѣтъ»), і теж, як ми припустили вже в Новгородському зборі XI віку, мандрівку Ольжину в Новгородську землю не ввідлено в зовсім окремий артикул, а злучено з поданнями про діяльність Ольжину по Дніпрові і Десні, при тому в Новгородському зборі Ольжина мандрівка по Мсті і Лузі читала ся ще в тіснішому зв'язку з поданнями про виправу по Деревській землі, ніж у Початковому зборі, де вставлено вище наведену перехідну фразу?

¹⁾ «И приде въ градъ свой Кіевъ съ сыномъ своимъ Святославомъ, и пребывши лѣто едино, в лѣто 6455 иде Вольга Новугороду.»

²⁾ В «Пов. вр. лѣтъ» текст Початк. збору подано без зміни. Але в окремих кодексах «Повѣсти», а надто в пізніших її переробленнях, артикул дізнав редакційних поправок. Так, в Іпат. кодексі пізніший редактор замазав слова: «и сами ея стоятъ въ Плесковѣ и до сего днѣ.» В утраченому Троїцькому кодексі, замість „по всей земли,“ читалось „и до сего днѣ по всей земли Русьтѣй и Новгородьстѣй“; в мінці читалось: „и есть село ея у Кмева близъ на Деснѣ Ольжини и до сего днѣ.“ Наконювський і Львівський ідуть за Троїцьким кодексом. В Ідиному з кодексів Львівського літ.: „по Мстѣ и по Полѣ“—цікавий додаток, що свідчить про новгородське джерело; Пола — приплив Ловати, що тече Демянським і Староруським повітами. Лугу замінено Ладогою в пізніших літописах, як от Удольск. № 757 и Рум. № 610 (Ф. Гилляръ, Преданія русск. нач. лѣт., ст. 239).

Відповідаючи на ці питання, я виставляю таке твердження. Новгородський впорядчик гадав, що Деревська земля, про яку дає відомо Найдавніший Київський збір, була недалеко Новгородської землі, і що Ольга, уставляючи землю Деревлян, не могла не побувати в Новгородських землях, розположених по Мсті і по Лузі. Підстави тому твердженню такі.

Питання про те, де мешкали Деревляне, що вбила Ігоря, книжник XVI віку в Степенній книзі роз'ясував у такий спосіб. Сказавши, що Ольга підбила всю Деревську землю і наклала на нею важку данину, впорядчик Степенної книги каже далі: „О устроєніи земскомъ. И иде Ольга сыномъ своимъ и воинствомъ по Деревской земли, уставляючи уставъ и уроки и ловища. Нѣци же глаголють, яко Деревская земля бѣ, иже во области Великого Новаграда, нынѣ же Деревская пятинъ именуема; нини же глаголють, яко Сѣверская отрана бѣ, идѣже бѣ Черниговъ градъ“. Далі подіє ся про поворот Ольжини до Києва і про її мандрівку до Новгорода (подібно до літопню).

Ітак, по одному з звичайних в XVI в. пояснень Деревська земля відповідала пізнішій Деревській пятині, цеб-то містині, занятій тепер частинами Крестецького, Валдайського, Демянського і Боровицького повітів Новгородської губ. і північною частиною Холмського повіту Псковської губ. Деревська пятинна з півночі і сходу відділялась (від Обонської і Бежецької пятин) рікою Мстою, а з заходу (від Шелонської пятини) річкою Ловаттю.

Я назвав таке уточнення Деревської землі з Деревською пятинною для XVI віку звичайним, спираючись на дані, що дають де-які пізніші руські літописці. Так, в „Літописці вкратці о Рускои земли“, Публ. Библ. Ф. IV, 216, читасмо в оповіданні про забійство Ігоря:

„Древляне съ княземъ, ему же имя Мала... убиша его виѣ града Коростеня близъ Старые Русы, ту же и погребенъ бысть“ (к. 340 від.). Теж саме, як свідчить Ф. А. Гилляр¹⁾, читає ся в рукопису Ундольського № 766. В короткому літописцеві Публ. Бібл. F IV, 138 (к. 129 і дал.) знаходимо: „и убиша его Игоря въ Константиный градъ близъ Старые Русы Древляны и зваша Ольгу за князя своего Мала“; тут „Константиный градъ“, під впливом відомого з інших пізніших літописців оповідання, замінив Коростень; пор. і нижче: „и градъ Константиный хитростію взяла и дань сугубо наложи“.

Таким чином в XVI—XVII в. коло Новгороду шукали не то що старої Деревської землі, а й самого „Коростѣня“, замість якого вже з XV віку в літописні збори проникла ймення Коростень. Цей Коростень утожнено з Коростинем селом, що існує й тепер і стоїть на південно-західному березі озера Лъмена за 40 верстов від Новгороду по дорозі до Старої Русі²⁾.

Одною з причин, чому в давнину землі південних Деревлян миловинки старовини уміщали в Новгородських краях, була звукова однаковість деяких географічних термінів на означення одної часті Новгородської території з термінами Деревська земля, Деревя, Деревляне південно-західної Русі. Так, в Новгороді, задовго до появи Деревської пятини, термін „Деревской“ і „Деревя“ прикладав ся до містини, занятої після цією пятинною. Пор. в уставній грамоті Всеволода Мстиславича (що вмер 1135 р.) в редакції XIII—XIV вв.: „и язъ князь великій Всеволодъ далъ есми пошлину попомъ святого Великого Ивана (на) Петратино дворіще с купецъ в

¹⁾ Преданія русской нач. літописи, с. 213.

²⁾ На мапах XIX віку Коростынь и Коростыня. В літописах: Коростынь. (Воскр. VIII, 166), Коростыня (Воскр. VIII, 164; Псковск. 2-я V, 36; Псковск. 1-я IV, 242), Коростыне (Новгор. 4-я IV, 128).

Руси, на память княземъ волякимъ, дѣдомъ монимъ и прадѣдомъ, имати с купецъ тая старина и въ вѣки: съ Тверского госта, и с Новгородского, и з Бѣжпцкого и з Деревьского и съ всего Помостья"¹⁾ (Русск. Достопаи. I, с. 81). В літописному артикулі 1441 року читаємо: „и наѣхаша его в Деревахъ, у города у Дѣяна“ (Новгор. 1-я). Пор. в „Пов. вр. лѣтъ“, де на означення містини, де тепер північні повіти Київської і Волинська губ.: під 945: „пде в Дерева в дань“, під 988: „п посади... Глѣба Муромѣ. Святослава Деревѣхъ“; в Київському літопису під 1136: „и почаша воевати... олже до Києва и по Желанѣ и до Вышьгорода и до Деревъ“ (Ипат.) Зазначу ще теперішній Деревської погост за вісімдесят верстов від Новгороду при р. Оскуї в Крестецькому повіті, тожний з погостом Пречистонським в Деревах писцових книг.

Звичайно, всі ті новгородські назви могли існувати вже в XI віці і примусити Новгородського літописця признати Деревську землю Київського збору сусідню з Новгородом. Але ми маємо дані, щоб запевнити, що Новгородський літописець з'язав уяну Деревської землі свого Київського джерела з певною містиною на південно-східних українх Новгородської землі.

Деревською землею звала ся в старовину і сторона Новоторська. Беру це з джерела, що, як здас ся, заслугує на повну віру. В короткому нарисові священика І. Колосова, під титулом «Новоторжскій Борисоглѣбскій монастырь» (Спб. 1890), на ст. 14 читаємо: «З Києва Преподобний (Єфрем Новоторжский) зараз того ж року (1015), по мученьськїм сконї св. князя (Бориса) і брата свого Георгія, прийшов у землю Деревлянску і поблизу теперішнього міста Торжка урядив шпиталь про

¹⁾ Цеб-то з містин по ріці Мстл. Помостье новотвір зам. Поместье.

жандрівців (страннопріиний домъ) на ріці Дорогоші». Звідки міг автор зачерти вказівку на Деревлянську землю? Коли не з людського переказу (див. нижче), то з джерела, що він назвав на початку своєї праці (ст. 8, уваг.) з „найдавнішого рукописного переказу, що заховано в монастирській ризниці, в хребті № 10, писаного шівуставом“.

Річ можлива, але, здає ся, менше ймовірна, що сваящ. Колосов поводить ся людським переказом. Можлива тим, що до нас дійшов у запису 1865 р. людський переказ, що, як здає ся, теж називав давніх мешканців Новоторської землі Древліанами. Автор запису, якийсь Н-ъ, що його подав в № 10 неурядової часті Тверських Губерських Відомостей, називає, правда, Полян, замість сподіваних Деревлян, але, вважаючи на характер запису, маємо підставу гадати, що автора зрадила пам'ять.¹⁾ Подамо цілий запис: „В Торжку захован ся в народі такий переказ, що мені пощастило там чути: був нарід Поляне, що прийшли й оселились поблизу містини теперішнього Торжка, за дві або три верстви від його (де тепер стоїть монастир — не памятаю, як його звуть); вони завели торг з Новгородцями, і це місто одержало назву Торжка; на Полян, як переказують, напали сусіди, і ті мусіли були покинути перше обране місце і оселити ся на дві верстви вгору по Тверці на новому місці, може вігіднішому до оборони і життя, і ту містину названо Новим Торжком, і сюди з сторони тих самих Полян, з Київської країни, прибув преп. Єфрем, брат молодика Георгія, що загинув боронячи Бориса, що забива його надіслані від Святополка²⁾ забійці“³⁾.

¹⁾ Пор. признання авторове на початку запису, що він забув назву монастира, що був за дві або три верстви від Торжка.

²⁾ Надруковано: від Святослава, але в № 11 ту помилку спростовано.

³⁾ Вказівку на артикул Н-а я знайшов у Борзаковського в „Історія Тверського князства“, уваг 83-я.

Київський уривок псалтиру XIV віку.

Подала В. Адрієнова.

1.

Уривок з псалтиру руського письма, що дістав ся з музею А. С. Петрушевича на власність до бібліотеки університету св. Володимира, займає дві пергаминових картки in 8°, завбільшки шир 15,5 сант. і вдовж 10,2 сант. На тих двох картках уміщаєть ся псалом 138, ст. 8—24, 139-й цілий і частина по. 140, власне ст. 1—4.

Пергамаи гладкий, доброго виробу; всі пошкованости, що він має: дірки, плями—знати, що стали ся пізніше. Першого аркушу трохи втато в долині, через те ініціал, що на останньому рядку тильної сторінки, виписано не зовсім рівно: лівий бік йому коротчий за правий.

Аркуші ліньовано гострієм, і літери писано понад лінією. Написано картки недбало, уставом в одну шпальту по 20 рядків на кожній сторінці. Літери не зовсім форемні: у-виш більші, як у-шир.

Початкові літери в кожному рядку і татули в псалмах написано ціноброю. Перша літера в рядку трохи відступає від тих, що за нею, слова ж не відступають одно від одного. Літери писано добрим чорним атра-

ментом, що не збляк від часу; фарби, надто цінобра, так само добре заховали ся.

Ініціали (Г і И) написано ціноброю, зеленою і жовтою фарбою. Вони є взірцями византійського стилю, скомбінованого рослинними мотивами, і складають ся з джгутів, що з собою сплітають ся і закінчують ся листками або немов пупашками. Дуже подібний до нашого ініціал Г знаходимо в Болонському псалтиру (див. Щенкунъ. Болон. псалт., табл. 1, рис. 14). Подаємо ті ініціали.

Київський уривок.

Болон. псалт.

З написань подинюкх літер зазначимо:

а має поєму рису значно вище середини.

в писано дуже недбало, горішня частина то більшою, то меншою.

ж писано так, що **і** з **є** спосно поємою рисою, що посеред **і** і **є**. Це давнє написання лишень зрідка подибус ся в XIV в. Напр. в Євангелі р. 1339 вже переважає **ж** з поємою рисою вище середини і тільки спорадично заховує ся давнє написання.

и має поєму рису то вище, то нижче.

ж писано п'ятьма наворотами з дуже маленькою горішньою частиною.

у має подобу стовпчика з розклом угорі. Таке **у** подибуємо зрідка в рукописах XIII в., але в рукописах

БИБЛИОТЕКА
И. П. Маяковский
УРСР

XIV в. воно вже панує (Соболевскій, Палеографія I, ст. 38). Те, що високість ніжки майже дорівнює високості клішкы, дає підставу гадати, що наш рукопис належить до першої половини XIV в.

ы має подобу ѣ, що раз-у-раз спостерігаємо в пам'ятках XII—XIII і поч. XIV в. (Карскій, Палеографія, ст. 211).

ю має позему рнеу майже посередній.

На вираз йотованого а (я) маємо два знаки: а після шепелюваних і ѡ після голосових. На початку слів а не подібують; в середній олів шепеля а завжди стоїть ѡ.

ѡ ужито на ознаку приїменника *омъ* пород відмінкових форм і в слові *ѡгньми* (к. 2 т.).

На означення звука у є два знаки: оу і ѹ, останній тільки три рази (*дрѹти*, *ѹжѹ*). Це може вказувати на першу половину XIV в., коли ѹ полибує ся вже не рідко після шепелюваних (Соболевскій, Палеографія, ст. 38).

жд і сполучення шт ні разу не подібують ся.

З надрядкових знаків вжито: титла, знаку для т (т) над ѡ, дужка (") з пропущеною під нею літерою, кропка і невеличка кома (,) над и і зрідка над а і ѡ, дві риски (-) над словом *плмъ*.

Розділових знаків три: кропка (4 рази), чотири крапки .: і † в кінці кожного рядка

З поправок зазначимо: дописано над рядком *им* в слові *ипщимъ* (щимъ). Попсовано два місця на к. I [и] щмъ, на місці и атраментова пляма; щмъ [мої]; и два на к. 2 т.—оусто[имъ] и [мої]хъ.

Показані палеографічні властивості нашого рукопису дають підставу його застосувати до першої половини XIV в.

II.

Подасмо вповні текст уривку, рядок до рядка, ретельно заховуючи псовню рукопису.

К. 1.

Лице бо оуґнидоу на нѣо тоу кси .: .: ѿ
 Лице и ниґнидоу въ адѣ тоу кси .: .: ѿ
 Лице и возмоу княз [мо]и рино .: .: ѿ
 И кслюса въ послѣднѣхъ шора .: .: ѿ
 Ибо рѣка твоа мѣстѣмъ ма .: .: ѿ
 И кѣтсрдить ма десницѣ твоа .: .: ѿ
 И рѣкъ оубо тѣл попрѣтъ ма .: .: ѿ
 И ноцѣ просѣщѣньемъ моимъ .: .: ѿ
 Кѣмо тѣл не ошлуити са тебе .: .: ѿ
 И ноцѣ кѣмо днѣ просѣтитса .: .: ѿ
 Кѣмо и ты соудѣ кѣтровоу мою .: .: ѿ
 И прихот ма [и]црѣва мѣре моа .: .: ѿ
 Иснокѣмса тебе кѣмо и страшно оуди
 княз са кси .: .: ѿ
 И уюдесна дѣла твоа .: .: ѿ
 И дѣла моя хуласть хвало .: .: ѿ
 И на кѣмса кость моя ѿ тебе .: .: ѿ
 Иже иствори кѣтлина .: .: ѿ
 И състѣлъ мой къ прѣисподнихъ земли .: .: ѿ
 На сдѣвѣньскъ мое видѣста оуби мой .: .: ѿ ||

К. 1, т.

Въ кнѣгахъ твоихъ кса напниются .: .: ѿ
 Къ днѣ съжжются и никтоже к нимъ .: .: ѿ
 Мнѣ же хвало устыми быша друзи твои еѣ .: .: ѿ
 Хвало оутсрдннѣмса кѣдѣствѣмъ ихъ .: .: ѿ

III.

Занк уривку дасть ся представити в такій подобі.

Фонетика.

а) Рясн загальноруські.

I. Опусті глухих (ъ і ъ).

возмоу, иссяюса, настянт, тыз (bis), проскятнт, созда
прнат, исповьса, сткорт, в, сдзальном (к. 1); кннгхъ,
вса, илнннютса, съжжютса, ннкто, в ннх, мнъ, оумно-
жтса, с, вьклоннтса, скршсною, пьска, вьтнслендѣ,
взуннн, нзунн (к. 1, т.); испрвднл (bis), испрвдоу,
схрлнн, сьлзунт, мнъ (к. 2); испрлнтса, испрлвднл, здо,
створнт, прлвдннн, исповьдлтса, вселлтса, с, вождхъ, в
(bis), воннн, прд, вьстрлмл, схрлнннн (к. 2, т.);

II. Міна глухих і їх перехід в чисті.

возмоу (к. 1), во (к. 1, т.), испрвднл (ter), вьсъ,
ополухоуса, аспндентъ, горднн (к. 2), оустентъ, нзуннтъ,
во, нстьлнннн, вождхъ, воннн (к. 2, т.);

III. Замінл сполучення нје на ѓе.

проскятнннн (к. 1); вьтнстьл, помьшлннннхъ (к. 1, т.);
бездконьл, сїсннл, скрочннннл (к. 2); оугалъс, нстьлнннн,
оудвннн, схрлннннн (к. 2, т.);

IV. Заховання ы після к і г.

гршнннкы (к. 1, т.), оубогыль (к. 2, т.);

V. Уживання мяких ж, ґ і ш въ сполученні в, ю, ъ,

але в після ннх нїколі не пишє ся, а тїлькн в.
дїл (к. 1), оутврднншлса, оумножтса, вьшл (к. 1, т.),
помьслншл (ter), ополухоу са, побстрншл, гршннннл,
скршшл, прпашл, положншл, уюдсснл, илннннютса, съжж-
ютса, шоужь (к. 2, т.).

VI. Перехід dj в ж.

сѣжчютса, кижь (к. 1, т.), ограджени (к. 2, т.).

VII. Стягнення ґрупи зч в ш.

и шрѣал (к. 1), шцтоѣ (к. 1, т.).

VIII. Стягнення двох з.

всуджоньа (к. 1, т.), коужахъ (к. 2, т.).

IX. Опуст одного з двох м, що стоять побіч.

оусто моньа (к. 2, т.; можливо, помилка копїста).

X. Змякчення губного м через л.

земли (2 р.) (к. 1 і к. 2, т.).

XI. Повноголосних форм не подибує ся.

в) Риси південно-руські.

I. Поява нового ь.

просѣжненьа (к. 1), пѣскл, помышляньахъ (к. 1, т.),
скроуцненьа (к. 2), нсѣтленьа, оуджненьа, встѣрмаѣ, сѣрл-
неньа (к. 2, т.).

II. Перехід в в ґ.

оуджидоѣ (к. 1), оуджидин (к. 2), оуджненьа (к. 2, т.).

III. Перехід ґ в к.

вѣтсрдить, вѣтрокоѣ, вѣтса (к. 1), вѣклонитса, вѣвель
(к. 1, т.), вклони (к. 2, т.).

IV. Новий ь в запереченні не.

нѣ вѣтса (під впливом переходу ґ в в), нѣ сѣвиль-
ном (під впливом випаду ъ).

V. Один випадок переходу цього нового ь в и.

ни вклони (к. 2, т.) (очевидно з нѣ вклони, а останнє
з не під впливом переходу у в в).

VI. Змішення префиків сѣ і изъ: ѣтвори (к. 1).

Морфологія.

а) Риси загальноруські.

1. Часівник.

Інфінітив тільки з кінцівкою ти.

ошлунти (к. 1), исприскати (к. 2, т.), узлати (к. 2).

З ос. ед. і мн. теп. ч. з кінцівкою ть.

вѣтвердѣть, попреть, узлеть (к. 1), боудеть, приимуть (к. 1, т.), възнесоуть (к. 2), покрыть, пдоуть, постопть, оцѣнлеть, створить, испрлеть (к. 2, т.).

Тепер. час вживає ся часто в значенні прийдучого.

оцѣндоу, низндоу, ессаюса, мстлент, вѣтвердѣть, попреть, просвѣтитса, испокыса (к. 1), млиншютса, сѣжжютса, оцѣножатса, възкыши, вѣклонитса, приимуть, вѣкыш (к. 1, т.), възнесоутьса (к. 2), покрыть, пдоуть, низдожши, постопть, испрлентса, створить, исповѣдаюса, есслатса, вѣздоу, испрлеть (к. 2, т.)

Зложених форм прийдучого часу нема.

Форми пористу знаходимо такі:

рачь (к. 1), вѣстачь, възменлѣдяхь (bis), истлахь (к. 1, т.), рачь (к. 2), разоумяхь (к. 2, т.), созда, створи, (к. 1), вкыш (bis), оцѣвѣднѣлса (к. 1, т.), помыслилса (тег), побстришл, скрышл, припашл, положишл (к. 2), видѣстл (к. 1), приат (к. 1).

Минулий зложеній ч. ужив. поправно.

освнлѣт кси (к. 2), оцѣнлѣт са кси (к. 1).

Одна форма imperfecti.

ополухоу са (к. 2).

Вольовий спосіб уживає ся поправно, окріч форми

прадан же заміст вже незрозумілого копійстови прѣдлѣжь.

Прич. подибує ся тільки раз.

ислѣндѣцѣл (к. 1, т.).

II. Речівники.

В декляцій речівників завважаємо такі збочення:
зсмаъ—2 відм. оди. [зам. давн. зсмаъ (а)].

Форми двійні заховають ся.

срмъ (к. 1), оуи (к. 1), ѿ роуоу, ногамъ (к. 2), рѣжъ (к. 2. т.).

III. Займенники особ. знаходимо такі:

2 відм. одн. мене, 3-й в. од. мнѣ, тебе, 4 відм. одн. ма, мене (2-й в. в знач. 4-го); та, 6 відм. одн. тобою, 7-й відм. одн. мнѣ, 4 в. мн. я, нихъ (2-й відм. в знач. 4-го).

Займенник ты двічі стоїть з часівничом.

ты соуа (к. 1), ты кси (к. 2).

Зворотний займенник тільки в формі са.

Є одси вишадок вільного вживання са.

да са испраентъ (к. 2, т.).

IV. Прикметники подибують ся в формах а) займенникових, б) речівникових.

а) 1 в. одн. вестармаъ (к. 2, т.), 4 в. од. сцвалньомъ (к. 1), вхунъи (к. 1, т.), 6 в. одн. снершеною (к. 1, т.), 1 в. мн. гордми (к. 2), ѿгньни, прлєднин, прлєни (к. 2, т.), 3 в. мн. мнцрмъ, оуеогмъ (к. 2, т.).

б) 1 в. одн. аспиденъ (к. 2), вхууенъ (к. 2, т.). 2 в. одн. лоукал (к. 1 т.), испраедил 3 р. (к. 2 і 2, т.), 1 в. мн. уюдснл (к. 1), уестъи (к. 1, т.), 4 відм. мн. оградсны, лоукалѣ (к. 2, т.).

На підставі таких фактів, як з'явлення нового *ъ* замість *е*, *у* зам. *я* і навпаки, заміни *съ* на *ис* (*иъ*), можна з певністю казати, що псалтир написано на території українських говірок, і таким чином лічба відомих давніх пам'яток українського язика з оголошенням цього уривку почасті побільшує ся.

Український збірник XVII—XVIII ст.

Подав проф. М. Ів. Петров.

Не що давно ядова таямн. радника А. В. Вожовського подарувала до Церковно-Археологічного Музею Київської Духовної Академії рукописний збірник; збірник той писали не одна рука. Почати його писмо року 1607, почати XVIII століття; інтерес він збуджує своїми статтями з давнішої доби української літератури.

Зовнішня історія того збірника, о скільки вона відби-
ла ся на ньому, така. Наприкінці його уміщено дві найста-
рших статі збірника, а власне: 1) „Иже во святыхъ отца
нашого Ісаака Сиріанина постника и отшельника постни-
ческія слова“, починаючи з першого і по дев'ятого перше
(к. к. 198 — 373 відв.) включно, и 2) „Петра Дамасківа сми-
ренно явока воспоминанія къ своей ему души“ (к. к. 374 —
435). Обидві статі написано українським письмом, дрібним
пізусгавом початку XVII ст., що нчерком своїх буков на-
гадує шрифт Острозької Біблії. В подробицях звертає на
себе увагу сила характерних лігатур: *eo* (374 і инш.), *ao* *ib.*,
seio *ib.*, *seio* (407), *teo* *ib.*, *pr* *ib.*; *rn*, *dn* з надписаним вгорі
на віір хрещика *n*; *ai* *ce* — 375, *pre* — 418 відв. і инш., *rm* —
415 відв., *mu* — 420; *e* звичайно квадратове, *dr* з надписаним
r на віір петлі на простопадному огрижві; *e* — на віір
греч. *e*. В ортографії сеї части збірника раз у раз подибу-
ємо звичайні риси теї модн, що постерігаємо в середне-
болгарських та молдавських рукописах: *сма* *тра*, *три* *ѣ* *ни*

і т. ш.; я зрідка замінюється через е, по білоруській орфографічній традиції і ще рідше — через м; українсько-руські форми нехожені, собі, паметь (поруч памать), як порівняти, не часто подібують ся. Саме в сій частині збірника, наприклад першої з названих статей, той, хто писав ті статі, зробив таку приписку (к. 878 відв.):

„Сю книгу азъ многогрѣшныи і Свѣтъ Времѣи списа рѣкъ
Ѣ спитиалеа рѣтеа АХЗ (1607) мѣца ноѣрѣ дна третѣго
кончѣса. Здрѣткова“ Прѣдъ амбазно молвѣса“.

Якні приписки і прізвище списувача показують теж на його українське походження. На початку другої з давніших статей на сторінці знизу зроблено другу, пізнішу приписку українським скорописом, що на мою думку належить до XVII-го віку. Зміст її такий: „С книи свѣжитѣно Мѣстѣи Дубоѣского“.

Що се за Дубоѣський монастир, зараз годі нам зважити, бо Дубоѣського монастира ми не знайшли ні в одному списку українських монастирів. Але був Дубицький Введенський монастир у селі Дубиці, Луцького повіту (Див. „Волинск. Епарх. Вѣдом“. р. 1867, № 5, ст. 80; „Указатель къ наданіямъ Кіевской временной коммисіи для разб. древа. актовъ“, т. II, Київ, р. 1882, ст. 818 — 4). Сьому Дубицькому монастиреви і міг належати збірник в своїм першій, давнійшій часті. Вважаючи на чоло ошптків, треба вважати, що на початку сєї давнішої часті бракує всього першого ошптку (а) і двох карток другого. В кінці, звати, теж загубило ся чимало карток, окріч 6-ти останніх, що лишили ся тільки в уривках (к. к. 430 — 435). Ті картки, що заховали ся, були піділеєні шматками документів XVIII в., писаних скорописом того ж характеру, що заховав ся на внутрішнім боці тильної дошки оправы.

З Волинї сєї давнійшій збірник р. 1607, що маємо з нього дві статі, було занесено до иншого місця і десь коло половини XVIII століття піділеєно і доповнено иншими статями, що прилучено до його спереду. А куди його перенесено вже в XIX віці, се звати з самого збірника. На другому боці 168 картки бачимо таку пізнішу приписку

першої половини XIX в.: „Сія книга належить ієрею Василю Божовському“. Цявко се був батько офіровника, Костант. Вас. Божовського, що був родом з Катеринославської дієцезії, виховував ся в Катеринославській семінарії і року 1851 скінчив курса Київської Духовної Академії. Таким чином, сей збірник був спадковим в священно-службичім роді Божовських, Катеринославської дієцезії, що вложено на землях колишньої Січі Запорозької.

Що пізніші статі цього збірника писано коло половини XVIII віку, про се свідчать і виписки з „Календаря греко-рускога“ видання р. 1780 (к. к. 164 — 189), і взагалі всі ціли рукопису, його зміст, письмо і папір. Впорядником новішої часті збірника (XVIII в.) zapewне був чоловік православної віри, що робив виписи з православних полемічних творів проти латинян (к. к. 158 — 161). В двох місцях збірника подаються ся уривки з привітань на Ріадво — „До нового священика“ (к. 22 і відв.), на честь весілля (к. 25 відв.), на народження у когось сина (к. 25 відв.). Сі привітання, не взначаючись особливою красномовністю, обертають ся більше біля річей домового і сільського життя, і показують сюжетом і літературною манірою в своїм авторови якогось недоука — вихованця духовних шкіл, „мадрованного дяка“, „бакаллра“, чи сільського церковника, чи навіть вихованця сільських дяківських шкіл, для якого наставка нового панотця було подією першорядної ваги (к. 22 відв.).

Не вважаючи, все таки, на невисокий освітний цина, описувач пізніших статей збірника має для нас тим більший інтерес, що він, окрім привітань, не складав від себе нічого нового, а тільки переписував те, що було йому на похваті і що цікавило його відповідно його станови церковника і його розумовому розвитку. Як церковник, він списує деякі „чинопокладованія“ з „Вольшого Требника“ Петра Могили (р. 1640), к. 1 — 18, робить виписки з „Рука Орошенного“ св. Дмитрія Ростовського (к. 26 — 100), „Зерцала Богословія“ Кир. Трапківілїона, з полемічних статей проти латинян (158 — 161), з житій святих взагалі (к. 154 — 158) і з окрема з житія Олексія, чоловіка Божого (к. 180 — 184); описує перекази — „Объ усѣкновеніи главы Іоанна Пред-

течл" (к. 188 — 195), а „Луга Духовного" або Лпмоняря Івана Моска (к. 196 — 197) і т. п. Деякі статі в збірнику належать до сільського господарства, як, напр., виписи з Календаря р. 1780 (к. 164 — 179). Роблячи інші виписи, впорядчюючи збірника керував ся, певне, просто цікавістю, не відрізняючи статей, які церква uznавала за правдиві, від статей апокрифічних.

Чимало статей з нашого збірника добре відомі знавцям старої славяно-руської літератури; де що належить теж до загально відомих друкованих видань, що стали оригіналом впорядчюючи збірника. Але окрім таких статей знаходимо в збірнику і інші, що цікаві мовою, і мають інтерес новини в розробі сюжету і в літературній манірі. Тому ми нижче подаємо в систематичнім порядку загальний зміст збірника, і подаємо заразом витяги з найбільше цікавих статей його ¹⁾.

1) К. 1 — 18. Псаломський криста на шконт анбо крущчѣ или полотикѣ или на дрекѣ нокоображеннаго... и т. п. в „Требника" П. Могилы.

2) К. 19 — 22. Чуда Сина Вожого — числом 17; апокрифічна Евангеля Фоми, див. про його нижче.

3) К. 22, т. Орація на день Няродження Вожого: „всселам радо^т келлѣ скѣтѣ зъкнаа м. п. и благодѣтелиа мой димъ шіткшнаго келл хорн шіткши к негѣ Няродженнаго Ха кнѣкаамѣ и радѣютьем о рождестѣ его. оурадокаамем и прѣйтѣм Панаа Дѣа Піца гди прѣрокъ Ісанаа келлаамно моєнаа: Се дѣкам ко чрѣѣ прѣймаѣ и родить Сїа и нарѣчши ймаамѣ Влманѣнаа, же е^т казавемо к намн Пігѣ. Оурадокаамем Нѣо и земаам о некороженном ѣрѣ амѣже аїан к негѣ атѣнь кдичнѣю келло шіткѣамѣ: Слѣка ко кншннѣ Пігѣ, которой то радостн и м стакши прѣд зацїнн концепѣ к м. в знчѣ зажнкатн кїполѣ к паннѣ башнѣ и Ѡ бѣа дарокаан-

¹⁾ Перелічуючи статі — титула і зкорочення розкрито. У виписях правочисе заховуємо.

ними чади башнами и есею фамилією призацною домѣ башного тѣтъ пожнешн щланеи и м[ного?] аѣтне на есмх полѣ земномех е ножитію еего еѣка. И енетє с тнае же ноboroughенїи Црелєк е горнемх Іерусалимѣ сподобанемх цѣтєобати есеозсердно зичѣ и жаляю.

4) К. 22—„Сїе до нобаго елещенника“. Такого ж етилю орицїя, поч.: „Препослаю мира, здрава, благополѣчїи“...

5) К. 23—25. Питанїа и откѣти шт кого родх екрїйскїи зачакєа. Поч.: Авраамх, Ісаакх, Іакобх сїи суть три патрїархи старозаконїи...

6) К. 25. Питаня і одповїля, приписавї до попередвїх: „Вопроѣ. Кто перїи пррочк ѡ крѣтї Хрѣтєскоих пррочкоа“. Сї. перїи пррочк Іадамх, бо онх Хрѣтѣ пророкока" гди его Іїгх рѣкала еконма еотєорнах, и рїкх Гдѣ Іадамѣ: Іадаме, что еси ендѣах. Шѣкїа Іадамх. Гдѣ ендѣх та на крѣтѣ приємтаго. и за тоє Іїгх рѣкала иже еоздѣ чѣкка по шѣразѣ ебоїамѣ. Вопроѣ. что ет рѣбра еѣкєрєа и градх цѣа еланкаго. Сїкѣт. градх прїѣтає Іїца, а рѣбра апостоли, еѣкєрєх Хї. Вопроѣ. Чтѣ ет Іїгх Іїгома Гдѣ гла и прїзєа земаю. Сїкѣт. Іїгх еамх Хї. богами едѣ аїпан, бо прї нїух бо есе земаю и зымдє кѣцїанїє. [Вопроѣ] Чтѣ нарѣєа жїзнь и тає ет еѣт мїтї. Сї. еѣкємх мїтї ева бо тає ет еѣт жїзнь. [Вопроѣ]. Которає нїєа ешранила пад зродїла. Сї: Нїєа ешранила прїѣтає Іїца а пад еѣкємх Хї.

7) К. 25, т.—26. Повївшуваня еосїльєа: „Покѣншєобанїє на актє еєєанїи. Зажикаєх еєєанїє Црѣ Ізраїтєскїи Соломонх еланкон радостї и еєєанїє гди дцїрєа оу ероам егїпѣского понмає, что тєжє и еашє мѣцє Панє амєбо то не еролєєкєю статѣрою, еднєкє жє хрїєтїєнєскїємх епоєєбємх

Благочестно є станъ мѣлженскій... (к. 26) ...башон а покорженомъ сынокѣ башомъ прѣжити лѣта Надъсалоен и дойти мѣдрости Соломоноен, що шко ми найцѣлнѣйшой фортѣни є мѣ пана и любашцѣи кѣ оуспѣдно жѣлаемъ". Здаеть ся, що між картками 25-ю і 26-ю дещо згублено. В наведених рядках маємо уривки з двох привітань: першого—весільного, другого—на час родив.

8) К. 26—100. т. „Роза Ворошиного рѣна прѣчистон Дѣки Марїи"—выписи з „Руна Орошенного" св. Дмитрія Ростовського р. 1660.

9) К. 101. „Лѣзниконя, або трѣднихъ елѣ кыкаѣ є тонъ кинзѣ вѣлемъ та лѣцкиского мѣзыкѣ; лѣ стихѣи грѣцкогѣ. Ідно елѣбо показѣютъ жибѣо або зложена елѣта елѣгѣ". Наведено отсю мѣвеличку статью аж до кінця: „Ѣ фѣрѣ; ѣгѣ под ѣбомъ. Ѣ крѣпнины; пѣти, прѣпасти, або елѣрѣе мѣра шкѣако". Физѣи: елѣтѣе, аѣо прирѣжена. Сѣцѣетѣе, елѣтѣе. Физѣлоци—чѣтѣ ѣ прирѣженю елѣ рѣчѣи мѣкат. Мѣтафѣзѣи; розѣмѣна ѣ оупѣтробѣна є прирѣженю ѣ на прирѣжена неѣкѣдомѣ рѣчѣи. Рѣаѣор, Гѣморѣ; пѣра зѣмнаѣ ѣ еѣнаѣ мѣла. Горѣзоѣтѣ; по ѣба на елѣдѣнаѣго. Тѣатрѣ: позо, або елѣдок. Пѣкѣмѣтѣ: посазѣна кошѣтоѣнаѣ на зѣлѣ. Кѣаѣѣтѣтѣ: кѣчѣстѣа, або шкѣсти, кѣдѣи мѣбѣино: шкѣ тѣе чѣрноѣ, а тѣе шкѣ бѣлоѣ, елѣртѣноѣ, елѣсмертѣноѣ, ѣ прѣчаѣ". Сѣ і аналѣогѣчѣи выписи в лѣксѣикѣнѣи, адѣмѣть ся, були дѣже потрібѣи читѣчѣи далѣшнѣх выписѣи на к. к.—

10) 101—153. „Зерцѣло Богѣословѣя" Кѣрѣла Транкѣвѣлѣона Ставроѣецѣкогѣо.

Пѣсля к. 153 баѣато картѣок вѣрѣзѣано (не менѣше як 7—8).

11) К. 154. Выписи в житѣи пѣвнѣчно-руѣсѣкѣх свѣтѣах, в Патѣрѣика і Прѣлога. Поч. „Вѣспѣманѣи дѣши елѣтѣуѣх отѣцѣ житѣи и нѣдѣнѣги и бѣоздѣухѣи... На к. 157—158 „Прѣдѣислѣоѣи

ними чадн башнами и есем фалнаіем презацном домѣ башего тѣтъ пожнешн щѣланкѣ и м[ного!] лѣтне на семъ полѣ зема-
номъ е пожитію еего бѣка. И енетъ е тнмъ же поборожденій
Цремъ е горнемъ Іерусалимѣ сподобанемъ цѣткѣати есеоу-
сердно зичѣ и жааю.

4) К. 22—, „Сіе до нѣбаго сѣшчинника“. Такого ж стилию
оричія, поч.: „Препоснаемъ мира, здравія, благополѣчій“...

5) К. 23—25. Питанія и откѣти шт кого родъ евреій-
скій зачала. Поч.: Авраамъ, Ісаакъ, Іакобъ сін суть три
патріархи старозаконній...

6) К. 25. Питаня і одповіди, приписові до попередніх:
„Вопрої. Кто перкін пророкѣ ш крѣтѣ Хрѣтскомъ пророка“. Сѣ.
перкін пророкѣ Аврамъ, бо онъ Хрѣтѣ пророка“ гди его Іігъ
рѣкамъ еконма еоткорнах, и рѣкъ Гдѣ Аврамъ: Аврамъ, чѣдѣ
еи кидѣхъ. Шѣкѣца Аврамъ. Гдѣ кидѣхъ та на крѣтѣ прикы-
таго. и за тоѣ Іігъ рѣкамъ еиже еоздѣ чѣкка по шѣразѣ
екоіамъ. Вопрої. что е“ рѣбра еѣберѣка и граде цѣа еанкаго.
Сѣкѣ. граде прѣтѣа Ііца, а рѣбра еаностоли, еѣкѣрѣ Хѣ.
Вопрої. Чѣдѣ е“ Іігъ Іігомъ Гдѣ гла и прикѣа земаю. Сѣкѣ.
Іігъ еамъ Хѣ. еогамн еѣтѣ аїпан, бо прѣтѣ нмъхъ бо еи зѣмлю
и змѣдѣ кѣцѣаніе. [Вопрої] Чѣдѣ нарѣіса жинь и таа е“
еѣкѣ мѣти. Сѣ. еѣкѣмъ мѣти еѣва бо таа е“ еѣкѣ жинь.
[Вопрої]. Котораа еиѣа еѣвранаа пѣдѣ зродѣла. Сѣ: Еиѣа
еѣвранаа прѣтѣа Ііца а пѣдѣ еѣкѣмъ Хѣ.

7) К. 25, т.—26. Повішуваня еосіельнѣ: „Покѣншока-
ніе на актѣ еѣвраній. Зажиѣаѣ еѣвранскѣ Црѣ Ізраилскій
Соломонъ еанкон радѣсти и еѣвранъ гди дѣцѣрѣ оу ероамъ
египѣского понмаѣ, чѣдѣ тѣжѣ и еашѣ мѣцѣ Панѣ амѣо то
не ероамѣскомъ етѣтѣромъ, еднѣкѣ жѣ хрѣстѣанскѣмъ епогоѣомъ

к амезномꙋ читателю книги еса. Поч. „Благодатім и поміщім Божієм написахомъ оубо сію малаю книжицу Крини Сваніа или Цвѣти прѣкраиніа собравъ кратцѣ отъ божественнаго писанія на воспоминаніи свѣтѣ“....

12) К. 158 — 161. Выписи з Пролога, Паливоді Захарія Копистенського і з Феодосія Печерського проти латинян (159 — 161, т.), кінець вирвано.

18) К. 162 — 163, т. Лѣкарство розкошникомъ того свѣта праведнос. Пѣснь бдачнаа при банкетахъ манскихъ. Поч. „О смерти несподѣянна“... — вірші Кир. Транквіліона, вписані в его „Перла Многоцѣннаго“, виданого у Кпіі р. 1648.

14) К. 164 — 170. Выписи з різних „Календарів“, переважно з „Календаря греко-русскаго ведлугъ гражданскаго господарскаго, на лѣтъ сто учиненнаго и пакы на первое возвращающагося“, вид. у Королевці Пруському „презь Корвѣка Василія Квасовскаго ново свѣту подавія 1780 аппо“, Див. сей Календар в російському перекладі: Ровнискій, Русскія шр. картинки, т. II, стор. 434 — 454. Тексти пророкувань в нашім рукопису значно відрізняють ся від сього друкованого російського перекладу.

На прикінці свх прогностиків приписана невеличка статя, подібна до стародавнього славянського Колядника, що містить в собі пророкуванія залежно від дня, на який припадає Різдво: цїтуємо отсей уривок, що заховав ся у рукопису (к. 179, т.).

„Щи Рѣдистѣо Х҃го е ꙗю зима добра, бѣна дѣдѣна, жатѣа сѣха, шѣти мнози. скѣтѣ ѡза. мѣдѣ много, кннѣ мѣло. мѣнцѣма моѣ; нѣкїи Цр҃х ѡкнѣа на зѣмані, шѣоци. много шѣнѣ снѣжнаа.

Щи Рожѣсто Х҃го е понедѣлок: зима бѣліка, бѣна дѣ. жатѣа бѣтрнаа прѣса много, мѣдѣ и кннѣ много, старїи мѣжем смѣть, ѡза напрѣно. многи странѣ сматѣніи, шѣнѣ бѣани снѣжнаа.

лице РѢ. еторо: зима зима, есна дождевна, и жатеа, медъ и есна мало. ското пагда, амдѣ нжда елика и на-
прама, ранно не броди, а позно добре. сгѣ добра.

лице РѢ. к сѣ: зима зима дождевна есна сѣло, члѣко
и скотомъ ѡза, Пшеница мало, медъ и есна много. шгѣнь
бѣтрнаа.

лице РѢ. к четверто, зима добра“....

15) К. 180—184. Мѣца Маѣта дна зѣ преподобнаго
отца нашего блекм челоѣка божя жити и странстве.
Поч. в Рнаѣ мѣстѣ славномъ бях еднех сенаторх слабий
и зацни наенемъ бѣфилѣаник“.

К. 184—188. О Мѣцахъ печалннхъ поѣсть аьбо история
о амдѣ грѣшнѣ, котори к тѣ мѣка зѣтамѣ. Поч. Еди-
наго чѣсѣ моинаемъ прѣтамъ Лица Сѣдъ сеомѣ и Бѣдъ наше-
мѣ просмчи:...

17) К. 189, т. — 195, т. Мѣца августа дна ѣдъ усѣк-
ноенѣ честна глаен честнаго и славнаго пророка Прѣтечи
Креститѣла Господна Иоанна. Поч. Оусѣчинон енешон чест-
нѣй сѣаго Иоанна Прѣтечи глаѣ и прѣм тѣмъ на блудѣ
евернаа палокенца.

18) К. 195, т. — 196, т. История нѣкоторому челоѣку
мишому. Поч. Бых еднех чѣкѣ-оубогѣй работннк, которѣн
еес и жну и дѣти есон денномъ работомъ жнел...
Дещо подѣбного про молитву по найму е в „Луѣ Ду-
ховнѣмъ“ I. Москва гл. 182, але повѣсть ваято не звѣси.

19) К. 196, т. — 197, т. „Поѣсть о единой женѣ хри-
стианцѣ. Поч. Во градѣ еднномъ называемомъ Назѣнѣ била
една мѣѣста христианка сѣло роетропнаго мѣжа мамчи не-
ѣтрнаго... В „Луѣ Духовнаго“ I. Москва дд. 183.

Ще року 1877 в своїм критично-бібліографічнім на- черку в приводі книги М. П. Драгоманова: „Малорусскія народныя преданія и разказы“ (Київ, р. 1876) під титулом: „Малорусскія легенды“ („Труды Київск. Дух. Академія“, Март, р. 1877), я показав перше джерело багатьох з сих народніх переказів і оповідань у старозаконних і новозакон- них апокрифах, звідки йшов загальний висновок, що ої апокрифи мали на півдні Росії досить широкій обсяг роз- повсюдження і відомости. І справді, з ульвом часу почали де далі більше являти ся вістанки цілого цілю апокри- фічних переказів, що обертав ся колпсь на Україні.

Зібрати їх до купи узяв ся відомий галицький вчений Ів. Франко, що видав коштом Наукового Товариства імєни Шевченка штири томи „Памяток української мови і літера- тури“, які охоплюють апокрифи старозаконні і новозаконні, а також слау легендарних і запитайно-відповідних статей дав- ньої славянської літератури, взятих з українських рукописів. Але треба завважити, що до капітальної праці д. Франка, — що подає коштовні уваги і показує літературу предмету, — увійшли не стільки специфічно українські тексти апокрифів, скільки такі, що однаково належали і до російської літера- тури і вже були оголошені в працях Пппіна (у III випуску „Памятниківъ старинной русск. лит.“ Куселева — Безбо- родка, р. 1862), Тихонравова („Памятники отреченной литературы“) и Порфирева. Що ж до українських списків апокрифів, що зібрав д. Франко, то вони відзначають ся уривковістю і при тому в більшости памяток не мають специ- фічно української ціли, хіба що невеличкі українські прик- мети в мові. Се, сказати б, уривки загально-славянської літератури апокрифів, що можуть називатись українськими хіба тільки тим, що їх віднайдено на Україні.

Апокрифів, писаних давньою книжною українською мовою, дійшло до нас і оголошено не що й багато. Що до питання, коли їх переложено, які їх джерела і т. н. — то ся сторона ще зовсім не займана. З огляду на сказане, а також на обмаль українських списків памяток апокрифічної літе- ратури, вибирають собі чималої ваги ті статі, що заховали ся в вище описаному збірнику. Не маючи часу і можности

взяти кожний з тих апокрифів на спеціальний аналіз, ми обмежимося тільки на короткі уваги до них.

Апокрифи ці такі:

1) Що ми описали під № 6, питання й відповіді — „вопросоответы“ про події в старозавреїській історії, починаючи з Авраама; зміст їх мабуть взято в Палеї (Проте див. ки. Мочульського — „Слѣды народной библии въ славянской и древне-русской письменности“).

2) „Чуда Сина Божія“, що описані під № 2, се 6 то Євангеліє Фоми, доволі незвичайна апокрифічна пам'ятка, відома тільки в обмеженої лічби списків, серед яких українських — 4 чи 5 видано у другому томі праці д-ра Франка. Спеціально ця пам'ятка була вистудійована в дисертації проф. Сперанського про апокрифічні євангелі і в праці д. Яцимирського: „Изъ славянскихъ рукописей“; але обидва дослідники цікавилися головним чином долею старославянського перекладу цього апокрифу, а не історією його українських списків, з яких був відомий один, що оголосив Сперанський, та два Франко в місячнику „Житє і Слово“. Український переклад Єв. Фоми настільки цікавий, що потрібне спеціальне аналізу.

3) „Повѣсть о дняхъ шкродливыхъ“, від якої лишився тільки один рядок, прилучається до гурту статей, що відомі під назвою — „О дняхъ въ нихъ жъ достоятъ отъ всего хранилися“ (Див. „Пам. стар. р. литер.“ т. III, 159 — 160; Черетц, „Къ исторіи Лунника“, і инш.).

4) „Повѣсть о мукахъ пекельныхъ“, що описано коротко вище під № 16, є українським перекладом відомого апокрифа „Хожденіє Богородици по мукахъ“, що відомий в російських списках з XII в. і не раз був виданий і вистудійований в останнє від молодого київського вченого Вокадорова (у збірнику в честь проф. Флоринського, стаття X-а). Загально зміст списку нашого збірника подібний до виданих вже великоросійських списків, але є і деякі відмінні, що почасти заховалися від перводжерела того апокрифу, почасти пізвіті, що пристосовують загальні мотиви повісті до місцевих умов життя. До перших належать проста вказівка списку нашого збірника на першу групу тих, що мучать ся в пеклі, як на жидів, що не прийняли обіцяного

Гм Месіі (к. 184 відв.), тоді як сеї вказівки у великоросійських виданнях нема. До других можна застосувати вказівки списку нашого збірника на дяків (к. 186 відв.), черниць (*ibid.*), ошдівіних попадів (к. 187) і инш. Взагалі сеї переказ подобав ся людови; він його відміняв, припасовуючи до свого побуту, тим він спокзоль й набрав етнографічних українських ціл і переймав ся українським язиком.

Наука Леонтія Карповича в неділю перед Різдом.

Написав О. Маслов.

Леонтій (в миру Лонгин) Карпович займає почесне місце серед виступників культурного відродження Західної і Південної Русі з кінцем XVI і на початку XVII ст. На жаль, ані життя його, ані літературну діяльність не можна тепер вважувати досить повно¹⁾.

¹⁾ Трохи не першою звісткою про життя і праці Карповича є стаття митр. Євгенія в другому виданні „Словаря Историческаго“ (Спб., 1827, т. II, ст. 7—8). Далі про Карповича писали (зазначимо, що головніше): Филаретъ, Обзоръ русской духовной литературы, 862 — 1720. Спб. 1856. (В виданні 1881 р. див. 173 — 174). Н. Т-скій, Леонтій Карповичъ — южно-русскій проповѣдникъ конца XVI и начала XVII вѣка. Див. „Руководство для Сельскихъ Пастырей“, 1872, т. II (№ 32), ст. 474 — 480. Архим. Леонидъ, Леонтій Карповичъ, церковный витія православной Ю.-З. Руси въ XVII ст., и два его слова. Див. „Извѣсія въ Общ. Ист. и Др. Росс.“ 1878, кн. I-ша. Н. Молчановъ, Леонтій Карповичъ, церковный витія православной Ю.-З. Руси въ XVII ст., и два его слова. Див. „Православное Обзоріе“, 1880, т. III, (№ 11), ст. 475 — 517. Всі отсі статі містять цілий ряд як непевних, так і хибних положень. Новий, критичний напрямок в досліді життя і діяльності Карповича виник тільки в 80-х роках минулого століття. Вже в критичними заходами сей сюжет розроблювали: С. Голубевъ, Библиографическая замѣтка по поводу статьи архим. Леонида — „Леонтій Карповичъ и пр.“ Див. „Холмско-Варшавскій Епарх. Вѣстникъ“, 1880, № 3, ст. 49—51. Митр. Макарій, Исторія русской церкви, т. X, Спб., 1881, ст. 432 — 445; т. XI, Спб. 1882, ст. 251 — 256. С. Голубевъ, Исторія Киевской Духовной Академіи, Вып. I, К., 1886, ст. 105 — 107. К. Харламовичъ, Западно-русскія православныя школы XVI и нач. XVII в. Казань, 1898, ст. 397 — 399.

Карпович народився коло 1580-го р. в шляхецькій родині Пинського повіту. Ми не знаємо, як перейшли перші тридцять років його життя, де одержав виховання, де і коли вийшов на поле громадянської діяльності. В січні 1609 року його згадує в літці послів, що вирушали з Вільни на Виршавський сейм, щоб оставити опір уніїцькому митрополитови Іпатію Потієви. Року 1610 він виступає, як коректор віленської брацької друкарні і за участь в видавництві славетного Фрідриха Мелетія Смотрицького наражається на пересліди від латино-уніїцької партії; через каверан ворогів його взято до в'язниці, де він і просидів коло двох років. Далі Карпович є відомий, як фундатор київів при Св. Духовським монастирі і як перший її архимандрит. В серпні 1620 року, коли Єрусалимський патріарх Теофан відновив західно-східно-руську ієрархію, Карповича обрано за кандидата на єпископство Володимирське і Берестенське, але не хиротонізовано, бо в середній жовтня (серпня) того ж року він помер у Вільні.

Серед тогочасників Карпович мав славу мужного трудовника православія, знавця грецького й латинського язика і вмілого кавнодія. На те ми маємо ціле пасмо свідочств, починаючи з панегіричного погрібового казання Мелетія Смотрицького (Вільно, 1620) і кінчаючи замітками єзуїта Якова Суши в творі „Saulus et Paulus“ (Roma, 1666). Так, Захарія Копистенський називає Карповича „мужемъ богодуховеннымъ, въ языку греческомъ знаменате бѣглымъ, оборонцей благочестія“, а автори панегірика Мпетозупе (К. 1633) вважали його за рівня Златоустови в красномовстві ¹⁾.

¹⁾ К. Харламповичъ, *op. cit.*, ст. 399. Казання М. Смотрицького видасть ся нами в „Чтеніяхъ въ Ист. Общ. Нестора-Лѣтописца“. (Ки. XX, вип. 2 і 3). Послѣдненія Захарія Копистенського в „Русской Исторической Библиотекѣ“, т. IV, Спб., 1878, ств. 913. Див. теж „Записки Петра Могилы“ („Архивъ Ю.-З. Россіи“, т. I, ч. VII, ст. 37 — 59) і „Діаріушъ Ав. Филипповича“, 1646 р. („Русск. Историч. Библ.“ IV, ств. 88 — 89). Крім „Казання“ М. Смотрицького, памяти помершого Л. Карповича присвячено вірш „Ляментъ у свѣта убогихъ“... виданий в друкарні св. Духовського мон. р. 1620. Див. И. Каратаевъ, *Описание славяно-русскихъ книгъ т. I, Спб., 1883, № 258.*

Проте літературний спадок Карповича, що дійшов до нашого часу, не можна привзяти за великий. Без сумніву йому належать ось які твори (заголовки подаємо в скороченню):

1) Казанье двое; одно на Спаса, друге — на Успеніє Богородиці, Євю (1615)¹⁾.

2) Казаніє на rogzebie kniazia W. W. Galiczynn, z ruskiego na polski ięzyk przelozone. W. Wilnie (1619)²⁾.

3) Дві передмові до книги — „Вертоградъ душевний“ инока Фикари, Вільно, 1620, одна з початку, друга на к. 183³⁾.

4) Передмова до перекладу пояснення Златоуста на „Отче наш“. Вільно, 1620⁴⁾.

Далі його звичайно вважають за автора:

1) Казанье, виданого в Євю року 1618⁵⁾.

2) Листа від імені Віленського братства до братства Львівського від 21 січня р. 1619⁶⁾.

3) Листа на Афон до священноіноків Кирила, Папфутія і Єлесея, писаного в січні 1619 року⁷⁾.

¹⁾ Каратаєв, № 220. Казанье на Преображеніє надруковано у „Маяку“ 1843, т. XI. Обидва казанья видано (з перекладом на теперішній російський язик) архим. Леонідом в „Истиняхъ Общ. Исторія и Древност. Росс.“ р. 1878, кн. I.

²⁾ K. Estreicher, Bibliografia polska, t. VIII. Kraków 1882, str. 169. — С. Голубевъ, Отчетъ о седьмомъ присужденіи премія Т. О. Карпова. М. 1907, ст. 10 — 12.

³⁾ В передмові на к. 133 Карпович споминає про деякі свої твори, вб оумѣ й на часті ш часті изобразяимѣ, яких йому не судило ся изобразити тивографікми іудожествомъ. Див. примірник Киіво-Софійск. Соб. № 651. Порівн. Каратаєв, № 255.

⁴⁾ Каратаєв, № 255.

⁵⁾ Проте можливо думати, що сей твір є збірною працею св. духовських іноків. Порівн. Каратаєв, № 241.

⁶⁾ Видано у „Актахъ, относящихся къ исторіи Западной Россіи“, т. IV, Спб. 1851, № 217.

⁷⁾ Видав М. Петров в „Литовскихъ Епархіальныхъ вѣдомостяхъ“, 1894, № 26. — Митр. Євгеній і в слід за ним преосв. Филарет, Аскочеуський, арх. Леонид і Молчанов приписували Карповичеві теж трактат ісродіакона Киіво-Печерської лаври Леонтія під назвою „Обличеніє на уиію“ р. 1608 (Виданий в „Актахъ, относ. къ исторіи Южной и Зап. Россіи“, т. II., Спб., 1865, ст. 271 — 287). Тепер ся думка вважаєть ся за хибну (Голубев, митр. Макарій). Далі, у „Вос-

Оце недавно стало можливим доповнити сей невеликий список ще одним твором. Так, в книгарні Києво-Софійського собору знайдено рукописний збірник, що містить в собі між иншими статями казання під назвою *ѿ нѣмъ прѣ рѣѣткомъ хѣѣмъ надѣка ежъ па^{ст} ѿ^н Лѣтв а^рхимнд^р кн^н*.

Уважаючи на зазначені вище біографічні дані, навряд чи можна сумніватись, що під „блаженнимъ пастыремъ о. Леонтіємъ, архимандритомъ вилевскимъ” розуміеть ся власне Леонтій Карпович.

Коли ще лічити коротенької звістки М. І. Петрова в „Описаніи Києво-Софійскихъ рукописей”¹⁾ і невеличкої замітки С. Т. Голубева в рецензії на працю д. Харламповича²⁾, то се казання зовсім невідоме в нашій науковій літературі. Через се ми вважаємо за потрібне видати текст зазначеного казання і зробити його таким чином приступним для широкого кола дослідників.

Збірник, де уміщено „Науку” Карповича, занотовано в Києво-Софійській книгозбірні під № 857. Він містить в собі 160 карт. в 4-ку (15, 5 × 20 см.), в новій папіровій оправі. Части, що його становлять, писано рівним письмом XVII ст. на рівнім папері. Крім „Науки” в збірнику уміщено: розрива про дари християнських чеснот; виписки з отців церкви і Патерника; навчальна стаття польською мовою під назвою *Науки роіетноѣб*; полемічний твір проти панування римського Папи, написаний року 1597 (пор. к. 79); казання на недільні і святкові дні (деякі казано в Борколабові і Любавичах в 1610-х роках); спис книжок,

кресломъ Чтевіи” 1863 — 64, № 33, ст. 801, було оголошено, ніби то в Лаврі знайдено рукопис початку XVII ст., що має в собі цілий ряд казань Карповича. Проте С. Т. Голубову випало довести, що казання ті належать до відомого Петра Скарги. Див. Н. Петровъ, Описаніе рукописныхъ собраній, находящихся въ гор. Киевѣ. Вып. II, М. 1896, № 289. Крім творів, перелічених у тексті, Карпович ніг брати деяку участь в книжках, виданих „працею и стараніемъ” іноків св. духовського монастира в р. р. 1609 — 1620. Див. у Каратаєва 205, 213, 214, 221 (?), 229 (Евангеліе Учительное. Эвю, 1616), 234 (?) і 242.

¹⁾ Ор. сіт. Вып. III. М. 1904, № 578.

²⁾ Отчетъ о сѣльскомъ присужденіи преміи Г. О. Карпова, М. 1907, ст. 12.

„их же подобает чести пр. христіаном“, два апокрифічних перекази про Рідво Христове і деякі інші статі¹⁾).

„Наука“ Карповича містить ся в збірнцку на картках 101—108 відв. Письмо, яким його писано, одривляеть ся од письма інших статей і його можна скараактеризувати, як півній західньо-руський скоропис, що підляг впливови скоропису південно-руського. Так, в списку додержано досить значну різницю між грубими і тонкими штрихами букв, заховано характерні риси для *e, d, z, p*, але буквам *b* і *ж* надано вже південно-руських форм²⁾. От сі властивости письма примушують застосувати сей список до першої половини XVII століття. Водяний знак паперу мало перазний; як адаеть ся, се глечик, подібний до глечиків, зазначених у Н. П. Лихачева в його праці — „Бумага и древнѣйшія бумажныя мельницы въ Московскомъ государствѣ“ (Спб. 1891) під №№ 631 і 632 і датованих 1638 роком. Таким чином, беручи на увагу добу діяльности Карповича, список треба признати за досить старий, близький до часу коли писано саму памятку. Не вважаючи на се, текст списку не досить добрий в огляду на докладність. Перешпичувач, як адаеть ся, брав ся до своєї праці не досить уважно і не завжди давав собі раду в письмом первіспису. Про се свідчать як неодноразові помилки, численні випадки діттографії (Див. к. к. 103 відв., 104 відв., 106 відв.), так і явне калічення тексту, що деколи легко відновити палеографічною критикою. Так, наприклад, на к. 103—103 відв. фраза, що не має значіння: „абы в нмъ костей земныхъ нас вомъ на высокое мѣсце запровадил“, без сумніву е псуваннем фрази: „абы в низостей земныхъ... на высокое мѣсце запровадил“; на к. 104 читаемо: „Не розумѣю, абы со в васъ такъ запамятливого и окаменелаго мѣл сердца быти“, замість як вимагае сенс: „Не розумѣю, абы кто в васъ...“; на к. 108 відв. фразу: „А жебы тою о чомъ любви божое в нас не агасал..“, повинно, азмичийно, направити: „А жебы тою любви божое в нас не агасал...“. Подібне покалічення тексту, але вже таке, що не легко дасть ся до направи, поди-

¹⁾ Докладний перелік статей збірника див. у Петрова, Ор. сіт. Вып. III, № 578.

²⁾ Звонке *z* (лат. *g*) має двійний нарис: старий *г* і новий *г*.

буєть ся, як адаєть ся, і в інших місцях в списку (пор. к. 102, иначе на к. 103 і инш.).

Звертаючись до тексту науки, насамперед зупинимо ся на загальній її конструкції. З одного боку, вона розкриває вагу свята — неділі перед Різдвом, з другого — поясняє читаній того дня уривок з Євангелія, (Мате. I, 1—25). Загальний тон науки—моральний; в моральнім дусі тлумачить ся Євангелія; опріч того, через всю науку переходить гадка, що потрібно готуватись достойно привітати Христа, що має народитись: автор увесь час переконує слухачів очистити „домъ свой душевній“ і „пріоздобить“ його розмаїтими чеснотами: покутою, постом, молитвою, милостинею і на-решті поклікає разом з пророком: „Сердце чисто созиджи во мне, Боже, і духъ правъ обнови во отробѣ моеї“! (Псал. L, 12).

Мальовничі сербдки, що до них удаєть ся казводій, можна сполучити в такі 4 групи:

1) Одним із звичайних способів викладу є звертання казводія до слухачів. Сі звертання надають викладови особної жвавости і сили. Найчастіше вони мають форму риторичних питань. „А хто ж бы в вас, правосл. христ., новини тоє не приняв влячне? — каже він з приводу виволення, що викопив Христос. — „Хто бы не тѣшился и не веселился, слышачи тую вѣст пожаданую? Хто бы не благодарил Бога за тые его невымовные дары“? (к. 108 від.). „Чи много в васъ, пр. хр., — звертаєть ся він в другім місці, — умысль свой приспособил, а от земных вещей отдалил? Чи много в васъ неволили обмыт дом свой душевній презъ неповѣданіе грѣховъ своихъ и от сердца истинное покаяние? Чи много в васъ сосудъ свой выхендожили на влитие балсаму того неощацованого“? (к. 108). Такі звертання подібуєть ся теж і в друкованих казаннях Карповича (Казанье двое, 1815): „И кто ж бо въмъ того бы собѣ не вычыл, абы тые всѣ слова skutкомъ выполнити могли? Хто бы на так сличный видокъ не рад глядѣл? Хто бы ку такъ милому и пожаданому кресу не радъ бѣжалъ?... (Лсонидъ ст. 1). І т. п.

2) Щоб побільшити вражіння, яке справляла наука на слухачів, автор деколи удаєть ся до „еднозначатій“. Кільки прикладів, судя належних, подано вище: тут означимо ще два випадки. Рівняючи Христа до земних монарх, казводій

підреслює його царську гідність словами: „оный монарха найвышший, оный панъ пребогатый, оный царъ всеми царствующий“ (к. 101 віда.). В иншому місці, кажучи, що приходить Христос в світ, він вживає таких виразів: „Приходит цар твой, который такъ естъ потужный и такъ можный, же всю орду шатанскую свалчит и в живечь обернет...; приходит отецъ тот, который всеми достатками сыновъ своихъ опатрует; приходит тот отецъ, который сына мариотравного готовый естъ принять до дому своего...“ (к. 107 віда.). В друкованих казаннях „единозначтія“ раз-у-раз подіабують ся. Пор., напр., „Уступилъ тѣвъ закона, кгда новому надешла ласка. Уступилъ законъ старый, кгда новому нашлось мѣстце. Уступилъ Моисей законодавецъ, а наступилъ Христосъ ласки давецъ. Уступили пророцы, кгда наступилъ отъ нихъ пророкованный; уступила литера заблуждая, а наступилъ духъ оживляющій“ (*Леонид* ст. 7), або: „Дивно ея (Богородиці) было зачатіе, дивно рождество; дивно выхыванье; дивна и над люди всего живота святоблиность; дивна и паче ума и слова въ паневской чистоты материнская плодность; дивно тежъ и над звикамй нитурь бѣгъ преславное и воечестное ея успение“ (*Леонид* ст. 91—92).

8) Щоб надати своїм думкам більшої ясности і наочности, каноніа частенько вживає прикладів, порівнянь і паралель. Так, Христа, що прихід його провістили пророки, він прирівнює до свіцького монарха чи князя, що про його приїзд сповідають осібні гінці (к. 101—101 віда.). Церкву прирівняно до неба, де освітять: сонце — Христос, місяць — Богородиця, і зорі — апостоли й инші угодинки (к. 104 віда.). Патріархи і пророки, що благали Христа прийти на землю, але самі його не бачили, прирівнюють ся до кораблів, що „овоци розмантые, яблока, грона винъные, другимъ а на собѣ везут, а сами толко вонностю и солодкостю паху ихъ контентуются“ (к. 107). З початку науки знаходимо негатиwну паралель (антитезу) між книгою Витія, що виображає впад у гріх перших людей, і книгою родоводу Ісусового (Мате. гл. I), що оголошує визволення людям (к. к. 102—108 віда.). Порівняння і паралелі знаходимо і в друкованих науках Карповича. Тут, напр., Богородицл, що провіщає прихід Христа в світ, прирівнюеть ся до зорі, що до схід сонця (*Леонид*, ст. 77—78), а чоловік, що виніований

ласкою св. Духа і що вносить ся по над слабість своєї боєзної природи, вигадує казюдієви нагріту вогнем воду, яка, забувши свою істоту, що тяжить до землі, хутко здіймаєть ся вгору, (*Лесюид*, ст. 54).

4) Нарешті, треба ще зазначити в науці кілька епітетів і метафор: „рѣки быстротѣчише“ (к. 108), смерть „всенародная“, що увійшла в світ „през окъно, которого не умѣла добръ замыкати прабаба наша Евва“ (к. 108), серця, що палають вогнем любови (к. 108 відв.), „барзо короткий армарокъ живота нашего“ (к. 109), слюва „в очий сердечных“ (к. 108), „скарбница неисчерпаемая щедрот“, „беадна неислѣдима милости“ (к. 108 відв.) і т. п. В друкованих казаннях Карповича знаходимо: отчужена милая и пожелания (*Лесюид*, ст. 59), „высокопарная“ крылья безмолвия и „богомисельности“ (*ibid.* Пор. у передмові до „Вертограду душевного“: „небопарная молитва“), низькі долини „дочесныкъ и того свѣтнихъ забавъ“ (ст. 86), „пламень любви божественное“ (ст. 82), двери „смыслов“ (ст. 86), земля, що „дивуется и веселитъ“ (ст. 92), бурливе житейське море (ст. 89) і багато инш. Як і вище приточені порівняння, багато з сих епітетів і метафор походять з мальовних способів Віблп, отців церкви і співів церковних. Таким чином умілість, що показав тут наш казюдієв, виявляєть ся не стільки в самостійній творчості, скільки в умілому виборі і щастливій комбінації вже готового поетичного матеріалу.

Язык, яким писано науку Карповича, представляє мішанину народньої мови з елементами церковно-славянськими, польськими і почасти латинськими. Се звичайний літературний язык того часу, так званий „простий руский“, до якого удавались письменники, коли бажали впливати на ширший загал. В основі науки Карповича лежить білоруський діалект. Значнішими його властивостями є:

1) Втрата різниці між *ъ* і *є*: пригадъ (к. 101 відв.), грѣки — греки (к. 103 відв.), офмровати — оееровати (к. 106 відв.), на свѣте, (к. 102 відв.), на столъ або на лаве (к. 109). Пор. в друкованих казаннях мѣстце (*Лесюид*, ст. 104, 108) — мѣстце (97, 102, 107), тѣло (ст. 103) — на теле (99), рѣки (81) — реце (42), цѣловати — целуетъ (89).

2) Поява *є* на місці *я* з давнього *а*: увезаний (к. 106 відв.), ожедая (к. 106), сходети (к. 107). Ргопомѣн reflex.

звичайно має форму *са*, проте звичайна і форма *се*: д'яйтсе (к. 101), *се* приготувати (к. 101 відв.), мовитсе (к. 106 відв.). Пор. в друкованих казаннях *квєгнн* (присв. Корецький), *м'єсець* (ст. 82, поруч: *м'єсяцемъ*), *чынчы* (15), *котечи*, *хотячи* (89, 90 поруч: *хотячи*), *се* (*раззіт*, поруч *са*).

3) Тверде *р*: опорожоно (к. 104 відв.), створоноє, створоно (к. 104, поруч: *створєне*, *цалебрюєть*). В друкованих казаннях: *вару* (ст. 33), *пастыра* (19—20), *горачостью* (31), *смотратъ* (89).

4) Група *ждч* на місці ц. сл. *жд*: *пржеждчати* (к. 101 відв.).

Половіми належать почасти до лексем, почасти до звуків і форм: *обєтовала* (к. 106), *доп'ятль* (107, польськ. *derpab*; поруч: *потоптати*), *очєкнвают* (к. 105), *обєцует* (к. 107 відв.), *слонце* (к. 104), *чловека* (101 відв.), *ксіонже*, *ксіонжєнтъ* (101), *гвалтам* (106). Пор. в друкованих казаннях: *малжонка* (ст. 36), *вшелякую* (26), *члонковъ* (18), *чловеки* (24), *цалій* (23), *об'язаного* (21), *вв'єрцалло* (31, але: *въ вєрцале*, 79), *снадна* (65).

Латинські слова увійшли до науки, як адаєть ся, разом з польськими елементами. Сюди належать: *компорація* (к. 102 відв.), *авєктъ* (к. 106), *дыскурсу* (к. 101), *в реверєнцєю* (к. 105), *кєндыци* (к. 106), *макулу* (к. 106), *вмагнует*, *цалебрюєт* (к. 104), *кєнтєнтуются* (к. 107). Такі латиніами знаходимо і в друкованих казаннях Карповича: *рєспєнсь* (ст. 30), *диффєрєнцєя* (52), *аффєктємъ* (30), *дыскурсами* (45), *макулою* (46), *цалебрюєть* (42), *кєг'єк'єлудуетъ* (104) і *пнш*.

Такі головніші стилістичні і лінгвістичні властивості „Науки в неділю пред Рожествомъ Христовымъ”. Як бачимо, всі вони мають собі відповідність в друкованих казаннях Карповича: і там і тут ми знаходимо однородні мальовані способи мови, і там і тут бачимо однакоє сполучення розмаїтих елементів в ланці. Чи не є отся відповідність посереднім потвердженням, що наука належить перу Леонтія Карповича?

Разом з рисами подібности між „Наукою” і друкованими казаннями є певна одміна. Так, пануючим тоном „Науки” є, як ми бачили, тон морально-навчальний, покляк до каяття. Сього тону бракує в друкованих казаннях: наука на Преображенія представляє розпрєпу про троякий стан роду людського: стан підзаконнїг, стан благодати і стан

сказки, — і про трояке переображення душі чоловіка: наука на Успіння — урочиста панегірична мова в честь пр. Богородиці. Далі, друковані казання одрізняють ся від „Науки“ і з иншого погляду: вони значно більші, багатчі на зміст і краще опрацьовані. Скрізь там казnodій пильнує блиснути своєю вченістю: сливе до кожної думки приточує цитати з Біблії чи отців церкви: Августина, Андрея Критського, Амвросія, Афанасія, Герасима Іорданського, Григорія Двоєслова, Діонісія Ареопагита, Ефрема Сирія, Дамаскина, Іоана Златоуста, Косьму Канонісця, Никифора Каліста, Метафраста і инш.

В XVII ст. в українському казnodійстві було дві течії. На початку того віку казання будувало ся без жадних риторичних хитроств і представляло екзегезу Біблійного тексту переважно в морально-навчальнім дусі. Такі власне науки, що зібрано в „Учительномъ Евангеліи“ Кирила Транквіліона. Трохи пізніше під впливом латино-польських вірств на Україні явилась нова, штучна казань з так званою темою і частинами — пропозицією, нарацією і коклюзією, що строго підлягали темі. Останній тип казані досяг повного розцвіту в „Ключъ Разумъвнїи“ Галатовського (перше виданне — Київ, р. 1659), але характерні властивості його виявили ся вже в „Казанъи“ Мелетія Смотрицького року 1620.

В друкованих казаннях Карповича знати певну штучність в будові. Церковні співи, що уміщено в початку кожної з них, легко можна приписати за тему пізніших казnodій. Одначе, се тільки зовнішня подібність. У Карповича нема ще тієї складности викладу, того підхиленья матеріалу темі, якого вимагав від казnodія Галатовський, і взапаче ці церковні співи ще не є тим „малымъ жродлом“, з якого повстає „великая рѣка — казанье“¹⁾. Що до „Науки“, то вона зовсім припадає до тієї невтворної морально-навчальної екзегези, такої звичайної в „Евангеліи“ Транквіліона. Таким чином, всі три науки Карповича можна застосувати до старших вірств української казані XVII віку.

¹⁾ Ключъ Разумъвнїи. К. 1659, к. 241 — 241 віда.

дѣятис на тѣхъ теперѣ прочитаного вѣтгана. Што абы
е пожиткомъ дѣихъ нашихъ быти могло, и абы вѣмьлѣ и
вѣрце наше расплаалося къ славу славохъ бж҃г҃ствѣныхъ, хоти-
вшаго родитиса е ѿлеухъ скотныхъ прогити поединисмо.

Земчѣ тѣмъ в монаховъхъ и кѣо"жонте сего свѣта захо-
вѣтиса, и кгда до шкого мѣста которы монаха анѣ вѣю"же
земца [(к. 101 вѣдв.)] себе подданого хочѣ приѣдчати, тѣмъ
епрѣ пѣгонхъ пѣныхъ ш себе помылетъ и то чинитъ, же ли^т
написаша, презъ того кѣ"сора епродъ засылаѣ, абы вѣнаго
мѣста грѣдани, еѣдючи ш томъ, на приездѣ пана своего
готовалиса и абы есе ѿ приготобали, чого потребѣѣ е сво-
емъ писанию. Што есе и теоричъ нѣв и земанъ Хѣ, впа
нашихъ, чинити рачи, шны монарха накѣши, шны панъ пре-
богатѣ, шны ца бисми цагѣвѣши, з цѣкѣю, свабеницию
свою, и дѣию кѣдого чловека хр҃стийского, иже дамъ ми-
лоу"днъ своего немлоунаго и пензѣ"наемое пѣчинны цѣротъ
своихъ зезбоай такъ самрѣно е зинжи и впокорити бѣв,
шцѣ своимъ, же гѣоли пѣнгенению рѣкъ своихъ дѣла на
перешоу еажѣтѣо и гѣоли впадыкѣ народу людского зѣтѣпи
з мѣтатѣ славы своѣ на тотъ падохъ плачѣ и не занеулае
того шзѣнани, абы на приходе его свѣтѣ тѣмъ мѣрны боу-
лѣгѣ почѣти своѣ мко наленѣ могахъ ее приготобати и мко
наленѣ пѣка на пѣнани Пѣна своего и втеоритѣла; прѣто
епродъ послаахъ прекѣ"сорокѣ, послаа елѣгѣ своихъ, послаа про-
рокѣ, послаа па"рны"ховъхъ, которые ничего иного не чинили,
тѣмъ пѣланьми¹⁾ прозбали своимъ вставичени ш то про-
сианъ Теорца есемъ теари и Монахѣ ексѣистаго, абы з ми-
лоу"днъ своего и члове"колемни немлоунаго, вжалышиса

¹⁾ В рукопису: алланьми.

створени свого, пришѣ на низкосте зѣнѣю и побѣднѣ]
 (к. 102) амдѣ, гѣдачнѣх бо мѣ и гѣни смѣтнѣн. Частим
 тѣм то шзнѣмокали прихѣде Црѣм беземѣтнаго, чѣтим
 тѣ же амдѣ шзнѣмокали ш томѣ, нѣ маѣ прѣти Мѣсны
 прѣднѣм, пророкованѣм и ш есго створѣм кѣце пожданѣм, а
 нѣто самѣ Бгѣ, собезначѣнѣм Шцѣх, ш томѣ сендѣстко емдѣ,
 же Снѣ единорѣн(а)го и сопрѣносѣщнаго Слѣка мѣ послати
 з бланкоѣпнѣноѣ слѣбѣ своѣм на зѣмліи на подеѣнѣне члѣ-
 века, которѣм мѣ цѣрѣстко шѣжѣци кѣтѣ з крѣтѣм емкѣ-
 нѣти и амдѣ з неволѣ шкѣрѣтноѣ шатѣскоѣ емкѣводити.
 Тѣмѣ тѣм шѣнѣман еси пророцы, то бо шѣразахѣ и днѣ-
 кѣбрахѣ многнѣх старозакѣннѣх прѣзначнаѣсѣ, и прѣдѣ блѣн-
 нѣмѣм сеоннѣм прѣстѣмѣм послѣа агѣла прѣ анѣцѣмѣм сеоннѣм—
 Іѣванѣна Крѣстнѣтѣла, ш которѣмѣм самѣ Хѣ Снѣ такоковѣ
 кѣтѣдоцѣстко емдѣтѣ, иже нѣто не поѣста е рѣдѣннѣх же-
 нѣман болѣ Іѣванѣна Крѣстнѣтѣла. А при послѣаннѣ тоѣ слѣгнѣ
 мѣко ем нѣшкѣ анѣтѣ поѣлаѣх до тоѣ мѣста, которѣм з нѣмѣм
 е гнѣкѣтѣ емѣло и елѣчнѣло шѣтакѣнѣне з Панѣмѣм и Теѣрѣцѣмѣм
 сеоннѣм. Лѣче што то за анѣстѣ Нѣ нѣшнѣ мѣкѣ, то ко то,
 которѣм еи лѣкѣ блѣшнѣмѣм прочнѣтѣ, а то анѣтѣм зѣчнѣнѣнѣ стѣм
 Мѣдѣ етѣганѣтѣ ш онаѣм слѣбѣ: Кнѣнга рѣжѣтѣка Іѣ Хѣка, енѣ
 дѣдѣка, енѣ аѣрѣалѣм.

Былѣ тѣм и дѣрѣдѣган кнѣнга, которѣмѣм Моѣсѣм егѣбѣнѣдѣцѣх
 ннѣслѣз, и тѣм кнѣнга назѣмѣкалѣм кнѣнѣм Бѣтнѣм,] (к. 102 вѣдѣ.)
 мѣко и самѣм шторѣх тоѣ кнѣнѣнѣм напнѣса: енѣ кнѣнга Бѣтнѣм
 чѣлоѣкѣчѣ. Тѣм прѣкѣтѣ кнѣнга етѣм Бѣтнѣм чѣлоѣкѣчнѣмѣм. В то
 кнѣнѣзѣ тоѣм зѣмѣмкѣѣнѣм, мѣкоемѣмѣм шпѣсѣмѣм амдѣ на кѣтѣтѣ
 жнѣн, мѣкоемѣмѣм шпѣсѣмѣмѣм рѣспѣлоднѣнѣмѣм на зѣмлѣнѣ, што
 епрѣдѣ по блѣмѣмѣм нарѣднѣнѣмѣм, и дѣм тоѣм Бѣтнѣмѣм амдѣскнѣмѣм
 тѣм кнѣнга назѣмѣкаѣнѣм. Аѣ тѣм кнѣнга нѣ кнѣнѣм Бѣтнѣм

назымаѣи, ѿ не рожене аѣское, але рожене Пгѣ прѣбѣч-
наго по аѣты и чѣека дѣконалого, которѣ патѣрѣ возѣтѣ
и чакѣчѣстка е ѿно задчи. ѿбѣе тѣды [книги] книгами
еѣ назымаѣи, аѣ мкобам нѣх еѣ кѣпорацин? ѿ першѣ книзѣ
сауѣне и пѣдѣ саѣшнѣ слока пророка Иеремѣи речиса могу:
кмаѣх рѣкѣ прѣстѣту, и еѣ еѣтокѣ е не, и написано тамѣ
еѣше рѣданне, пачѣ болѣзѣни и болѣ многѣ; а тоѣ еаѣне
ѿ ѿно книзѣ, которѣмъ написаѣ Мѣеѣ еѣбѣнѣцеѣ, выража-
лоѣе, аѣоѣамъ на еаѣомъ почѣкѣ ѣнадокѣ прѣка нашего
пѣдама ѿнѣсаѣ, мѣк стратиѣ рѣское мѣлоѣ и аѣнѣное мѣшѣкѣне,
выражаѣ то, мѣк ѿны кроѣ на еѣмѣ еѣборенѣмѣ и дѣнѣмѣ
дараѣи, а прѣе не ѿшаѣокѣнѣмѣмѣ ѿедаѣнѣмѣ еѣдѣчи, е чѣсти
еѣмѣ, :: разѣмѣ, приаѣжѣмъ еѣкотѣмъ неѣмѣлѣнѣмѣмѣ и ѣподѣ-
еѣмѣ намѣ. выражаѣ книга ѿнамѣ, мѣк тоѣ кроѣ еѣеѣо еѣборѣ-
нѣмѣ заѣнѣлѣ зѣтѣ || (к. 103) з оныѣхъ еѣонѣхъ кѣнѣотѣ, мѣк
еаѣмѣ еѣерѣнамъ прѣз ѣкно [еѣошѣла] еѣо мѣрѣ, то еѣ прѣ оѣкѣно,
которѣо не ѣаѣѣла добѣрѣ замыкати прѣбаѣа нашѣ вѣѣа,
выражаѣ тамѣ книга, мѣк зѣмѣамъ прѣамѣстѣѣ еѣѣчѣномѣ ѿдана
еѣмаѣ; а не тоѣко тоѣ выражаѣ, але тѣ и ѣто иѣшого: ѿпи-
сѣѣ тѣ и то, мѣ неѣѣѣстѣ голѣ ѣлаѣшѣла, же е печѣаѣи ро-
дѣши чѣаѣа, и мѣк аѣѣ ѣлаѣшѣа: е поѣтѣ аѣѣа тѣоѣго еѣѣѣи
ѣаѣѣѣ тѣо; то еѣе тѣды к тоѣ книзѣ ѣѣмѣти замыкѣтѣ,
а поѣтомъ тѣ ѣшѣи тѣрѣдѣи ѿнѣсѣдѣѣѣмѣ, которѣе гдѣ и мѣко-
еѣмѣмъ еѣпоѣбѣомъ еѣтаѣнѣмѣ. Саѣшнѣ тѣды, мѣк ти рѣкаѣ, тамѣ
книга ѣѣмѣти книгоѣ назымаѣтѣсѣ мѣожѣтѣ тоѣ, е которѣ
ѿнѣсѣѣ рѣданне, пачѣ, болѣзѣнѣ и болѣ многѣ. ѿ тамѣ ѿ
еѣторѣмъ книга не тѣ назымаѣѣи, але мѣѣ ѣшѣое назѣнѣѣо,
иѣнѣшнѣ тытуѣ, назымаѣѣ еѣоѣамъ вѣѣганѣ, то еѣ еѣеѣоамъ но-
еѣнѣи и пожаѣанѣмъ, тамѣ ноѣнѣи, которѣмъ прагнѣданъ еаѣшѣѣти
пророѣи, паѣрнаѣ, почѣшнѣ ѿ прѣбаѣго пѣдама ѣ до еѣторѣо

самого Хѣ Спѣ нзъ пачеми шчкнблн. Тѣ там кннга на-
зкнко екоѣ Ѡ зѣан маѣ, дам того же пдмнх прѣшн Ѡ зѣмхн
сѣ створѣ, а шемн зѣ дрдгам кннга Ѡ нѣа назкнко маѣ,
бо і пдмнх еторѣ Господъ сѣ нѣснм, которѣ пото зѣтѣ-
пннх на землн, абм члбѣка бознѣах на нѣкоѣ блжѣтѣко.
Тамн то прѣшн пдмнх позѣмъ раского дѣшннн, пѣтрадѣ
тѣ по тѣхъ н насъ еснхъ Ѡ ннхъ емъ Ѡдмннх, а шемъ
вторѣ шасанемъ пдмнх пото прншо, абм з ннзхкостѣ зѣ||
(к. 103 відв.) ннхъ ¹⁾ на еснхъ на высокоѣ мѣсцѣ запробадн.

Високои тѣмъ тамъ н наддѣ високои нокннн! Пзлн
бокѣ моглн емъ бнтн кнѣшн н дѣтннншнмъ нокннн томѣдъ
мѣстѣ, которѣ едѣ бо овлжннн Ѡ нпрнштлѣ н блнко
ннвнзпчѣстѣ, жо то монарха, которѣ мѣста шноѣ шемъ,
Ѡпѣкаѣ есн каранн, еснхъ го'ломнх дрдѣ, а не то'ко тоѣ
чнннѣ, абм хоче ннѣтн каранн з тѣ мѣстѣ зпобннбл-
тнтн н прнзнъ зарѣатн? Тоѣ н Хѣ, Спѣ нашъ, шнн ²⁾
нѣкнзшн Монарха учннн, нжъ гдмъ мн за прѣтѣкнн грѣхн
нашн заслѣжннн емнн нмѣстѣ н каранн, заслѣжннн емнн
мѣкн бѣкѣннстнн, тѣмъ Ѡ на то чмъ з мѣстн екоѣ ннбммо'ноѣ
тѣмъ нокнннѣ до нѣ полѣахъ, жо не то'ко за грѣхн каранн
Ѡпѣкаѣ, абм ннѣ такокоѣ дарн н такокѣмъ днсамнноккъ по-
смлѣ, жо з намн б ласцѣ жнтн хоче, жо з натѣроѣ на-
шнмъ хоче см спобннблтнтн н, грѣхн натѣроѣ нашѣ на
снѣ прннѣшн, згладнтн. Такъ еобемъ рѣѣ Ѡ нѣ прѣдѣторѣ ³⁾
его, сѣ Іѣ Крѣ: сѣ пгннцѣ ежн, вземлн грѣхн [екоѣ] мнра;
самъ грѣха не го'борн, шнѣ моки пророкѣ Існнн, н не зна-

¹⁾ Конектура; в рукопису: з ннхъ костѣ зѣннхъ.

²⁾ В рукопису: шнн шнн.

³⁾ В рукопису: прнѣтѣмѣ.

ино^ее дааших бо ѿстѣхъ его, ꙗмъ того апосто^а Павла^а мобои^а:
Хѣ^а нехѣни^а ны е^стѣ ѿ кам^абы закѣны, самъ по ꙗ^а бы^стѣ кам^аба.

А х^то^о бы зъ ба, прѣ х^и, нокины тои не приим^а бѣиши?
Хто бы не тѣши^аемъ и не кесел^аемъ, самшечи тѣмъ кѣст^а по-
жаданнѣ? Хто бы не багодарн^а Бг^аа за тые его немылѣны
дары? Не х^а тѣмъ собѣ^а || (к. 104) ꙗды зъ насъ на ѿмѣ ебо-
емъ и на с^адцѣ то нмагиннѣ, же ꙗнъ бы за того бѣкѣ
ем^а, которого Хѣ, Спасъ нашъ, под^а лѣты народитиешъ рачн^а
ѿ Присмытой и Прѣбагослобѣной Марнѣ, а г^ады бы емъ,
ыко настыромъ презъ а^аггъ, тѣмъ нокинѣ ѿзнаме^ано, издан
камѣное с^аце амекъ ꙗ^а самыи шпоки тѣ^адѣшое мѣл^а бы,
абы емъ не ѿтѣши^а, издан такъ ѿзмеамъ дша бмаа бы, абы
емъ не рогаанаа агнѣ амекъ ежѣ? Не роздмѣю, абы-кто^а 1)
зъ бакъ такъ запамѣанкого и шмаменамго мѣ^а с^адца быти.

Вси тѣмъ маети то ѿбажа^а и ѿ то^а бѣдати запѣне,
же што тѣ на шне часъ, тои жъ баише и теперъ 2) дѣтѣмъ:
Нѣ^а коке сѣамъ, ма^ака наша, рочнымъ шходоми ебѣта дааб-
ный цааернѣ; не безъ прицины то чиннѣ, же на кѣды рокъ
пзми^ака прѣам^аного рѣстѣа Хѣа шенобамѣемъ. Шенобамѣемъ тѣмъ
пзми^ака рѣ Хѣа на кѣды рокъ, а затымъ тѣ шенобамѣемъ и
школаично^ст^а чабѣ. И^ако то с^ао^аце матирна^аное, стѣорнои 3) ѿ
Бг^аа, почало моце ебомъ екконькати на то^а чѣ, скоро бмао
стѣорно, то е^стѣ почало еси речн^а, дрека, поамъ, кѣтѣ н^ае
стѣорни шжнѣамн^а; такъ и теперъ, г^ады знобѣ рочннѣ шх-
ходъ прихѣди^а, тѣмъ знобѣ показѣе^а сѣд^аки, шнымъ подоб-
нымъ, и такъ знобѣ еси стѣорни шжнѣамн^а, же и дрека

1) В рукопису: го.

2) В рукопису: ти[те]перъ.

3) В рукопису: сѣорнои.

ходи до се́рца бѣ́рныхъ, которыи его шчекиваю́т, и яко бы се
знове́ ехъ ѿмѣле и се́рцахъ ѿ роди́.

Може́ те́ды чѣкъ, хр, з дмѣкѣсохъ ¹⁾ те́перѣннхъ потѣхн
и бѣсани зажити, може́ с того приавхубани то по́мобати
и де́лжати себѣ и те́пер бѣсантиемъ, яко тогда, Гды Хѣ,
Спѣ нашъ, народити рачи́; а зхъ шкобымъ набожѣтебѣ го-
тоба́ бы се на шнхъ чѣ́ принхти Црѣ́ новоро́дѣнаго, з тако-
е́мъ же и те́пер тѣ́ ѿмыахъ и се́рце́ свое́ готовати на принх-
ти до дѣше́наго свое́го доми́, пекени́ того е́ддѣчи, же ш
тмхъ дароке́ еѣ́ доврхъ дѣци́ не е́дде́т ѿпо́лѣжонѣ́, же то́
Нанхъ мѣны́, же то́ Мона́рха́ на́кѣши́, Гды еѣ́ народи́ к
дсѣ́ его дѣше́номъ, ѿбогати́ домъ то́ ѿна́мъ и згнѣна́
сконанъ ска́бани́ неѿшащеваннѣ́и и кла́нотами́ дорогоцѣ́ннѣ́и
принхздобѣ́т. Всѣ́и те́ды, правосла́ннѣ́и хрѣ́тиани́, хочѣ́ того
достѣ́пнѣ́и, еѣ́и тѣ́ дароке́ по́гѣ́и́ хочеме́ стѣ́тнѣ́и ѿча́стни-
ками́, те́ды приготова́ти и кы́хѣ́дожити́ домъ нашъ дѣ́шнѣ́и
поѣ́ннѣ́и, ае́мѣ́о такъ е́дѣ́наго и пожа́даного́ гостѣ́и з ре-
верѣ́ннѣ́и и радостнѣ́и бѣ́анно́и принхванъ. Дамъ того́ те́ды шкобы́
нѣ́мѣ́и анѣ́ цѣ́рковѣ́ еѣ́амъ то́и́ Евѣ́ганѣ́ намъ те́пер ѿказа́е́т, и
на́мъ тамъ, котера́и еѣ́и ѿде́леи́ прѣ́ рѣ́жестеомъ на́зываетъ, дамъ
того́ ѿстанѣ́лена, ае́мъ поѣ́ннѣ́и кы́ла е́дъ ае́пшомѣ́ пригото-
вани́. Анѣ́ то́ дамъ того́ кы́рѣ́ послани́, ае́мѣ́о доврѣ́ зро-
зѣ́мѣ́кѣани́ и кѣ́ды пѣ́ктнѣ́и его́ || (к. 10ѣ́ вѣ́дв.) доврѣ́ де́ла-
жанъ.

Дамъ того́ и многи́и на́мена к то́ Евѣ́ганѣ́и хрѣ́сто́и Надѣ́
евѣ́ганѣ́ста бѣ́спомнѣ́ае́т, а то́ чини́т кпроде́ дамъ того́, ае́мъ
ѿказа́е́т, же Хѣ́ Спѣ́асъ е́стъ Мѣ́снѣ́и пра́днѣ́и, пророки́ проповѣ́-
данѣ́и и шъ бѣ́ннхъ лю́ди шчекива́нѣ́и, на́дѣ́чи с по́колинѣ́и ае́рѣ́-

¹⁾ В рукопису з дмѣкѣсохъ.

мокого, дамыдобых и иншнх, ѿ котрых та припомни-
нае, з которого поколеня и Прѣтам Пѣца нареднаем и Ішнх
старецх, котры не на ма'жѣтѣ ей бы' пошамбены, але
лаи захобаны чистоты панѣста,—з поколеня дѣдого и
абраамого и иншнх поколені Хѣ народн'ем, ачѣ ко'бкѣ
ти е'т' причиною шнршою шписаны genealogiоу хѣо, абылаи
такѣ далицѣ зацхности даианы своі не даан, але самн
ш тоѣ старалиси, абы своими спраками и постѣнками зна-
менитыи даианыи своѣ приш'доб'ыти ¹⁾ и даианыи своі
дода' слаби з постѣнокѣ и спракѣи своих цнотанкых,
абымы не были подобни тым, ш котры к исторнх
читаем, и і'ам шного бегого чѣкѣ богаты а до того
вынесам, шк кедѣх апѣанскі, в слаби и полѣ сѣ'та того
спо'какши, почѣ дрѣгати и моѣти емѣ, же с' пѣлого домѣ
естѣ врожоні, шні бегоі томѣ богачѣ та шпоѣдае' мом
праки бегоам даианыи може' кнзденгнѣси (віс) и по'ста-
вати, але теом ѿ не може' ем козденгнѣти, але рачѣ зна-
дати. И тѣе слаба чѣкѣи моѣи, не кѣдѣи сѣ'логннм Евѣгга-
скою шскѣчоні. Такѣ и Хѣ, Спасѣи нашѣ, ачѣ ко'бкѣ з домѣ
кромѣскою анннн (сого) ²⁾ [ржан] мае', але не з'еоліи, абы
еи называлиси крѣан, з котрыи поколенн || (к. 106) шнх
вродн'ем, што ка'зо ла'ко блѣ, шко Тѣдѣи еиш теари, вчи-
нитн еыло, абы и Прѣтам Матерѣ еѣо шеднтобала ко еише-
лыкнх достат'ках, але шного добрых и злых и пѣлоѣ
кѣдѣции андѣ ³⁾ еи своі Евѣггннн еспоминае' и такоѣи еспо-
минае', котрыи еи макѣдѣи шкѣю на соѣ'еи мѣан, а то ам
того чини', же не е'тѣдѣем нашнх еишх дѣдѣкѣтѣи и не-

¹⁾ В рукопису поправлено. Перше було: приш'доки'ан.

²⁾ В рукопису перше було: еом.

³⁾ В рукопису: андѣ.

шахъ нхъ кѣтѣтъся. Такъ и пророци то чинили, же еко-
мимъ плачели, екоимъ еоздыхании гѣдичнии яко бы димѣмъ
ирѣлианымъ Единороднаго Сѣа и еопрѣногѣщнаго Слова Пѣсѣ
Щецѣмъ зетѣни з маистатѣ славы екоі на низкоѣ зѣнѣю,
ѣмакхъ же сами шчина екон^н того не шгаѣдали, але на
еолоко^н и боно^н тѣ арма^н дорогоцѣнии показык(а)ли. Пѣмъ
того Исаакъ на^нрнѣха, еходичи з того еѣта, моени до
Икока ѣбо рачі, і^нды емѣ переѣтко шдаѣ^н, тме слока: е
еони сѣа моего, яко еони ннѣхъ иднхъ, и троха ниже:
да ти робота^н изыци, и да по^нлоны ти еы кнѣзи^н). Еѣни
теды, здалека еше ехъ шеразѣ и днѣрѣ^н старозакѣнхъ
шгаѣдамчи, еш е еѣлоныи шномѣ, а мы е^н ту^н е по^нко
еѣдѣти исто^нне кнѣчи, изаѣи не маѣ иѣланчти, і^нды е^н не
баранокхъ днѣрѣни, але то^н, которы глани грѣху ееого мира,
Егѣ шецѣ приносѣсы на шдѣрѣ?

А тоі есе ку томѣ целю моени еы, аѣты еы ако наѣлѣкѣ
приготовали на прихѣ Прѣмъ рѣдѣнаго, бо моени еѣ з дѣторѣ ||
(к. 107 шдѣ.) еѣкѣнхъ: еанко еѣлигѣланце, тоанко еѣагѣланце.
е^н прѣѣ еѣанкоі начини подаѣи, такъ много ехъ него з даро^н еѣни
ео^н еы. Еѣни еѣмѣмъ затараѣѣтѣ еѣѣми житѣскимн, тѣ е^н еѣдѣтѣ
Еѣтого и ѣнко^н еорыцаго дѣха прѣмѣшкѣнѣати не можи^н. Еѣни
еосѣ еѣго^нни и запаѣиѣлѣи еѣдѣ^н, тѣмъ еѣеамъ на^нкѣтѣнѣши
ниѣоде^н. Еѣни еѣце тѣое хѣто еѣши шпанѣи, еѣни тобою еѣра-
еобѣати еѣдѣ^н еѣрати и на^нѣности, е^н тѣ^н нишнѣи госнода^н е
томѣ домѣ еѣти мѣни^н; екокою ео^н еѣнокѣне еѣларѣ ео
Хѣтоамѣ

Еѣчъ ты гѣднѣи и шѣлѣни зостаѣшъ, же не хочѣшъ
такъ гѣныи дарали шѣогачонѣи еѣти, и на приныти тѣ

¹⁾ На крѣсахъ: Еѣмъ 27.

гѡнѣ дарѡ начини не даиш, и зоста[ка]ишъ збогнѣх, гѣдѣ не принесемъ змѣлѣ распрости[т]аго и спанилого, которѡе бы гѡно и спогоено было на принитиѣ добрѣ тѣх; але жѣгѣи сѣ к тѣмъ дарѣмъ бозѣскѣи ба[р]зѣ закоуѣ, зтѣндѣт (sic!) добро зни- ба[р]занѡе на низкоѣ зѣмлинѣ, к которѡмъ еси потѣхѣи ѣнѣ добра замыкаѣи сѣ. Приходѣи ца тѣо, которѣ такѣ еѣ потѣхѣи и такѣ мѡны, же еси шѣтѣскѣи зблѣчиѣи ѣи ннѣчѣхъ шѣгѣиѣ, а до того добродѣства немылѡныѣ шкѣзѣиѣ, же аскаеи и принитѣиѣ з тобою жити шѣцѣиѣ; приходѣи ѣцѣ то, которѣ еси достѣкѣи сѣоѣкъ есоѣи шпѣрѣиѣ; приходѣи то ѣцѣ, которѣ сѣи мѣнѡтѣрѣанѡго гѡтоѣи еѣ принити до домѣ есоѣго, ѣи шѣтѣ его пѣхѣи шѣаакаѣи, и ѣи не тѣцѣи зпитѣанѡго, але самого есеи даѣи на тѡ бакѣтѣи прѣмѣнѡѣ, на тѡ трапѣзѣи еѣз- сѣмѣтнѡѣ, и гѡтоѣхъ тѣеѣ, ѣи Пѣанкѣи есоѣе дѣтѣи, кровѣи есоѣеи оѣжѣитѣи, такѣ и тоѣ мѣлѣнѣи, кровѣи есоѣеи нѣдорѡшѡи, нѣз- лѣнѣиѡмъ за бѣи мѣиѣ, шжѣнѡтѣорѣитѣи; а ты того есоѣго неѣдѣчѣ- ныѣ еѣ еѣбакѣиѣ, и ѣи мѣи тыѣмъ дарѣи мѣи бозѣскѣи мѣи гѡгѡжѣиѣ, ѣи (к. 108) и не хочѣи сѣи прѣиспѡсѡбиѣи на принитиѣ того гѡсты мѣианѡго и поѣжданѡго.

Чѣи мѣно з баѣкъ, пра хѡ, змѣлѣхъ есоѣо прѣиспѡсѡбѣиан, а ѣи зѣнѣи еѣиѣи ѣидаанѣи! Чѣи мѣно з баѣкъ зѣзѣоанѣи шѣмѣитѣи дѡ есоѣи дѣшѣнѣи прѣзѣи испѡѣданѣи гѣрѣхѡѣкъ есоѣнѣхъ и ѣи еѣрѣа иѣст(н)ѡе поѣкашѣиѣи! Чѣи мѣно з баѣкъ есоѣдѣхъ есоѣо еѣмѣдо- жѣиан нѣанѣтѣи еѣаѣамѣиѣ того нешѣаѡѡѡѡанѡго! Лѣчѣи гѣдѣ бы ко- торѡмѣи з баѣкъ шѣнѣамѣно, же крѡѣи и мѡна[р]ха есоѣо еѣѣѣи мѣиѣи прѣиѣхѣтѣи до домѣи тѣоѣго ѣи ннѣмѣи шѣцѣиѣи мѣишѣкѣтѣи, а зѣанѣи бы сѣи не гѡтоѣѣи на принитиѣ до домѣи есоѣго, а зѣанѣи бы не тѡѡо дѡ есоѣо, але и есеи самого не прѣишѣдѡѣиѣи шѣко нѣанѣтѣи дѣи чѡгѡ дѣшѣнѣи домѣи з тѣеѣи тѣѣи еѣи пѣиѣгѣиѣи! Чѡмѣиѣи того есоѣдѣхъ гѣианѡго и зѣпѣѣнѣѣлѡго не еѣмѣдожѣиѣиѣи вѣиан на еѣоѣѣи

ако на аке макуам шког не те'пиша, а на дѣши чомѹ се
те'пиши! Дам чого добро хо'не тѣ дарѹ бозскѣи ашѣѣш!
Изаан не кедаши, же ѿмарокѣ живота нашего бѣзо е'т ко-
роки и рѣло ѿ скѹчи'ем, а ты еце ничего не кѣши! Затѣ
хотѣ бы тепе' ѿнѹ слезѹ з очѣ едечяны' выпѣстнаѣ, теда
далеко по'ренишам е'т и бѣшѹ багѹ к совѣ аме', анижеан
по скѹчению того ѿмакѹ рѣки бы'ро точяныѣ. Дам того теда
ширѣ аакѹ к то се ѿферѹе', абы'теи почѹваан'е свое' покѣ-
ности, хрѣсти, абы'теи пѣнеан ѿком бокацию, абы'теи приѣанѣ
самѣи инокѣ'цо' зѣгмдлан, которые кѣка кро' де ронѹ аѣко
кѣканѣте разѣ к сконѹх сина'о'ахѹ кѣмоникѹн' и шпаакѣи по-
ликаѣ; а бы, хрѣсти титѣавѹчнѣи, до которѣи Хѣ Сп моки':
аще прѣда баша не нѣкѣде' наче кѣишникѣкѣ и дарысѣвкѣ, не
ѿидитѣ бо цр'ство нѣнеое, еан прѣкѣ такѣ жити не бѣдѣте, абы
самогѣ житиѣ каше || (к. 108 видѣ.) было кѣштѣтомѣи и прѣаадомѣи
ѿишнѣи, еан не бѣдѣте тѣ живота своего прокадѣти, абы и
самѣи инокѣ'ци, кѣдѣчи че'ное житиѣ каше, прѣаааан сѣца
кашиго, теда аѣкѣтеи пѣсты и караны ѿ пѣа. До того не
токо дѹ ебѹ дѣшнѣи ѿчиѣѣте, аа тѣ и приѹдокаѣте его
добродѣ'тѣи, то е'т нестомѣи, мѣтѣаан, мастынею.

А жѣи той ѿгонъ ¹⁾ любки вѣже к нѣ не згаѣѣ, самого
того кѣнан ца'стѣвѣчаго Царѣи, которѣи грѣде' родитиѣи к
ѿлаѹх скѹтишѹх, прѣнѣмо, абы кѣиѣ ѿдѣа тѣмѣи ѿгнеѣи любки
его пѣаан, абы тѣ нѣ дѣ ѿмѣах такокѣи, абы'мо бѣдѣишамѣи
быан и гѣнѣшамѣи стаан тѣхѣи его дарѣкѣи некѣмѣонѣишѣи, и добро-
дѣ'стѣа з неѿго'ниного его до насѣи ма'днѣи, которѣе ѿ намѣи
гѣне и цѣрѣванѣе, ѿко ска'еница неѣчѣрѣпаѣамѣи цѣрѣѹ и бѣзѣна
неѣа'днѣамѣи мастѣи, показѣкѣти рѣчи', до того абы'теи ѿко нѣ-

¹⁾ Конъектура. Въ рукописи: того ѿ чомѣ.

лѣпї приготокан на приняти до дївекнї домѣ еши Црї
нокорожїна; арґне, хо' ѿ н коро'кї часк, нн ѿмокланн по
їпокѣди до причастї, хочн на аї годннѣ бїнїнн см до тѣ
бїнннцн станокнан, алн абїтн бн'хаго чїека собїлїн з похѣ'мн
їго, дѣ дївекнї приготокан; нокї абокї' і'дамн нокого
їмахѣ на мѣшкканн сокѣ по'рїсдї'. Волїамї тїдн є пророкѣ:
срдїцї чї'то созїдн бо іїс, Бїжї, і дїх прїкн шкнннн бо ѿрвекѣ
мої! Іїко токѣ подобаї' бншкнм слаба, чїї

на бѣкн бѣкѣ. Амннн.

Елевферієвська редакція
„Сказанія о 12 пятницяхъ“
і український список „Сказанія“ р. 1604.

Написав С. Шевченко.

I.

Елевферієвська редакція „Сказанія о 12 пятницяхъ“, хоч і не мала широкого розповсюдження серед давньоруських книжників, — бо до нашого часу не дійшло навіть двох десятків списків „Сказанія“¹⁾ і індекс теж найчастіше не вважає списків цього апокрифу, — проте давно вже звернула на себе увагу вчених дослідників, серед яких перше місце належить покійному академікови Олександрови Веселовському. Крім його про „Сказаніє“ писали:

1) Проф. Порфирев: „Почитаніє среди и пятницы въ древнемъ рускомъ народѣ“ — найперша стаття, присвячена 12-ти пятницям²⁾.

2) І. Некрасов: — „Замѣтанія по поводу сказанія о 12 пятницяхъ“ — стаття трактує головним чином про символічне значіння числа 12³⁾.

3) Проф. Петров в своїй статті: „О вліянні Западно-Европейской литературы на древне-русскую“⁴⁾.

¹⁾ Климентовської редакції відомо багато десятків списків.

²⁾ „Православный собеседникъ“ 1859 р., кн. II.

³⁾ „Филологическія записки“ 1870 р., вип. III.

⁴⁾ „Труды Киевск. Духовн. Акад.“ за 1872 р., кн. 6, ст. 170 — 178.

4) І. Жданов в своїй праці: „Русскій былевой эпосъ“ знаходить вплив „Сказанія о 12 пятницяхъ“ на повгородзьку „блїстну“ про Василя Буслава ³⁾.

5) Г. Потанин в XVII розділі своєї книги: „Восточные мотивы въ средне-вѣковомъ европейскомъ эпосѣ“ висловлює погляд на можливість переймання „Сказанія“ зі сходу ⁴⁾. Крім отцих праць є ще багато всяк статій і заміток, що дорозкидано по різних часописах і журналах і що торкають ся „Сказанія“, але перерахувати їх тут ми не будемо, бо за невеликим вищятком води присвячені головним чином т. зв. „Камментовський“ редакції „Сказанія“.

Як давніше було вже зазначено, самою докладною і самою ґрунтовною причєю, що аналізує „Сказаніє“, є праця Ол. Веселовського, що обіймає три розділи в його „Опытахъ по исторіи развитія христіанской легенды“.

Праця ця, що в'являє ся по працях проф. Порфирова і Петрова і що направляє і доповнює їх, не вважаючи більш між на тридцяталґаю давність, не стратила свого значіння, хоча число опісків „Сказанія“, оголошених по виході її в світ, доволі значне.

Подавши короткий перелік праць, присвячених аналізу „Сказанія о 12-ти пятницяхъ“, повиньнемо в загальних рисах викласти історію цього апокрифу по тих даних, що їх адобув академік Веселовський, влючачи, коли треба, доповнення агідно з матеріалом, який оголошено по виході в світ праці цього вченого.

Академік Веселовський, аналізуючи докладно ⁵⁾ „Сказаніє о 12-ти пятницяхъ“, привернув ся до отцих догадкових висновків.

Мяючи в основі вчення церкви про піст в день смерті Ісуса Христа і народні перекази, що в'язані з днем пятниці, присвяченої богині Вевері ⁶⁾ (deis Venegis), „Сказаніє“

³⁾ Ст. 284 — 285.

⁴⁾ Ст. 349 — 354.

⁵⁾ Аналізови „Сказанія“ присвячено 3 розділи з „Опытовъ по исторіи развитія христіанской легенды“, розділ II, „Іерта, Анастасія и Пятница“ (Журн. Мин. Нар. Просв. 1877 р., кн. 2-я); розділ IV, „Сказаніє о 12 пятницяхъ“ (ibid., 1876 р., кн. 6-я) і розділ VI, „Freiheit — Элевсерій“ (ibid., кн. 5)

⁶⁾ Ж. М. Н. Пр. 1876, 6 ст. 355—363.

склалось на Византийським ґрунті в Малій Азії і з певною ілюзорністю можна припустити, що в основу „Сказанія“ лягло дві легенди ⁹⁾, що пристосовують ся до міста Никомідії — легенда про Елевферій і про „Параскевію, нарицлемую п'ятницю“.

„Коли легенда була пристосована до міста Никомідії“, — каже Веселовський — „Тарасій, мучитель Параскеви-П'ятниці, був утокниений з Тарсеєм, епонімом Тарса, де перетерпів Елевферій; він — „жидовин“, бо напасниками святої були Евреї; християнин Елевферій йде з ним на вперемогі: він заступник, чи краще сказати — провісник Никанції, якої тямшицю він виривав у цесірних.“

Головні нариси легенди про 12 п'ятниць готові; щоб висунути собі її походження, треба тільки пам'ятати прирівнявши святої Параскеви до образу уособленої п'ятниці, ц-б-то — п'ятого дня на тижні. Воно могло бути досить давнім і цього було досить, аби заступник Параскеви міг стати за сповідача науки про таїнство П'ятниці. Задум суперечки, суду, змагання про мудрість, дуже поширений в середньовіковій літературі, звичайно, адавав ся складачеві апокрифічної легенди за найбільше зручну форму викладу ¹⁰⁾ — чи не звідси й позичена і та особлива назва міста, що стріпляеть ся в редакціях Т^и і Ундольск. ¹¹⁾ Чи не в'язав Шеп-

⁹⁾ Ж. М. II. Пр. 1872, 2 ст. 82—85.

¹⁰⁾ Теж дискусією між християнином і іудеями в грецькій оповіданню Афродитіана, див. Wirth, Aus orientalischen Chroniken. Може форму суперечки можна вивести з знайомости складача апокрифу з східною легендою такої ж форми — „о 12 ти п'ятницях“, що на ній, як на паралель і можливий первотвір „Сказанія“, вказує д. Потанин (Восточные жетвы въ средне-вѣковомъ европейскомъ эпосѣ. Москва, 1899 р. ст. 352).

¹¹⁾ Крім цих двох можна зазначити ще декільки назв міста, що нагадують „Шептал“, із списків, і не були відомі Веселовському: 1) Шпнталь (в тексті 1632 року, із збірника „Имп. Публичной библиотеки“ — „древне-хранящее Погодина“, № 1615). 2) Шпнѣль (в сербських текстах XIII віку, що видав М. Соколов). 3) Шпалъ (в українських рукопису XVII—XVIII в., що належить до Ніжепського Інституту, № 142; і 4) Шенлалъ (в українських півуставних рукопису початку XVII віку (1604 р.), що належить до Київського Золотоверхого Михайлівського монастиря, № 1643).

таін в єврейським „шепет“ (вказівка проф. Хвольсона). Шептаін — цеб-то „місто судне“¹²⁾.

З'явившись таким чином, на думку Веселовського, в Мелій Азії, „Сказаніє“ поширилось і перейшло до південних славян, найбільше сербів, де, судячи по лічбі (8) рукописів, що дійшли до нас, значно поширилось; звідси, цеб-то від південних славян, „Сказаніє“ перейшло і на Русь. Не без підстави можна гадати, що „Сказаніє“ було відоме і в Болгарії, хоч прямих вказівок на існування списків, наскільки нам відомо, нема.

Коли вперше на Русі з'явилося „Сказаніє о 12-ти пятницяхъ“, з певністю сказати трудно. Думають (Порфирев)¹³⁾, що в XII віці воно було вже відоме руським книжникам, проте дані, що на них будується отця догад, дуже хиткі і навряд чи в силі підперти гіпотезу. Так само не можна брати на увагу місце в „Кириковихъ вопросовъ Новгородскому епископу Нифонту“ (пам'ятка XII віку¹⁴⁾, хоч воно і дуже нагадує кінцеві рядки в Слевферієвській редакції „Сказанія о 12 пятницяхъ“¹⁵⁾, але, як висловлюється Яковлев¹⁶⁾, воно ваяє в „Заповѣдей св. отецъ ко неповѣдающимъ сынамъ и дочерямъ“, що належать, як і „Сказаніє“, до числа пам'яток відреченої літератури і що відомі в „индексахъ“ під назвою „худыхъ номоканунцевъ“, і що, мабуть, один з списків такого „номоканунца“ був відомий і складачеві Кирикових питань. А може бути, додамо від себе, що і зазначені вище кінцеві рядки „Сказанія“ походять ні з чого іншого, як не з тих „номоканунців“, що, як каже Яковлев¹⁷⁾, були

¹²⁾ Див. Журн. Мин. Нар. Просв. за 1877 р., кн. 5, ст. 85.

¹³⁾ Див. статю Порфирева у „Православн. Собесѣдн.“ р. 1859, кн. 2.

¹⁴⁾ „Прочехъ же ему изъ нѣкоторой заповѣди, оны еъ нехѣли и еъ глупотѣ и еъ вѣстохъ лежхъ челоука а зачехъ дѣта вудѣтъ либо тѣхъ, либо разбойникъ, либо влудникъ, либо трѣпникъ, а родитѣли оянтѣмъ дѣтѣ дѣта. И ты книги гадатѣ еъ личи“. (Див. „Памятники російской словесности: 12 вѣка“, Москва, 1821 р., ст. 189).

¹⁵⁾ „Шлоуки похотѣи воздержати зѣмлетѣ рожиное нѣзрѣло ехди либо слѣпо либо хромо, или которою вѣщю иномъ“ (Див. „Памятники отреченой литературы“, що вид. Тихоново, т. II, ст. 327).

¹⁶⁾ Яковлев, — „Опытъ исследования „Измарагда“, ст. 146—147.

¹⁷⁾ Ibid.

досить розповсюджені в давній Русі, і мабуть також і в Візантії, звідки ми одержали сливе всі апокрифічні перекази. Взагалі, коли вяснити поширення і міру популярности „худыхъ номакануцєвъ“, тоді повинно вяснитись ще одне досить темне питання про те, о скільки народаї вірші „о 12-ти пятницяхъ“, що належать до Климентовської редакції, завдячують свій кінець ¹⁹⁾ „Сказанію“, — кінець, який стоїть близько і до „номакануцїв“ і до кінця Єлевферієвської редакції „Сказанія о 12-ти пятницяхъ“, що була, як це вже зазначалось, як судити по списках, що дійшли до нас, не дуже популярною.

Певні дані, що свідчать про існування „Сказанія“ в давній Русі, ми маємо тільки з XV віку, до якого належить перший і давніший в російських списках, що оголосив Тихошрахов ¹⁹⁾ по півустановному рукопису, який належить до Новгородської Софійської бібліотеки. Це єдиний повний список XV віку, бо в півустановнім збірнику не одного письма другої половини XV віку, що належить до Публичної Бібліотеки в Петербурзі, заховало ся тільки кілька початкових рядків ²⁰⁾. Решта відомих російських і українських списків групують ся по віках таким чином: до XVI віку належить 2 списки, до XVII—4, до кінця XVII, початку XVIII і XVIII вікам—6, і до XIX віку—ні одного списку. Таким чином, від 4-х віків до нас заховало ся всього тільки 14 списків, з яких 6 українських: два—XVII віку, один XVII—XVIII віків, і два—XVIII віку.

¹⁹⁾ „Кто эти Пятницы не станеть постить
И постомъ и молитвами,
Ежели во въ тѣхъ Пятницахъ
Мужъ жєнь приближень будетъ,
Зародится отъ нихъ дѣтнше недоброе,
Либо воръ, либо влудъ, либо пѣчница,
Клевещникъ, сретникъ, или душамъ пазубникъ:
Отъ этого, Христе Боже, и помилуй насъ!“

(П. Безсоновъ, Калѣки перехожіе, вып. VI, том II, ст. 134—137. Стих № 583).

²⁰⁾ Памятники отреченной русск. литературы, том II, ст. 323—327.— „Сказаніе самофѣрїаго. ві“. пятница.“

²¹⁾ Дня. „Отчетъ Импер. Публичной бібліотеки“ за 1891 рік, ст. 129, „Сказаніе о ві“ пятница евангеліаго вѣдѣрїаго филозофа иже евангеліаго замалити страні“....

В списках „индексу“ ми теж не знаходимо вказівок на велике поширення розгляданого апокрифічного „Сказанія“. За його згадують тільки два списки індексу,—один XVI в.²¹⁾ і другий початку XVII в. (р. 1608)²²⁾. Все отце складається до потвердження погляду, що „Сказаніе о 12-ти пятницяхъ“ Елевферієвської редакції, хоч і було відоме, проте популярності не мало.

В XVII віці Елевферієвській редакції „Сказанія“ довелося зіткнутися з фацецією західного походження, що впливляла в себе гумористичне оброблення легенди „пренія о вітрѣ“ між двома філософами. Фацеція вивела на сцену не двох велемудрих філософів—Елевферія и Тарасія, а єврейського філософа „Тараску“, надавши йому всяких фізичних властивостей (лисини, довгої бороди і инше), аби заступникови християн, „скоморохови“, зручніше було взяти гору в дискусіі²³⁾.

З'явлення цього сміховинного оброблення легенди либонь остаточно пошкодило не добре уложеної Елевферієвській редакції і вона була хутко виперта Климєнтовською західньо-Європейського походження, що визначала ся більшою короткістю і додатком до кожної з 12-ти пятниць нагород за пильпумання Іх.

З рештою Елевферієвська редакція не зразу зійшла зі сцени і того ж XVII віку і пізніше були спроби комбінувати обидві редакції „Сказанія“ в одну цілість. Зразки такої комбінації ми знаходимо в тексті XVIII віку, що видав д-р Фран-

²¹⁾ В збірнику XVI в., що писаний різним півуставним письмом к. 5—Сказаніи изогнамъ митрополита рускаго ш Шречини² книга².....; на к. 6: вѣо Шматина и немалодѣнна книга: громовникъ..... о вѣ. вѣтн² вримини² (Горськ. и Невоструев, том II, вып. III, ст. 60).

²²⁾ В півуставнім рукопису 1608 року на к. 556 in folio: „Погоотмитина же книга и немалодѣнна: Громовникъ, Коладникъ... о вѣ. вѣтн² вримини² (Два „Лѣтопись Археографич. ком.“, кн. I, статья Пипина, — „О ложныхъ книгахъ“, ст. 48—49) і Востоков, — „Описание рукописей Румянцевскаго Музея“, № 449, ст. 716—717.

²³⁾ Історію зародження і розвитку цієї фацеції докладно розглянув академ. Веселовський в VI розділі — „Опытъ по исторіи развитія христіанской легенды“, Жури. М. Нар. Пр., 1877 р., кн. 5, і ми вважаємо за зайве подавати її вдруге.

ко ²⁴⁾ за рукописом о. Яремцького-Білашевича, і в текст XVII віку, що знаходять ся в рукопису Київсько-Софійського собору; але спроби цього роду, очевидно, були поодинокі і не заховали Єлевферієвської редакції „Сказанія“ від забуття. В XIX віці ми вже не знаходимо Єлевферієвської редакції, вона вже цілком забута і її заступила Климентовська редакція, що стала дуже популярною серед народу і живе в тисячах списків до нашого часу ²⁵⁾.

II.

Верімося проте до поділу Єлевферієвської редакції „Сказанія о 12-ти пятницях“ на типи. Академікови Веселовському було відомо дев'ять списків „Сказанія“, з них тільки два російських.

1) Копія паризького тексту південно-славянського збору XIV — XV в.в. (що видав Веселовський в додатку до „Опытъ“ в Ж. Мни. Нар. Пр. за 1877 р., кн. 5, ст. 124—125.— „Обрѣтении Лектирника ш егѣхъ петцѣхъ“).

2) „Сказаніе отъ (?) обрѣтении Влаѣтерія о бѣ-хъ петцѣхъ“, видана від проф. Порфірева по рукопису сербської редакції, дуже давньої (як каже видавець), що належить Григоровичеві („Прав. Собесѣдн.“, 1859 р., кн. 2). Року 1899 цей текст видав знову Лавров з невеличкими поправками („Апокрифическіе тексты“ С. П. В., 1899 р., ст. 107—110, відбиток „Сборника отдѣленія русск. яз. и словесности И. Ак. Наукъ“, том 67).

3) Текст, що видав Ягич в рукопису р. 1520: „Сказаніе шд бѣ петака, како запокниди господинь Петрѣ и Павла да заблауду шбан бѣ петка. (Prilozi k historije književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga), 1868, ст. 55—57.

4) Досить пізній (sic!) текст, що видав Милічевич: „Обрѣтенија 12 пјатков великих“, „Гласник српског ученог

²⁴⁾ Див. „Памятки українсько-руської мови і літератури“, вид. Наук. Тов. ім. Шевченка, том 4, Львів, 1906 р., ст. 81—83.

²⁵⁾ Див. „Воскресимй день“ за 1907 р., № 38.—„Слѣдуєть ли христіанамъ праздновать двѣнадцать пятницъ въ году“, ст. 437—439.

друштва“, кн. V списка XXII старога реда (1867): „Живот ерба сельака“, ст. 90—93 і в окремій книжці того ж Миллчевича— „Живот ерба сельака“, ст. 113—115.

5) Текст, що видав Новакович: „Сказанне ш єї-хъ пятцѣхъ како поубають дръжати к постолю. „Stagine“, кн. IV, ст. 25—28.

6) Текст, що видав Тихопратов у „Памятникахъ руской отречешной литературы“ в сербського рукопису XV віку, що належить проф. В. Григоровичевн. „Начало єї пяткомь кланкымъ. како поубають чести єї єї петкъ поститица. барно не цеты єї моалти непрѣстанно“. (835—836).

7) Текст в рукопису № 1254, із збірки Ундольського: „Обрѣтение Вадерна ш деюмъ надѣлатъ пятницю“.

8) З „Памяти. русск. отреч. литературы“ Тихопратова текст XV віку, ст. 322—327. — „Сказаніе Благоуфѣрско єї пятниця“.

9) Тим же: ст. 327—335. — „Обрѣтение ш єї. пятниця хъ. єтго каферѣ гн̄ єаген шчѣ“.

Ці списки акад. Веселовської називає: Пар, Ц, І, М (Гласника), М, Т², Унд, Т¹ і Т¹; він поділяє їх на два типи — А і В, які різняться в собі порядком пятниц і біблійних подій, що до їх пристосовують ся. До типу А належать: Пар, Унд і Т², до типу В: Ц, М Т¹ і І²). Про текст „М“, що є комбінацією обох типів, буде сказано нижче. Різниця обох типів (А і В) містить ся ось у чому. Парвський текст, найдавніший з тих, що були в руках акад. Веселовського і що він пристосовував до типу „А“, має такий порядок пятниц і подій, з ними зв'язаних: 1-а пятниця — Мартовська — згрішив Адам і був вигнаний з раю. 2-а — Благовіщенська — Каїн убив Авеля. 3-я — Страшна — розплата Христа. 4-а — Вознесєнська — погибель Содому й Гоморн. 5-а — перед Пятдесятницею — напад Агарян, що спустошили міста і наплотились на островах. 6-а — іюньська — взяття Іерусалиму через Халдеїв за пророка Іеремії. 7-а — перед Пет-

²⁰ Журн. Мин. Нар. Пр., 1876 г., кн. 6, ст. 334—335.

ром — десять кар єгипецьких і обернення води у крив. 8-а — Успенська — нахід Ізмаїльтян, що панують над Римом через 63 роки. 9 — перед Усікновенням — Ірод утяв голову Іоанови Предтечі. 10 — перед Здвиженням — Моїсей розділяв воду в Чорному морі. 11 — перед днем Андрея — янголь забрав пророка Іеремію і огненна хмара сховала його аж до другого приходу. 12 — по Ріадві Христовім — Ірод вигубив немовлят.

Що до типу „В“, то він має такий порядок п'ятиць і подій в біблійній історії, приточених до них: 1 — мартовська, 2 — Благовіщенська, 3 — страсна. 4 — перед сходом Св. Духа — Агаряне полонили багато земель. 5 — Іюньська — Халдеї забрали Іерусалим. 6 — перед Петром і Павлом — карп єгипецькі і перетворення води у крив. 7 — Успенська — поява Ізмаїльтян, „яко крилати въ галѣямъ по морю“. 8 — перед Усікновенням. 9 — перед Здвиженням — Евреї перейшли Чорне море. 10 — по Здвиженні — погубель Содому і Гоморн. 11 — Андреевська, 12 — по Ріадві.

Таким чином вся відміна є в тім, що в типови „В“ опущено „Вознесенську“ п'ятицю і замість П вставлено нову — „По Здвиженні“ (10), дякуючи чому виїшла деяка плутанина в посередку між 4 — 10 п'ятицями. Веселовський ось так поясняє походження цього з'явища. „Текст „А“ дає під 10-ю п'ятицею деяке вагання: давніший паризький текст означає П — перед Здвиженням²³⁾, і в цім ризі має собі підставу в тексті Гласника (М): „пред воздвиженіє честнаго креста“, навпаки, перекази „Т“ і „Унд“, як іналежать до тієї ж групи, говорять агідно: по Здвиженні“.

Текст „В“ має, як знати, і те і инше пристосування (п'ятиці 9 і 10), але тому, що пристосувань було більше, ніж п'ятиць (sic!), то оден довелось відкинути. Всі тексти „В“ відкинули п'ятицю вознесенську, цеб-то 4-у в „А“, посунувши на П місце 5-у „А“ (= 4-а „В“) і т. п. до 9-ої п'ятиці, так що відповідність буде така:

$$\begin{aligned} 5 \text{ „А“} &= 4 \text{ „В“} \\ 6 \text{ „А“} &= 5 \text{ „В“} \end{aligned}$$

²³⁾ Давніший сербський текст XIII в. лічить 10-у п'ятицю „по въздвиженіє.“ Див. М. Соколов: „Матеріали и замѣтки“ ст. 57.

- 7 „А“ = 6 „В“
 8 „А“ = 7 „В“
 9 „А“ = 8 „В“
 10 „А“ = 9 „В“ (перед Здвиженням).

Свою десятю п'ятницю „В“ могло тепер приточити: по Здвиженні, а тому, що треба було показати П з якою небудь значною подією, то на неї перенесли пристосовану до відкинутої вознесенської: погибель Содому і Гомори. Такий поступ я вважаю за найбільше натуральний, і тому взяв текст Т³ за норму групи „В“, — М., І і Ц. мають тут таку р'яжницю, що перенесли на 9-у п'ятницю (перед Здвиженням) погибель Содому і Гомори, і навпаки, на 10-у (по Здвиженні) Моїсея, що проводить Ізраїльтян. Я вважаю таку перестанову за випадкову, хоч вона відбула ся ще за давніх часів, в прототипови МП = Х.

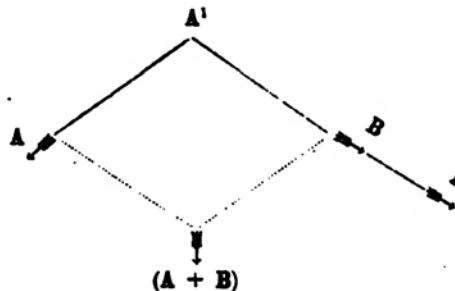
Що тексти, подібні до наших переліків, натурально підлягли таким несподіванкам, перестановам, вищоу нових пристосовань, викреслюванню старих свят, і т. и., досить видно з того, що ми сказали про взаємні групи „А“ і „В“. Климентовські редакції дадуть нам привід до таких же заміток. Поки що для прикладу вкажемо на пізній текст Гласника (М), що в 4 і 5 п'ятницях подібний до „А“, в 6-й — до „В“, в 7 перекаже вдруге подію, що приточно до того дня в 6-й А = 5 В (Халдеї взяли Іерусалим), але з особною приміткою, з якою ми опітаємо ся в наших Климентовських переліках: перед Преображенням. У решті, в 8 і 10 п'ятницях згідно з „А“²⁸).

Що псування стало ся власне в тім напрямку, що я означив,—від „А“ до „В“, і що „А“ давніше за „В“, тому докази такі: 1) згідність групи „А“ з Климентовськими розписами (що йдуть до XIV віку, а може й далі), в захованій Вознесенській п'ятниці; 2) вагання в пристосованях „В“ як раз при Вознесенській п'ятниці: відкинувши П, тексти „В“ поставили на П місце 5 А, але не всі однаково: одні Т³ ставять свою п'ятницю перед Сходом Св. Духа, як

²⁸) Через те, що текст „М“ не є єдиним, то нам здасть ся, що його і до його подібні повинно віднести до особної групи і назвати „А + В“, що ми і зробили на графічній малюнку, що подасмо далі, походження типів від одного первісного (А).

Б А, і до неї перегіс пристосування останньої (Агаряне і т. д.); МП лишили за своєю 5-ю п'ятницею старе вназначення „А“ (перед Сходом Св. Духа), віднесли до своєї 4-ої тільки подію, що належить 5-ій А (Агаряне), і вигають ся в означенні своєї четвертої: М ставить П перед Марковим днем, П — після Св. Георгія²⁹⁾.

Не зупиняючись на розгляді варіантів, що дають різні списки, перейдемо до висновку, що подав Веселовський на підставі студіювання розмаїтих списків. От цей висновок. „Та річ, що легенда про Агарян, які їдять м'ясо вельблюдове, спільна в А і В, взята з того ж самого джерела, з якого оден „В“ взяв оповідання про Ізмаїльтян, що літають по морю (8-а п'ятниця), — ця річ примушує мене подати таку схему, що має пояснити взаємини груп А і В до їх первісного джерела. Таким, на мою думку, є А¹, де розпорядок п'ятниць був подібний до А, оповідання було, як в В. З цього А¹ повстало з одного боку А, що додержало первісний розклад п'ятниць, але скоротило багато подробиць викладу; з другого — В, яке, навпаки, додержало розв'язане оповідання первотвору, але перемістило п'ятниці в порядку уже нам відомому. Текст „J“ (Ягача) відносить ся до інших текстів „В“ (Н. П. Т¹), як А до А¹: додержує розпорядку, але скорочує виклад“. Таким чином³⁰⁾ маємо таку схему:

Узна. Групи А + В у акад. Веселовського не знаходимо і ми подаємо П (див. увагу 28), аби означити тексти, що

²⁹⁾ Ж. М. Н. П., 1876, кн. 6, ст. 350 — 341.

³⁰⁾ Ж. М. Н. П., 1876, кн. 6, ст. 346.

подібні до „М“ (Гласникъ“) і що дають з себе комбінацію груп А і В.

Звичайно, проти таких взаємин між текстами нема чого казати; але нам адаєть ся, що академік Веселовський своім даремно надає втраті 4-ої пятниці в списках групи „В“ характеру вибору і бажання мати дві адвиженські пятниці (*перед і після*); чи не простіше б припустити випадковий опуст 4-ої пятниці через переписувача, а вставлення 10-ої пятниці, що П бракує, бажанням заповнити прогалину, що стала ся дякуючи опустовп. Це тим більше могло бути, що сам Веселовський каже: „тексти, подібні до наших переліків, натурально підлягали таким несподіванкам (п्लутинна подія 9-ої і 10-ої пятниця в списках типу В), перестановам, вписовп нових пристосувань, викреслюванню старих свят і т. д.“²¹⁾.

Таким чином Веселовський привертить ся до таких висновків: Славферієвська редакція давнього походження (час П початку докладно встановити не опосіб); виникла вона в Малій Азії, мабуть в місті Никомідії і звідси розповсюдилась на славянські землі. В славянських землях і на Русі „Сказаніє“ було відомо в двох типах (ми лічимо — в трох), обидва давнього походження, які повстали з одного перетвору (А¹), що до нас не дійшов.

III.

З того часу, як вишла у світ праця Веселовського минуло над 80 років, і хоч через цей час спеціальних статей, присвячених питанню „про 12 пятниця“, не з'являлось, але було оголошено про існування досить значної кількості списків і деяким з них присвячено невеличкі замітки, що пояснюють їх місце серед інших.

По оголошенню, перше місце серед нових текстів належить сербському текстови кінця XIII віку, що видав М. Соколов²²⁾ з рукопису, що належить до проф. Сречковича.

²¹⁾ Ж. М. Н. П., 1876, кн. 6, ст. 341.

²²⁾ М. Соколов: „Матеріали и замітки по старинной славянской литературѣ“, вып. I, Москва, 1888 р., ст. 51—57. Взято з XI т. „Извѣстій историко-филологическаго института в Нѣжинѣ“.

Зупиняємся на аналізі цього тексту не будемо, бо це зробив д. Соколов в своїй статі, зазначимо тільки, що текст цей повинно віднести до групи „А“, як по тексту суперечки, так і розпорядку каталога пятниць.

2) Каталог пятниць в сербському рукописному октоїхови XV віку на тильн. ст. 49 картки 2 часті. Рукопис належить до „Церковно-Археологічного Музею“ при Київській Духовній Академії (О. к. 86). Каталог містить в собі тільки простий верелік типу А ²⁵⁾.

3) Уривок тексту XV віку в рукописнім збірнику Импер. Публичної Библиотеки ²⁶⁾. До якого типу повинно віднести цей уривок, сказати погрудно, бо в тексті лишило ся тільки два рядки.

4) Текст, що містить ся в „Златоусті“ XVI в., який належить до библиотеки Ніжинського Інституту ²⁷⁾. Текст містить в собі тільки каталог пятниць з пристосованими до них біблійними подіями і його повинно віднести до типу А ²⁸⁾.

5) Текст, що знаходиться в збірнику 1832 р., який належить Импер. Публ. Библи. („Древнее хранилище Погодина“, № 1615 ²⁹⁾). Цей список „Сказанія“ цікавий, сполученням оповідання про дискусію типу В з каталогом пятниць типу А; біблійні події не мають подробиць в опису і подають в себе тільки спомини про події.

На приклад подамо паралельно текст 8-ої пятниці в списку XV в., що видав Тихопратов, і розглядженого тексту № 1615.

Т.

№ 1615.

Осма пятница прѣ оуспѣннѣи пятница августѣ прѣ
 нмаи сѣма вѣда бѣ нюмъ бѣза оуспѣннѣи сѣма вѣда бѣ нюмъ

²⁵⁾ Див. „Описание рукописей „Церковно-Археолог. музея“ при Киевск. Дух. Акад.“, Петрова, вып. II, ст. 358.

²⁶⁾ Див. „Отчетъ Импер. Публичной библиотеки за 1891 годъ“, ст. 129. — „Сказаніе о ві пятницъ свѣтлин Вафъра филозофа или свѣтліи к завадѣи стрѣи...“

²⁷⁾ Рукописний відділ, № 240. II. 539. „Сказаніе“ на к. к. 288—289.

²⁸⁾ Більш докладно див. в праці М. Соколова, — „Матеріали и замѣтки...“, ст. 51 — 57.

²⁹⁾ „Описание Славянск. и Русск. рукописн. сборниковъ Импер. Публ. Библи., сост. А. Бмчковъ, СПб., 1878, ст. 457.

шаса измаѣтани крмлати по езаша^с измаѣтина (вісі) по
 морю и наиниша мнот^сгтес ам^с морю яко крмлаты.
 и странѣ и до бѣанкаго рима
 бладѣша и до западноѣ стра-
 нѣ аѣ^т ѣ и ѣ изидоша на лице
 бѣи зѣман побѣдѣниши бѣи^н.

Крім такої короткості, що арму впаде в вічі, в опису подій, приточених до теї чи иншої пятниці, не зайвем буде підкреслити дивне вставлення в текоті 4-ої пятниці, що годі чим пояснити:

..д^с пятница к^ста^сра пр^с ко^сденженнекъ д^сне^с
 ч^стнаго к^срта пр^с ко^сненнекъ д^сне^с в н^с пам^снене^с
 (вісі) б^ссть кодомъ і гомо^с.

Хоча в решті список і подає приклад (дві жієки, що алегорично малюють старий і новий закон), що і Т^с, який стоїть на чолі групи В, можна твердити, що список 1632 р. має за прототип оригінал, який був далекий від Т^с і до нього подібних; за оден з доказів такої далекості може буги сама назва міста, де відбувалася дискусія про віру: „сіпнѣа“ у Т^с і „П^снитѣа“ в рукопису Публичної Вабліотеки. Дякуючи всьому цьому здаєть ся, що ми маємо більше причин стосувати цей список до групи А, ніж лишити його по за групою, бо до В ми не можемо його прилічити, дякуючи катальогови пятницъ, подібному до катальогу групи В.

6) „Покѣіть о демадцати пятницѣхъ к^с го^с“ в рукопису, що належить до бібліотеки Київо-Софійського собору і що писано різними руками, in 4°, на 89 картках²⁴⁾. „Повѣсть“ написано українським скорописом XVII віку на папері, що має за фіялгрань двуголового вірла з короною над головами; у Ляхачева подібних до цієї фіялграні нема. Текст містить в собі тільки катальог пятницъ і опис подій, що звичайно відносять до пятницъ Славфферієвської редакції. Мимо різних дрібних відмін, що може дякуючи неухажно-

²⁴⁾ Н. И. Петровъ, — „Описание рукописныхъ собраній гор. Киѣва“, вып. III, ст. 61 — 64.

ети переписувача повстали, головною властивістю тексту „Сказанія“, що ми студіюємо, є прилучення до кожної з 12-ти пятниць обіцянки відмінної нагороди, чого звичайно в списках Єлевферієвської редакції не знайдемо (винятком є тільки текст XVII в., що видав д-р Франко в рукопису о. Ярамецького-Білахевича), але що досить часто подібуеться в більше розповсюдженій — новій Климентовській редакції.

На приклад подамо тільки одну пятницю, бо цілком їх подяємо в кінці:

А пятница. аца марта є ню же преступи людмх запо-
кѣдъ єжю и изгна бысть из рам є шестыи ча^с днє снм
пѣтницю кто постн^т то^т челоуѣкъ єнезапноу смѣ-
тнє неумреть.

На підставі того, що в цьому спискові (XVII в.) знаходять ся обіцянки різних нагород, хто пильнує пятниці, ми тієї думки, що тут визначив ся вплив Західно-Європейської редакції „Сказанія“ — Климентовської, що коло цього часу почала переходити на Україну і випірати потроху Єлевферієвську редакцію, спершу вдираючись до неї, а потім і зовсім втираючи в своїй масі.

Надто цікавим є те, що прикмети вдирання Климентовської редакції до текстів Єлевферієвської заховали ся в українських рукописах (теперішньої і XVII віку, що видав д-р Франко), а найбільшого поширення Климентовська редакція досягла в центральних губернях Російської імперії; чи не досить це свідчить про той шлях, що ним ширплась Климентовська редакція „Сказанія“ з заходу на схід, при чому Україна, відігравши і в цьому випадкові роль посередниці, опожила перехідний матеріал далеко не в такій мірі, як центральні губерні Імперії³⁹⁾.

7) Текст XVII — XVIII в.в. українського письма, що знаходять ся в бібліотеці Ніжинського институту⁴⁰⁾. Текст

³⁹⁾ На 5 і 6 текстах нам довело ся зупинитись трохи довше, бо вони не видані і відомі до цього часу тільки з описів рукописних зібрань.

⁴⁰⁾ М. Сперанскій: „Рукописное собрание библиотеки истор.-фил. инстит. въ Нѣжинѣ. Приобрѣтенія 1901 — 1905 г.“, Ніжин, 1905 р. ст. 12 — 14.

цей неповний і містить в собі днюкусію ь редакції близької до типу „А“, але зі значними опустами і поповненнями, що робить текст мало зрозумілим, коли його не рівняти до інших текстів. Тут ми наводимо його паралельно з текстом „А“, що видав Тихоураков з рукопису XV віку (Т¹).

Т.

Лице препри^т башь днагоога
 то ми еси крѣтиса. аще ан то
 не крѣтиса да будеть и ѿ са^т
 нан ѿ насъ ех ерѣме и еванцѣ^т
 и ес же гл҃ху надѣишиса на
 мѣдра философа своего и амбо
 ем хрѣтисномъ своео нхъ, из-
 ерша себѣ мужа егѣолазника
 именемъ салуферья. жидоки
 же филосога своего именемъ
 тарасья. нача спиратиса. сѣо-
 дашиса ех единѣ храмѣ епи-
 ранци^н са нмѣ по многы часы.
 никогаже енидогтаса без на-
 рѣ. жидокини же помашъ сѣо-
 бою еѣа своего. тога енидо-
 гтаса ех глаголомъ (sic!) побѣсть.
 ш елко екендце помози сал-
 ферьекѣ. да препри^тти жидо-
 ки^нна. разгнѣбавъ са жидо-
 ки^нни. испоаниса шротѣи и
 гнѣба. и рече къ хрѣтисини^н
 гнѣбанемъ ерце^н шры^н око^н
 знаю оуже потѣрна ма еси
 истинна есть кѣра баша, а на-

Текотъ XVII—XVIII в.

Лице препрет башь философе:
 то крѣтиса; аще ан кто не
 будет крѣтисем тобо еван-
 кой речотѣ кам да будет,
 еист же хрѣтисиней философе
 именемъ Ванзерий, а
 жидоки^н Тиршеш (sic!).

и не могли терпѣти препира-
 ни^н Ванферни.

ша не истина, тако же на горѣ
 ениаистѣй мойгѣ стѣньменѣи,
 а кама показаша истина ш
 деиѣ мѣри его^м и прѣци наши
 проповѣдаша апѣли (башни) пер-
 стомѣ показаша. иже с ними
 (прѣмы) швразѣ раби прин^т. то
 рѣкши жидокниу и рѣ кѣ
 хрѣтѣнину бижю та мѣдра
 мужа. не бѣси ан о дѣуна-
 деса^т пат^нницѣ еже естѣ на
 поазу дѣшамѣ башинах. и се
 рѣкши ему изидѣ бонѣ не
 могѣ стоити ш горѣстѣ. но
 штасѣ сѣне его ему^м нама
 маахѣ и рѣ ему крѣтѣнинах.
 ты еси ан ш дѣунадеса пат-
 ницѣ. и еже гѣдѣ шѣдѣ тѣон и
 шнже рѣ бѣдѣни и дѣже бѣхѣу
 шан дѣдѣ наши хрѣтѣнина
 і т. д...

а ихъ философа Тершиа шста-
 ен з нимъ прѣпиратѣса (sic!),
 сына ебого іменѣа мааха:
 которѣй прогаагоаааѣ таке:
 иже знаишан нашѣ прадѣди
 чѣлка хрѣтѣнина і т. д...⁴¹⁾.

Таке ж поування текоту йде далі і в дальшій вкладі
 аж до катальогу пятницѣ, від якого заховалась тільки одна
 перша Миртовська пятниця та кінцева погроза тому, хто
 не пильнуватиме їх постом і молитвою.

Крім оцього всього вважаємо ми за незабве зазна-
 чити деякі фонетичні і лексичні властивості цього опи-
 ску, що доводять його українське походження: нарицѣлмѣй,
 енеарѣтѣ, з еобом, емѣт, з ним, которѣй, знаишан, нашѣ,

⁴¹⁾ У виписці з рукопису Ніжинського інституту нарядкові бу-
 кви поставлені в рядок; деякі титла відкрито і т. н.

е него, аже, зарѣз, шом, не крми, к собѣ, запобѣд, тѣо-
рмчи. ⁴²⁾.

8) Текст XVIII віку, що видав д. Франко ⁴³⁾ за руко-
писом Івана Кушківця: „Слово сѣго панфира еже ест дѣлам
христіанскимъ“.

Текст цей належить до групи „А“.

9) Текст, що теж видав д. Франко в рукопису о. ЛпП
Яремецького-Вілаховича (XVIII в.). Список цей збуджує
до себе особну цікавість, бо він є другою з відомих до
теперішнього часу спроб комбінувати Слевферієвську і
Климентовську редакції „Сказанія про 12 пятницъ“. Комбі-
нація ця, як і в рукопису XVII віку, є в приддчі до кожної
пятниці, яка ілюстрована біблійною подією згідно з типом
„А“ Слевферієвської редакції, обіцянки особливої нагороди.
На приклад подамо декільки таких обіцянок нагород.

„А—пѣтоке еже постѣ бланкѣи хто поститѣ, то тай не
умреть наглою смѣтѣю. Б—п. предъ блѣокѣциемъ прѣтѣмъ
Бѣца хто поститѣ, той узозтея не ѡзнаеть“ і т. п.

Але отримавши такі обіцянки нагород, текст, що ми сту-
діємо, загубив кінцеву погрозу всяким лихом тому, хто не
додержуватиме пятницъ, що ми знаходимо по всіх списках
Слевферієвської редакції без огляду на групи.

Текст Вілаховича, не вважаючи на такі відмінні, нале-
жить до групи „А“.

10) Текст XVII віку зі збірки кн. П. Вяземського:
„Бука о пятница о кѣ“, що видав проф. В. Перетц ⁴⁴⁾.

Текст містить в собі тільки каталог пятницъ типу А і
похвалки покарати за їх неспильнування. Похвалка ця своїм
поширенням є одинокою і ми подаємо її тут. „Сѣ же
кременны пятницы кѣ. тако подобаетъ камени постомъ и
мѣтѣнемъ и мѣтѣомъ и итѣнимъ і єдиномъ днѣмъ екшати

⁴²⁾ „Пам'ятки українсько руської мови і літератури“, т. 4, Львів,
1906 р. ст. 81—86.

⁴³⁾ Ibid., ст. 81—83.

⁴⁴⁾ В. Н. Перетцъ: „Новые труды по источниковѣдѣнію
древне-русской литературы и палеографіи“, „Кіев. Ун. Изв.“, кн. 4,
ст. 21 — 23.

хатѣа и боды, а от пачтїе похоти бангтїса, аще ан кто приаиптца пачтїей похоти к̄ тым дни и зачнетїа рожен-носѣ, то не зареко боудетѣ, анбо хромо нан глауго (sic!) нан иноу кою ещїем безвѣчно, и того ради пуцаетѣ г̄ на ем гнѣѣ, огнь, мразѣ, рать антуу смѣть на чѣки и на скоѣ, гладѣ и болѣзнь кременнуу бедм ны на покка[нїа] даем б чїстотѣ сохр-анити дни тѣ реченьны.

Чтїно и похвалано естѣ пред̄ бѣомѣ хранї-щему к̄ переомѣ браце моужу и женѣ енецѣ, по смертї хотятѣ предадуѣ да ничтоже к нему ко адѣ мѣненїе не анетѣ смїшше от бенца на гла-бѣ акн оѣ соанца есмду округѣ его⁴⁵⁾.

11) Текст в рукопису № 1244 Московського Публичного Музею; рукописе має в собі ряд апокрифічних статей XVIII віку⁴⁶⁾

12) Текст в збірнику половини XVIII віку, що належить древне-хранїлищу при Орлорській духовній Семинарії (№ 76)⁴⁷⁾.

13) Нарешті текст в збірнику XVII в., що належить до королівської бібліотеки в Стокгольмі: „Слово о оказанїи Есаферѣа философа о двоюнадесяти пятїнахъ“⁴⁸⁾.

З цих 18 списків „Сказанїа“, що стали більш-менш відомими, повинно виділити два списки сербської редакції XIII і XV віків (1 і 2); решту можна поділити на 3 групи: а) російські текоти: XV в. (3), XVI в. (4), XVII в. (5) і XVIII в. (10); б) українські списки: XVII в. (6), XVII — XVIII в.в. (7) і два XVIII віку (8—9), і в) списки, яких

⁴⁵⁾ Ibid., ст. 22 — 23.

⁴⁶⁾ Ibid., ст. 23.

⁴⁷⁾ В. Н. Перетцъ — „Новые труды по источниковѣд. древне-русс. литературы и палеографїи“. „Кїев. Ум. Изв.“ 1907 р., кн. 10, ст. 83 — 86.

⁴⁸⁾ В. Н. Перетцъ — „Новые труды по источниковѣд. древн. русск. литературы“, „Кїев. Ум. Изв.“, 1905 р., кн. 6, ст. 128.

існування відоме, але змісту їх не знаємо: це 11, 12 і 13; проте з натяжкою можна доводити їх, може, великоруське походження.

Таким чином лічба російських списків „Сказанія“, коли додати два тексти, що видав Тихонравов, сягає до 9-ти, тоді як українських списків відомо тільки 4, і вони, як порівняти, пізнього походження, і старіші з них XVII — XVIII в.в., в усім тим вони дуже кепські і неповні (в одаому — XVIII в. — нема катальогу пятниц, а другий приблизно однокласний (кінець XVII в.) з тільки що означеним, містить в собі тільки катальог пятниц і цікавий, як перехідний ступінь від Слевферієвської редакції до пізньої Климентовської). Тим більше значіння набирає описок, знайдений в рукопису Златоверхо-Михайловського монастира.

IV.

В бібліотечі Києво-Михайловського монастира зберігають ся під № 1648 рукописний збірник, на першій картці його написано: „Из числа книгъ библіотекы Києво-Михайловскаго монастира перештена кножь по причинѣ кетхости иждивенныхъ нижеподписавшагося..... 1804 г. октября 24 дна Іриней ієрєя чигиринскій“.

Збірник цей описав проф. М. Петров під № 629. „Збірник писано уставом в різний час і різною рукою, in folio, на 636 картках. В ньому містять ся: к.к. 8—96, — Пролог, що починаеть ся з 8-го сьентября і кінчить ся 28 октября. К. к. 97 — 270, — уривки з Прологу в два стовпці XV в.; починають ся з 24 окт. і кінчать ся 29 февраля. К. к. 271 — 636, — учительна Євангеля, переписана року 1604, що вдно в такого пословія на 636 (sic) картці: „исписана сіа книга на имене бѣла оучитанаа ех лѣто по нароженіи Ісѣ Хѣ Сїна Пїла, тисача шестъ сотъ четвєртого мѣа марта ѡ дна на стѣ мѹнникѣ мѣ иже е Сабастїн. мною грѣшнѣйшємь Иваномъчѣ Бѣлорѣдскимъ. ех бѣго ієрєамоу градѣ Петигорѣ оу дрѣвєи его мѣтн пїа Кракоукаго.“

Читати, исправаляйте, а мене грѣшного не кличѣте. Рад писарь послѣдній строци“.

За цим записом переписувача йдуть вірші великодні, які починають ся так: „Нїѣ ксєсамй мамє днѣ настєах. Ижѣ Хс̄ и҃тъ ѿ мртѣѣв̄ кєстєах.“

Учительна Євангеля починаєть ся наукою в надїлю змѣтаря і фарисея, яка по текотї починаєть ся такими словами: „То є҃ конї̄ йнѣшной стѣой вїан, на которѣю то н мамє є҃шим мїта“ нѣшто ширей покѣдати“. „Ця учительна Євангеля—Никифора Калиста, патріархи Цареградського“⁴⁹⁾.

На жаль шавовний професор не означив, що учительна Євангеля потроху переходить до збірнику статей рїзвого характеру і містить в собі між иншим ось які апокрифічні твори:

К. 496—498 „Слово ѿ кї пятницѣа̄ сказємо Банфрємє“. К. 498 відв.—500. „Слово Іѡа̄ заѣвѣста̄ ѿ стѣо по҃тѣ“. К. 501—502. „Слово ѿ послѣднїх мѣтї̄ н днѣ кє даӯ Ієан̄ прр̄ка“. К. 502 відв.—505. „Сказаннє ѿ ко҃чинѣв̄ вѣка кї̄ вєпрѣ стѣо Іѡа̄ вѣгослѣба“. К. 505—510. „Дє сє Шкрѣкєннє мѣка стѣв̄ вѣѣтє архєаггєлѣ мнхєанѣ“. К. 510 відв.—517. „Поу҃нє ѿ стѣо нѣан. вѣкє Шчє“. К. 518—536. „Починнє сє дєкєтєрѣ вѣкє прнкѣдѣ“. (10 рядкєв̄).

Щоб покінчити в опноом збірника, вєзначимо, що він писаний на паперї декїлькох гатупок, і що папір, на якому писано учительну Євангелю, має водєпнє вєакнє, подїбнї до № 510 і 524 в атласї Лихачєва⁵⁰⁾.

Як вжє було вєзначєно, на к. к. 496 — 498 збірника містить ся „Слово“ про 12 пятницє. Текст писано тим самєм письмом, що і вєсь рукопис; тє письмо проф. Петров вєважє єлє устав; ає можє пїрвїше назвати його пївуставом XVI—XVII вїкїв, — на пїдєтаві письма букв м, н, р і инш.

⁴⁹⁾ Н. И. Петровъ, — „Описание рукописныхъ собраній, находящихся въ г. Киевѣ“, выпуск II, ст. 246.

⁵⁰⁾ Н. П. Лихачевъ, — „Бунага в бумажныхъ мельницах“.

Як відомо з приписки на прикінці книги, рукопис писано на українській землі (г. Пятигорі⁸¹), що і вплинуло на фонетичний бік письма деяких звуків і слів: *оу куанца̃, оу кратї̃, нїтї̃, бжи, знанан, по мору, мрелїи, дканца̃, оу тын;* з лексичного боку варті уваги українські слова, що подібують ся в тексті: „або“ „або“, „але“. З морфологічних властивостей варто зазначити форму 1-ої особи plural. imperative на „мо“ — послухаймо⁸²).

Знаходимо в нашому списку і правописні властивості: віддання звука *у* через *ж*: *мжа, мжа, сжт, нсжт, Ринаж, сзда, хр̃ти̃сжа*; заковуєть ся *ж* замість відповідної частоти голосової: *сжт̃ трл̃тї, пазу, сжртї, пржкїї* і т. п., і нарешті мішанина *ъ* і *ь*, але *ь* в кінці слів переважає *ъ*: *оужна̃, кань, сждомь, гомора* і т. п.

Всі оці правописні властивості дають нам підставу думати, що оригінал, з якого списано оцей текст „Сказанія“, болгарського походження, коли тільки тут не є мода, що помічаєть ся в ряду українських рукописів XV — XVI віку.

Звернемоь тепер до аналізу самого тексту „Сказанія“, зазначаючи разом з тим і його відношення до інших текстів, що видав Тихомиров, Франко, Проф. Перетц, Милічевич, акад. Ягич (Т¹, Т², Ф¹, Ф², Пр., М і Я), а також до тексту XVII в., що належить до бібліотеки Києво-Софійського Собору (Сф.) Тексти, що видали Милічевич і акад. Ягич, славянського (сербського) походження, але ми беремо і їх до аналізу нашого списку, бо в них знаходимо риси, спільні з рисами тексту, який студіюємо, і при тому такі, яких в російських і інших південно-славянських списках ми шукали б даремно.

⁸¹) Може теперішнє містечко Пятигорі, Тараманського повіту, Київської губ

⁸²) П. Житецький. — „Очеркь литературной исторіи малорусскаго нарѣчія въ XVII—XVIII в.в.“, часть I, ст. 113, Київ, 1889 р.

Слобо ѿ бї и мтницѣ сказѣемо ѿ лиферіемх.

Вх занѣной странѣ і зѣла лавра ¹⁾ к ней же і гра²⁾
 зокемый шепаль ³⁾. к не⁴⁾ же жиеаше множество хрѣтіа⁵⁾ и
 жидоѣ. и спира⁶⁾са жидоѣ сѣ хрѣтіаны. ѿбо ѿног⁷⁾а к торгѣ
 иногда оу буанца⁸⁾, и иног⁹⁾а оу братѣ градны¹⁰⁾. и пропирѣ
 хдса мжи сжеоу, при (к. 496) Карманѣ ¹¹⁾ црїи и сжеграшасѣ
 жидоѣ и рѣша хрѣтіано¹²⁾ доколѣ ел¹³⁾ и на¹⁴⁾ сїи зло трѣпѣти,
 кыберѣте мжи сжеоу хитра мжа филозофа. а мы оу себе
 кыберѣ дроого (ніс!) филозофа ¹⁵⁾. а мы и¹⁶⁾ послушаймо.
 аще ли прѣпрѣ еашѣ филозофѣ нїшего. то мы еси крѣтіса.
 аще ли кто не крѣтіса. то мы того еси злоу казнїю ска¹⁷⁾
 нимь ¹⁸⁾. се же глаху надѣишїеца на му¹⁹⁾рого себѣ филозофа
 и амко бы²⁰⁾ хрѣтіано²¹⁾ слобо и²²⁾. и збраша²³⁾ сжебѣ хрѣтіаны мужа

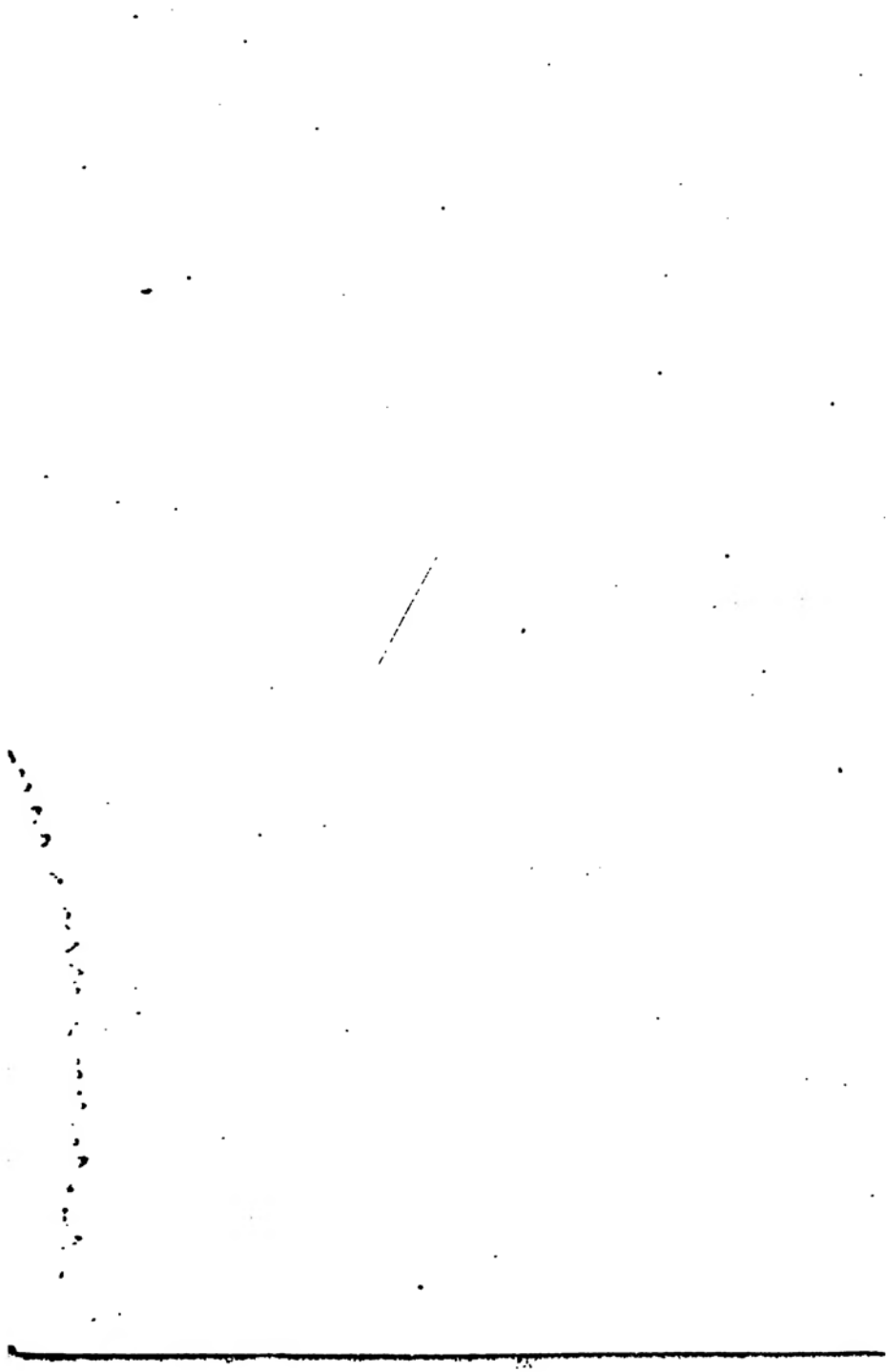
¹⁾ Т¹ Лавра, Ф¹ Глва, Ф² Авра.

²⁾ Т¹ Шеп'тала, Т² Пинитѣ, Ф¹ Шпал. М: Драч. I: Живеху ка
 одному граду прѣтїки а у другому граду жидоѣ.

³⁾ Т¹ Карманѣ. Т²—Коринѣ. Ф¹—Вдлого члгу. Ф² За црїи Нерона.
 М—Ієдиноу.

⁴⁾ Т¹—аще ли словоѣ ѿ елѣ а мы... Т²—да и та видоуть а повѣсть...
 Ф¹ и нехай еи з соком тїи мужи оучени зоврѣте, и ел той часк познаѣ,
 котораи елѣ естѣ старшам и важнїишам. Ф² нехай ел з соком перемовитѣ,
 котораи естѣ лѣншам елѣра.

⁵⁾ Т¹—аще ли то не крѣтіса да нехѣтѣ и ѿ елѣ нан ѿ насѣ ел ерѣме
 и елѣнѣ. Т²—аще ли кто ѿ насѣ не крѣтіса. то ѿ елѣ елѣнѣ ерѣме
 боудѣ аще ли нашѣ филозофѣ прѣпрѣтѣ елѣнѣ филозофа, то еи к нашоу
 елѣроу елѣтѣ; Ф¹, Ф², М. I—Ф¹:—аще елѣнѣ филозофѣ прѣпрѣтѣ нїшего, то
 ми елѣтѣтѣ еи елѣтѣ елѣтѣ; аще ли нїше прѣпрѣтѣ елѣнѣ еи к нашоу елѣроу
 елѣтѣтѣ.

смерти предаша ¹⁰⁾ а сентокъ прочетши шгне^н схзжгоша и естъ
клатъа и до сего днѣ, а еа^н хр^стиано^н не видимо естъ ¹¹⁾ аз
же еѣданъ яко добра еѣра еаша и жадасть дшѣ моа. покѣ^н
ти еса (к. 497) пм^нницн по шѣцѣ мон смърти преда ма а
крѣпннѣа нѣсть на мнѣ. мѣн еѣ за ма. и рѣ^н Фанферій: чадо
аще ан поѣти ш ѣ (sic!) пм^нницѣ. то ш бѣа еѣне^н цр^стеа
неѣаго експрѣмашъ и кроюю свою кр^стишиса. ш^н же сн сам-
шакши ¹²⁾ почѣ^н поѣдати ш прѣбой пм^нницн и до послѣ^нней
еа пораду.

ѣ мѣца марта к нюже престѣпн пда^н запо^ндъ еѣю і нз
раа н^нгнанъ емь ѣ ча^н дни ¹³⁾.

ѣ пм^нница прѣ^н бѣгобѣщннѣ^н стѣа еѣца к ню же оуеналъ
Каннѣ пкела ерата еоѣ^н г^н ча^н днѣ сѣй бѣ^н прѣкыи мр^стець
на земаи сѣ^н адалокъ.

г^н пм^нница страдалъ к ню же распателъ х^ст^н ѣ ча^н днѣ
по шѣтѣобаннѣ шѣца. и хота нз^нйти некати шѣчати по-
гмѣшнѣ ¹⁴⁾.

ѣ пм^нница прѣ^н ехзнесеннѣа г^сдинѣ к ню^н потопленъ
бысть ехдомъ и гоморъ ¹⁵⁾.

¹⁰⁾ Ф¹—Гдн еше нѣѣ прѣдѣди жман кунман ех Іудн апостола Іг^а Хг^{та}
еашиго за ѣ ерекннѣокъ. Н еzman его на страсть и найшан к него карту на
поторой еило написанно ш еѣ^н нм^нницнху онуш карту прочталан и на шгни
сваллан а Хг^{та} смъртн злош оуморан. Ф¹—и самого того хр^стианнѣа оу(мо)-
рман смъртн злош: енкран еау шчи з^н голови, а потѣ^н оусадман его к
почу гоздмѣ навнтун и тамъ его качалн, и прѣдѣтѣ з^н еае дх^н еоѣ.
М—камнѣм ѣеннѣ. Т¹, Т², J—антон смъртн погуннѣа.

¹¹⁾ Т¹, Ф¹, Ф², М, J=Т²—мо не поѣдати ш еамъ кр^стннѣ.

¹²⁾ Т²—хота и смъртн поудѣуть прнман ш роднтѣа еоунѣ.

¹³⁾ Т¹, Ф¹—марта ех ѣ днѣ.. Пр—мѣца марта к ѣ днѣ..

¹⁴⁾ СФ—взнѣати хотн пдлаа погнѣшого.

¹⁵⁾ Т¹—і нннн трн грѣ^н ех ѣ днѣ.

ї пѣтница прѣ съшествїи стго дха к нюж пѣтница агарѣ (sic!) и многы страны до великого Рима. бладнукши же Римъ ѡ лѣт и три лѣта. загна акаръ блблужаа мша млаху ту са расплодиша оу екстрокѣ.

ѡ пѣтница мѣа нюна ѡ к ню же лѣленѣ (sic!) бысть Иерусалим ѡ хладен. кх лѣто Иереме (sic!) пррка (к. 497 видн.) се же временна¹⁶⁾.

Семаа пѣтница прѣ петрокы днѣмь к ню же погаѣ гѣ ї казнии на землю египетскую и прекрати екаж нхъ кх кроекъ кх ї чѣ днѣ¹⁷⁾.

н пѣтница прѣ оуспенїемь стма трца (sic!) к ню же кзашаса нмантане мко крматин по мору к галиазѣ пѣтница многы страны.

ѣ пѣтница прѣ оугѣкнобїенїемь чѣтнма галамь Іѡа крѣтїтїа к нѣ оуентѣ Нро^а (sic!) ¹⁸⁾ црѣ н чѣ днѣ.

ї пѣтница се ткерѣ по кхзѣнженїи чѣтнѣ крѣта. се же временна к нѣ Мо^{сїи} ра^{дѣ}ан жѣломь морѣ ї прокѣ їнаа а крагы ї покрѣи морѣ.

¹⁶⁾ Т² — пѣтница кхст нѣрамь ѡ хладѣн. кх. ѡ чѣ днѣн к лѣт ирелѣн нѣрѣа се же есть великої пѣтницы стом тогда прѣамѣ и шлукѣѣ ѡ лѣт и ї и рѣноша хладѣн. пѣтнїи стомъ ннзраѣемь. оукарѣннн нхъ. и кхспонтѣ намѣ ѡ нѣїн сншнѣемь² и рѣчи намѣ стїи ананїа. не боу^т намѣ нѣїнн нѣтн сншнѣемь². и пакн теорѣнть прѣ нѣтѣмн донїѣкѣ садѣмѣ спосн земан. и тогда кѣтѣкѣ нокѣнн ѡ ѡ одно оужнїнн. по терннн и по штрорѣу камнннн. а чѣто са нхъ накодашѣ на тернѣ. то кѣтѣ кхзѣрѣннху тогу дѣлаа а кшма такоужѣ стѣрѣ оуѣннн мн тернѣ. сїго ра^т алтннн не повѣтѣ. аллоуїа нѣдѣлѣм прѣ нашнннх масовоуѣтомѣ и до великнм снвотѣ. и естѣ чѣ² днѣн ѡ н ї сн пѣ^т ѣ-н крѣманнннн.

¹⁷⁾ Оф. — к ннжѣ дам нїѣ дїемъ прнказѣнїа.

¹⁸⁾ Т¹ — к нѣ оуѣн Нро^а прѣтнн кх ї чѣ днѣ. Оф. — к нн же чннѣ кшѣтѣ Іѡанѣ ѡ Ірода црѣа и шѣдамь намсовннѣ галаву сїго к днѣтнѣ чѣсѣ днѣ.

аї п'яниця прѣ ап'лобѣ днѣмь а"дрѣбѣм". е ню же знамена кнѣ стѣмь гнѣмь Іеремей. и пророкъ езмѣ бысть агг'лобѣмь и постабелѣ бысть межн дѣла горами ех і чаг днѣ его же крѣсть шбаѣ и до еторѣ пришестьа гнѣ¹⁹⁾.

еї п'яниця прѣ рѣстѣо" хѣмь сіа же бременна. И ехнїде жидовннѣ кѣ Ванферїю и рекѣ белнкѣмь глаго". Ванферїю побѣж ми ш. еї. п'яниця. Ванферїю же шѣерѣ оу"а ебоа и нача побѣдати еси .бї. п'яницѣ нх же побѣда" сїѣ его Млаух. и рѣ жидовн" н"т сїе ех хр'тіанѣ бѣдомо (к. 498) было, но побелѣ сїѣ мон н'белкши ножь своѣ и зарѣза" сїа своѣ и сам са зарѣза". хр'тіанѣ же ех'радова-шеса (sic!) а жидове страшишаса.

Ванферїю же ех хр'тіанѣ, оутверди бѣру хр'тіанскю и написаша егѣмь хр'тіанѣ на нахзу діїа" а е ннѣ же е"ж дѣлѣ (sic!) п'яницѣ белми страшии колн са при"ту" то" днѣ ех страхѣмь нмаю" нхѣ аще ли кто не послушаѣ егѣ инсанїа да будѣт проклатѣ и оуподобитѣ жидомѣ. енѣ же дѣла"ца" п'яницѣ такѣ по"белѣт нмѣти посто" и мѣтею и нѣнїе". едннѣмь днѣмь ехкушатн ебды и хлѣба. а шѣ плотескѣмь похотн оудржатнса. аще ли кто боудѣт оубо при-ванжитѣса оу тын діїн ех плотестѣн похотн, а зачнетѣ рож'нїа. то будѣт або слѣно або глухо або нѣмо або п'яниця или егѣчнѣно или чародѣнн или шѣратнн" или бо елу"ннѣмь шко же не ехт ежнн такобын але есе діабѣскнн.

Богу чѣтѣ и сала ех бѣки (498 відѣ).

¹⁹⁾ Сф. — езмѣ бысть Іерусалиме и постабелнѣ езмѣ межн дѣла горами...

З приміток, що уміщено під вище наведеним текстом „Сказанія“, зняти, що текст цей має деякі різниці від нормального типу; крім цих незначних властивостей ми помітимо тут зазначити значніші відміни, що заслуговують нашої уваги.

До таких найбільше індивідуальних рис зазначеного списку треба віднести: 1) Молитву христіан, в якій вони удались до Бога, просячи помощи обраному ними Елевферію в суперечці з єврейським філософом Тарасієм. 2) Вставка до діалогу між Елевферієм і Малхом („но ѿца мон... ш" же си слышашн...“), де христіанський філософ переконує Еврея, що вагаєть ся, відкрити тайну 12-ти пятниць і поясняє, що мученська смерть (хрещення кровю) не менше дійсна на шляху до спасіння, ніж хрещення водою. Такого вставлення ні в одному з відомих до цього часу списків „Сказанія“, ні російського ні сербського походження, не подібуємо. 3) Виклад діалогу пятниць і подій, що прилучені до них, приписуєть ся в нашому списку синови Тарасія, Малхови, не вважаючи на установлену традицію (коли можна так висловитись) надавати їх Елевферієви, по перелічу їх у відповідь на питання Тарасія, якби повернув ся до храму. Проте теж саме даєть ся спостерігти ще в одному тексті „Сказанія“, — в тексті, що його видав акад. Ягич. 4) Четвертою і останньою з головніших властивостей є комбінація, яка трудно роз'ясняєть ся, подій, що прилучають ся звичайно до двох різних пятниць (б і в) при 5-ій пятниці, яка має ось яке пристосування: „пѣтница агарѣ и многы страны до бланкого рима бладнухши же рима ѿ аѣт и три аѣта. Загна̄ акарѣ еѣ бланж'аа мьса мдаху ту са расплоднша оу екстрокѣ“, тоді як б і в пятниці звичайно подають: б-а—„агараны многы страны и блннша и изгна̄ и ѣ краткох шстро̄ и мдаху еѣ блоӯ ма̄ козыи крокъ пшху и ту са расплоднша̄ ех шстрокѣ“ (Т'). в-а „езашаа измалтани криати по морю и блннша̄ мнбѣтео аѣ и странѣ аѣт ѿ и ѿ измоша на лицѣ еем земли покѣлѣннмх блнн...“

Проте така комбінація подій 5-ої й 8-ої п'ятниць не надто відбилася на 8-й п'ятниці нашого списку; подія „пооявленіє крылатыхъ измалытнхъ“ заховало ся і при 6-й п'ятниці, хоч і з опустом того, з чого давніше скористовано на опис подій 5-ої п'ятниці.

Вважаємо за потрібне зазначити також однаковість в іменнях лицаря, що вигнав Ізмальтян, в нашій тексті і в тексті, що оголосив проф. Перетц по рукопису XVII в. із збірки ки. Вяземського; і той і другий текст називають „акадръ“¹⁾, однаковість може цілком випадкова.

З перегляду зазначеного вище тексту видно, що хоч він і відрізняєть ся деякими вставками і ріжницями, коли рівняти його до інших текстів, проте він не виходить далеко за межі тієї чи іншої групи і в даному разі, що до каталогу п'ятниць і до оповідання про дискусію, його можна вастосувати до групи текстів А, що мала, очевидно, більшу популярність на Русі, ніж група В, яку зодве тільки один текст XVI віку, що видав проф. Тихошраов (Т²).

ДОДАТОК.

Поеѣтѣ о деанадцати пѣтницѣ бѣ го² 3).

Ѣ пѣтница мѣца марта бѣ нѣ же преступи ѡдѣмъ запо-
вѣдѣ бѣжи и изгна² бытѣ изъ раи бѣ шестми ча^с днѣ. снѣ
пѣтницѣ кто погнѣ то² челоуѣкъ бнззапноу смѣртноу нѣ
умрѣтѣ.

Ѣ пѣтницѣ предъ благоуѣщннѣмъ прѣтон бѣи бѣ нѣ же
уби Каннѣ лѣсамъ брата свого забнсти ради ш² тоу бнстѣ

¹⁾ Проф. Перетц поправив „акадръ“ на „Александръ“, мабуть по аналогії з іншими пам'ятками, де згадується цей лицар.

²⁾ 6ф. — по рукопису, що належить до бібліотеки Київско-Софійського Собору, № 362 (в „Описаніи“ проф. М. І. Петрова № 186), к. л. 216 віда. — 218 віда. Картки 217 віда. і 218—зоставлено чистими.

перкоу убийство на земаи. сию пятницу кто пости' то' чело-
вѣкъ отъ разбои сохранинъ будетъ.

Г пятница Страстная ѣ ниже распя' бысть Хр'съ Бг'ъ
наше ѣ шести' часъ дни по обѣтованню ш'чимъ езиками
хоти пдама погнешого. сию пятницу аще кто пости' то'
человекъ ш' непризвн'оу дшвеное (sic!) сохрани' будетъ.

Д пятница въ нже потопани бысть Содомъ и Гомо'
нито' часу дни. сию пятницу аще кто пости' то' человекъ
ш' утопанимъ сохранинъ будетъ.

Е пятница предъ соше'кѣмъ ст'о' Лха ѣ ниже пгарши
пѣниша многне страны и изгнан'и биша ш' блвдандри
удменишася остроки досажденны бжмы (sic!). сию пятницу
аще кто пости' то' человекъ угризенны змѣи'на сохранинъ
будетъ.

Ж пятница предъ рождествомъ хр'тоенимъ 1) Іван'а пре-
дотчи ѣ ниже пѣненъ бысть Іеросалимъ ш' халдеи тогда
было лѣтъ 36 и' (sic!) енигда биша отроци нхъ бремѣя
же пророкъ сѣдоша и плакаше и рѣцѣ вавилоне'и. сию
пятницу аще кто пости' то' человекъ ш' велико' убожество
сохранинъ буде'.

З пятница Предъ ст'ихъ еврхокиныхъ Апостола Петра и
Павла ѣ ниже даде Бг'ъ десн' приказан'иа и преткори рѣки
ко кроуцъ рукоу Моисею. Сию пятницу кто пости' то'
человекъ ш' велико' убожество сохранинъ будетъ.

И пятница прѣ' успеннемъ пр'то Бци ѣ ниже Измана-
тыне по мору возвешемъ аки крилатѣи и пѣниша многне
страны ко ахазѣхъ. аще кто сию пятницу пости' то' чело-
вѣкъ ш' трагокици сохрани' буде'.

1) В рукопису це слово закреслено.

Ѧ пытница Прѣ утѣкнovenнымъ глави Івана предитчи
Ѣ ни же уени" быстх Іванх ш' Ірода цѣа и ш'аде пашго-
бицѣ главу его Ѣ девети" часх дне. сию пытницу аще кто
востит' тотѣ челоуѣкѣ ш' смертнаго грѣха сохране" будѣт'.

ї пытница Предх воздеженнымъ честнаго креста Ѣ
ниже раздѣлан Черное море и проведе погуху Израіам а
враги нотоноша Ѣ семи" ча" дне. сию пытницу кто поститх
то" челоуѣкѣ ш' всякомъ болезни избеавенх будѣтх.

аї пытница. Предх сѣимх апоптоломх Андрым перево-
зѣа"на" Ѣ ниже езмѣ быстх Іерусалимх и поставленх быт'
межи двома горами его же гдѣ сокри облакомъ до еторого
пришестѣѣмъ своего. Сью пытницу аще кто постит' то" чело-
уѣкѣ предх смертию свою прѣтую Іицѣу узритх.

ѣї пытница прѣ рождествомъ Хрѣтоуемх Ѣ ниже изен
Ірода цѣа чотирдесѣт' : тисыщѣ младенцовъ Хрѣта ради во
всѣхъ предѣлахъ еего ш' двою лѣтх и низайше. Сью пыт-
ницу аще кто поститх такоба" члоуѣка у самаго Гдѣ іамъ
написа"но будѣтх. /

„Хосиденіє Богородицы по мучанъ“

в нових українських списках XVII—XVIII в.в.

Написав Ол. Назаревський.

I.

Апокрифічна й легендарна література, що занесено до нас з Візантії головним чином за поміччю південих славян разом з богослужбовими книгами і релігійно-навчальними творами отців Церкви — разом з прийняттям християнства — знайшла собі на Русі родючий ґрунт і пустила тут глибокі паростки. Деякі з апокрифічних легенд і переказів затрималися до нашого часу — в народніх знапках, серед простого письменного люду; принаймні, порівнюючи часто знаходимо списки апокрифів навіть другої половини і кінця XIX століття. Наочним доказом широкого розповсюдження апокрифів і їх глибокого вкорінення не тільки в нашу літературу, але і в народне життя, є історія наших індексів заказаних чи „відречених“ книг, де значна більшість книг — апокрифічного характеру. Сама лічба списків апокрифів, що дійшли до нас, показує на їх розповсюдження, надто коли зауважимо, що не всі списки заховалися; деякі з найпопулярніших апокрифічних переказів відомі, не вважаючи на це, в великій кількості списків. Характерно і довідно також те з'явище, що, напр., проф. Вуслаєв у всіх своїх працях, чи казав він про стару руську письменність, чи про народні казки і пісні, чи про давнє церковне малярство на Русі — скрізь він наголошував на апокрифи

і їх словесні відгомони, скрізь повинен був з ними рахуватись ¹⁾. Пізнішим дослідникам теж часто доводять ся торкатись мотивів багатої в нас апокрифічної літератури і присвячувати їм цілі спеціальні праці ²⁾. Надто розповсюджені і популярні були апокрифи есхатологічного (εσχάτος — крайній, останній) характеру, що, як каже д-р Франко ³⁾, „визначають ся „крайніми“, останніми питаннями теології, етики та природознавства, отже питаннями про початок і кінець усього творіння і невідомі його явища, про крайній питання етики в роді антагонізму добра і зла, та про ролю зла в творінню світа, про боротьбу тих двох сил у людським життю та при смерті і врешті про сподіваний кінець світа та страшний суд“.

Не менше популярні були такі апокрифи есхатологічного характеру і на Україні, надто, як каже Франко ⁴⁾, в її карпаторуській частині, де це „замилуване до старих апокрифів не збуджувало жадних релігійних толків та сумнівів, але було просто частиною старої культурної і літературної традиції і як таке мало великий вплив на сформоване народнього світогляду, на масу вірувань, обрядів та устних оповідань“. Оскільки великим був оцей вплив апокрифічних легенд і переказів на народні вірування, обряди, на різні сторони людського життя в межах Підденної Русі, — це видно, напр., з цікавої статті проф. Сумцова: „Очерки истории южно-русских апокрифических сказаний и п'сменъ“ ⁵⁾.

В Галицькій Русі були свої індекси закаваних книг, які перерахують значну лічбу апокрифів; два з них, один в списку XVII віку, другий — XVIII-го, видав Франко в 1-м томі своїх „Памяток“ (ст. 1—6). Очевидно, доля апокрифічних оповідань на українським ґрунті має багато спільного з долею тих самих оповідань у Великоросії.

¹⁾ Франко, „Памятки українсько-руської мови і літератури“, т. IV, ст. XVI.

²⁾ Мисно на увазі праці Тихонравова, Пипина, Веселовського, Істрина, Сперанського і инш.

³⁾ „Памятки“, IV, ст. 1.

⁴⁾ „Памятки“, IV, ст. XIII — XIV.

⁵⁾ „Кіевская Старина“, 1887, VI — VII, IX, XI і окремо.

Як в російській так і українській „відреченій“ літературі значну цікавість будять до себе апокриф, відомий під назвою „Хождение Богородицы по мукамъ“, що був розповсюдженим на цілому православному сході і що заховався, як порівняти, в великій кількості списків. Відомі списки цього апокрифу — грецькі, болгарські, сербські, російські і українські. Давніший славянський список „Хождения Богородицы“, що належить до бібліотеки Троїцько-Сергієвої Лаври, відноситься до XII віку; його двічі видавали російські вчені ¹⁾ і в останнє його видав знову Франко у IV томі „Памяток“ (ст. 124—134). Список цей є перекладом з грецького і за першоджерело цього перекладу „Хождения“ звичайно уважають грецьку редакцію, що захована у Віденській бібліотеці ²⁾ і що видав Срезневський поруч із славянським текстом в „Извѣстіяхъ Академіи Наукъ“. Два інших грецьких тексти видано — один (з рукопису XVI віку) Василевим в „Anecdota graeco-byzantina“ ³⁾, а другий — Джемсом в „Aposturpha anecdota“ ⁴⁾. Латинських списків цього апокрифу чи зовсім не заховано, чи вони вістають ся поки невідомими. Пізнішою редакцією того ж славянського перекладу з грецького, що знаходимо в рукопису XII віку, є два пізніших російських списки: а) початку XVII віку ⁵⁾ і б) „нового письма“, що належить Тихонову ⁶⁾.

Болгарський текст з рукопису Тихонова XVIII віку видав Лавров в „Апокрифическихъ текстахъ“ ⁷⁾. Сербський список XV-го віку, що є, як каже Тихонов ⁸⁾, особним перекладом і редакцією „Хождения“, привів Григорич з Хиландарського монастиря, а видав Тихонов у 2-му томі „Памятниковъ отреченной русской литературы“.

¹⁾ Срезневський — у „Извѣстіяхъ 2-го отдѣленія Импер. Акад. Наукъ“, т. X.; Тихонов — у „Памятниковъ отреченной русской литературы“, т. II.

²⁾ Тихонов — „Сочиненія“ т. I, ст. 58—59 (уваги).

³⁾ Anecd. graeco-byzant. I, 125—134.

⁴⁾ Texts and studies, vol. II, Aposturpha anecdota. 115—126.

⁵⁾ „Памятники старинной русской литературы“, изд. гр. Кушелева-Безбородко, т. III, ст. 118—124.

⁶⁾ Тихонов, „Сочиненія“, т. I, ст. 59 (уваги).

⁷⁾ Лавров, „Апокрифич. текстъ“, СПб., 1896, стр. 144—148.

⁸⁾ Тихонов, Соч., т. I, ст. 59 (уваги).

Що до українських списків „Хождевія Богородици“, то їх зібрав і видав — числом 4 — д-р Франко в IV томі „Памяток українсько-руської мови і літератури“.

На жаль, всі вони досить пізнього походження: рукопис Яремепського-Білахевича — XVIII в. ¹⁾, рукопис Білявського — XVIII в. ²⁾, рукопис Кузнецевича — XVIII в. ³⁾ і рукопис Туринського — XIX ⁴⁾. Про останній рукопис в „Памятках“ сказано, що він переписаний „із бачванського оригіналу“, але до якого часу відносить ся оригінал, докладно не вказано.

П'ятий український список, що в цій праці маємо розглянути, знаходить ся в рукописнім українським збірнику, що недavno поступив до Церковно-Археологічного Музею при Київській Духовній Академії і описаний від проф. М. І. Петрова (184—188 к. к. збірника); він також належить до XVIII-го віку, приблизно до його 80-х років ⁵⁾.

Ми такої думки, що цими п'ятьма списками далеко не вичерпують ся все, що є з українських рукописних текстів „Хождевія“ і що з упливом часу стануть відомі і будуть опубліковані нові його списки, бо даний апокриф мав значне розповсюдження на українській землі. Про це свідчать хоч би й те, що наш апокриф знаходимо в обох галицько-руських індексах, що видав Франко; в індексі XVII в. він має назву — „Богородици похождевіе по мукамъ“, а в індексі XVIII в. — „Богородицино хождевіе по мукамъ“ ⁶⁾.

II.

Тепер звернімося до тексту Церковно-Археологічного Музею. Подаємо його цілком, а далі скажемо про його мову, зміст і про відносини до інших списків. Тут не подаємо ми докладного опису рукопису, бо збірник, де він містять ся, широко описав проф. Петров. Зазначимо тільки, що він

¹⁾ Памятки, т. IV, 135—153.

²⁾ Ibid., 153—159.

³⁾ Ibid., 159—163.

⁴⁾ Ibid., 163—172.

⁵⁾ Див. опис цього збірника М. Петрова.

⁶⁾ Памятки, IV., ст. IX.

містить ся наприкінці новішої частини збірника і писано його українським скорописом кінця 17 — початку 18 в. в. Своєю манірою скоропису цей дуже скидаєть ся на мову київське письмо, якого зразки можна бачити в „Палеографическомъ Изборникѣ“, що видаво під редакцією І. Каманіна (Київ, 1899; вип. I, №№ 64—66 і ввш.). Див. також передмову до цього „Изборника“, ст. 14—15.

Текст рукопису ми поділили на розділи, згідно з поділом давнішого, Липського списку; запроваджено суцільну пунктуацію і вживання титулових букв. Варіанти добрано за рукописом Вільєвського, що видав Франко. В лямані склячки взято окремі слова і букви, що їх бракує в нашій рукопису, їх додано в вимагання сивоу, а деяких взято з В.; в круглі скабки — слова, що спершу їх пропущено, а потім надписано над рядком.

О мѣстахъ пекіаніихъ побѣтъ або історіи ѿ людѣ грѣшнѣхъ которіе е тѣ мѣста збѣтають (к. 184)¹⁾.

1. Єдиного часѣ²⁾ молилася пречѣмъ³⁾ Ціца сіиѣ скоіаѣ ѿ Бѣгу нашему⁴⁾, просячи⁵⁾: „Гди Бже мѡн⁶⁾, зошай до мене“ гѣго|| (к. 184 т.) архѣггела Анхѣйла, аки мѣтѣ⁷⁾ Шкорнах нѣкао і показа⁸⁾ єси мѣки прѣиспѡніе, е которіи людѣ за грѣхн мѣчатѣмъ⁹⁾. Тогда єніида архистратігѣ Анхѣйлах¹⁰⁾ ѿ є нѣ множитѣко аггѡбѣх¹¹⁾ ѿ поклоунаєм єси до землі пречѣтой Ціци. ¹²⁾ ѿ рече Анхѣйлах: „Рѣдуйєса, благодѣтнѣмъ¹³⁾ Ціце,

¹⁾ Титул у В: „Сирѣчи мѡука пречѣи Бѣрци, ѿже ѡгладѣла, гдѣ мѣчѣса грѣшнѣи. ²⁾ Гдѣ. ³⁾ Додано: гѣмѣ. ⁴⁾ „ѿ... нашому“ — опущено. ⁵⁾ молячи. ⁶⁾ В В зам. цього видавцем вставлено: „Сѣ мой...“

⁷⁾ В В „до мене“ — опущено. ⁸⁾ кѣмѣ мѣ. ⁹⁾ В В замѣсьць „Шкорнах... мѣчатѣмъ“ так: показѣх мѣки прѣиспѡдіа.

¹⁰⁾ М. архѣггѣл. ¹¹⁾ мноствѣ аггѡк: єто ѡ, ѿгѣ, єто ѡ западѣ, єто ѡ сѣверѣ, єто ѡ востоцѣ. ¹²⁾ Інший порядокъ слѡв: прѣстѣи... до землі.

¹³⁾ Цього слова нема.

4. Оубидѣла ¹⁾ Бѣа на иньномѣ мѣсцѣ ²⁾ тму бланкую
вѣло ³⁾, рече до ⁴⁾ Анхайаа: „Кто е то“ тмѣ индтх!“ ⁵⁾

Рече Анхайаа: „Аного е ней е“ дѣх“ ⁶⁾.

Рече претѣа Бѣа: „Нехай тма сѣа подоймѣсѣ, чтобѣ
ѣ обачнаа тѣи дѣи“ ⁷⁾.

Рѣках Анхайаа ѣ агган ⁸⁾: „Зака⁹⁾ маемѣ ⁹⁾ бланкѣ ѣ,
ѣбѣ тѣи дѣи нѣкогда сѣѣта не бѣдѣан ¹⁰⁾, дондеже босѣмѣ
[(к. 185) сѣи тебѣа благословѣннѣи ¹¹⁾. И фрасобѣааа ¹²⁾ претѣа
Бѣа, бо¹³⁾ дѣхнула ѣ ¹³⁾ бо¹⁴⁾ рѣла на неко ѣ рѣла: „во ѣмѣ Бѣа ѣ
сѣа ѣ сѣаго дѣа, ѣмѣ“ ¹⁴⁾. Нехай ¹⁵⁾ обачу мѣсѣ сѣа“. И
зарзо ¹⁶⁾ нѣнмѣааа тма на мѣчущинаи ¹⁷⁾ к горѣ, ѣ ѣзрѣла ¹⁸⁾
претѣа Бѣа тмаи многоѣ мужѣи ѣ женѣ ¹⁹⁾, ѣ ѣ нѣ нѣсѣо-
дѣтѣ бланкѣи крѣкѣи пѣа. Индѣсѣи тоѣ ²⁰⁾ претѣа Бѣа
запѣааа ²¹⁾.

И рече Анхайаа ²²⁾: „Чему, обачнѣи ѣ, не галгоаеѣ до
претѣа Бѣа!“ И ²³⁾ рѣкан грѣшнѣи ²⁴⁾ мѣчущинаи: „Иѣкѣ
галгоаанѣе наше принмѣа сѣи ²⁵⁾, Бѣа? Мѣ сѣѣта нѣсѣди не
бѣдѣан ²⁶⁾ ѣ мѣкѣ бланкѣи тернѣа. Сѣи тебѣа благословѣн-
нѣи зойшоах з неба ²⁷⁾ на земаю ѣ нѣйшоах к нѣамѣ; ни
Іванѣа крѣстѣаа, ни Ібраѣамѣа, ни апостѣаах Пѣааа, [но ты,
претѣа Бѣа, скорѣа ²⁸⁾ заступнѣаа, маамѣнѣаа за хрѣтѣи“ ²⁹⁾.

¹⁾ Потѣ видѣла сѣа. ²⁾ иншѣ мѣсѣа. ³⁾ зарзо ѣ... ⁴⁾ ко. ⁵⁾ По
в той тмѣ е“? - н... ⁶⁾ дѣх есѣа. ⁷⁾ кемѣ видѣла тѣи дѣѣ. ⁸⁾ „рѣкан“, —
рѣшнѣи сѣи нѣма. ⁹⁾ маемо. ¹⁰⁾ жѣкѣ тѣи дѣѣ нѣкоаи сѣѣта не
бѣдѣан ¹¹⁾ нѣкѣ сѣи (вѣд „дондеже“) - нѣма у В ¹²⁾ зарзоааа сѣа.
¹³⁾ Дѣи сѣи оуцѣно. ¹⁴⁾ Слово оуцѣно. ¹⁵⁾ нехай жѣ.
¹⁶⁾ зарз. ¹⁷⁾ мѣчѣа. ¹⁸⁾ обачнаа. ¹⁹⁾ У В вѣд „Бѣа“ тма: нѣ тѣт
аѣмѣ множаѣтко мѣжѣи ѣ женѣ, а... ²⁰⁾ Слово оуцѣно. ²¹⁾ распѣ-
ааа сѣа. ²²⁾ сѣѣи Анхайаа. ²³⁾ ко Бѣа. ²⁴⁾ Слово оуцѣно. ²⁵⁾ Иѣ
сѣи к нѣа принмѣа. ²⁶⁾ видѣаю. ²⁷⁾ зойшоах сѣа. ²⁸⁾ В В цѣа слово
оуцѣно.

Рече престо́ам Пі́ца до ¹⁾ Анухайла: „Что є́и дїи со-
грѣ́шїан?“ ²⁾ І́ рече Ануханъ є́тїи ³⁾: „Тїи ⁴⁾ є́сть не-
кѣрнїи, пога⁵⁾ци ⁶⁾, некрещенїи, которїи не принабаан ⁷⁾
є́иа твоєго и тебе, престо́ам Пі́це ⁸⁾, не испокѣдан, же є́ тебе
Хї́ Гдѣ́ бнїшоах ⁹⁾, и за тоє тїи дїи мукн терпїтх¹⁰⁾“).
Рече престо́ам Пі́ца: „Дам чоґо та¹¹⁾, оґамнїи, прелєтї-
анєи¹²⁾ Не саншаан є́те ¹³⁾, же є́є павєннє нїма моє сла-
быть¹⁴⁾“). ¹⁵⁾ І́ покри и¹⁶⁾ оґам тєлно¹⁷⁾“).

Ї́. ¹⁸⁾ І́ рече Анухайла: „Грмди ¹⁹⁾, престо́ам Пі́це, где
тчєтх рѣка оґнї²⁰⁾наи²¹⁾“).

При²²⁾ла престо́ам Пі́ца до оґнїстои ²³⁾ рѣки и оґачнаа ²⁴⁾
є́ тої рѣкѣ амжестько мужєи и женє, є́дннє по поїєх
стои²⁵⁾ ко оґнї ²⁶⁾, дрѹгїи по пєрєи, а ²⁷⁾ иґнї до щїи и ²⁸⁾
до вєрха. Рече престо́ам Пі́ца: „Что є́и дїи ²⁹⁾ согрѣ́шїан,
что по нои³⁰⁾ стои³¹⁾ ко оґнї?“— Рече Анухан³²⁾ є́тїи ³³⁾:
„Иґже, тїи є́сть дїи ³⁴⁾, иґж иґчѹю и матє³⁵⁾скую ³⁶⁾ кы³⁷⁾ку прє-
стѹнаютх, за тоє³⁸⁾ та³⁹⁾ мучатєи⁴⁰⁾“. Рече престо́ам Пі́ца: || (к. 185 т.)
„А є́кн ⁴¹⁾ что согрѣ́шїан, що [до] пєрїи стоїтх ко оґнї?“
І́ ⁴²⁾ рече Анухайла: „Тїи то є́сть ⁴³⁾, что кґмоах ⁴⁴⁾ до-
ганман, є́барїанєи з нїан, иґца и матє⁴⁵⁾ ра⁴⁶⁾гнѣбаан ⁴⁷⁾, ко
прєамбодѣїєтєк ⁴⁸⁾ оґкєвєрнїанєи, и за тоє ⁴⁹⁾ такх мучатєи⁵⁰⁾“.

1) ко. 2) єи согрѣшїан шканиннєи. 3) Слово опущено. 4) тыи то.
5) погаицїи. 6) казначїи. 7) В В: є́тои трєици шца і є́иа і є́тоґо дѣа,
нїма твоє піца. 8) Іі Хї. 9) и даа тоґо так мѹчат єа. 10) Слово
опущено. 11) Довабавєно: єте. 12) єко єте не салѹдан... 13) тєарь...
єлава. 14) потоах зноєк поврїла и¹⁵⁾ тла. 15) Опущено. 16) Пойдѣлю.
17) шґи. рѣка. 18) шґинной. 19) Додано: єно. 20) єды до поєа єх
шґни стоатє. 21) до пєрїи. 22) Зам. „и“ є В: а иґнн. 23) тыи (дїи—
опущено). 24) же до поєа. 25) Слово опущено. 26) тыи то єѣ.
27) мѣрїннє. 28) прєстѹнан и не дѣлан, даа тоґо. 29) єи. 30) Опущено.
31) Слово опущено. 32) що.... євои. 33) ...и матєкґ алаан. 34) єх прє-
амбодѣїєтєк. 35) ...а тоґо єа не вєдан, даа тоґо.

Рече прѣтамъ Бѣа: „А сѣи что согрѣшани, которѣи до шѣи стоить бо огни?“ Рече Мнѣхайа: „Тѣи то сѣтъ ¹⁾, иже чужое добро шапокали (sic!), которѣи и ни пни (sic!) і гравни и ²⁾ ро²некали и неки³ного до Утрати прикодни ⁴⁾, и за то ⁵⁾ такъ мѣча⁶ш.“

Рече прѣтамъ Бѣа: „А тѣи, которѣи стоить до берѣа бо огни, что согрѣшани?“ ⁷⁾

Рече сѣи ⁸⁾ Мнѣхайа: „Тѣи то сѣтъ дѣи ⁹⁾, [иже] дѣти свои породивши шѣкали неомѣ ¹⁰⁾ и кинѣицми поидати, и за то ¹¹⁾ такъ муча¹²⁾ш. А дрѣгѣи, что стоить [бо огни?], крѣтѣ сѣомѣ безпрѣтани кланнани, а потѣ его закрилиси (sic!) и прѣтупни до болванѣ. Также и третѣи примызци, ѣбаници, кривоудци, потѣрѣцѣ, и за то такъ мѣчатѣш“ ¹³⁾.

В. Видѣла прѣтамъ ¹⁴⁾ Бѣа [андѣи]: стрѣлѣглазѣ кнѣст¹⁵⁾, кални кричатѣ ¹⁶⁾, и зѣрѣи дикнѣи ¹⁷⁾ ѣдытѣ и ¹⁸⁾. Рече прѣтамъ Бѣа до Мнѣхайа ¹⁹⁾: „Что сѣи дѣи ²⁰⁾ согрѣшани!“

И ²¹⁾ рече Мнѣхайа: „Тѣи то сѣтъ, которѣи сѣдѣхати по чужими домали и зкодѣтѣ ²²⁾ согдѣа и з согдѣомѣ ²³⁾ бѣмокалнѣтѣ занни слабами ²⁴⁾, и за то ²⁵⁾ такъ мучатѣш“ ²⁶⁾.

¹⁾ Слово опущено. ²⁾ В В після „добро“ так: ѣи и пни, то сѣт же крѣи. ³⁾ докодни. ⁴⁾ то для того. ⁵⁾ Иниий порядок слов: что согрѣшани, которѣи до берѣа стоить въ шѣи. ⁶⁾ Слово опущено. ⁷⁾ Слово опущено, і читатѣ ся так: ...сѣт, же дѣти... ⁸⁾ родивши и металн фалк. ⁹⁾ для того. ¹⁰⁾ В В зовѣи иначе: Ини дрѣжачи чѣтнѣи крѣтѣ, крѣкѣ кланнѣ кланѣтѣ са, мокачи неирадѣ, и прикалани на крѣкѣ, для того так мѣчат са. А дрѣгѣи томѣ крѣтѣ безпрѣтанио кланѣтѣ са бо шѣи со страѣѣ, тѣи сѣт кланѣтнѣици, прикалнѣици, ѣбаници, кривоудци, потѣрѣци, для того так мѣчат са. ¹¹⁾ видѣ сѣла. ¹²⁾ андѣ..... анѣици. ¹³⁾ Цих словъ немѣ в В ¹⁴⁾ а... дѣи. ¹⁵⁾ Після цього в В: а не могѣт ѣзѣти, а шѣи крича^т. ¹⁶⁾ Мнѣхайа. ¹⁷⁾ Слово опущено. ¹⁸⁾ Опущено. ¹⁹⁾ зладѣхѣт. ²⁰⁾ сѣдѣа со сѣдѣѣѣ. ²¹⁾ ѣмокалнѣтѣ и клѣтѣ замн слова. ²²⁾ для того.

7. Потомъ приступилъ агглан¹⁾ и покелъ²⁾ пресѣвъ Еїѣ ко западѣ и тамъ³⁾ оуказалъ облакъ бланкн огни- ній и посредѣ пламень огнистіи, а в нем лежатъ множе- стко людѣи и горатъ сѣло. Видѣла [тоѣ] пресѣам Еїѣа, ко- дхула и рече до Анухайа: „Что сїи согрѣшан дши!“ И рече Анухайа: „Тїи то сѣтъ депалїи, лѣ || (к. 186) нїкнїи встати до цѣрки на моанѣи и на прадннїи оурочнїстїе, іако то на бѣкрєнїїе хѣо, и на рождєстко хѣо, и на крєщнїїе, іако мїртѣи лежалн, а до цѣрки вставати не хотѣан, и за тоѣ такъ мучатїи“.

Рече пресѣам Еїѣа: „І когда⁴⁾ коли хто хорїи не мо- жєтъ встати!“⁵⁾ Рече Анухайа: „Вєан бѣ домъ горѣла, а ѡнѣ⁶⁾ не могалъ вєавєзти, ажъ бѣ згорѣла, тому шпуцїи- нїи той грѣхъ будєтъ“⁷⁾.

8. Видѣла пресѣам Еїѣа стрѣи⁸⁾ огниїнїи, а на нѣм сїам⁹⁾ множество людїи. Рече пресѣам Еїѣа до¹⁰⁾ Анухайа: „Что сїи дши¹¹⁾ согрѣшан!“

Рече Анухайа: „Тїи то сѣтъ, нїх не вставали про- тїнѣкѣ сїїєннїкѣ¹²⁾, когда онѣ иде с тѣломъ хрѣтобнїмъ сакра- мєнтѣкати хорѣго; такїе когда [идє] антургїю шпрєвѣкати сѣдїю, а ѡнї пошанѣанїмъ єму прїстѣанїаго не давалн¹³⁾, и за то¹⁴⁾ такъ мучатїи“.

1) С. агглан. 2) покелан. 3) Зєїдєи В значно вїдрїзнюєть сє вїд нашѣго тєкєсту: „та сѣла Еїѣа вїдѣла шѣвалн шгнїннїи бланк карѣо, а посєрєдї нєго пламє“. Там тїи шѣрїи много, а на нїи лєжає множество людїи и горає кє шгнїи. Вїдѣаннїи тоѣ сѣла Еїѣа вѣздухїла и рече Анухайа: „Что сїи согрѣ- шан?“ Рече Еїѣ: тїи то сѣтъ, нїх на оуѣрнї сїїѣ вѣкрїїа лєжалн іако мїртѣи, а до цѣрки не хотѣан вѣти, даа тоѣо такъ мучат сє“. Рече...“

4) Слово ошучєно. 5) И В додало: нє той мєгєтъ вїйти? 6) шн вѣ. 7) то той мєгєтъ шѣшїнїи. 8) стрєи. 9) сїамѣ. 10) до. 11) (Слово ошучєно. 12) оуѣталн прѣтнїх поєл. 13) И В вїд „когда“ значно ко- рѣтѣє: „дїи идєт ш сѣон лѣргїи нєз цѣркѣ, сѣбнїннїи сѣжєє вїжїи... 14) даа тоѣо.

9). Видѣла пресѣла лицѣ древа много, а на тѣхъ дрѣвахъ (sic!) ¹⁾ висятъ ланцогокъ много жиаѣзныхъ, а тима ланцѣгами множество людей за ѣзмы повѣрано. Видѣши тѣхъ людей мѣну, рече [пресѣла лицѣ] до Минхайла ²⁾: „Что сѣи дѣи ³⁾ согрѣшиши?“

Рече Минхайла: „Тѣи то сѣтъ, которѣи дармо комѣ ⁴⁾ кинуть, ненакидытъ ⁵⁾, хулици, клеветници, крико при-смѣци и анхари, что анхѣс краи, за тои такѣ мучатѣи и за ѣзмы висятъ, бо чреѣ ѣзмы еси злое шѣ чѣлка по-ходитѣ прѣ людьми и прѣ панамѣи, неслушинои едѣишѣ, что и смѣртѣ часомѣ страждѣтъ“ ⁶⁾.

10). На инои мѣстѣ ⁷⁾ видѣла пресѣла лицѣ людей ⁸⁾, а они висятъ за рѣки и за нѣги, а шѣ ни тѣчѣтѣ крокѣ, и зѣ сѣтъ и ⁹⁾ виходитѣ пламень и не могутѣ одотхнѣти ¹⁰⁾. [(к. 186 т.) Тои видѣши пресѣла лицѣ бжаѣлаки ¹¹⁾ и рече ¹²⁾: „Гѣи, помнауй и!“ И рече: „Что сѣи согрѣшиши?“

Рече Минхайла: „Тѣи то сѣтъ дѣи ¹³⁾, же церкѣи ежиѣ за сѣдѣтелствомѣ своимѣ ¹⁴⁾ держатѣ, а болаѣ ежен не шѣко-рѣютѣ ¹⁵⁾, церковнои добро на свои пожитки обертѣютѣ ¹⁶⁾, ѣдытъ и пѣютѣ мѣкчи: „Работавѣи (ѣ церкѣи) ¹⁷⁾ и живемѣ (sic!) ¹⁸⁾ будемѣ“. И за тои ¹⁹⁾ такѣ мучатѣи“.

¹⁾ дрѣвѣхъ. ²⁾ В В значна рѣжениѣ:.... дрѣвѣхъ кѣтѣ шѣнинои, а на кѣтѣи ланцѣговѣ много жиаѣзныѣ, а на ни висятъ множество людей за ѣзмы. Видѣши тои сѣла лицѣ и рече Минхайла. ³⁾ Слово опущено. ⁴⁾ сѣ дармо. ⁵⁾ Слово опущено. ⁶⁾ В В послѣ „клеветници“ так: прижажници, потелѣци, котормѣ шѣмолаантѣ, шѣждѣнтѣ, напастѣнтѣ, крико-сѣдѣци, неанкетници, смѣховѣащи, пѣници, даа того так мучѣт сѣ. И за ѣзмы висят, то даа того, же ѣзмы чѣла ѣзѣантѣ, того прѣ людьми и прѣ паномѣ неслушинои сѣдѣтъ и шѣмоант. ⁷⁾ Пото на дрѣгом мѣстѣ. ⁸⁾ чѣки. ⁹⁾ Слово опущено. ¹⁰⁾ горѣтъ поломѣтъ, аки не можѣтъ шѣтѣти. ¹¹⁾ распѣлаки сѣ. ¹²⁾ В В додѣно: и-ж. ¹³⁾ Слово опущено. ¹⁴⁾ Три слова опущено. ¹⁵⁾ творѣтъ. ¹⁶⁾ Чопирѣ слѣи нема. ¹⁷⁾ церкѣи. ¹⁸⁾ „и“ опущено; замѣсѣцѣ цѣлои: шѣ церкѣи живѣи... ¹⁹⁾ даа того. Перед цѣли

11. І¹⁾ рече Анхайах: „Пондї, пресѣам Біца, покажу ти, где мучатем понн²⁾“.

[І³⁾ видѣла пресѣам Біца понн], а оны кнсатъ за нѳгн, а огнь ѿ галкн⁴⁾ аж до ногъ палн⁵⁾ ѿ. Рече пресѣам Біца: „Что дїи⁶⁾ сїи согрѣшнїан?⁷⁾“

Рече Анхайах: „Тїи [то] сѣть понн⁸⁾, бо когда⁹⁾ служеу божїю служити, тогда бєн снлн небєснїм оустрашаютьсѣ, ѿ землн трасѣтсѣ, ѿ за тоє¹⁰⁾ такъ мучатем“.

12. Видѣла¹¹⁾ пресѣам Біца чѣбкн, а б нмѣх зєѣрн трогаакнїє їдмтѣ¹²⁾ до бчєй (кїс!), а дрѣгїє ѿ третїє¹³⁾ до стѣх ѿ грїздѣтї ѿ немнлостїкє¹⁴⁾. Рече пресѣам Біца: „Что сїи [согрѣшнїан]¹⁵⁾, же не ждуть ѿзбавїтсѣ ѿ зєѣрн тмѣх?¹⁶⁾“ І¹⁷⁾ рече Анхайах: „Тїи¹⁸⁾ то сѣть дмкн, что¹⁹⁾ чнтамчн ажуть ѿ²⁰⁾ несправк[д]анкє чнтаютъ, ѿкѣ естѣ на-їнїано, ѿ за тоє²¹⁾ такъ мучатем“. Такъже²²⁾ і ѿннїє члѳбєцн кнсатъ²³⁾, ѿ зєѣрн трогаакнїє²⁴⁾ їдмтѣ ѿ.

Рече пресѣам Біца: „Что сїи согрѣшнїан дїи?²⁵⁾“

Рече Анхайах: „То сѣт (чернїцѣ²⁶⁾, которїи законѣ кожого оучатъ, а самн зак²⁷⁾ чїнмтѣ, ѿ за тоє²⁸⁾ такъ мучатем“²⁹⁾.

13. Рече Анхайах: „Пондї, пресѣам Біца, бгадн³⁰⁾, где мучатем патрїєрїєн, єпїкѳнн³¹⁾ ѿ бєн дѣхѳбнїн“.

в В остпенк: ІІ так чїєвн єкднрїант, то зає пропнлмтѣ... 1) Опуцєно. 2) голѳкн. 3) Слово опуцєно. 4) сѣлжнтїан прѣтѣл ѿжїє. 5) єдн. 6) Від „дїи“ в В інакїє і поннїє: єдн нєїєднє єлнн и нєѣзднє стрѣшнєт сѣ, прѣтѣл дмкнт сѣ, нѳднѳкїє Гїє трасѣт сѣ, а ѿнн нє волѣт сѣ, ѿ нє стрѣшнєт сѣ, длѣ того... 7) Видѣ. 8) Зам. цѳоїо: єдннѳ їдмт. 9) а длѣ. 10) Шннрїє слова опуцєно. 11) кто тѣ сѣт. 12) ...можєт ѿзкнмтї зѣѣрн єєго. 13) Опуцєно. 14) Слово опуцєно. 15) дмкн, єс. 16) агѣт. 17) длѣ того. 18) тѣт єс. 19) Дѳдано: стрѣгалк. 20) а зєѣрнє. 21) Слово опуцєно. 22) тмн сѣт чернїцн. 23) самн волѣт ѿжїє нє... 24) длѣ того. 25) Зєкнѳчкн в рѳкопнєсѣ. 26) ѿгалдїє. 27) Зам. „дїиєкѳнн“ в В: и єдїєн.

И пришла ¹⁾ престѣм Бѣца на оноу мѣсто, кидитъ ²⁾ множество лежашѣи народа ³⁾ ко огни горѣть ⁴⁾ и чернн не-
веннашѣи ѣдыть ⁵⁾ и⁶⁾. Рече престѣм Бѣца: „Что сѣи согрѣ-
шнан дѣи ⁷⁾!“ Рече Ани ⁸⁾ (к. 187) хайлах: „Тѣи то сѣтъ дѣи ⁹⁾
патрѣархоу ¹⁰⁾, ипѣкони, ігуменоу ¹¹⁾ и еси ста¹²⁾шина, которѣи
бѣоакшисѣ ¹³⁾ ко сѣтѣаскѣи чинн ¹⁴⁾, а колѣ бокой не теор-
нан, и за тоу ¹⁵⁾ такъ мѣчатѣ“.

14. Видѣла престѣм Бѣца жены, а оны ксисѣтъ за нѣги,
а ¹⁶⁾ пламень бѣанкѣи наан ¹⁷⁾ и¹⁸⁾, огонь ѣж до глаки, и зѣфри
торгашѣи и ѣдытъ ¹⁹⁾, и оны кричаще: „Знаѣшисѣ надѣ
нами, Гдѣи Бѣжѣ, бо тыжко страждѣмѣ ко наѣмени сѣмѣ ²⁰⁾“.
Рече престѣм Бѣца: „Что сѣи ²¹⁾ согрѣшнан дѣи? ²²⁾“ Рече
Ани хайлах: „Тѣи то сѣтъ понаѣ ²³⁾, которѣи по смѣрти
мужѣи скон²⁴⁾ блудѣ теорѣтъ, и за тоу ²⁵⁾ такъ мѣчатѣ“.

15. Видѣла престѣм Бѣца ипѣ ²⁶⁾ жены, ксисѣшѣи ко
огни, и зѣфри ²⁷⁾ ѣдытъ ²⁸⁾. Рече престѣм Бѣца: „Что
сѣи согрѣшнан души ²⁹⁾!“ Рече Ани хайлах: „Тѣи [то] сѣтъ
черници, которѣи пострѣгѣлисѣ ³⁰⁾ ко ипѣскѣи ³¹⁾ ѣбра³²⁾ и
к нимѣ бѣккерниансѣ блудодѣмѣи, и за тоу ³³⁾ та³⁴⁾ мѣ-
чатѣ“.

16. Тамже и на ипѣшомѣ мѣстѣ кидѣла престѣм Бѣца
езѣро огнистоу, бѣанкоу, а к нимѣ множество народа, а оны

¹⁾ пришедши. ²⁾ кидѣла. ³⁾ Слово опущено. ⁴⁾ Слово опущено. ⁵⁾ ѣдытъ.
⁶⁾ Слово опущено. ⁷⁾ патрѣархи. ⁸⁾ поны. ⁹⁾ ѣблалчам ел. ¹⁰⁾ ѣбра².
¹¹⁾ чиннан, даа того. ¹²⁾ енесѣт и... ¹³⁾ В В трохи мѣче: пламень
и² наан² ѣ ногѣ до голоу, и зноу² зѣфриѣ. торгашѣи и² и ѣдытъ, а ѣни
крьчат ѣдымѣшѣи и мѣбачи: „Знаѣшѣи ел над нами, ко елѣзо к то² на-
мени мѣчимо ел...“ ¹⁴⁾ тыи. ¹⁵⁾ Слово опущено. ¹⁶⁾ понаѣи. ¹⁷⁾ чи-
ниан, то даа того. ¹⁸⁾ Слово опущено. ¹⁹⁾ а зѣфри. ²⁰⁾ Дод: оѣста.
²¹⁾ Слово опущено. ²²⁾ пострѣгѣи ел. ²³⁾ черничесѣи. ²⁴⁾ ...ѣбразѣ
блудѣ теорнан, даа того.

плачуть і кричать. Тоді бачивши престам Бїца рече Мнїхайа: „Что сїи соборни дїши?“

Рече Мнїхайа: „Тїи то сѣ царѣ, кроаѣ, князѣ, потѣтатое, гетманое и еси прелоожонїе (sic!), которїе не чинни есаѣ ежой и на ѹбогми не мѣли змнлобанїа, пре тоє та мучатса“¹⁾.

17. Рече Мнїхайа: „Пойди, престам Бїце, и покужѣ (sic!) ти, где мучатса еси хрїстіане“. Приидеть престам Бїца и бачїла рѣку огнїтїю, текущую, а в ней множество мужей и жен плачуть [и] кричат ками. Тїи бачїши сїа Бїца рече до Мнїхайа: „Что сїи согрѣшнїи дїши?“

Рече Мнїхайа: „Тїи то сѣтъ (к. 187 т.) пшнїци, анхварѣ, среброаѣци, которїи непра[в]дане добро чужое пожнели и асторїе справдане не постїли бо еса пости и ралучали мужа со женою, а в томѣ не камешнїи и не покутовали; за тоє замѣран и за тоє та мучатса.

Тоді самшавши престам Бїца рече: „О горе камї, грѣшнїци! Чаму теса не ками на зїман и не покутовали за грѣхнїи есои, то еси не були тутѣ мучени“²⁾.

¹⁾ Увесь 16-ий роздїл в В далеко повнї, хоч делкї вырази по-дїбнї оо наших:

Бачї сїа Бїца и гнї вромѣшнїи, и в не^н множество народа, а та^н пла^н и крик еланїи. Бачївши то сїа Бїца распавала са и рева: „Что тыи согрѣшнїи?“

Рече Мнїхайа: „тыи то сѣтъ цѣѣ, кнзѣ и еснаака старшннн, которїи не чинни есаѣ ежїи, так тем і нннн грѣшнїци, развоиннн, каектнннн, пшнннцѣ, анхварѣ, среброаѣци, которїи на оубогнї андїи не мантї ма рїа и которїи не постатї са бо сїа погты, раздѣлят мѣжа со женою, і ннннн зногнннн, а ты^н замѣ рїчїи на ками са и не покутовали са, даа того так мѣчат са“.

Самшавши то сїа Бїца распавала са и рева: „О горе кам, грѣшнїци! Чаму і еси са того на зїман не ками и не покутовали, токн тоут не еман еси“.

²⁾ 17-ий роздїл в В так: Потом пойдї даа сїа Бїца, и тамѣ

18. Потимъ поиде далѣи прѣтамъ Бѣца и тамъ оузрѣла рѣкъ ѡгнинѣю, какотѣцѣю, страшнѣю, а она пожирѣтъ еси грѣшнѣи е себе, же не могутъ промокити: „Сѣди еспра- бедаиѣи, помнауй наѣ“ а и ѡидеть черен неспанѣи и зѣри ненасѣтнѣи. Видѣши тѣи прѣтѣю Бѣцѣ крикнуан до ни гласѣ еванкиме: „Радуѣсы, прѣтамъ дѣо, сеѣте неза- ходимѣи! Радуѣсы, архистратѣже Анханае ежѣи і небѣи сман также и еси стѣи божѣи, молатеса непрѣтѣнно за еси ми хрѣтѣиискѣи, которѣи наѣжати пришан наѣк грѣшнѣи, гди ми ѡ еѣка сеѣте не видимо, а ниѣ прѣ тѣе, прѣтамъ Бѣца, видимо сеѣте незаходимѣи“.

Видѣши тое, прѣтамъ дѣа рече до Анханае: „Что ѣи согрѣшнан?“ Рече Анханае: „Тѣи то еѣтъ хрѣтѣиане, ко- торѣи на крѣщенѣи ѡбѣщанаеи нести нѣ Бѣу, а потомъ діа- колскѣи дѣла чиннан и крѣщенѣе погѣбѣан, не коханчи за- погѣдан церкоуѣи и погѣнѣи, и за тое такъ мѣчатсѣи“.

ѡбачнаа рѣкъ ѡгнинѣю, какотѣцѣю и страшнѣю, а она пожирѣтъ еѣ грѣш- нѣи е себе, же еи не могутъ промокити: „Сѣди еспра- бедаиѣи, помнауй наѣ“ а и ѡидеть черен неспанѣи и зѣри незачѣи. Видѣши тѣѣ тѣи, шо еа мѣчат, стѣю Бѣцѣ, крикнуан е ней гласѣ еванки- моуачи: „Радуѣса, еванкиа Бѣца дѣо, сеѣте не заходимѣи! Радуѣса [а] ти, архистратѣже ежѣи Анханае, и еси стѣи агѣан ежѣи Аполте еа непрѣтѣнно за еси ми хрѣтѣианскѣи, которѣи прии е еѣте наѣжати наѣк грѣшнѣи, гди ми ѡ еѣка сеѣте не видимо, а ниѣ да тѣе, Бѣцѣ, видимо сеѣте“.

Видѣши то еѣла Бѣца роуаавала еа и рече: „ѡ горе грѣшнѣиномъ тѣи, шо то ѣи согрѣшнан?“ Рече Анханае: „То еѣтъ рѣка ѡгнинѣа, е кото- рѣи еа ѡгнѣи родѣт, а е ней мѣчат еа рѣдъ иудеискѣи, которѣи рѣпаан Гѣи нѣго Гѣ Хѣ, и еси ѡзѣци погѣнѣти, которѣи тѣе не испокѣдан и кото- рыи еаѣд чиннан не еѣмаи, ѡтрапнѣици, которѣи дѣти свои подалан, да того такъ мѣчат еа“. Рече еѣла Бѣца: „Но дѣло“ и еѣди ѡмѣи“ и знѣкѣи погѣма и ѡнамъ рѣка.

1) 18-й разд. в В: Рече Анханае: „Ван хрѣтѣиане, прѣтамъ Бѣца, по- мажъ ти, еди мѣчат еа есе, рѣдъ хрѣтѣианскѣи“. Рече еѣла Бѣца: „Сѣдѣи ми“

19. Рече прѣтамъ Пѣца: „Поден чини¹⁾, сѣый архъ“ геле Мнхайла, и²⁾ вси сѣый³⁾ агган, абы молансы⁴⁾ за грѣшники си⁵⁾. Тогда вси агганъ моланс: „Гди, змлауѣсы на грѣшники⁶⁾ сами!“ Рече Мнхайла: „Бланкѣи⁷⁾ естѣ || (к. 188) Бѣхъ нашъ на небеси и на земаи⁸⁾ и бланко ѣмы его, оусланшнтѣ на“⁹⁾. Рече прѣтамъ Пѣца ко¹⁰⁾ Мнхайлу: „Нехай¹¹⁾ мы поставимъ агганъ¹²⁾ прѣ Гдѣмъ Бгѣмъ“¹³⁾.

20. И взманъ агганъ прѣтѣю¹⁴⁾ Бѣцѣ и поставилъ оу престола бжѣмъ. Она же стѣбши ко¹⁵⁾ дхидла и зени (sic, зам. зник)¹⁶⁾ руцѣ свои пречѣтѣи ко¹⁷⁾ дѣбши¹⁸⁾ ко прѣтолу бжѣю, рече: ¹⁹⁾ „Помлауѣ, Гди, хрѣтѣисѣи¹⁷⁾, бо видѣла и¹⁸⁾ б мучка бланки¹⁹⁾, же не могутъ оутерпѣти“¹⁹⁾.

Рече к ней²⁰⁾ Гдѣ: „Икоже и²¹⁾ помлаобати маю²¹⁾, они братѣи моѣхъ оубоги²²⁾ не млаобали²²⁾. Нѣсть талмъ²³⁾ чѣлка, чтобъ²⁴⁾ ѣмени моего призибали²⁵⁾, и та²⁶⁾ еман б мучкѣ ѡдванси. И ѣ хоцѣ²⁶⁾ платити едаутѣ зѣлуги и“²⁶⁾. Оусланшакши тог прѣтамъ²⁷⁾ Пѣца рече²⁸⁾ ко Мнхайлу стому: „Не-

вѣк мѣк“. И видѣла сѣла Пѣца ѡзиро ѡгненнои калкотѣеи. а воамъ хитавъ са аж до ѣвѣк, а б не²⁹⁾ старши и молодши мѣчат са, множество мѣкѣи ѣ шнѣ. Рече сѣла Пѣца: „Что си согрѣшникъ?“ Рече Мнхайла: „Тми сѣт хрѣтѣисѣи, котормъ на ѣрѣиѣи ѡнцали са Бѣгъ, а пото³⁰⁾ длавогѣи дѣла чинили, а ерѣиѣи погнѣили, и не сабхали заповѣди ѡцекон и мѣрѣкон, дла того тал мѣчат са“.

¹⁾ В *дас* правильне чыпанмя: подигни. ²⁾ „и“ опуцено. ³⁾ Слово опуцено. ⁴⁾ Зам. „авы“.... в В: пою им са Гдѣ. ⁵⁾ грѣшниками. ⁶⁾ Дод.: хрѣтѣисѣи оусланши на Гдѣи⁷⁾ и бланкѣи. ⁷⁾ Шѣсть слѣв опуцено. ⁸⁾ „во“ опуцено. ⁹⁾ Дод.: же. ¹⁰⁾ Слово опуцено. ¹¹⁾ Зам. „Бѣгомъ“ в В—іі Хѣк. ¹²⁾ прѣтѣю. ¹³⁾ знакши. ¹⁴⁾ Слово опуцено. ¹⁵⁾ и рече. ¹⁶⁾ хрѣтѣисѣи. ¹⁷⁾ Слово опуцено. ¹⁸⁾ терпѣти. ¹⁹⁾ ей. ²⁰⁾ ...и маю и²¹⁾ помлаобати, а... ²¹⁾ ... своей братѣи не помлаобали. ²²⁾ не мшк того. ²³⁾ жемъ. ²⁴⁾ ...не помлаобал. *Потѣм* доб.: а ѡни не хотѣли ѣмени моего призибати. ²⁵⁾ них хоцѣ. ²⁶⁾ То самшакши прѣтамъ. ²⁷⁾ рече.

престави мѡлѣны, небеснѣи козодо, ко Гдѣу Пѣу, ажъ зам-
луцѣмъ надъ грѣшныи смѣи¹⁾.

Тогда Мнѣханъ паде на землю²⁾ и кси аггѣи з нимѣхъ.
Видѣхъ Гдѣ Пѣхъ³⁾ мѡлѣнѣи н⁴⁾ и Замлосердиси⁵⁾ ѡ ѡнѣхъ
грѣшныхъ⁶⁾ рече Мнѣхану⁷⁾: „Иди и шен⁸⁾ анце екоѣ и
може имѣ: „Нѣтъ замлосердиси Пѣхъ есмогучѣи и за мо-
литвами прѣстѡи Пѣци и безплѡтныхъ снахъ и естѣхъ стѣхъ
бѣихъ, же оумоанан за есехъ шѣца небеснаго, дамъ того еамѣ
даѣтъ мучащѣи покои ко дни и е ноци радости и еселе⁹⁾“. Оу-
саншавши тоѣ прѣстѣи Пѣца и кси ангѣли речеи ели-
кнѣхъ¹⁰⁾ глаго: „Слава аиносердѣю твоѣмѣ, елѣко! Слава ца-
стѣю твоѣмѣ! Слава аиносердѣю твоѣмѣ, Бѣже шѣи¹¹⁾! Слава
благодати¹²⁾ твоѣи со езначанѣи ти шѣемѣхъ и со прѣстѣи¹³⁾
дѣомѣ, нѣтъ и прѣи и ео естѣи естѣомѣ“. Пѣмнѣ.

III.

Звернѣмось спершу до язика нашего списку, аби вияс-
нити, по скѣльки ще дужа в пьому славяно-руськѡ кпижнѣ
традици, и, з другоѡ боку, по скѣльки виявляѣсь в пьому
мѣстѣи украинськѣ риси. Загальнѣи фонъ язика списку ще
давнѣи, церковно-славянськѣи, але на цьому фонѣ уже явнѣ-
но проглядають і властивостѣи живоѣ украинськѡи говѣрки і
кпижнѣ украинськѡи мѡви¹⁾ того часу (пол. XVIII в.). Цѣ вла-

1) „Палѣхъ еа негрѣганно, азъ замѣетъ еа Гдѣ надъ грѣшныи“. 2) Доб.:
лицѣмѣ. 3) и видѣ Гдѣ. 4) мѡрдока. 5) шѣи нѣ и... 6) еиѣи екоѣмѣ. 7) Доб.:
и нѣ. 8) В В так: Нѣтъ за аиносердѣи шѣца моего и за мѣтѣхъ мѣтѣи моѣ
и еселеотныи моѣхъ аггѣи и естѣхъ стѣхъ моѣхъ, же ма оумоаниша за еа,
дамъ того дамъ еамѣ мучащѣи еа ко дни и е ноци покои и радости и есе-
леи и естѣи стѣхъ шѣи еселеотна моего до еселеотна стѣи дѣа. 9) еи ели-
кнѣмѣ. 10) Дѣи словѣи оуцѣено. 11) благодати. 12) В В дод.: и елиѣмѣ
и живѡтѣ: радѣи чѣи.

1) Див. Житѣцькѣи Я. „Очеркъ литературноѣи истѡриѣи малорус-
скѡи нарѣчѣи в XVII — XVIII в. в.“. (Словник).

ствості виявились як в уживанні окремих слів місцевого походження, так і в цілому ряді з'явищ фонетичних і морфологічних, що характеризують український язык. В такому ж порядку ми і будемо їх студіювати. Доглядаючи словарного матеріалу нашого списку ми тільки зазначимо тут ті слова, що в давнім разі можуть свідчити про його українське походження, не поділяючи їх на слова чисто українські і на перейняті з польського, бо в багатьох випадках ще трудно сказати, куди віднести те чи инше слово. Вибіраємо слова по порядку карток рукопису.

Картка 184: пекелнів, albo, застають, до (= кз).

К. 184 т.: абы, пекло, пеканіє, где ¹⁾, казаль, гди, до (= кз), визнавали, для того (= за то), на иньномъ мѣсту, нехай, обачила, заказь, маемъ.

К. 185.: фрасовались, нехай, обачу, заразом, нѣгди, якъ, до (= кз), войшоль, темность, обачила, где, для чого, (= зачымъ).

К. 185 т.: доганяли, шарповали ¹⁾, запрился, сварили ся, потварци, до (= кз), обмовляють, оспалин.

К. 186.: до (= кз), хтѣли, коли, хорій, ажъ, протпвуку, сакраментовати, отпривовати, пошанованіє, ланцуги, дармо, лихвари, бо (= ибо), пани.

К. 186 т.: обертають, мовчип, ажъ, бо, якъ, огляді.

К. 187.: старшіна, ажъ, торгають, бо, инші, кролѣ, гетманове, потентатове, предложоніє, змилосаніє, презъ.

К. 187 т.: лихвари, поживали ²⁾, покутовали, промовити, навѣжати, гди, презъ, кохаючи, абы, мовили.

К. 188.: нехай, бо, маю веддугъ, ажъ (= пока), мовъ (imperativ.) ³⁾.

Як бачимо, засіб слів, що були в уживанні на українській землі в XVII — XVIII в. в., досить значний в нашому списку.

З фонетичних властивостей української мови, що зна-

¹⁾ В рукопису помилка: шаповали.

²⁾ П. Житецький. „Очеркъ литер. исторіи малорусскаго нарѣчія в XVII—XVIII в. в.“. (Словани).

³⁾ Слова, що знаходимо на одній картці декілька раз, подаємо тільки раз.

ходимо в списковий Церковно-Археологічного Музею, зазначаємо ось які.

Між голосовими звуками. Перехід *ь* в *и*. Приклади такі: пойдати, заприлися, к. 175 т. Навпаки, заміна *и* через *ь*: видѣли 184 т. (хоча, на наступному листі — видѣли), сми 185 т. потварцѣ 185 т., понадѣ (попадѣ) 187; царѣ, кролѣ, князѣ 187; лхларѣ 187 т. ¹⁾.

Перехід *е* в *о*: зойшоуѣ, найшоуѣ, вишоуѣ 185; для чоу 185 ²⁾.

Мішання *и* і *и* надто часті в нашому списковий: которіе 184, которихъ 184 т.: сплве рядом подшбуемо — воі сѣми і сѣій 184 т.; чуби, і абы 184 т.; ми 185, смцали 185, отъ глави 186 т., призивали 188, вилѣзти 186, алими 185 т., оми 186, 186 т. 187 і оми 187, 188 ³⁾; тыхъ 184, 186 т. і тыхъ (= ц.-слав. тѣхъ) 186, 187 ⁴⁾.

Перехід *о* в *и*, що знаходимо тільки раз, має начеб то характер випадковості: потимъ, 187 т.

Відпад назвукового ненаголошеного *и*: маемъ 184 т., маю 188, не мѣли 187. В з'язку в цим — мішання ірменників-префіксів *из* і *са*: на сосѣдомъ 185 т., с тебе 185. ⁵⁾.

Заховання ненаголошеного *о* в префіксі *роз*: росказалъ 184 т., розбивали 185 т. ⁶⁾.

Заміна *ы* через *у* в формах часівника „бити“: були 187 т.

Мішання *у* в *е*: звесъ 187 т. ⁷⁾.

¹⁾ П. Житецький. „Очеркъ литературы истории малорусского нарѣчія въ XVII — XVIII в.в.“, ст. 82. — А. Соболевський, „Лекції по истории русского языка“. Вид. 4-е. ст. 73—74.

²⁾ Порівняй Житецький, ст. 83 і Соболевський, ст. 62.

³⁾ Житецький, 127—128.

⁴⁾ В данному разі, в формі „тыхъ“, Соболевський бачить наслідок впливу форми членного прикметника „добрыхъ“ і т. и. Думка Житецького про перехід (фонт.) ц.-слав. „тѣхъ“ в „тыхъ“, а потім (графічно) в „тыхъ“, здається нам більше правильною: форма „тыхъ“ проочаяє за неї. Житецький 127—128, 131; Соболевський 189.

⁵⁾ Житецький, „Очеркъ лит. ист.“ 61; Соболевський, „Лекції“... 92.

⁶⁾ Житецький, ів., 82—83.

⁷⁾ Житецький, 83—77. Соболевський, 122—123.

В мсжах шелестових. Твердість кінцевого м'якого губного *v*: *кросъ* (= *кровь*) 186.

Тверде *p*: *горать* 185 т., *трасетса* 186 т.

Давінке нове *z* (= лат. *g*) в перенятих словах: *зди* 184 т., 187 т., *в'зди* 185 ¹⁾.

Заміна *c* через *z*: *зошли* 184, *зойшоць* 186, *зводять* 185 т., *згор'ять* 186, *змилуйса* 187 т., *змилосоудиса* 188.

Одн раз подивується *що* зам. *что*, *хто* зам. *кто* і *слухають* зам. *слушаютъ*; 185 т., 186 і 187 т.

В тих випадках, коли прикладів, що стверджують ту чи іншу властивість списку, було значне число, ми вибрали їх не всі, а тільки найцікавіші; коли було навпаки — пильнували вичерпати матеріал вповні. З властивостей ми теж пильнували зазначити найбільш характерні, минаючи властивості непевного характеру.

З морфології нашого списку українських властивостей далеко менше, і вони не завжди характерні. Зазначимо ось які:

Деклінація. Nominat. plur. на *ове*, як наслідок мішання темп *a* з темою *y*: *жидове* 184 т., *патріархове*, *ігуменово* 187, *потентатове*, *гетманове* 187. Ця властивість подивується і в церковно-славянських і в давньоруських пам'ятках, але заховала ся переважно в деяких українських говірках. Стривнемо також і другу давню форму nomin. plur.: *патріарси* 186 т. ²⁾. Давня форма genetiv. plur., що заховала ся в галицьких говірках: *людій* 186 т., *персій* 185 т. ³⁾. Заховання давнього accusativ'у без заміни його genetiv'ом при йменнях живих істот: *похвалила вси ст'ни* 184 т., *д'яти свои породивши* 185 т., *вид'їла Б'ца вніе жєны* 187 ⁴⁾. Заховання vocativ'у: *Архангєле Михайле*, *воеводо и начальниче* 184 т., *архистратиге Михайле* 187 в. ⁵⁾. Нерідко подивуємо в кінцівках genet.

¹⁾ Це *z* в рукопису передано нисьмом, подібним до латинського *g*. Житецький 93, Соболевський 125.

²⁾ Житецький, Очерк, 62. Соболевський, Лекція, 174.

³⁾ Житецький, 62.

⁴⁾ Ibid., 64.

⁵⁾ Ibid.

sing. муж. роду прикметників руське *ого* зам. давньо-славянського *аго*: *невниаго* 185 т., *божого* 186 т.

Кон'ютація. 1-ша ос. мн. тепер. часу на *мо*: *терпимо* 185. Partic. praes. activi на *чи* зам. ц.-слав. *шти*, *ште*: *просичи* 184, *мовичи* 186 т., *кохаччи*, *читаючи* 186 т. Ї зам. *и* в формах imperativ'a: *моляться* 187 т., — хоч ця форма насуває сумнів, — тут, може, попооване читання. Минулий зложенний з partic. на *лє* і помітного часівника *сць*: *чем утє сь не кажи* 187 відв., *не слішали есте* 185 ²⁾.

В першій з наведених фраз ми бачимо також приклад вільного вживання займенника *сє*, що, хоч воно і є властивістю церковно-славянського язика, але припало до народної української мови ³⁾. Умовний спосіб (галицька форма): *то бисте не були* 187 т. ⁴⁾. Раз стрічаємо *їде* (к. 186) зам. *идеть*, але це не можна вважати за ілюстривість тільки української мови ⁵⁾.

Нема що й казати, риси церковно-славянського язика взагалі в великій мірі беруть гору в списковні, що ми студіємо, і ми знаходимо в ньому не тільки силу церковно-славянських слів і зворотів, але і силу форм деклінації і кон'югації — члсто славянських, напр. *вси племена* 185, в той р'ядъ 185, *бур'їла* 187 т., *градн* 185 і т. п. На кожному кроці маємо „рече“, „рекла“, почасту маємо і форми partic. perf. activi на *ши*: *рождши* 184 т., *видѣвши* 185, 187, *слішавши* 187 т., *породивши* 185 т. Нам залежить на тому, що наш писець несвідомо вносив в цю церковно-славянську обстанову нові риси рідної української мови, її слова, звороти і форми; про це несвідоме мішання церковно-славянського з українським надто виразно свідчать одне місце, де подібуємо вкупі дві рівнозначних слові:... „а *когда коли*“... к. 186 (ряд. 7.).

¹⁾ Житецький, 125—126.

²⁾ „ „ 70.

³⁾ *Ib.*, 71—72. Пор. В. Гматюк — „Записки Наук. Тов. ім. Шевченка“, 1907, кн. VI.

⁴⁾ *Ib.* 134.

⁵⁾ Себолевський, Лекції, 249.

IV.

Приступаючи тепер до студіювання змісту нашого списку „Хожденія“, до вяснення його властивостей і взаємини з иншими українськими списками, вважаємо за потрібне зазначити, що досі нема ще суцільного досліду, присвяченого апокрифови, що нас цікавить, а єдина, здасть ся, обшира праця на це питання ¹⁾ визначає ся загальним характером і займає ся вясненням питання про походження і долю „Хожденія“ на різних ґрунтах, а не студіюванням його списків, редакцій і їх взаємини. Крім того, в цій праці і згадки нема про українські списки, крім рукопису Яремецького-Вілахевича, що для нас є найменше важним, через його дуже значні відміни, порівнюючи з иншими українськими списками, лічучи в те і наш. І цей український список студіюєть ся не стільки з боку історії його тексту, скільки з боку еволюції змісту — в певних побутових обставах — і ясравости, барвистости окремих місць. Через це перше, як взяти до розгляду наш список, нам годить ся хоч коротко зазначити всі инші українські тексти і до кожного додати кілька уваг.

Звертаючись до українських списків „Хожденія Богородици по мукамъ“ і рівняючи їх з собою, ми вважаємо за потрібне порівняти кожний із славянським — в рукопису XII в., — а власне от через що: по-перше, — він є найдавнішим списком даного апокрифу на славянському ґрунті і через це, без сумніву, став за джерело багатьом иншим спискам, що пізнішого походження; а по-друге — з усіх славянських списків він найближчий до старших грецьких списків (XI—XII в. в.), до яких його звичайно і відносять.

Уже Срезневський, видаючи цей давніший список поруч з грецьким, поділив його для вигоди на розділи; того ж поділу на розділи додержував Франко, коли видавав знову текст Лаври, те ж зроблено і в виданих від нього в „Памятках“ карпато-руських текстах „Хожденія“. Ми теж ділимо наш список на розділи, пристосовно до поділу старшого (Лаврського) списку.

¹⁾ Бокадоровъ, Легенда о хожденіи Богородици по мукамъ. — Изборникъ Кіевскій, посвященный Т. Д. Флорискому. Київ, 1904.

Такий поділ може стати в великій пригоді, порівнюючи окремі українські списки, бо лічба і порядок розділів в них стане в даному разі за критерій на в'яснення їх залежності одного від одного, їх взаємини. Список Лаври має двадцять нерівних поділів; з них кожний, включаючи два перших і два останніх, оповідає про одмінний спосіб карати пекельників і поясняє, чому і за які гріхи їх так покарано.

Зміст „Хожденія Богородици по мукамъ“ ми вважаємо за відомий, і тому нема що його тут перекладувати.

Рукопис Яремицького-Білашевича ¹⁾. Текст цього рукопису найбільшній як від Лаврського, так і від інших українських списків. Починаєт ся він з кінця сьомого розділу (початок загублено), при тому розклад кар і поділи на розділи рівняєть ся спершу з поділом Лаврського списку. Різниця та, що нема розділу, відповідного розд. 10-му Л. списку, між розділами 11 і 12 вставлено розділ, якого нема в Л.; між 17 і 18 розд. знаходимо „Мѹки царей поганихъ Нерона, Дікіа, Мадзімліана, Діуклѣтіана, Никторіа, Пнапта, Каафи, Ірода, Анни и прочіиухъ“, чого знову таки зовсім нема в Л. За те кінець цього розділу відповідає кінцеві розд. 17 Лавр. списку. В Л. спискові опис мук кінчить ся в 18 розд. і дальше йде молитва Богородиці за грішних, а тут муки йдуть до уривку 86-го включно. Штири останніх уривки (87—40) присвячено описови долі душ праведних і чистища. Кожна мука, крім числової помітки, має ще й назву, напр.: „w дакахъ грѣшнихъ“; „мѹки жидовскіи і славнскіи“ — і т. п.

Уривки, з 19 починаючи, не мають відповідности ні в одному спискові, тому подамо їх тут з такою ознакою, яку вони мають в рукописі. Мука 19-а — про чарівників...; 20-а — оповідання про проклятого Скима; 21-а — Ірода царя...; 22 — мука Каїнова...; 23 — мука мелників; 24 — грошолобів; 25 — розбійників; 26 — що не вважали на

¹⁾ Спершу був видав його Франко в журналі „Житє і Слово“, 1894, кн. 4—5.

границі¹⁾: 27 — про ковалів грішних; 28 — про ткачів; 29 — про крапців; 30 — про шевців; 31 — про тих, що крали сіль; 32 — про тих, що крали пчіл і птахів; 33 — про пшаниць; 34 — про суддів кровопивців; 35 — про сrebro і золотолюбців; 36 — що робили по неділях і про князів немилостивих; 37 — про души, що подавали милостиню; 38 — про души праведних духовних і світських осіб; 39 — про души щедрі та милостиві; 40 — про чистяще (w чистці²⁾). Очевидячки, в основі цього списку лежить повна редакція „Хождєнія“, що має проте значні зміни від одного, а то навіть і декількох переписувачів — перерібників. По відомому вже шабьону питань і відповідій до перше відомих мук було додано цілий ряд нових. Нам здаєть ся, що по цим пізнішим додаткам ми можемо вазначити ось які два впливи на дану редакцію: а) книжного, літературного і б) побутового, впливу життя і обставин. Про очітання перерібників, про їх знайомість з багатом а історичними особами свідчить уже той епівод з опису мук, де пекельниками є Нерон, Декій, Максиміліан, Діоклетіан і інші. Відомий їм був і тартар, з якого вони зробили „пекло жидовское и еллинское“ і образ „б'совскаго мужа“ — Скимна. Цікава річ, що в кінці рукопису ми знаходимо опис чистища — річка в очищаючым вогнем, — котрого сама ідея взята, звичайно, не у візантійців. На нашу думку здаєть ся цілком можливим, що даний список підліг великому впливови ще якогось легендарно-оповідного твору, а може бути і кількох. Значною властивістю списку, що студіємо, є також те, що він кінчить ся описом душ в чистищі, а молитви Богородиці і янголів за грішних зовсім нема, так само і полєкші мук грішникам. Н. Вокадоров вазначає це, як останню втрату в даному спискови ідеї милосердя, що є знаменною рисою, головною річчю „Хождєнія Богородици по мукамъ“³⁾. Вплив побуту на список виявляєть

¹⁾ У Вокадорова розділ цей чомусь має назву — „О завосательяхъ“. Див. „Изборникъ“, — „Лєгенда о хождєніи Богородици по мукамъ“, ст. 77.

²⁾ Изборникъ Кіевскій. „Лєгенда о хождєніи Богородици по мукамъ“, ст. 81.

ся і в самому доборі грішників (ковалі, мірошники, ткачі, що крали бджіл і птахів і т. п.) і в способі карання їх ¹⁾.

Що до янїка рукопису Яремецького-Білашевича, то в ньому досить часто знаходимо українські слова і фонетичні властивості. Ми такої думки, що ця редакція „Хождєнія“ має свою довгу історію, через яку вона з подібної до Лаврської стала такою, якою ми бачимо її тепер, — з усіма пізнішими додатками, одолідами впливу книжності і побуту.

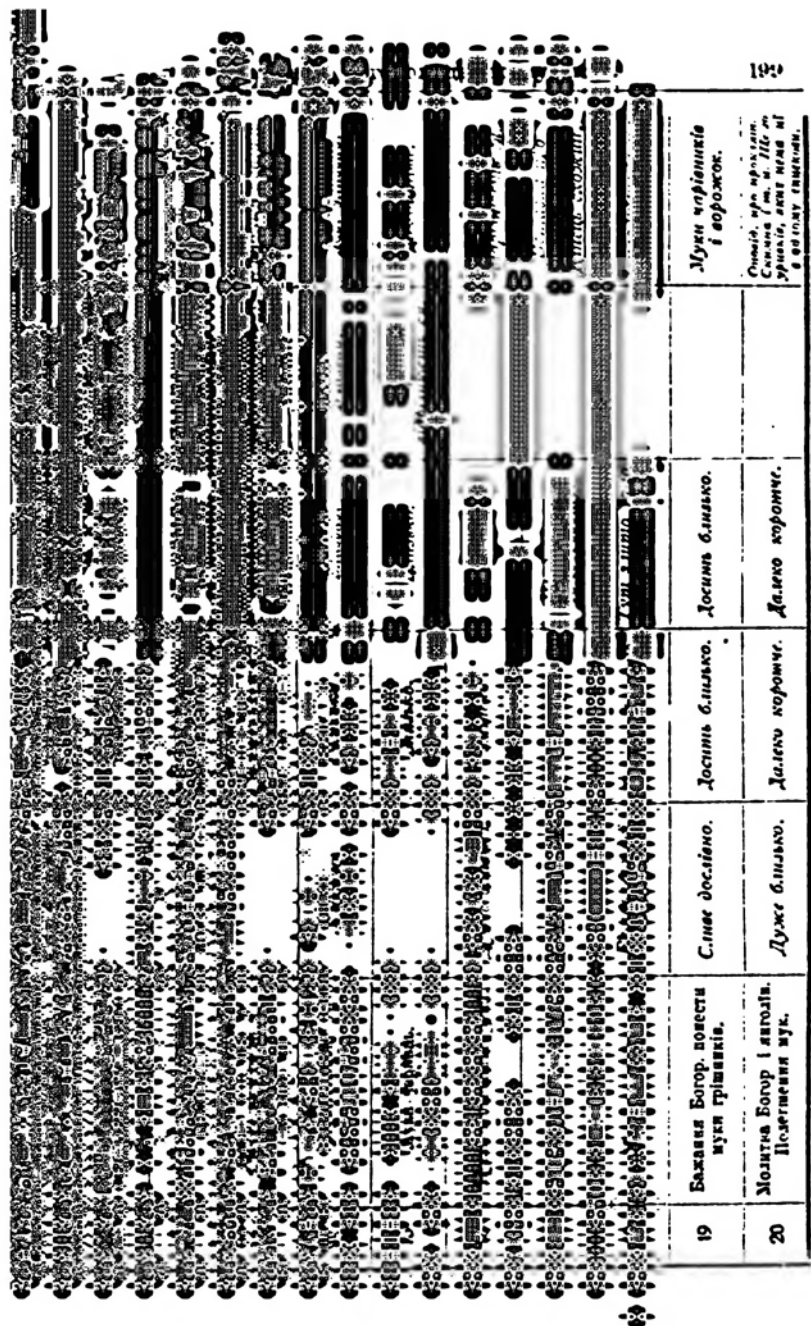
Рукопис Мих. Туринського. З усіх відомих нам українських списків „Хождєнія“ цей є найбільшим до давнішого списку XII віку. Багато розділів виявляють з себе слівне дослівний переказ відповідних розділів старішого списку (розд. 1—8, 5, 7—9, 19), інші, хоч і більше відрізняють ся, але дуже близькі до Лаврського тексту (3, 6, 10, 12, 14, 16—18, 20). Розділів, відповідних 11, 18 і 15-му Лавр. списку — нема зовсім. Цікаво зазначити, що ці опущені розділи містять в собі (в Лавр. списку) опис гріхів і мук у пеклі священників (11 розд.), патріархів і єпископів (18-й) і черниць, що пустились у блуд (15-й). Можливо, що цей опуст — зумисний, але могло статись, що він уже був у рукопису, що став на оригінал даному списку. Крім зазначеного опусту трох розділів, різницю рукопису від лаврського становлять вставлення в деяких розділах і цїтати з пророків і Євангелістів: в 10-му розд. — з Іезекїля (розд. 34, ст. 24, 10), в 18-ому — з Матфія (розд. 23, ст. 20) і з Апостола, в 17 розд. — спомин про всевітній потоп. В 8 розділі нема спомину про Хорса, Трояна, Велеса і Перуна, що є знаменною властивістю Лаврської редакції, а в 4 розд. — про Моїсея, Іоана Кр. і ап. Павла. В кінці 19 розділу Богородици не висловлює бажання бути винесеною до престолу Бога Отця, а тільки каже: „молити ся“. Тут певне опуст механічного характеру, бо в Л. по цих словах маємо: „повели воинству“, а через два — три рядки знову: „и повелѣ“. Списувач міг проминути посередкові слова і писати далі з другого „повелѣ“.

На мові рукопису дуже відбилися властивості місцевої, бачванської говірки, — далеко більше, ніж на інших українських списках властивості українського янїка.

¹⁾ Ibid. 77.

Латинський список ми означили буквою Л.; списки, що видав Франко—початковими буквами фамілії їх попередніх власників, а наш—буквами Ц.М. (Церк.-Арх. Музею).

	Л.	Т.	В.	Ц.М.	К.	Я.В.
1	Молитва Богор. Сомгствіс яголіа. Прайітава	Саме дослідно.	Скорочено. особливо приметання.	Скорочено. Нема числа англіа.	Мало скорочено	
2	Розмова з Мич. Базама бачити мука.	Сливе дослідно.	Коротче.	Коротче.	Дуже коротко.	
3	Відверття аду і і-ша мука грішних.	Дуже близько.	Коротче.	Коротче.	Коротче.	
4	Мука грішників у вітхні.	Досить близько.	Досить близько	Досить близько.	Досить близько.	
5	Мука грішників в огненній річці.	Дуже близько.	Нема сіві проіроджу чоловіч. мяса.	Нема сіві про іуджу чоловічого мяса.	Дуже докладно про вишх, що Гин чоловіче мясо.	
6	Мука ляхваря і броща	Трохи докладніше	Скорочено.	Скорочено.	Скорочено.	

19	Бахавя Богор, повести мукі грившків.	Слик дослісно.	Досинь билько.	Досинь билько.	Мукі карішкіє і ворожок.
20	Молитва Богор і леголі. Послєгавія мук.	Дуже билько.	Далеко коромч.	Далеко коромч.	Опис, що врозит. Севина (м. в. III в. в Уршаві, далі нємає ні в розладу гавшаві.

Рукопис І. Кузиковича. Рукопис цей теж досить близький до Лавр. списку, хоч деякі розділи скорочено значно багато (2—3). Де-не-де оповідання про печальні муки значно зближують ся з Лавр. списком, місцями — значно відрізняють ся. Цей список „Хожденія“ кінчить ся на 15-ім розділі — вивесенням Богородиці на небо. Ні трох останніх мук, ні Молитви Богородиці і полекші мук грішників нема. Таким чином, даний список, рівняючись до Лаврського порядком викладу і змістом (в межах 15-ти розділів), кінцем своїм наближуєть ся декільки до рукопису Яремецького-Білахевича, де теж нема кінцевої молитви Богородиці і полекші мук.

Рукопис І. Білявського. Список цей порядком викладу, порядком і числом розділів скрізь припадає до Лаврського¹⁾. Тим часом він, порівняючи з Лаврським, дає значче скорочення у всіх частих, деякі ж розділи (17-й, особливо 20-й), скорочено дуже багато.

Що до деталі — списки де-не-де відрізняють ся, деякі епізоди оповіджено рівно. Проте ми повинні признати, що даний список „Хожденія“ досить близький до Лаврського, надто самим порядком викладу. Язык має в собі значне число слів і властивостей, що свідчать про українське походження списку.

V.

Схарактеризувавши коротко списки, що видав Франко, ми порівнаємо їх усеї, а також і наш — з Лаврським. Порівнаючи всі списки з одним Лаврським, ми тим самим порівнаємо їх між собою. За длі наочности ми порівнаємо їх з допомогою таблиці, де розкладаємо списки по порядку розділів, деколи зазначаючи властивости списків, що можуть свідчити про більший чи менший зв'язок їх. (Див ст. 198—

¹⁾ У Франка по 16-ім розділі йде розділ 18-й, певно помилково, бо на такий поділ нема зовсім рачі. Уривок, що йде за 16 розд., припадає до розділу 17 Лавр. списку, а наступний за ним — до розд. 18-го Л. — Порівнян: Памятки, т. IV, ст. 130—131 і ст. 157—158. Так само не зазначено розд. 20-го.

199). Всіх ознак: „дуже близько”, „скорочено” і т. в. ужилл ми дотично Лаврського списку, як найповнішого¹⁾ і найдавнішого.

Наведена таблиця дає нам змогу встановити взаємні українських списків, по-перше, числом розділів; по-друге — порядком їх розкладу, і по-третє — повністю викладу. З усіх цих трох взаєми наш список є найбільшчим до списку Б: він має однакове з ним число розділів; подібний до нього повністю і характером викладу, при тому деякі з властивостей, зазначених в таблиці, знаходимо тільки в двох даних списках; нарешті, в певній мірі подібний і порядком розкладу розділів і уміщених в них мук, хоч в 16, 17 і 18 розділах у нашого списувача, певне, сталась якась плутанина. Деякі відміни в подробицях, сила варіантів і зазначена плутанина в 16—17 розділах, не можуть, на нашу думку, змінити головної гадки, тим більше, що багато виразів обох списків буква до букви припадають одні до одного. Впевність і більший чи менший зв'язок цих списків (Б і Ц-М) можна довести тільки ризкуючи відповідні розділи їх, детально студіюючи окремі відміни і збіги, тому ми до цього і приступаємо, при тому держатимемо ся такого порядку: перше зазначимо найхарактерніші збіги, а потім відміни даних списків.

Як допіру зазначено, ми не будемо наводити тут всіх буква до букви збігів в списках, що порівнюємо, а зазначимо тільки найцікавіші з них. Так, в 1-ім розділі обох списків архангел Михаїл, вітаючи Богородицю, каже їй: „Радуйся... отче сієніє, рождши всеї вселенній сїаго дїа исполнена”. При тому в обох списках згати опуст предмету перед „рождши”²⁾. В розділі 2-ім Богородиця просить Михаїла покачати їй „все, что есть на небеси и на земли и во преподоннихъ земли”. В розділі 3-ім такий збіг: „Тогда Михаилъ казавъ отворитися небу, а кди”...

В 4-му розділі зазначимо такі збіги до букви: „Нехай тма сія подойметься”... „заказъ маемъ великий”... „и фрасо-

¹⁾ Зазначасмо, що в Д. спискові бракує одної картки з початку рукопису і одної в середині (розд. 1, 2, полов. 3, 13, 14, 15, 16-й); їх Срезневський поповнив по пізнішому спискові цієї ж, давнішої редакції. Див. „Извѣстія Имп. Академіи Наукъ”, т. X, ст. 551.

²⁾ Фрамко в сенсу доповнило перед цим — „Спаса”. Памятки, IV, 153.

валася ¹⁾... Бїа... „во нмя отца и сына и святаго дїа... нехай обачу муку сію“... „мы свїта нїкды не видїли ²⁾ и муки великія терпимо“.

В 5-ім ряд. характерно для обох списків звернення Михаїла до Богородиці — „госпоже“ і такі збіги: „кумомъ своимъ догавали, сварилися з ними“... Замість „чужое добро или и пили“, як в Б, в нашім спискові поповане читання: „или пили“. „Розбивали и невинного до утраты приводили“ ³⁾...

В 6-м ряд.: „тїи то суть, которїи слушають под чужими домами... обмовляють“...

В 7-м ряд.: „коли кто хорїи не можетъ встати“... „если бы домъ горїлъ, а онъ не могъ вылїзти, ажъ бы згорїлъ“.

В 9-м ряд.: „Видїла... Бїа древа много, а на тях древахъ... ланцуговъ много“... „дармо... кїннуть“. Характерний обом спискам спомина про „пановъ“, чого зовсім нема в інших українських рукописах.

В 10-м ряд.: „Церковное добро... ядятъ и пїють, мовчя — работаемъ... живи(мъ) будемъ“...

В 11-м ряд. обох списків про муку „попов“ говорить ся: „а они висятъ за ноги, а огонь отъ главы ажъ до ногъ палить втѣ“...

В 12-м ряд.: „Видїла... Бїа члїки, а вѣ нихъ звїри троглавїе“... „черницѣ ⁴⁾“, которїи закону божого учать“...

В 13-м ряд. характерний вислів обох списків — „вся старшина“, а в 14-м — „звїри торгають“...

В 16-м ряд. В такий вислів: „не каляли и не покутовали“, в 17 ряд. нашого списку: „не каляшися и не покутовали“.

В 17-му ряд. В, а в 18-му нашого списку такий збіг: „молитесь непрестанно за весь миръ христіанскїй, которїи пришли навѣжати“...

В 18-м ряд. обох списків: „обїцалися ⁵⁾... Богу, а потомъ діаволскїе дїла чинили... крещенїе погубили“.

¹⁾ Рукоп. В: зафрасовала ся.

²⁾ видно, — ibid.

³⁾ доводили, — ibid.

⁴⁾ Рукоп. В: черноризци.

⁵⁾ Рукоп. В: обїцали ся.

В 20-ім ряді: „и поставили оу престола Бжїї, она же ставши вoadхнула и... руцѣ свои пречистїи“... „и такъ сами въ муку отдалися, а я хочу платити ваддугъ заслуги ихъ“... Слїве буква до букви приходять ся і останні слова обох списків. От ці члененї до букви збїги, в деяких випадках надто характерні, дають, на нашу думку, право зблїжати наш список до списку В, признавати їх більше чи менше близьке спорідненя, якого ступінь ми пошляємо встановити далї. І ми такої думки, що на визнання спорідненя даних двох списків не можуть впливати заперечно навіть ті різницї, до яких студїювання ми зараз звертаємось.

Насамперед ми можемо зазначити декілька скорочень, напр. в ряді 5, 9, 11 і 16-м, доповнень — ряді 1, 7, 8 і 19-й ¹⁾. Але все це такі різницї, що не можуть дуже стати на перешкодї. Серйозїша та відмінна в розпорядковї викладу, яку знаходимо в трох сумїжних рядїлах: 16-ім, 17 і 18-м; на нїї ми і зупинимось докладїше.

Різниця починаеть ся в серединї 16-го рядїлу, якого другої частини (по списку В) бракує в нашїм 16-м рядїлі — вона є другою частиною ряді 17-го нашого списку. Початок же 17 ряді нашого списку відповідає початку 18 ряді в В: архангел Михаїл пропонує Богородицї піти дивитись мук христїанських. Але на питання Богородицї, що це за грїшники мучать ся, він відповідає так, як в кінцї 16-го ряді списку В, і весь кінець уже приходять ся до другої частини 17-го ряді В.

16-й рядїл нашого списку своїм початком відповідає першїй частинї 17 ряді в В, а кінцем припадає до кінця 18-го ряді цього списку. Цеб то повстає такї малюнок: 16-й ряді списку В неначе б то розбито на два (16-й і 17-й) в нашому, при тому з початку 17-го ряді нашого списку вставлено початок 18-го ряді В; з другого боку, 18-й рядїл нашого списку складено із двох рядїлів В. (17-го і 18-го). Яка причина таких перестанов, такої плутанини в порядку викладу нашого списку? Є приводу цього позволим собі навести тут одну гадку. 17-й рядїл старїшого,

¹⁾ Всї відмінї списку В від нашого докладно зазначено при текстї — в варїантах.

Лаврського списку „Хождєнія“ містять ось що: Богородиця побачила грішних, що карали ся в огненній, влекотілій річці; янголі, що їх оберігали, звернулись до неї в привітанням: „святъ, святъ, святъ“ — і почали славити її і архангєла Михаїла, бо вона дала їм змогу бачити світ. Потім Богородиця питає, хто мучить ся в цій огненній річці, і Михаїл відповідає: „Жидове, нже мучиша Гї нашего Ісѣ Хї“... і т. д. В спискові В це привітання янголїв-сторожїв до Богородиці надано пекельникам, а Михаїл дає далі рівнішу відповідь, що це катуєть ся „родъ жидовскій“, що є трохи чудним. Через це ми такої думки, що мабуть списувач нашого рукопису, маючи перед собою оригінал, подібний до того, яким користував ся списувач В (цеб то вже трохи попсовааний), примітив цю маленьку неподібність, і, бажаючи її усунути, зробив деякі відміни в порядкум викладу. Через це спомини про „родъ жидовскій“ і „поганих язпцѣхъ“ він минув зовсім, тим більше, що „поганих жидове“ фігурували як пекельники вже в 8-му розділі, і замінив їх христїанами, яких молитовне прохання до Богородиці, подібне акафісту, більше до речі. Нам мало йметь ся віри, вби списувач В, переписуючи з поправного оригіналу, сам писував, що до „жидів“, бо список взагалі непопсовааний; навіть деякі невеличкі опуси і псування нашого списку можна направити по В. Крім того, як в такому разі (цеб-то коли В списав в цілком поправного оригіналу) винясити переставу розділів і їх сполучєння в нашому спискові? Адже близькість списків очевидна хоча б в наведених до букв збігів, а відносити наш список: безпосередно до В — ми не маємо на це потрібних підстав. Можна, звичайно, гадати, що хоч обидва списки походять з загального джерела, але В списано з поправішого оригіналу, а наш з такого, де вже була плутанина і переставу розділів. В такому разі, думаємо, наше вясєлення причин перестави можна прикласти до цього попсованого оригіналу, що став за найбільше джерело нашого списку. Лишаєть ся трохи незрозумілим, чому пропонування Михаїла Богородиці показати їй муки христїан попало в початок нашого 17-го розділу, тим часом, як у всіх інших списках воно є початком розділу 18-го. Може бути, це сталось теж під впливом перестави і відмін в нашому 18-му розділі.

Таким чином наша гадка за причини різниць в списках, що ми порівнюємо, дає спроможність встановити більший чи менший ступінь споріднення їх. Ми їх відносимо до одного, загального оригіналу, при тому число посередніх кілець між цим оригіналом і нашими списками може бути різним в кожному випадку. Ми схплюємось либонь до тієї думки, що наш список трохи дальший від загального загального оригіналу, проте не думемо, щоб взагалі число посередніх кілець в обох випадках було великим: тоді це виразніше відбило б ся в відмінах текстів. Теж тієї думки, що вже цей оригінал мав деяке псування в 17-м розділі („родъ жидовскій“ славив Богородицю), які списувач Б списав сумлінно, а наш — пробував усунути¹⁾. Звичайно, це тільки самі гадки, але треба зазначити, що взагалі, кажучи про повстання відмін нашого списку від інших, ми не можемо вийти з обсягу догадок, більше чи менше правдоподібних, бо нема наближчого списку, до якого б відносив ся наш; і завжди буде гаданим, чи вважати яку небудь відміну ділом рук нашого списувача, чи віднести його до того оригіналу, з якого наш рукопис списано.

З властивостей нашого рукопису ще зазначимо відсутність вказівок на число янголів, що з'явилося з Михаїлом, і на термін, через який печальникам даєть ся спокій від муз; як те, так и друге звичайно подибуєть ся в російських і українських списках. Ми такої думки, що взагалі списувач нашого списку доволі вільно поводив ся з текстом, минаючи одне і вставляючи друге. Так, в нашому списку є перелік свят, коли грішники не вставали і не йшли до церкви; в 8-му розд. додано відносно священників, що йшли „сакраментовати хорого“—і т. и. Проте можливо, що деякі відміни від списку Б були вже і в тім рукопису, що став за оригінал нашому. Ми можемо довести, крім того, присутність в нашому списку деяких дрібних опустів і псувань, що можна виправити адебільшого по Б; подибуємо також помилки, випадки заміни одних букв другими, один випадок диттографії, але значних псувань, щоб вони затемнили думку, нема. Все це свідчить про те, що наш списувач ставив ся до своєї праці

¹⁾ Існування такої редакції доводить ся тим, що це ж псування в одному з розділів рукопису Б — В, який мало подібний до тих, що студіюємо.

досить свідомо, але не був добре уважним у дрібницях; кроте в одному випадкові опуст двох слів він завважив і направи.

VI.

Таким чином на підставі переглянутих списків ми можемо встановити поки існування трох різних редакцій „Хождения Богородицы“, що обертались на українському ґрунті, а влісне:

а) повнішою, яку, напр., маємо в рукопису Т.

б) Значно скороченою, як у списках Ц-М і Б, і нарешті

в) значно відміненою і поповненою пізнішими інтерполяціями.

Рукопис И, на вашу думку, не є відмінною редакцією, а швидше може бути віднесеним до типу б, до якого він трохи подібний¹⁾.

За основу всіх тих трох редакцій треба признати, на вашу думку, старішу Лаврську редакцію і її пізніші російські списки²⁾, що розповсюдились на Русь, вони легко могли бути занесеними на українську землю, де і одержали дальші перерібки, — з одного боку це було механічне (а деколи і зумисне) скорочення тексту, опуст окремих фраз, чи цілих епізодів, а з другого — відміна епізодів, що їх описувано, через внесення до них місцевих побутових рис і подробиць, чи яких інших вставлень. Поруч із цим йшла і відміна ланка, що нарешті набрав типового українського забарвлення. Звичайно, не всі списки відмінювались в одній мірі і в однім напрямі, — доля кожного з них була відмінна, залежно від тих умов, в які список попадав. Деякі відмінні списки, що ми студіюємо, від Лаврського було завзначено вже передніше, але тут ми подамо ще декільки таких відмін, характерних для українських списків.

Так, в 8-му розділі деяких списків (Б, И, Ц-М) в першій групі некальників мучать ся „поганин жидове“, чого

¹⁾ Збіг його з И-В — відсутність кінці молитви — на нашу думку випадковий.

²⁾ Взагалі, російські списки відомо тільки в одній Лаврській редакції.

нема в інших слов'янських і руських списках; нема цього також і в відомих нам грецьких текстах „Хождения“; так що невідомо, куди відносять ся зазначені властивості. Можливо, що це наслідок місцевих, побутових умови, відгомін тої ворожнечі до Жидів, що була на Україні в XVII—XVIII в. в.

В 12-ім розділі тих саме списків (а в Я-Б в 10-ій мурі) опущуєть ся пекельників дяків, що пагано читали на службі Божій, — цього теж не знаходимо по других списках. Тут, очевидно, знову такі відбили ся умови побуту, чи як каже проф. М. Петров, — „притосування загальних мотивів оповідання до місцевих умови життя“¹⁾.

В 4-му розділі (Ц-М, Б) опущено питання Богородиці до грішників, на яке вони не дали відповіді, через що трохи незрозумілим є звернення до них Михаїла: „Чему, скажыны, не глаголете ко пресвятсї Богородицѣ“... В 5-м розд. опущено (в Ц-М, Б) слова про їджу чоловічого мяса, але це і по великоруських списках уже трохи скорочено²⁾. В 11-м розд. (Б, Ц, Ц-М, Я-Б), де описано муки священників, не зазначено, що вони упускали крупні просфори; через це незрозуміло, чого під час їх служення адригаєть ся небо, зори і престол Божій. Взагалі через опуст і деякі відсуття початкову думку місця втрачено і воно ставало незрозумілим. Опуст в 17-му розд. (Б, Я-Б) і відсуття, через які Жиди привітали Богородицю обширим величанням, ми зазначили вище.

Таким чином розглянена група українських списків „Хождения Богородицы по мукам“ викликає значчу цікавість своїми численними відступами від списків великоруських. З окрема ж список Ц-М, не уявляючи якої небудь нової редакції, є гарною паралелею і доповненням до рукопису Б, рівнячись від нього деякими подробицями і оригінальним викладом деяких місць.

¹⁾ Даремно тільки проф. Петров відносять сюди ж вказівку на черниця і адовах попада, що шлюком є і по великоруських списках. Див. студію збірника.

²⁾ Цікаво, що вповні, як і в грецьких текстах, це місце наведено в рукопису Я (3-й розд.).

VII.

Цю працю вже було скінчено і розпочато друком, як довідалися ми, що є ще один український список „Хожденія Богородици по мукамъ“ — в бібліотекі Михайловського Золотоверхого монастира. Ознайомившись з ним ближче, виявилось, що це найдавніший з усіх відомих досі українських списків „Хожденія“, відносячись до самого початку XVII століття.

Ми вважаємо за потрібне — для повноти нашого огляду — сказати кілька слів і зробити кілька заміток також і на цей список, а його давність і деякі властивості примушують нас не то що подати тут загальний опис і характеристику його, але й подати цілком самий текст.

Зазначений список містить ся наприкінці українського рукописного збірника, що належить до Михайловського монастира ¹⁾ і обіймає в ньому картки 505—510 т. Увесь збірник скінчено р. 1604, про що свідчить примітка наприкінці його ²⁾, значить, до цього ж часу ми можемо відвести і написання нашого списку. Рукопис писано буйним, прорізним півуставом південно-славянського типу, при тому особливо характерне письмо букв — *с, ж, з, т, ч, њ, з*. Південно-славянський вплив значно відбив ся теж і на самій транскрипції слів: нерідко подибуємо носові — *ж, а*, замість чистих голосівок — глухі в середині слів і нейотовані голосівки замість жданих йотованих, напр. — *сѣла, приписана* і т. п. Проте не скрізь і не завжди додержано до кінця цю південно-славянську маніру. На фоні штучного правопису помітно виступають деякі білоруські властивості письма (*с* зам. *ш*), але далеко більші чисто українські властивості живої мови списувача, що протіснюють ся через умовний середньо-болгарський правопис: *и* зам. *ь* — *сивера*, род. 1; *що* поруч з білор. *што*, 5; *оу* *вогги*, 5; не *оу* *ставши*, 8, не *оу* *стане* ³⁾ 20 (= *вста* —), *илж* 5, *илжѣ* 12, *слѣхают* 6, *мѣчмо* сл 14.

¹⁾ Бібліотечний значок № 1643.

²⁾ Див. „Описаніє рукописныхъ собраній г. Києва“, проф. Петрова; вид. II, ст. 246, № 529. Тут же названо і місце збірника — Аврама Івановича Білобородського, в гор. Пятигорах.

Самий текст ми подаємо цілком, без змін і поправок, додавши тільки великі букви і теперішню пунктуацію і поділявши його на рядки. Верхній куток 508 картки одірвано, через що бракує кількох слів і окремих букв у верхніх рядках н. 508 (праворуч) і н. 508 т. (ліворуч). Слова і букви цї, що їх нехватає, зазначено нами крочками ¹⁾.

(н. 505). *Ѧ сїѦ Ѡкрѡкїнії мѢкї сѣѣ Бїцѣ ѡрха-
ѡггѡѡ Мнѡхайѡѡ. Бїкн ѡѣѦ прѡ.*

1. Прѣѡѡ Бїцѡ помїнѡ снѢ сѡсїмѢ, глїщїи: „Ѧ снїїдѣѣ ѡрхаѡггѡѡ Мнѡхайѡ ѡ Ѡкрѡїѣѣ мнї кѡ мѢкї прѡспѡнѡѡ“. Снїїдѣ сѣмї Мнѡхайѡ і мнѡсѣѡѡ ѡггѡѡ кѡ ннѡ: сѡ Ѡ ѡгѡ, сѡ Ѡ зѡпадѡ, сѡѡ Ѡ снѡсѡѡ, сѡ Ѡ кѡстоѡ, ѡ покѡнншѡсѡ сѣѡї Бїцї ннзѢ до зѣѡї. Ѧ рѣ сѣмї Мнѡхайѡ: „Рѡѡнѡ Бїцѡ, ѡѣѦ сїѡнїѡ, || (н. 505 т.) рѡжїиши тѡѡрцѡ кѡсї кѡсїѡнїѡї, Ѡ сѣѡѡ дѡѡ кѡпѡсїѡнїїѡ ѡ кѡѣѡ оѡтѡрѡжїнїїѡ“. „Рѡѡнѡ сѣмї Мнѡхайѡѡ, кѡѣѡ прѡкїшнїѡ снѡѡ оѡ прѡѡѡ кѡїѡ нѡкнѡ магѡѡ Ѡцѡѡ, сѡѡѡѡ н кѡсїѡнѡ прѡѡтѡѡѡѡ“. ѡ тѡѡѡ покѡлїѡѡшѡ кѡ сѣмїѡ ѡггѡѡѡ.

2. Потѡ рѣ кѡ сѣѡмѢ Мнѡхайѡѡ: „Покѣѡ мнї, сѣмї Мнѡхайѡѡ, кѡсѡ кѡщѡѡѡ нѡ нѡсїѡ нѡ нѡ зѡмѡнїѡ ѡ кѡ прѡспѡнїїѡѡ“. Рѣ Мнѡхайѡѡ: „Ѧжѡ мнї рѣ, ѡѡрѡѡннѡѡѡ, сїѡѡ тѡѡї, покѡѡ тнї тѡѡѡ іѡѣѡ мѡѡ (сїс!) кѡзѡ кѡнцѡѡ“. Ѧ рѡѡѡ сѣѡѡ Бїцѡѡ: „Покѡжн мнї мѢкнї, дѡ кнїжѡѡѡ“.

3. Тѡѡѡ покѡѡѡѡ Мнѡхайѡѡ зннѡѡтнї ѡѡѡѡ, н кнѡѡѡ сѣѡѡ Бїцѡ мѡѡжїѡ ѡ жннїѡ ѡ кѡѡѡ мѡжн ннѡнїѡ кѡснннїѡ пѡѡѡ. Ѧ кѡпрѡсїѡ сѣѡѡ Бїцѡ сѣѡѡ Мнѡхайѡѡѡ: „Ѧѡѡ сїѡ кѡгрѡѡшнннїѡ сѣѡѡѡѡ“ Ѧ рѣ

¹⁾ Відбудувати їх дуже легко по відповідним місцям в списках Х-Н і В.

сѣмъ Мнѹханѣмъ: „Тѣмъ то сѣтъ, ѣжь ехъ Шца и сѣа не бѣро-
блалъ, поганѣмъ жидокѣмъ, и то ра^м тако мѹчатѣа“.

4. Видѣ сѣа Бѣца на инѣ мѣстѣ тмѹ бланкѹю и рѣ
сѣа: „Что тма сѣа и кто ехъ ней сѣ?“ Рѣ сѣмъ Мнѹханѣмъ:
„Много дѣь ехъ ней“. И рѣ: „Да ехъ метѣа тма сѣа, да
ежѹ мѹкѣ сѣю“. Рекоша агган: „Запрѣщенѣ имамы, да не
ежѹ сѣтѣа, дондежѣ бога сѣь теой бланкѣмъ“. И печѣна
ежѣ сѣа || (к. 506) Бѣца, ехъ рѣши на нѣо и рѣ: „Вѣ имѣа Шца
и сѣа и сѣго дѣа, да ежѹ тмѹ сѣю“. I асѣ ежѣтѣа тма на
мѹкою горѣ и покрѣи ехъ нѣо. И тѹ лежашѣ множество
мѹжѣи и женѣ, ехпалъ и наа бланкѣ ихожаашѣ ш нѣ. Режѹт
агганъ хранащѣи ихъ: „И почтѣо, шканѣиѣмъ, не гѣтѣ ко Бѣци?“
И рекоша мѹчащѣиѣа: „Сѣтѣа ш сѣтѣа ш бѣка не ежѣхѹо,
не можѣ зрѣтѣ горѣ“. Лежашѣ бо на нѣ пекао клекѹщѣе
(вѣс!); и ежѣши сѣа Бѣца распалаѣа, и рекоша ко ней
мѹчнѣмъ: „Како пришла ежѣ ко намѣ, сѣа Бѣце? Сѣь теой
бланкѣмъ ежѣиѣе на зѣмлю, не прѣидѣ к наа, нѣ лѣраѣ пра-
дѣа, ни Іша крѣтѣтѣ, ни аѣлѣ Павѣ. но тѣ, сѣа Бѣце,
застѣиѣиѣе, молащѣиѣе за хрѣтѣанѣ“. И река сѣтаѣ Бѣца:
„Что сѣа ежѣрѣшнѣа?“ Рече жѣ сѣмъ Мнѹханѣмъ: „То сѣ^о тѣмъ
поганѣмъ еанѣмъ, неѣрѣжѣиѣе ехъ Шца и сѣа и сѣго дѣа и тебе,
Богородиѣе, неѣспокедаѣиѣе, ѣко ѣс тебе родиѣа Хѣ Бѣгъ,
и то радѣ тако мѹчатѣа“. Рѣ сѣа Бѣца: „По^о то прелестѣ-
аѣа еѣте, шканѣиѣиѣ Нѣѣте ли ежѣшѣаиѣ, ѣко ежѣака теѣа ѣма
моѣ елѣкѣ?“ И шпы^о покрѣа ихъ || (к. 506 т.) тѣмно^о.

5. Рѣ жѣ сѣмъ Мнѹханѣмъ Бѣци: „Где аѣ хощѣши да ѣдѣ?
ѣан на запаѣ или на ю, и гдежѣ тѣчашѣ шгнѣнаѣ рѣка?“
Тѣ еѣ множество мѹжѣи и женѣ, шѣи до чресѣа оу когни
стоѣиѣе, шѣи до пѣиѣи, а инѣи до ежѣи и до ежѣа. И рѣ
сѣа Бѣгороѣца: „Что сѣи ежѣрѣшнѣа, котѣрѣи до чресѣа бо

ѡгни?“. Рѣ же сѣмъ Мнѡхѡмъ: „Гже, ѡже ѡчѣмъ, мѣр-
нѣмъ клѣбѣмъ насѣдѡкѡмъ и того ра^м тако мѡчатѣа, ѡко
прокааты сѡ?“ . „И тѣ, што до прѣсѣи кѣ ѡгни сѡ?“
„Тѣи, ѡже сѡмъ кѡмѡ досѣмъша и авѣанѣа сѣ нѣмъ, ѡцѣ
и мѣрѣи заорѣчѡмъ, ко прѣмѡбодѣнѣи ѡскернѣнѣша, и даа
того тако мѡчатѣа“. „И сѣи что сѡ“, цѡ стѡмъ до вѣрѣа
кѣ ѡгни?“— „Тѡ тѣи сѡ“, ѡже сѣ авѣанъ, чѡжѣа маѣа сѣан
кѣрѣцѣи, ро^внѣмѣицѣи“. Рѣ же сѣа: „Како мѡжитѣ сѣсти
маѣа чѡчѣа?“ Рѣ же сѣмъ Мнѡхѡмъ: „Сѡмъшѣи, сѣаа Бѣе, а
пѡкѣа а. Тѣи тѡ сѡ“, ѡже сѡмъ чѡда рѡжѣнѣа даѣшѣи нѡсѡмъ
и сѣнѣаа ко сѣтѣ; сѣго ра^м тако мѡчатѣа. Арѡгъмъ дрѡжѣицѣи
чѣнѣи кѣрѣ, кѡнѣицѣи и гѡицѣи ѡжѡ, кѣкопрѣмѣжнѣицѣи на
кѣрѣ, и того ради тако мѡчатѣа. || (к. 507). Сѡмъ сѣ
трѣпѣтѡ покѡнѣнѣа, тѡ сѡ кѡскѣтнѣицѣи и ѡбѣднѣицѣи, кѣ-
бѡсѡцѣи, потѣарѣи, и того ради тако мѡчатѣа“.

6. И сѣдѣ сѣаа чѣка стрѣмѣгѣа кѣ сѣацѣа и зѣкѣи
ѡдѡхѡ ѡго. И рѣ сѣаа ко Мнѡхѡмъ: „И что сѡ грѣсѣи
нѣ?“— „Тѣи сѡ“, кѡторѣи сѡдѡхѡтѣ по чѡжѣи домѡ и ажѡу-
цѣи авѣа сѡкѣа, а^вѣажѡицѣи сѡгѣа и з сѡгѣа, и того
ра^м тако мѡчатѣа“.

7. И рѣ Мнѡхѡмъ: „Аѡ сѣи не бѣдѣаа вѣанѣи мѡ,
Бѣе! Кѡды хѡщѣи сѣаа, ко западѡ паѡж (sic!) анѣ“ И прѣ-
стѡпѣа чѣмѣрѣта агѣа, хѣрѡбѣи и сѣрафѣи, и кѣбѡшѣа
ко западѡ сѣдѣи Бѣе; и сѣ ѡбѣаакѣ ѡгнѣнѣи мѣанѣи и по-
сѣдѣа сѣ пѡамѣ вѣанѣи и ѡдрѣи мѡсѡи, на нѣ же авѣаши
мѡжѣсѣтѡ мѡжѣи и жѣнѣ - гѡрахѡ. И сѣдѣи сѣаа и кѣанѣа
и рѣкѣа Мнѡхѡмъ: „И что сѣи сѣгрѣшѣи?“ „Сѡ“, сѣаа Бѣе,
на сѡтрѣи сѣго вѡскѣрнѣа авѣи ѡко мѣтѣи, не текѡцѣи ко
сѣи цѣркѣи, и сѣго ра^м тако мѡчатѣа“.

И рѣ сѣа: „Аще кто боленъ и не може естатѣ“ - „ѿга Зарѣта храмна на нѣмъ агорить, не могои н'аѣзти, тогѣмъ имамѣтѣ || (к. 507 т.) шпѣщеніе то чѣкъ.“

8. И ендѣ столѣмъ ѿгненнымъ, на нѣ же едаше множитко мѣжѣи и жонѣ и горахѣ. И еспроси сѣа Минхайла: „Что ехрѣшѣиан тѣи едѣтѣ“ „Не оустакше протѣ попокѣи, ѿга прихода ѿ цркен ежѣа, еадживше Пгѣ, и тымъ мѣчатѣ.“

9. И ендѣ сѣа древа много, на нѣ еѣте ѿгненное и оудѣ многомъ желѣжымъ; на нѣ екаше множитко мѣжѣи и жонѣ за ѣкъ. И ендѣеши сѣа Еца и расплакала сѣа и рече: „Что ехрѣшенѣа н'ѣ“ И рече Минхайла: „Сѣи едѣ, которѣи канѣтѣа ѣажѣ, хѣваницѣ, клѣваницѣ, присажницѣ, потѣарци, крѣоудѣци і ѣже р'аоужитѣ братѣи“. И рѣ Минхайла и рѣ Минхайла (sic): „Самѣи, Пѣородице, аще ан ѣно ѣзѣиикѣ еохѣцѣтѣ крѣтитѣа і ѿа рѣтѣ емѣ: еперноѣдѣ, то ѿаѣчи едѣ ѿ сѣго крѣиѣа, и то ради тако мѣчатѣ.“

10. На дрѣѣѣ мѣстѣ ендѣ чѣна, екаше за рѣкѣи и за ногѣи, ѿ негѣ же текѣше крокъ и ѿ оустѣ і гораше пламенѣ, и не можаше ео'андѣти. И расплакала сѣа Еца, трижѣ рѣ: „Помаѣи нѣ, Гѣи“ И рече Минхайла: || (к. 508) „Что едѣ грѣси н'ѣ“ И рѣ Минхайла..... дрѣжѣиѣи цркен, а еоѣтѣ е..... теора; цркенѣнаѣ имѣнѣа ѣда.... и пѣю, гаѣиѣи: „Работаѣ ѿ цркенѣа, ѿ цркенѣи жѣиен еѣдѣ“. И то ради тако мѣчатѣ.“

11. Рѣ Минхайла: „Поиди, сѣа, а тѣ побѣмъ, гдѣ мѣчатѣа і зрѣи“. И ендѣ сѣа попу, екаше за ногѣи, и ѿгнѣ ѿ ерѣха и ѣхѣжѣаше пожѣгаѣ и'. Рѣ Минхайла: „Тѣи едѣ еаджитѣан прѣоѣѣ ежѣи; анторѣѣѣѣѣ, тогдѣмъ неѣмѣа енаѣ и еѣѣѣѣ неѣмѣа страшнымъ, прѣѣѣ денжитѣа и пѣножѣи гѣѣ трамѣшѣа, а ѿнѣи не еоѣхѣѣа, и тогѣ ради тако мѣчатѣ.“

12. И ендѣ сѣа чѣки, зєѣри ко нѣ триглавнѣи, єдина дѣши ко ѡчима, а дрдгаѣ ко оустомъ єго. И рѣ сѣа: „Кто сѣи єсть, ѡко не може ѡзємѣти ѡ зєѣра сѣ“— „То сѣ дѣици, читайчи ѡжѣтѣ, и того ради тако мѣчатсѣ“. И тѣж чѣци еписѣпѣ стрємиглаѣ, и зєѣри ѡдѣха и. „Тѣи сѣтѣ чернорѣци, иже оучатѣ законѣ ежѣи, а сами са оу прєлєводѣистєи ѡскєрєниша, и того ради тако мѣчатсѣ“.

13. И рѣ сѣи Мнѣхайа: „Пойди, сѣа Бѣца, ... || (к. 508 т.) мѣчатсѣ анкѣ ѡпѣкѣи и ... а сѣѣи Бѣцѣ чотыриста ѡгѣль ... идѣ сѣа множѣстєѣ ажащи ех ѡгнѣи, черєи. неспащѣи ѡдѣтѣ и“. И рѣ сѣа: „Что сѣи сєгрѣшнѣи?“ „Тѣи сѣтѣ, иже ех ѡвѣкѣи анкѣ ѡбєакишѣ на земли, патрѣишєи, ѡпєпѣи и попы, нарѣни бѣша на нѣси нарєкошѣ и не сєтєѣрнѣша колѣ ежѣа, и за то мѣчатсѣ“.

14. И рѣ Мнѣхайа: „Пойди, сѣа“. И ендѣ жєнѣ еписѣпѣ за оушѣи, и пламень ѡсѣжаишѣ ѡз ѡстѣ и пожигѣа и, и зєѣри ѡдѣхѣ и; наачѣишѣа и кѣдѣмѣхайѣи глѣхѣ: „Поминайтѣ нѣ, ѡко мы єдинѣи ех пламени мѣчимосѣ“. И рѣ: „Что сѣи сєгрѣшнѣи?“— „Тѣи тѣ оуѣ попѣи, бѣжѣ тєѣрѣи по смѣтѣи мѣжѣи сєѡи, и того ради тѣ мѣчатсѣ“.

15. И ендѣ сѣа жєнѣ еписѣпѣ ех ѡгнѣи, зєѣрѣи дєоглавиѣи ѡдоша и оустѣа. Рєкѣа сѣа Бѣца: „Чтѣ сѣтѣ грѣси и?“ „Тѣи сѣтѣ чрєницѣ, иже предѣша тѣло сєѡи на бѣжѣ, и того ради тѣ мѣчатсѣ“.

16. И ендѣ сѣа Бѣца ѡгнѣи ѡкрѣмѣшнѣи поѡдѣичи єсѣи землю, и ендѣвѣши сѣа и распѣкашѣсѣа и кєпросѣи Мнѣхайа: „Чтѣ сєгрѣшнѣи ѡхѣ сѣтѣ?“ || (к. 509) И рѣ Мнѣхайа: „Тѣи сѣтѣ чѣци прєлєводѣѣ, тѣтѣи, рѣѣѡинницѣи, кѣкєинницѣи, иже не погѣа ех сѣмѣа по тѣи нѣдѣю чѣжѣа домѣ рѣлєчѣици мѣжѣ ех жєноѣи, пѣици, ѡпойци, зѣпойци, прєкѣпницѣи, нємѣти-

бїи црїи, кїиби ѿ елїстїтїан, патрїархїи, не сзтебѣрше бѣан
бжїа, елѣнїци, ерхерѣлюеци“. И сїе сазшакши сїаа Бїца
прогласїса ѿ рї: „Ѡ горе грѣшникѣ сїмь“.

17. Далаѣ рѣка клокоцааше ѡгненнаа, страшнаа, ѿко
сєвѣрїноѣ море, пожигающїи грѣшники, ѿ не можаахѣ в томѣ
рїци иѣчто: „Судїе правїи, помнїаѣ нї!“ И ѿдахѣ ѿ
чрхїи мѣоусїпающїи, ѿ скрежеть зѣвнїи ѿ сѣрїе, нїже не
не бѣ числа. Рїдѣкши тѣ мѣчнїи стѣоу Бїцї ѿ елзопїан
кз нїи їднїи гласѣ елнїи гїци: „Рауїса, елїннаа Бїце
дѣо, сѣте незáходáции! Рауїса тї, рхїстрáтиже бѣжїи
Мнїхáи! Малаїса неперстáно зз бѣ мїрѣ, елї сїїи дггãн
бжїи, добрѣ приши сїте нã радї грѣшнїи, ѿко ѡ бѣкã сѣтã
не ендѣхѣ, твє радї, Бїце, ендїмь сѣте“. Тѣ ендѣкши сїаа
ѿ расплзкшãса ѿ рї: „Ѡ горе грѣшнїи || (к. 500 т.) комь тї
и елїжнїи сїмї!“ И рєка Мнїхáи: „Чтѣ сзгрѣшнїан сд?“
„Сїа рѣка рѣжтѣ ѡгнї, ел нїи же мѣчãса жїдокї, распнї-
шїи Гã нїи Іг Хрѣта, сїа бжїа, ѡца ѿ елнã ѿ сїго дхã, елї
мзци погãсїи, твє, Бїце, не ѿпокедающїи, ѡвзгшїса
сєстѣ крєщєнїа, елжã теорнã с кзлãми, ѡтракнїци, пода-
елãнїи дѣти сєо“ И рї сїаа Бїца: „По дѣло“ нѣ елди
нї!“ И нãкї покрїи нѣ рѣка ѿ тма. Рї Мнїхáи: „Сїаа Бїце,
дїце елзжїтса ѿто к мжкз сїю, не ѿмãѣ прощєнїа к елїи“.
И рї сїаа: „Ѡ горе грѣшнїко“ сїмь, ѿко елї концã мжкз
нї!“

18. И рї Мнїхáи: „Хощєши лн, сїаа, дз тї покãжѣ
кз рѣ хрѣтãскїи!“ И рї сїаа: „Сѣрїи мн мжкз елã“. И
ендѣ сїаа Бїца ѡзєрѣ ѡгненноѣ, клокощїи, а по немж
елзны хїтãнїса до нѣсã ѿ ел нѣ маладїи ѿ старїи. И
рї сїаа: „Штѣ тїи елї ѿ чтѣ сзгрѣшнїа нї?“ И рї Мнї-
хáи: „Бїце, тїи тѣ сд хрѣтãнї, ел ѿмã елїи ѡбѣщãешисã

до витикости́а неан саенті Шца њ сѣа њ стго дѣа“. Ї оу҃самішакши сѣаѡ Біца њ кси дг҃ган стїи бозопїша ідиннї гласѡ гайїци: „Сласка мїрдїи҃ ткоїмѡ, кадыко! Сласка цѣтеїи҃ ткоїмѡ! Сласка багтї ткоїи҃ кс е҃нча҃ннї тї шцїѣ њ кс прѣтї њ багїи҃ њ жикотѡрацїи҃ ти дѣхѡмь, нїѣ њ прїо њ к-кїи҃ кѣко“. Іамї.-

Як бачимо, даний список, припадаючи до Лаврського літбов і порядком розділів, є скріз що до нього значно спороченим. Що до українських списків, то даний, як це можна зразу завважити, найближче пасує до списку Б і до докладно розгляненого Ц-М, уявляючи, без сумніву, одну з його редакцій. Найчастіші і характерніші збіги він має із списком Б. Крім того, деякими виразами і окремими епізодами (напр., питанням Богородиці і відповіддю Михаїла про їджу чоловічого мяса) — даний список наближається до М, підпіраючи таким чином нашу гадку, що рукопис М не є відмінною редакцією „Хожденія“, а радше пасує до типу б). Розділ 17-й даного списку припадає до 17-го розд. Б, це б то в нїб, дякуючи опустам і псуванню (порівнянню з Лаврським), „родъ жидовскїи҃“ славословїть Богородицю і янголїв. Це в свою колїю підпірає нашу гадку про давнїсть даного псування. Теж само уже в цьому списку знаходимо пекельникїв „жидовъ“ в 8-м розділі і „дьяковъ“ в 12-ім. Властивїстю списку є ще те, що в ньому часто опущено стереотипнї фрази, як от: рече пресвятая Богородица, рече св. архангел Михаїл і т. п. Українських властивостїй в яздї рукопису (і в словарнїм матеріалї і з боку фонетикї і морфологїї) далеко менше, вїж в списках Б і Ц-М, проте все ж головнїшї риси української мови того часу представлено досить яскраво. Дякуючи численним, іноколи дослїпним збігам з давнїше розгляненими Б і Ц-М, а також деяким збігам з М, даний старшїй український список „Хожденія Богородици по мукам“ може бути поставлений на чолї їх, яко джерело, до якого вони відносять ся через бїльше чи менше число посереднїх списків.

Ще до пісні про Петра Сагайдачного.

Написав Ів. Канаків.

В засіданні Київського Українського Наукового Товариства 14 жовтня р. 1907 відомий письменник В. Д. Грінченко взяв на аналіз пісню про гетьмана Петра Сагайдачного. Хоч слова пісні цієї давно вже відомі багатьом, проте дозволяємо собі коротко нагадати її зміст. Пісня оповідає про виправу Козаків, що йдуть воювати Турків; оповідаєся, що Козаків веде Дорошенко, посередній йде хорунжий, а посаду той Сагайдачний, що „проміняв жінку на тютюн та ляльку“ і відмовився помінятися нею назад з власником ляльки. Пісня кінчить ся покликом до тих, хто в лісі, викресати вогню, закурити ляльку і не журитися.

Ставлячи питання, про якого гетьмана мова в тій пісні, шановний автор переказує давню суперечку про цю пісню, що точила ся між відомими вченими — М. Максимовичем і І. Срезневським. Перший, як звісно, застосував цю пісню до другої половини XVII в., до гетьмана Петра Дорошенка і куріньного отамана Грицька Сагайдачного, а другий — до першої половини того ж XVII в., до гетьмана Петра Сагайдачного і Михайла Дорошенка. Потім д. Грінченко бере на увагу і нашу гадку про цю пісню, що припадає до гадки д. Срезневського, хоч на підставі й інших міркувань, на яких д. Грінченко і зупиняється і докладно їх аналізує. Закиди, що він мені підносить, не тільки не пересвідчили мене, що я помиляюся, а ще більше запевнили мене, що

дуже правдоподібна та первісна гадка моя, що пісня стосується саме в раз до „годного нескортольної славы“ гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного.

Насамперед д. Грінченко питає, сливе цілком подаючи нашу гадку про пісню: „Що було ітересного, значного для народніх мас у тому, що Сагайдачний зблукавсь у лісі, а потім таки натрапив на своїх? Таких випадків у ті часи трапляло ся безліч і не були вони нічим дивним“.

Відповідаю: дуже багато важного: Сагайдачний не був простим Козаком, що його втрата була б непомітною в загальнім числі, він був гетьманом, воєнним генієм, що на його тої лихої для польського війська годни клав всю надію свою і король у Варшаві, і королевич під Хотинном, і все військо, навіть цілий край, бо втративши такого гетьмана, як Сагайдачний, багато тратилось: краєви загрозувала неслава та терпіння. То була страшенно небезпешна хвиля, це тямив загал людський і зазначив в своїм історичнім документі — в пісні, як зазначив П в своїм мемуарах Яків Собеський.

„Яку вагу міг мати цей випадок?“ питає далі д. Грінченко.

Відповідаю: дуже велику вагу: неславу поразки польського і козацького війська, важкі умови згоди і татарські напади на південні українні Річі Посполитої.

Далі д. Грінченко дивується, чому нарід не склав пісні про багато важніші факти в життя Сагайдачного, напр., про його боротьбу з мусульманськими ворогами, про зруйнування невільничого ринку — турецького міста Кафи, чи хоч би про ту ж Хотинську війну, а захопив ся такою дрібного факту в життя Сагайдачного, а воно таке богате на видатні факти?

На мою думку, це дивування д. Грінченка перестане бути дивуванням, коли ми візьмемо на увагу те, що не раз уже повторювалось в народній південно-руській пісенній творчості: пісні одного періоду забувались або їх витісняли, збирали в себе пісні наступного періоду; ото, напр., козацький епос поглинув багатирський і тепер тільки деякі щодрівки та комедки заховали деякі риси поганського та велико княжого періодів. Ще: пісні Хмельниччини поглинули вої пісні давнішого періоду боротьби Козаків з Поляками; і ще

приклад: пісні крпацькі на початку XIX віку поганули такі пісні доби польського панування. Таким чином те, що немає дум про вшправн Сагайдачного, нам видаєть ся цілком природним.

Коли ми розгорнемо вже надто старанно профільтроване критикою і очищене від непевних пісень видання „Исторических пѣсень Малорусскаго народа“ проф. В. В. Антоновича і М. П. Драгоманова, то побачимо чудне з'явнще; по-перше — пісень, що тичуть ся боротьби Козаків в Польщю до року 1648 зовсім не заховало ся, на їх думку. Пісні про Сагайдачного і про Феська-Гавжу-Андибера, що зовсім не насувають сумніву, вони, а за ними і проф. М. С. Грушевський, пристосовують, — до речі кажучи, зовсім хибно — до доби по Хмельниччині. По друге — видавці ці надрукували чималу кількість пісень, власне 60, про боротьбу звагалі Козаків в Турками і Татарамн; але поміж ними дуже мало пісень в історичними йменнями, що їх існування можна б довести документальними даними; тільки незначну частину пісень, а власне 5, тільки гадаю, а не в певність, видавці пристосовують до того чи иншого історичного діяча, напр., Ланцкоровського, Богдана Ружинського, Вишневецького, Смирговського і Самуїла Кішки. Хто ж були інші пісенні лицарі: Коваленко, Голота, Олекой Попович, Іван Вогуславець, Федор Безвідний, Овраменко— „Ты, Господи, вѣсь“! І ото у всіх тих історичних піснях про боротьбу Козаків в Турками і Татарамн оповідаєть ся не про лицарську боротьбу гетьманів і козацького війська в Турками і Татарамн, а приватні терпіння Козаків, їх жінок і дітей, їх життя у неволі, втікання, визволення чи викуп в неволі, смерть в степу і, звагалі, всі ті незначні щоденні випадки, що могли повторюватись багато тисяч разів і що їх легко уявити собі навіть а ргіогі. В пісні, напр., про князя Богдана Ружинського співають не про його славі воєнні труди, а про забір у неволю його жінки і його горе в цього приводу; в Вайді знаходимо малюнок його мученської смерти; в пісні про Самуїла Кішку подано малюнок його тяжких мук на галерах і т. п. Такий зміст пісень про боротьбу в Турками і Татарамн виразно свідчать, що нарід в своїх історичних піснях славить не труди своїх лицарів, а стогне-співає про те, що крапало йому душу і роадн-

рало тіло. Тяжкі невмивно були терпіння народні, і що в його болить, про те він і співає. За своїм болем, за сльозами своїми він часто не бачить і трудів свого лицарства, „нарід означає, — скажемо словами самого ж д. Грінченка, — в своїй поезії тільки такі історичні події, що чимсь за-для його важні“; значить, самим важним народови історичним фактом були власні його лихо та горе. От тому нарід „ні чим і не згадав безмірно важливіших подій з життя Сагайдачного“. Але навіть цього не можна сказати твердо, безумовно. Нарід агадував і співав і про лицарські воєнні труди Козаків. Так, напр., заховав ся уривок з думи про взяття міста Варни р. 1605, де брав участь і Сагайдачний. Уривок заховав ся в Галичині і при тому акупі в другою пісню, де вишито плач-скаргу „вельможної пані“ на те, що син її утопив ся в Чорному морі. Цей уривок пісні про взяття Варни може, на нашу думку, акупі в пісню про Сагайдачного і Ганжу, бути за довід існування цілого циклу пісень про боротьбу Козаків з Поляками до Хмельниччини, але пісні ці, як допіру ми зазначили, або злили ся з піснями Хмельниччини, або їх було виперто з народньої памяти так саме, як значіша подія заслонює маленьку. Опци і можна довести, чому до нас не дійшли пісні, що оповідають про воєнні труди Сагайдачного і, з окрема, про взяття і знищення невізьничого ринку — Кафи (Феодосії).

Разом з тим д. Грінченко вважає мій виклад обставин походу Козаків і по пісні, і по мемуарах Якова Собеського за недокладний і, розглянувши ці обставини, повертаєть ся до таких висновків:

1) Що невідомо, хто вів Козаків від Києва до Сорок, коли Сагайдачний був у Варшаві і мав пересправу з королем.

2) Що Дорошенко був тільки послом від козацького війська до польських гетьманів.

3) Що Сагайдачний, вибравшись з лісу, все-таки знайшов Козаків і привів їх до табору під Хотин.

Я те перевіряв, що оказав про Сагайдачного в своїй праці, по приступних мені джерелах, головним чином по Якову Собеському и Величкови, і знов дійшов до тих саме висновків. Коли писані джерела нічого не кажуть про те, хто вів військо до Сорок, то, вважаючи на те, що Дорошенко

був у козацькому війську і що історична пісня виразно показує на старшинування Дорошенка в виправі р. 1621, ми, вважаючи цю пісню за рівночасну описаній події, допускаємо твердити, що Сагайдачний, вирушаючи до Варшави на пересправу з королем про умови участі Козаків в хотинській війні, міг доручити старшинування над Козаками Дорошенкови і що тільки заколот, що повстав серед Козаків, скинення Дорошенка і вибір на гетьмана Якова Вородавки, що супроводився розбійством і грабуванням від Козаків тихомірного люду, вимагали, може статись, особистого побачення Дорошенка з головним гетьманом польського війська — Карлом Ходкевичем і послання на зустріч Козакам Сагайдачного, що він певне віде й зовсім не розминав ся з Дорошенком, як то гадає д. Гринченко, а навпаки, — довідавшись від Дорошенка, що когось ся серед Козаків, і порадившись з Ходкевичем, мав за потрібне зустріти і заспокоїти Козаків.

Імення Дорошенкове могло вдержатись в народній пам'яті ще й тому, що він же вів Козаків і з під Хотина до дому, коли Сагайдачний ранений їхав позаду війська в повозі; так дозволяє думати пісня про Сагайдачного, що надруковав проф. В. М. Перетц; але про неї скажемо далі.

А Сагайдачний, — чи то його після Хоткевич, чи то він, порадивши ся з ним, поїхав до Козаків і несподівано натрапив на ворожий табір — ховаючись якійсь час в лісі і на рану анемаганий, досяг Дністра, переправив ся на той бік коло Могилева і нарешті дістав ся до свого обозу. Нїде в своїх мемуарах Яків Собеський не каже, що Козаків припровадив Сагайдачний. Тим часом, як Самійло Величко, користуючись з козацьких хронік, довідно твердить, що Козаків допровадив до польського отаму Яків Вородавка. А слова Якова Собеського, навпаки, дають на розум, що Сагайдачний прибув до своїх Козаків уже тоді, коли вони встигли стати обозом під Хотином. Таким чином уважаємо себе в праві ще раз сказати те, що вже казали в статі про Сагайдачного і додати ще, що він дійсно йшов у слїди війська як до Хотина, так і назад до Києва, і пісня правдиво малює тогочасні події: військо вів і вперед і назад Михайло Дорошенко, а Сагайдачний ішов за військом, а Яків Вородавка, обраний за гетьмана, заступивши Дорошенка, припровадив Козаків до Хотина. Справді ж, висловлюючись сло-

вами д. Грінченка, — „звісно, документи чи літописи могли й не занотувати тієї подробиці, яка адала ся інтересною автором пісні, — не можливого в цьому нічого нема“.

Перейдемо тепер до питання про родинне життя Петра Сагайдачного.

Д. Грінченко теж не згоджуєть ся зі мною, що вислів: „проміняв жінку на тютюн та люльку“ треба розуміти в пересовному розумі — переваги життя воєнного над життям родинним, і налягає на те, що пісню треба розуміти просто, дослівно і на те, що Сагайдачний справді проміняв жінку „на тютюн та люльку“; але тому, що з життянцю цього гетьмана такого факту ми наче б то не знаємо, а воі як найкраще свідчать про Сагайдачного, і до того гетьман, умираючи, подбав про свою жінку в своїй духівницї, а „Вірши“ К. Савовича зазначають навіть її горе на погребі чоловіка, то про неприхильність до жінки не може бути й мови, і пісню тому не можна пристосувати до Петра Сагайдачного.

З цією думкою д. Грінченка я теж не можу погодитись.

Те, що ми надіємо пісні загального значіння — Сагайдачний життя бойове прекладав над життя родинне — не втрачує своєї ваги, коли пісню розумітимемо просто, і признаємо факт, що він проміняв свою жінку „на тютюн та люльку“ за автентичний. Я не то що готовий признати, що міна можлива, але її гадаю навіть тепер, що цей факт трапив ся в житті власне Петра Сагайдачного. Яків Собеський, що добре знав козацького гетьмана, вихваляючи його вдачу, одначе не ховає його вади — надмірного ласу до зальотних авантур, що шїби прискорили його смерть. Щоб висловити в такій делїкатній формі ваду особи, що він шанує, Яків Собеський повинен був мати підстав на те, повинен був знати деякі факти з життя Сагайдачного; для поваги до нього, мемуариста вважає за краще не називати відомих йому авантур гетьмана і тому тільки натякає на них. Касян Савович, так само, не міг казати про цю ваду гетьмана в погрібових віршах з цілком арозумілої причини, як з теї ж причини він міг прибїльшити горе вдови Сагайдачного; інших біографічних даних ми поки що не маємо, і тому такої гадки, що пісня нечестно висловлює ту ваду гетьмана, яку делї-

катно висловлює Собеський. Звичайно, що в жадному життєписови Сагайдачного ми цього факту не знайдемо, але, як цікавий факт з його життя, він набув широкого розголосу, перейшовши до народньої пісні і хоч в загальних виразах, але його зазначив Собеський.

Дамі, д. Грінченко не згоджується і з мою думкою про несприхильність їйби то гетьмана до своєї жінки. Але я в своїй статті віде про цю неприхильність не кажу, а тільки подаю замітку, що стосунки гетьмана до жінки ховають якусь таємницю і взагалі дивні: по-перше, чоловік не лишає своїй жінці в духовниці нічого з свого добра, а офірує його на добродійні інституції, а по-друге, — ця нерозумна, земна жінка його і року не минуло, як віддала ся за шляхтича, заживала розбоїв і була засуджена до бамбіці, чого доводить і судові акти. Покликання в цьому разі д. Грінченка на „погрібові вірші“ не може переконати; там повинно було в обставах цієї сумної оказії сказати те, що й сказано. Та і взагалі до погрібового голосіння та примовляння, що стала ся обовязковою поведінкою, треба стати з деякою обережністю, коли міряти їх щирість, бо слівця можуть бути з різних надвірних причин: сумного образу похорону, загального настрою ватовпу і т. д.

Що до юридичного документу, до запису від 21 ікля 1622 р. київського митрополита Іова Борецького і гетьмана Олифера Голуба, як виконадців духовниці небіжчика Сагайдачного, що вони виконали гетьманів заповіт, то він ще раз доводить нашу гадку. В цім записови писано, що вони, — Борецький і Голуб, обрані від Сагайдачного за опікунів „жонъ и повинныхъ его“ і „вся худоби и маестности“... шаферами и диспозиторами“, ці два юридичних факти цілком ріжні і самостійні: можна було іменувати опікуна над особою, жадного добра їй не лишивши, і „думати, що Сагайдачний, давши „опікунами“ своїй жінці двох найважливіших людей у краї, разом з тм нічого їй не відписав,“ — зовсім „не дивно“, бо через юридичну безправність жіноцтва по Литовському Статуту опікун був потрібним як для юридичної оборони вдови, так і для санкції її юридичного поступування. Це ми й бачимо на прикладі Сагайдачних. Але гетьман, вмираючи, настановив опікунів не тільки над особою вдови, але і над її ріднею, що були Сагайдачному

„повинними“, цеб-то близькими через „віно“, через шлюб. Про назначення чого небуть цим „повинним“ в заповіті ніхто навіть і питання не ставить.

Силкуючись довести, що Сагайдачний щось відписав своїй жінці, д. Грінченко навіть пряме посвідчення літопису Самуїла Величка на те, що жінка Сагайдачного по духівництві нічого не одержала, товмачить в бажаному собі розумі, перекладаючи слова літопису: „распорядилъ имѣніе свое на церкви, на шпиталѣ, на школи и монастырѣ, кромѣ жены своей“, так: визначив своє майно на церкви, шпиталі, школи й монастири, „окрім того, що воставив жінці своїй“; але такий переклад довольний, непевний і калічить пряму гадку слів літопису. Що жінка Сагайдачного одержала свою частку, — проти цього я не повстаю. Вона не тільки одержала свою частку, вона навіть мала право її правити по закону, як свого „посага і оправа по віну“ від чоловіка, коли б той відмовився виділити їй, як жінці, частину з свого добра. Звичайно, Сагайдачний цього її і не відмовив, як і не відмовився встановити опікунів; але все це вимагалося звичаєм, пристойністю і навіть законами того часу і про прихилья гетьмана до своєї жінки нічого не свідчить. Що подружка не розлучила ся за життя, це могло мати пояснення в характері жінки, що була, як це знати з судової постанови, свавільною і упертою і не легко поступалася, і перед нею бентежився навіть хоробрій гетьман. Це й ниньки світова річ.

Проти тої нашої думки, що либонь сваволею жінки Сагайдачного треба вияснити всі неприємні взаємні подружжя і навіть труднощі для Сагайдачного розлучити ся з такою жінкою, д. Грінченко наводить, по студіях д.д. Маячанця, Левицького і Роде характеристику жінок XVII віку, яким воля і повноправність надавали снаги та енергії, що були невідомі там, де жінка була невільницею. Все це цілком певно, як певно й те, що такі енергійні жінки далеко не завжди приносили щастя своїм чоловікам, і, здається, шлюбні розводи ніде не траплялися так часто, як в Південній Русі. І коли енергійніші чоловіки допевняли ся розводу і розлучали ся з своїми занадто енергійними жінками, то інші—пгіхші чи в натури чи змігані життям,—придушивши гнів чи безсильно скрегочучи зубами, знехоти жорили ся своєю гіркою долі.

Може статись, що до цієї останньої групи чоловіків належав і Сагайдачний.

На цим власне і зичає д. Грінченко аналіз моїх гадок на пісню про Сагайдачного. На цьому можна б скінчити і нашу відповідь йому. Але торкаючись питання про походження цієї пісні, д. Грінченко, в дальшому своєму аналізові, не важучись признати її за фальсифікат, догадуєть ся, що її аложив якийсь опудей чи мандрований дяк на прикінці XVIII віку. Дозволемо і собі сказати кілька слів в приводу фальсифікації пісень.

Що до фальсифікації людських пісень, то питання про це науково вовсім не розроблено. Дуже трудно показати будь-які побуди до фальсифікації, і видавці „Исторических пѣсень Малорусскаго народа“, д.д. Антонович і Драгоманів визнають її „страннымъ инстинктомъ и своеобразнымъ патриотизмомъ“, поправки і з'ясування всього, що не до тямн в піснях, наперсткування ріжного часу і зміни їх під впливом письменности—треба признати цілком; але все це потрібно докладно встановити і означити. Досі не з'ясовано ані психології народньої творчости, ані еволюції форм народніх творів. Що така була, знати в розправі проф. В. М. Перетца—про походження української пісні. „На Україні XVII віку,— каже він—вплив школи на життя був о стільки дужим, що це відбилось і на народній поезії. Тоді, як на півночі Росії заховуєть ся народній лад пісні, і в ньому ще не можна завважити впливу літературного віршу,— на півдні народня пісня, потроху приймаючи літературні способи і звероти, наближалась до віршової літератури XVI—XVII віків“. Всі, які тільки нам доводилось читати, аналізи українських фальшивих пісень адають ся нам не досить мотивованими, часто вовсім безпідставними і такими, що їх легко приложити і до певних пісень. Напр., в приводу появи в світ р. 1874 „Исторических пѣсень малорусскаго народа“ небіжчик М. І. Костомарів бере на аналіз „Запорожскую Старину“ д. І. Срезневського і ціле пасмо пісень вважає за фальсифіковані; але прикмети фальсифікації, що він подає, на мою думку, принаймні, цілком нічого не доводять і адають ся тільки за причіпку до слів і висловів, яких присутність у пісні критик не знає, як пояснити. Але одна вказівка у його дуже ціна нам. Це — вказівка на подібність пісень „Запорож-

скої Старини" Срезневського до „Історій Руссовъ" псевдо-Копицького. Через те, що історія ця подає велику плутанину і навіть видумку фактів, невідомо на якій підставі збудованих і відкиля взятих, то з огляду на її подібність до „Запорожської Старини", несамохіть повстає гадка: а чи не завіс автор „Історій Руссовъ" на її сторінки історичні факти народних пісень, взявши ці факти за правдоподібні, і таким чином І. Срезневський стає видавцем того матеріалу, опрацювати і згрупувати який намагався і автор „Історій Руссовъ".

Що до пісні про Сагайдачного, то її давність доводить тепер той першопише її, що його проф. В. М. Перетц знайшов в збірнику кінця XVII і початку XVIII в. і взяв його звідти для своїх „Замітокъ и матеріаловъ по історіи п'єсонъ въ Россіи". Його надруковано латинськими буквами і читається він так:

„Гой на горі жевці жнуть,
Та долом, долом, та долиною Козаки ідуть.
Меже внип три гетьмани,
Що ведуть військо Запорожське долинами:
Один гетьмат Дорошенко,
Що ведець військо Запорожське хорошецько;
Другий гетьман Сагайдачник,
Що згубив триста Козаків, алий необачник;
Третій гетьман Дрогоаденко,
Що ведець військо Московське борсадецько.
Ідуть ляхи дорогами,
Закричуть, кликнуть вам: „Помогай Бог за горами".
— „Помогай Бог за горами Козаченькам,
Щоб откривнули та в самопалов ляшецькам".

Коли цю пісню надрукував В. М. Перетц, наша перша стаття про Сагайдачного перед тим недавно вийшла у світ, і аналіз цієї цінної пісні довелося відкласти до слушного часу. Зараз, коли ми повинні вернутися до пісні про Сагайдачного, ми вважаємо цілком доречним переглянути цей визначний твір XVII в. Лишаючи докладний аналіз питання про оточення, серед якого повстала ця пісня, і про час її появи, ми не можемо не зауважити, що своїм ладом і правдивістю відтворення історичних фактів пісня повинна бути бачею до першої половини XVII віку.

Цей давній варіант пісні про Сагайдачного, так як і той, що існує в наш час, оповідає про виправу Козаків р. 1621, але не до Хотина на війну, як думали ми опершу, а навпаки — від Хотина додому, на Україну. Запорозьке військо знову веде Дорошенко, як він і на війну, що й цілком природно. Сагайдачний, як і в першій раз, при виправі до Хотина, йде позаду війська, але вже слабій і в кареті. В пісні його названо „алим необачником“, бо стратив триста Козаків. Що справді страта Козаків в Хотинській баталії могла досягти цієї цифри, це доводить і літопис С. Величка, який каже, що: „всього Поляковъ и Козаконъ на оной Хотинской войнѣ чрезъ бѣсурманъ убито 753 чоловіка, а ранено Поляковъ и Козаконъ много“. Коли вважати за правдиве свідчення пісні, що Козаки втратили 800 чоловіка, то на пай Поляків припадає всього тільки 458 чоловіка; але вважаючи на те, що Козаків було тільки 40,000, а Поляків — 117,000, — не можна не згодитись, що Козаків полягло втричі більше від Поляків, і пісня, може й доладу каже, докоряючи Сагайдачному за таку велику втрату в війську і звучи його „алим необачником“. Епітет цей досить влучний.

Може здивувати третій гетьман — Дрогозденко, що веде військо Московське. Але участь московських Козаків у Хотинській баталії двічі доводить той самі літопис Величка: „еще тежъ — пише Величко — особно Козаконъ отъ рѣки Волги ишло на помощь противъ бѣсурманъ войску Польскому 20,000; но уже на войну тую не засталъ“. Коли скінчено війну і вчинено раду в Туркамп, „по війстю вась чотырехъ дней, ударовавши принцъ Владиславъ началниковъ и воѣхъ Козаконъ отъ Волги въ двадцати тысячахъ прибылхъ, позволялъ имъ ити во своя си“. Значить, і в цьому разі пісня відповідає дійсності. Що до імення Дрогозденко, яке д. Гринченко намагаєть ся читати Дроаденко, то воно в пісні є без сумніву зіпсована на український звір якась великоруська фамілія.

В третьому куплеті пісні висловлено радість Поляків, що повертались додому і були вдячні Козакам за щасливий кінець війни; за гори вони гукають до Козаків: „Помагай Бог“. А Козакам не було з чого радіти, — поперше — вони підняли огромну шкоду вбитими й раненими,

по-друге — з України находили сумні чутки: жінок і дітей їх польські старости гавали на панщину і намагались повернути їх в невільників; тому і на привітання Поляків Козаки відповідали, щоб бажана замога Божа лишенькам відповісти допомогла „криком з самопалів“.

Цей настрої суспільства польського і козаччини, що ми в пісні його бачимо, і в листах короля до Сагайдачного ретельно відбив ся. На листи ласкаві і на дарунки короля Сигизмунда III, гетьман Сагайдачний відповідає скаргю, що „коровні пани: Вишневецькі, Конєцпольські, Потоцькі, Калиновські и инні на Украинѣ, власной предковѣчной отчизнѣ нашей, власть свою неслухне распространяють“ і намагають ся Козаків „въ подданство и ярмо работническое безболѣне наклонити“... Перелічуючи „на особливомъ реестрику“ кривди і гвалти, що Козаки терпіли, Сагайдачний завідомає, що коли скривджені Козаки не одержать королівського „признанія и респекту“, то „же бы що новое отъ нихъ (яко уже и пошмеруютъ) не уродилося и огня гнѣвного (чего не дай, Боже) не запалило“.

Думаємо, що подане яно доводить, що пісня про Сагайдачного, яку видав проф. В. М. Перетц, ретельно справжній поділ року 1621 віддає. Грінченкове тлумачення цієї пісні зовсім ні в чому не переконує і здаєть ся нам вимушеним на те тільки, щоб довести свою першу гадку за пісню про Сагайдачного, яку він пристосовує до другої половини XVII віку.

Рівняючи цей давній варіант пісні до того, що в устах народних до нашого часу заховано, ми пересвідчуємось, що за винятком дечого, перші два куплети обох пісень сливе відповідають оден одному; але 3-й і 4-й куплети давньої редакції — про московське військо під проводом Дрогозденка і про ворожі Козаків до Поляків почуття — забуто і загублено; на місце загублених цих куплетів вставлено нові — що Сагайдачний проміняв жінку „на тютюн та люльку“ і як в лісі пробував. Чи не доводить це, що в пісні про Сагайдачного ми маємо тільки уривки двох чи навіть трох пісень про Сагайдачного, що їх колись українські бандуристи співали: одна виспівувала нещасливу для Сагайдачного виправу Хотинську; друга малувала славетного гетьмана залютні авантури, а третя співала про відому

нещасливу оказію в Сагайдачним, що на табір турецький захопився і в лоті сховався.

До речі тут зауважимо і про варіант галицький пісні за Сагайдачного.

1) В ній подибуємо епітет Сагайдачного „злим необачник“. Перед тим, як проф. В. М. Перетц надрукував давній варіант пісні, епітет цей був незрозумілим: за віщо саме нарід міг Сагайдачного „злим необачником“ назвати? Тепер вже ми знаємо, чому пісня така сувора до гетьмана, і бачим, що епітет цей заховався від давнього варіанту, що кружляв між людьми. Проф. М. П. Дашкевич, як ми вже в статті про Сагайдачного згадували, і на Волині чув варіант цієї пісні з тим саме епітетом.

2) Галицький варіант згадує про „попа Киселя“; звичайно, був це не хто інший, як славетна особа цієї родини — Адам, що потім за воєводу Київського став і був за посередника між панами польськими і Хмельницьким, обом догодити і обох поєднати пильнуючи. Що Адам Кисель був у баталії Хотинській, разом з Петром Могилєю, що потім за митрополита Київського став, це тепер певна річ, бо дані давніх документів доводять цього. Вирушаючи на війну, Адам Кисель, тоді що молодик, на випадок своєї смерті написав духовницю, де добро своє між матір'ю і братами поділяв. Духовницю цю він записав у Володимирській замковій актовій книжці, під 6-м червня р. 1621, де й досі її заховано. Пісня має б означати, що Адам Кисель за Хотинської війни в козацькому таборі пробував, і може з Козаками і на війну прибув. В українських варіантах пісні від імені Киселя самий його титул хорунжого лишався, — а до кого належить той титул — в пісні нема мови і досі було не ясно, хто тим титулом значить ся. Під Хотинську війну Адам Кисель міг бути за Новгород-Сіверського хорунжого, бо посада ця, як і інші, що він обіймав, перейшла потім до брата його Миколи; бо такий був звичай того часу.

Нам ще вістаєть ся розглянути Грінченків аналіз давнього варіанту пісні про Сагайдачного, що надрукував проф. Перетц¹⁾. Подаючи вище своє адання про цю пісню, ми,

¹⁾ В. Н. Перетц: „Замітки и матеріали для історіи пісень въ Россіи, I—VIII“. Спб., 1901 р., ст. 31.

щоб не нарушати наступності нашого реферату, в який його читано в засіданні Наукового Т-ва 23-го дек. 1907 р., не згадували, як про неї гадає д. Грінченко, бо наш аналіз пісні був перед аналізом д. Грінченка; аналізу цієї пісні не було в його рефераті 15-го ноября — його зроблено тільки по вказівкам проф. Перетца, коли друковано в „Записках“¹⁾.

Істоту задання Грінченкового можна зібрати в такі твердження.

1) Варіант проф. Перетца не може припадати до початку XVII віку, до Петра Сагайдачного, що названо його „злим необачником“ за те, що він зрубив триста Козаків, бо такого факту з його військової діяльності не знаємо.

Нагадаємо, що в літопису С. Величка, як ми вже вище показували, втрата Козаків у Хотинській баталії була дуже значною і приписувалось П Сагайдачному, тим епітет „злий необачник“ можна прикласти тільки до його, а не до кого іншого.

2) Ця пісня взагалі стосується до р. 1665 і малює боротьбу за гетьманування Петра Дорошенка, Степана Опарни, Дрозденка і Децьки, що домогалися цієї влади.

Годі пристати на таке задання: а) варіант XVII віку не боротьбу воджів малює, а їх спільний рух—виправу; б) між тим, як зложено пісню на початку XVII віку і коли її записано—з кінцем того ж віку, минуло коло 80 років, через які відбули ся великі події, що могли впливати на долю і на зміст пісень про Сагайдачного, не одної, а кількох; в) щоб пісня справді події 1665 р. виображала, то б вона була цілком ретельною або дуже небагато покаліченою и заховала б усі імення і певно б представила їх взаємні, бо між постановом пісні р. 1665 і кінцем XVII в., коли записано, минуло не більше як 80 років, і при тому великих подій, як от війна Хмельницького, не відбуло ся, і змісту пісні вони не могли відмінити.

¹⁾ Не зайвим буде заважити, що взагалі д. Грінченко читаний реферат свій значно відмінна, умістивши в ньому відповідь на наші запити і вказівки проф. Перетца, не чекаючи поки їх надрукують; це дуже плує нашу полеміку, утрудняючи її, і не дає змоги читачам орієнтуватись в ній.

3) Форму ймення Сагайдачного в зазначеному варіанті— „сагайдачник“, цеб-то майстер, що робить сагайдаки,—годі прикласти до гетьмана Петра Сагайдачного, вона стосується „через щось до якогось“ зовсім іншого чоловіка, може до Опари або Децька.

Зміну ймення Сагайдачного в „сагайдачника“ могли зробити автори пісень, аби віддячити гетьманови, щоб понизити його і поглузувати з нього за погибель 300 Козаків; тому гадки в цього приводу д. Грінченка адають ся нам безпідставними.

4) Зміну ймення Дрогозденка в Дроаденка під впливом опіу ми вважаємо безпідставною; на нашу думку це просто поквітчення цілком тепер забутого ймення отамана „московських“ Козаків; його не легко було помятати Козакам запорозьким.

5) Згадування пісні про московське військо зовсім не доводить, що воно брало участь—на думку д. Грінченка— в Хотинській баталії чи в боротьбі претендентів 1665 р. на гетьманство, а доводить тільки те, що Дроаденко виступав, яко підданець московський і прихилив міста „подъ царскую руку“.

Таке тлумачення цього факту адаєть ся нам ненатуральним, бо в літопису С. Величка знаходимо пряму вказівку, що московське військо брало участь в хотинській баталії р. 1621; тому згадування пісні про військо московське повинно признати за поправне.

Таким чином, свого адання про пісню за Сагайдачного, що ми висловили р. 1901, ми не тільки тримаємось і тепер, по аналізови її від д. Грінченка, але навпаки—це більше значеннямось, що те адання має грунт.

Причини до характеристики давнього київського бурсацтва.

Подав проф. А. Лебеда.

Бурсак-школяр — то в найцікавіших типів старої України. З часу ще старосвіцьких віршів, інтермедій, відтак Наріжного, Гоголя запобігає він уваги красном письменства; де далі більше цікавить він і науку, дякувати тій значній ролі, що відіграв він в розвитку української літератури XVII — XVIII в.в.

Тим усе, що може кинути зайвий промінь світла на справжню обстанову тодішнього його життя, має певну вагу, і навіть дрібниця, документально засвідчені, не завадять, яко авадібок, щоб домалювати загальний малюнок. Ми маємо кілька таких знадібків, вони може стануть у пригоді, хоч як додаток до цінних „Актовъ и матеріаловъ, относящихся къ исторіи Кіевской Академіи“, М. І. Петрова¹⁾.

Ото, найперше, „сѣздъ учащихся“ перед початком науки в ті добрі старі часи, засвідчений перехідним свідочством:

„По Указу Ея Величества Государыни Императрицы Екатерины Алексѣевны Самодержавицы Всероссийской и прочая, и прочая, и прочая.

Объявитель сего Малороссійского Черняговского полку сотнѣ городничкой житель мѣстечка Городнѣ Ерофей Тара-

¹⁾ Далі документи з моєї збірки друкують ся без покликання на джерело.

севичь, и Николай Ёстаповъ, пешо следуютъ в городъ Кнезь для ѳбученія тамо Латвиского диалекта, котормъ следующимъ до города Кнева вездѣ на заставахъ и караулахъ ѳ свободномъ пропуске соблаговолено б учинить по Ея Императорскаго Величества Указамъ; во верность чего и сей ныѣ Тарасевичу в вышписанномъ товаришемъ в благополучного мѣстечка Городиѣ от сотенного городничького Правленія паспортъ, за подписомъ и печатю сотеннои городничькою данъ в Городиѣ 1766 году августа 25 дня". (Далѣ підписи сотенних отамана, писаря, осавула й канцеляриста, але прізвиська нечитальні, окріч осавула — Івана Шехавського).

Як бачимо, піші мандрівки бурсаків, що так образowo подав Гоголь та інші, мали вповні реальні підстави і засвідчено їх документально; само судити ся, що хто не має інших способів переміщати ся, окріч „пѣшого слѣдованія“, той не буде надто перебірати, як йому жити ся в дорозі: не забуваймо, що брак засобів — то була звичайна доля бурсака, і, на приклад, „милостиню“ навіть начальство визнавало за одно з істотніших джерел доходу бурси. Так, не вважаючи на консисторський наказ, що одержано в Академії 30 січня 1761 р. „преждевременно до самихъ установленныхъ ваканцій, то есть іюля до среднихъ чисель, священно и церковно-служительскихъ дѣтей изъ Академіи не отпускать“, 7-го мая того ж року „оніе священно и церковно-служительскіе дѣти, числомъ всѣхъ 16 человекъ, подающимъ въ Академію Кіевскую доношеніемъ представляя всекрайніѣшюю свою скудость, просили о выдачи по прежнему обыкновенію, яко не имѣющимъ ниоткуда въ ученіи своемъ снабдѣнія, для испрошенія милостини паспортовъ“; і митрополита, 1761 р. 11 мая, постановив цьому проханню вигодити, обявляючи лишень, щоб повернули ся вчасно перед початком науки, „и впредь“, закінчив митрополита, „о таковыхъ таково жѣ поступать“ ¹⁾.

Виміна думок що до „испрошенія милостини“ таким чином зовсім одверта; не менш одвертий і цей документ, що видав свіцький уряд:

„1762 году іюля 17 дня во время следуючи в местечке Рублевке для испрошенія милостини (курсив наш) Киев-

¹⁾ „Акты и документы“, М. І. Петрова, т. II, ст. 375-6.

ской академіи школьники Яковъ Ромашкевичъ, Константинъ Ставицкій на вѣрность Ея Императорскому Величеству Государинѣ Екатеринѣ Александровнѣ Самодержицѣ Всероссийской и Ея Императорскаго Величества Любезнѣйшему Снву Государю Цесаревичу и Великому Князю Павлу Петровичу в церкви архангелской священникомъ Иваномъ Вожаковскимъ к присяге приведены в чемъ имъ и сие в остоной рублевской ратушы за подписаниемъ рукъ свидѣтельство дано. Сотникъ Федоръ Богачевскій*.

Бідне на гроші, але богате на авантюри було бурсацтво, і воно перше наклауло на студентів славу неспокоїного елементу.

Вже в декрету патріарха Адріана митрополитови Київському Яспвському знати, що київські міщани скаржили ся на студентів, які мешкали при школах і церквах, „пришельцевъ изъ польскихъ градовъ“: „они де студенты... многая сотворяють бѣдства и безчистства страшная“, бють і дають малоагітних школярів і їх учителів-дяків, і теж міщан, що йдуть до церкви, „безчестятъ женъ“... „да онижъ де студенты многочисленно собрався внощяхъ ходя по мѣщанскимъ дворамъ крадуть дрова, запасъ и всякія вещи“¹⁾.

Пізніше, 1751 р., учень класу риторики Іван Ярмоленський в протопопемъ киевоподільськимъ Іваномъ Лубенськимъ і служникомъ Василемъ пошину дірвали ся до чужого двору, кидали друччам в вікна, „потомъ вбѣгши въ набу“ і вскочнвши там учня з риторики Павроцького, „начали битъ по щекамъ и обдирати; послѣ де, якобы до префекта ведучи, были де нещадно по бокамъ кулачемъ, тако жъ и полѣнами рубанцами по рампамъ мѣстамъ, а нащаче де по головахъ, и въ ней де три раны немалы учпнили, всего окривавыли и одежду кровю совсѣмъ перемарали; выведши же де на улицу и ухвати лѣберію шляпу его Павроцького, бежали“.

На відплату „въ Академіи Київской обще учителямы приговорено оному Ярмоленскому за такою розбой нещадно роугамы публѣчно под оглашеніемъ звонка школьного учпнить

¹⁾ Библиографъ, 1891 р., № 2, ст. 42. „Какъ живо рисуется при чтеніи этого отрывка“, завважує його видавець п. Брайлівський: „увѣковѣченныи бессмертныи Гоголемъ и другими писателями типъ вѣчно голоднаго и пошевола крадушого бурсака“

наказаніє: (якоже де иной сатисфакціи съ него Ярмагольскаго за убожество его нелая было учинить:) и наказанъ"...)¹)

В 1763 — 64 рр. заходить справа про стпичности бурсаків з гусарами і артилеристами; при тій оказії бригадир Подгоричані виїхав студентів, що вони, мовляв, учинили 25 дек. 63 р. напад на трох гусар його повку, що їхали поз бурсу, вибили їх киями, затягли на дворщце до бурен і посадили на ланцюг, а Київська Академія на свій паї скаргишла ся, що артилеристи та гусари, що на стаціях на Подолі, „находять самовольно на квартири“, де мешкають студенти, вигонять їх геть, викидають їх добро і „саміхъ безвинно озлобляють“, на дорогі до академії і в неї „наипаче гусары чиняють имъ препятствія“, лають, бють, наїдають кінями, „нѣкоторыхъ не объявляя въ академію подъ карауль съ квартирь или на дорогѣ берутъ и въ колодкахъ безвинно держатъ.... Того жъ прошедшаго 763 года декабря 25 дня въ ночное время помянутого Молдавскаго полку гусары въ многолюдствѣ напавъ на каляно съ обнаженными саблями и дръчьемъ на состоящій при академіи бѣдныхъ сиротъ домъ, называемый обще бурса, и ворота насильно отбивъ, безъ всякаго разбора, кого гдѣ ни понавъ, оныхъ саблями и дръчьемъ безъ пощадепія, какъ имъ угодно, били, трихъ человекъ саблями жестоко ранили, нѣкоторыхъ подъ карауль въ колодки побрали, а прочихъ невѣдомо куда разогнали; богослову руку саблею пробіли, поетѣ правую щеку разрубили, нищему десятилѣтнему плечо до кости саблею проколоти“, а командир гусарського повку, на скаргу студентів з цього приводу, вибух лайкою та похвалами: „я де велю этихъ плутовъ, мошенниковъ, пьяницъ, разбойниковъ, всѣхъ выколоти и выстрелять Киевскихъ студентовъ“ ²).

Трохи згодом знову справа: 23 дек. 1764 р. магістрацкій олужникъ Климов побив у себе на господі студента піітяти Подгорського, покликаного читати псалтир по померлій дитині. Бурса, де мешкав Подгорський, щоб помстити ся, вдерлась до Климова, схопила його, потягла до себе і тут його так хльостали різками та батогами, що Климов теї ж

¹) Петров, II, ст. 12—13.

²) Петров, III, ст. 181 — 3.

ночі духа пустив ся. Головні винуватці розбігли ся та поховались; зловлено тільки самого Козачинського і засуджено „наказавъ его плетями же, послать въ сибирскую губернію, для опредѣленія въ какую тамъ службу годенъ явится“; але в Козачинського найшов ся значний оборонець, брат у других — еромонах Печерської Лаври, і не то що вратував його від заслання, а навіть знову його до Академії прийнято, бо він „до науки філософії дошелъ и впредь ко ученію вишнихъ наукъ имѣтъ склонность и была въ немъ въ томъ надежда“¹⁾.

З свого боку приточу ще один випадок більш-менш в тої ж доби, що хоч лагідніший, але так само як і вищі, характерно мале побут; надто характерна наївна безпосередність, в якою скринджений викладає у скарзі своїй справу:

„Высокопреподобнѣйшему Господину Отцу Рувиму и Кіевския Академіи преемнику Его милости Петудѣнскому

Нижайшее доношение.

Нахожѣ я нижайшій наймомъ в домѣ киевского жителя Игана Яновского в котором по разсмотрѣнію господъ магистратовыхъ дано мнѣ для продажи простой смухи; где в другой набѣ наймомъ же студенты находятя; от которыхъ напредъ сего напихихъ многия пустоты производыласъ такне, которне мимо двора женскому полу безъ зацепки проптыть крапне с трудностію; однакъ хотя я и увѣщавалъ многократно и инспекторомъ отрашилъ толко на то не склоняю отказывал: не толко де инспекторъ но и отецъ префектъ мнѣ адѣлать нічево не можетъ; на что я рассудивъ с терпелпвостію отходилъ; а минувшого декабря „27, числа в небытность зо женою моею в квартире толко оставшіеся малолѣтние мои дѣти да постоялецъ выехавшій в заграницы волоской націи одинъ человекъ; и в тоє время въ 7-мъ часу пополудни студентъ Андрей Засулскій усотри что меня и жени моеї в квартире венмѣтца невѣдая откудава напавшисъ с товарищи: (ѵ конхъ я незнаестенъ;) впервыхъ начамъ де в двери стукать а потѣмъ в окошки бросать снѣ-

¹⁾ Петров, III, ст. 237 — 242; „Кіевская Старина“ 1896 р. № 2.

гомъ отчого и шибку одну разбили пополамъ бнъ ли Засулскій или товаришъ его в том незнаю: когда же по приходѣ моемъ в квартиру то прописанній постоялецъ волошннхъ мнѣ объявилъ, что де стоящше аде на квартире студенты ходя по двору и выбѣгая на улицу в напхлосты с великимъ крикомъ употребляя непотребнѣе скверные рѣчи прежде де стукали в двери а потомъ бросали в окошки снѣгомъ до разбитія шибки и скоро я нижайшнхъ от оного постояльца выслушавъ адѣланная от оного Засулского с товарищи шалость тотъ часъ повшоа я нижайшнхъ Оного двора до хазяна явана яновского с тѣмъ объявленіемъ не нно что какъ толко о своей обеды и разоревннхъ по упомянутой Засулскій услыша мои жалобные рѣчи тотъ часъ в другой пѣбнхъ прибежавъ и не успел толко двери отворить с великимъ крикомъ началъ называть меня канальею дуракомъ и шивкаремъ; но я слыша от него крайннхъ ругательннхъ неистерпиме рѣчи принужденъ вдарить по щоке дабы отойшолбы в мысы с такимъ непотребнымъ крикомъ и ругательствомъ; но оной Засулскій еще больше скверными словами бранить началъ, на что жена моя неутерпя видя его напрасное нападенне вступила: то оной Засулскій без всякаго резона стал называть жену мою курвою на что и свидѣтели имѣютца о причиненнхъ мнѣ и женѣ моеи от него Засулского обыда и безщестія.

Для того Вашего Высокопреподобія всенижайше прошу со означеннымъ Засулскимъ о причиненнхъ мнѣ обыда и о названнхъ жену мою курвою с нимъ либо или бнъ ей помялъ в доказательство его привести и поступить съ нимъ такъ какъ Высококомонаршне права гласятъ учинить Высокомилостивоо разсмотрѣнне и оправдѣленне: 1766 году генваря 9. дня ¹⁾.

О семъ всенижайше просить
Киевской житель
Иванъ Половчевской.

На „доношеннхъ“ иншою рукою і характеромъ зроблено замітку: „поданно 1766 года Генваря 9 дня“; де воно пішло

¹⁾ Кінець не виразний: чи не можна догадувати ся, що Половчевскій вимагав, щобъ Засулскій довів, на який підставі вінъ назвавъ жінку Половчевської соромицькимъ словомъ?

далі, — невідомо, та зрештою це й не дуже велика річ, бо подія і П герої вималювалися й так досить яскраво. Студенське мешкання і продаж „простої сивухи“ мостяться найближчими сусідами; тим вони й не дивна та надмірна „напильність“ Засульського „з товарищі“, на яку скаржився Половчевський, і тихенький продавець сивухи, що ображався, як звали його шинкарем, навряд чи щиро не догадував ся в своїй простоті, „откудова“ могли напитися студенти. Взагалі подружжя Половчевських, чоловік з своєю найближчою скаргою на кривди такі тяжкі, що він навіть „принужден“ був адрити по щокі кривденка, і жінка, що „неутерпла“ вступила ся, скоро запахло бешкетом, не менш типові в своїм роді, як і студенти, що не подарують ні сивуці, ні жіночій статі.

До питання про стосунок українських дум до південно-славянського епосу.

Написав Євген Тимченко *).

Як знати, питання за українські думи, яко форми поетичної творчості, їх генсапсові, розмаїтм живлам, що впливали на їх утворення, присвячена широка розправа П. Житецького — „Мисли о малорусскихъ думахъ“ (Києвъ, 1893), а вясненню їх історичної основи студія Антоновича і Драгоманова — „Историческія вѣсни малорусскаго народа“ (Києвъ, 1874). Обидві названі праці не зрушають питання про стосунок українського епосу до південно-славянського. Правда, в свому ділі п. Житецький, кажучи про сумну мелодію дум, згадує й адання п. Фамінцина, що в сьстм артикулі — „Домра и средныя ей музыкальные инструменты“ допуская можливість засягнення цієї мелодії в сербських співців, що доходили, як те свідчать польські письменники XVII віку, в кінцем XVI і на початку XVII віку до Польщі і України, — але сам прилучає ся до розсуду рецензента п. Фамінцина, що каже, що „дума создавалася подъ такимъ напльвомъ чисто народнаго возбужденія, что трудно принять адѣсь вoadѣйствіе какнхъ нибудь виѣшнихъ случайныхъ вліяній, что нужно искать происхождения этой музыки

* З приводу ст. п. Тег'яковець, — „Beziehungen d. ukrainischen historischen Lieder resp. «Dumen» zum südslavische Volksepos“ (Arch. f. al. Phil. 1907, H. 2/3, 221—246).

въ самихъ бытовихъ условіяхъ — въ культурномъ впливіи черноморськихъ торковъ" (В. Евр. 1891. Август). Антонович і Драгоманів, подаючи в своїй праці так звані мандрівні пісні і групуючи при них найближчі варіанти з пісень іншихъ народів, уважають зібраний знадіб за ще надто недостатній, щоб брати ся роз'ясувати питання, де постали і як дістали ся на Україну ті пісні (передм. XVII), хоч відзначають між ними де-які, яко без сумніву південно-славянські; але про це нижче.

Питання про можливість впливу південно-славянського епосу на українські думи порушує артикул пр. Дашкевича: „Нѣсколько слѣдовъ общенія южной Руси съ юго-славянами въ литовско-польскій періодъ ея історіи, между проч. въ думахъ" (Збірникъ Кіевскій, 119—137, К. 1905).

Вказуючи, що початок дум треба віднести до глибокої давнини, п. Дашкевич дає гіпотезу, що „съ XV столѣтія, когда началъ слагаться свой литературный обликъ въ западной Руси, стали, вѣроятно, явственно обозначаться своеобразныя черты южно-русской исторической поэзіи и принимать то направленіе, которое находимъ въ позднѣйшихъ думахъ. До нѣкоторой степени оно окончательно водворилось подъ тѣмъ южно-славянскимъ впливіемъ, которое обусловило поворотъ во всей русской письменности со второй половины XVI вѣка. Какъ названіе, такъ и техника произведеній, получившихъ названіе думъ, сложились, можно полагать, подъ впливіемъ ближайшихъ сношеній, каковы установились съ того времени между южной Русью съ одной стороны и румынами, болгарами и сербами съ другой" (ст. 122). При тому пр. Дашкевич дає історичні відомости про стосунки південної Руси з південно-славянами, покликаючись на п. п. Петрова, Соболевського і Кулаковського; напотім каже про заходження гайдуків на Україну і Польщу в XVI віці і вказує, як на те, що нарід їх знав, на назву танця—гайдак:

Ходѣмъ, хлопці, гайдука,

То нашъ танецъ правій;

далі згадує про оселення Сербів в маєтку кв. Я. Острозького в XVI в. і в'язку з цим, на існування сід Сербів, Сербівівка.

На підставі вказаних історичнихъ данихъ пр. Дашкевич бачить, що „думи могли испытать впливіе сербскаго и бол-

гарського зпосовъ, на параллели къ которымъ въ думахъ уже было обращено вниманіе въ наукѣ. При тому пр. Дашкевич покликає ся на увагу у пр. Сумцова: „Современная малорусская этнографія“ в. 2, К., 1897, ст. 4, але, між іншим, не заперечує, що на техніку дум міг вплинути староруський епос княжої доби. Кажучи про музичній вплив славянського полудня, пр. Дашкевич подає вище наведене адання п. Фамінцяна, і відзначає делікатність почуття в українських думах, що зближує їх з болгарськими і сербськими піснями. Бачить він так само одслідн взаємин з південно-славянськими в таких виразах як *бумурлак*, що він виходить з болгарського *Турлока*.

П. Дашкевича артикул споводував критику і власні міркування на цікаве нам питання від боку М. Тершаковця з його артикул: *Beziehungen d. ukrainischen historischen Lieder, resp. „Dumen“ zum südslavischen Volksepos* (Archiv für Slavische Philologie, 1907, H. 2/3, 221—246).

На п. Дашкевича міркування п. Тершаковець завважає, що певні одслідн, що гайдуки залишили в життю українського поспільства в подобі назви танця такі незначні, що не дають жадної підстави виводити з того участь гайдуків в утворенню дум; так само п. Т-ць не бачить жадної довідної сили в покликанню п. Дашкевича на назви сїл Сербї і Сербинївка, що той з'язує з відомістю 1617 р. про прибуття Сербів в маєток кн. Я. Острозького. На думку п. Т-ця такі факти належить освітувати у з'язку з загальнішими і певнішими фактами участі південно-славян в утворенню козацтва в XVI і XVII віці. Цей участі п. Дашкевич не признає, а тим часом вона б заслужувала на увагу тим більше, що промовляє за його теорією. Напотім п. Дашкевич замість брати під розвагу взаємини українського і південно-славянського епосу, зпосу бере перелічувати історичні факти, яким, як здає ся, надає великої ваги, тим часом як з свого боку замало дає доводів на південно-славянський вплив; і вказуючи на те, що в науці вже звернено бачність на паралелі між болгарським та сербським епосом і українськими думами, він покликає ся на п.п. Сумцова, Неймана і Фамінцяна. Одиче, перевіряючи ті покликання, стає знати, що пр. Дашкевич грішить проти докладности, бо пр. Сумцов у вгаданім місці не мав наміру мовити про подібні паралелі. П. Сумцов висловляє тільки

бажання порівняти українські епітети в думках з сербськими і болгарськими; покликання на п. Неймана так само непотрібне, бо артикул п. Неймана не розправа, а популярний шкід про думи для польської публічності, а що вже п. Фамінцця, то, як і сама назва його артикулу говорить, був далеко від приписаних йому цілей. Одним словом, на думку Т-ця, шановний вчений в жадний спосіб не міг переконувати доводами підперти свої теорії. А вказівкою на подібність загального тону дум до південно-славянського тільки констатує ся той факт, що подібне сумне становище родять подібні сумні пісні, — увага, що пасує до якого хоче народу, а не саме до південно-славян, — і така подібність не роз'ясує питання про обопільний вплив, а одинокий довід на залежність українського епосу від південно-славянського, власне означене слово „Вутурнак“, промовляє надто мало.

П. Тершаковець гадає, що вивести й оборонити свою теорію п. Дашкевичеві перешкодив односторонній добір матеріалу і неввага до компетентної літератури, що має стосунок до питання. П. Дашкевич вживає виключно історико-культурних фактів, але минає літератури, що тільки й мають становче значіння. На першій пляшці ми бачимо перед собою переходи розмаїтих південно-славянських пересельців, напотім вимін церковними книжками між Росією та Україною з одяго боку і Сербією та Болгарією з другого. При таких стосунках нічого не можна закинути проти старань притягти і думи і ювацькі пісні в рамки цього обопільного культурного виміну, але оден фальшивий крок в певному напрямі, і ми знайдемося на змильній дорозі. При многостороннім засягненню літературного ападобу ми хутко мусімо покинути цей небезпешний шлях.

Уважаючи захід п. Дашкевича за марний в наслідок неоправданости методологічної, п. Тершаковець гадає, що праці п. Антоновича-Драгоманова і п. Житецького в істотному досить вияснили історичне і літературне значіння дум; лишило ся, на його думку, одержані вже наслідки поставити в відповідну перспективу, чого власне не зробив п. Дашкевич, і в цім саме й треба шукати причини його неповодження. „Зважвши — каже він — всі становлячі культурно-історичні обстави і порівнявши думи з південно-славянським, гср. сербським епосом, я набрав твердого пересвідчення, що останньому

можна віділити велику незначної ролі в питанні про обопільний вплив* (226). Тільки дума про Олексія Поповича ніби промовляє за теорією пр. Дашкевича, і дивна річ, що він її не використав на свою ціль. Ту думу різні коментатори означили різно, але годі ті пояснення узнати за вдоволюючі, ві пр. Веселовського, що предок думи Альоша Попович, ві пр. Дашкевича, що дума представляє переробку былинного образу, навіть з думкою пр. Потебні не можна згодити ся, що в'яже Думу з південно-славянськими паралелями, болгарськими й сербськими; але вже пр. Сумцов показав (К. С. 1894, I, 1—311), що сюжет Думи в легендах всіх середовічних літератур мав велику популярність, навіть за новіших часів в Шотландії є подібні варіанти. Слаба сторона гадки пр. Сумцова замкає ся в тому, що він, кладучи натиск на західно-європейські варіанти, лишає в тім південно-славянські; в огляду на них він приймає майже без застереження адаманя Потебні; тим воно й бажано докладно розграничити український і південно-славянський варіанти. Роблячи таке розграничення, Тершаковець гадає, що відміна між Думою і південно-славянськими варіантами, що до покути, виходить з двох одно від одного незалежних джерел, шкода тільки, що він не звернув уваги на те, що мотив уратування корабля серед бурі, офіруючи одним випуватим, кинувши його в море, подябує ся не рідко, як на це вказав М. Халанський¹⁾, в житійних переказах про чуда різних святих і знідеп зовсім природно міг вайти в усно-людову словесність. Що ж до каменя на шию, то п. Тершаковець бачить в цім тільки звичайну метафору, якої початку треба шукати в євангельських словах. Так само не згоджує ся п. Тершаковець з думкою пр. Потебні, що гріх проти матері є в'язуючою точкою з південно-славянськими паралелями. Він уважає цю річ тільки за випадковий збіг, бо погляд Думи має свою підвалину в людовому культі матері і обьявля ся, як того довів п. Житецький, давніше в схоластичній шкільній поезії і пізніше в піснях. В „віншуванню слухачам“ так само не можна бачити в'язуючої точки, бо це звичайна фор-

¹⁾ Халанський, М.: „Великорусскія былинны кievскаго цикла“. Варшава, 1885, ст. 69—74.

мула дум і нема рації на ній усталати залежність думи від південно-славянської епічної пісні.

Уважаючи на все сказане, повинно констатувати, що південно-славянський епос своїм змістом не справив жадного помітного впливу на утворення дум. Але невже ж славяно-пересельці не лишили жадного сліду свого впливу на поетичну творчість авторів дум? Такий вплив п. Тершаковець бачить тільки в формі і при тому незначний, через те його довго і не зважено. Цей вплив виразився, на думку п. Тершаківця, власне в уживанню вокативу замість номінативу, зворот дуже розповсюджений в сербській епіці. Даремна б річ шукати багато прикладів цього з'явища в українських народних піснях. До трох прикладів, що подав пр. Смалъ-Стоцький, та штирох, що пр. Мікльошич, каже п. Тершаковець, додати він може небагато, і приточує ще 21 приклад з дум і оден приклад з пісні козако-польської доби. При тому припускає, що помилка в 21 прикладі, а власне:

Сам себѣ козаць думаетъ-гадае, что его безъ хлѣбья, безъ ведья знемогае ¹⁾.

може бути не помилкою записувача, а перекрученням від самого опівиця, що вже більше не розумів чужого йому з'явища. Окрім того міна в варіантах форми номінативу і вокативу стверджує п. Тершаківця в аданню, що назване з'явище не має тубільного походження.

В увазі до артикулу п. Тершаківця (ст. 285), пр. Ягіч слушно зазначає, що вживання вокативу замість номінативу може бути властивістю, що зближує український і сербський епос, але вважати його за позичений з сербського навряд чи можливо. Звичайно позичають зміст, матеріаль, поодинокі слова, але не форми слів. Тільки при позиченню цілого десятискладового сербського вірша, можна б і вокатив уважати за позичений.

Завважимо з свого боку, що висновок п. Тершаківця нам показує ся надто необережним виводом, тим більш помилковим, що в українській мові вживання вокативу замість номінативу далеко не таке рідке, як те гадає п. Тершаковець і зовсім не обмежує ся на явище дум; ми його подибуємо і

¹⁾ Жигецій, П. Мисли о народныхъ малорусскихъ думахъ. К. 1893, ст. 200.

в інших піснях і навіть в прислів'ях, що виразно говорять, що це в'являє тубільне і зовсім не чуже свідомості того, хто говорить. Приклади:

Ой заплаче молодий козаче
По своїй дівчині. Мет. 2: ¹⁾.
Хрещатий барвіночку завів у прискриночку. Мет. 81 ¹⁾.
Один коню як голуб сивенький,
Другий коню як ворон чорненький. Мет. 105 ¹⁾.
Між тими панами сидить
Красний паннчу,
Красний паннчу, пане П'яве. Ант.-Др. I, 9 ²⁾.
Коло двора тесььового соколе облігає. Чуб. IV, 312 ²⁾.
Моцний Боже допоможе, дасть в любви корпоть.
Чуб. V, 2 ²⁾.

Плаче-ридли молодий козаче по своїй дівчині.
Чуб. V, 281 ²⁾.

Приїжджає синку к своему двору. Чуб. V, 706 ²⁾.
Приїхав королевичу на погуляння. Чуб. V, 770 ²⁾.
Ой занедужав молодий чумаче. V, 1048 ²⁾.
Ячмінь по дорозі, родив його Боже. Милорад. 138.

- Вудять тебе аж трое гостей —
Шо перший гостьо—ясен місяцю,
А другий гостьо—красне сонечко,
А третій гостьо—дробен дощнуку. Конош. 123 ⁴⁾.
Сли ж вони обідати, — гіркий наш обіде,
Оглянуть ся назад себе, аж окомом їде. Нові укр. пісні. 25.
Спаний голубочку сидить на дубочку. Гринч. III, 174 ⁵⁾.
Ой сидішня, обіданя,
Гіркий мій обіде, — одоузу я кватирочку,
Аж мій милий їде. Гринч. III, 312 ⁵⁾.
Сям хомляче, а мене й не баче. Ном. 6006 ⁶⁾.
Науче, дурний твій уме. Ном. 13712 ⁶⁾.

¹⁾ Метлинський, А. Народныя южнорусскія пѣсни. Кієвъ. 1854.

²⁾ Антоновичъ Ва. и М. Драгомановъ. Историческія пѣсни малорусскаго народа, т. I. Кієвъ, 1874.

³⁾ Чубинскій, П. Труды этнографическо-статистической экспедиции въ Западно-русскій край. Спб. т. I—VII, 1872 — 1878.

⁴⁾ Конощенко А.: „Українські писемні“. Одесса, 1900.

⁵⁾ Гринченко Б.: „Етнографическіе матеріали“, т. III, Черн. 1899.

⁶⁾ Номис М.: „Українські приказки, прислів'я і таке инше“. С.-П.-Б., 1864.

Вживання вокативу ¹⁾ замість номінативу не чуже теж і білоруському діалектові, на що й показує пр. Є. Карський в своїй розповіді: „Къ исторіи звуковъ и формъ бѣлорусской рѣчи“ (Варшава, 1898, ст. 268), наводячи такі приклади:

- А коли ты молодой гусару,
 Вывядъ мене в велепого гаю. Ром. I—II, 168. Сѣнн.
 А мой мужу блазне
 Хочецъ мяне бици, ib. 269.
 Ци бсь ходаяю, ib. 454. Сѣнн.
 Ци бсь дома панъ господару, ib. 453.
 Нехай косю мой пагарту'етца, ib. 897.
 Швакру стонтъ, ib. 23. Рогач.
 Што Господни сошле, ib. 161. Гом.
 На камяни ляжипць вужу, ib. V, 122. Гом.
 Ходаів Раю по вулицы. Шейпъ. Мат. I, 302. Ворпо.
 Поѣхау сынку, ib. 648. Горец.
 Скуль уаѣуся сныи сплвѣне, ib. II, 291. № 6.
 Учиив сынку. Кар. 68, Трок.

Таким чином і вказана риза, що нею п. Тершаковець означає сліди сербської епіки в українських думах, надто ненадійна, але нам дає си безсумнівною друга гадка п. Тершаківця, що вважаючи на те, що сербські співці і скрипачики часто заходили до України і Польщі в XV—XVII віках, у нас залишилось кілька пісень певно сербського походження, напр. подані в збірці Антоновича-Драгоманова:

1. Покупка братомъ сестры пѣльницы (Продата Лъуба Богданова).

¹⁾ Це саме з'явище в язоні українських письменників XVII віку зазначає П. Житецький, див. „Очеркъ лѣт. истор. мал. нар.“, ст. 100; теж і п. Марковський, див. „Антошій Радичилловскій“, ст. 158 (при чому форму II о є помилково взято за вокатив). Окрім того пр. А. Соболевський приписує назване з'явище теж і новгородській говірці, бачучи в формах номінативу останъке, иванке, посадишке і т. п. вокатив (див. „Лекції по ист. рус. яз.“, вид. I, 137; вид. III, 189, 190), але на помилковість цього зданія вказав пр. Ягич („Критич. зам. по ист. рус. яз.“, Спб. 1889, ст. 105), покликаючись на розбір цього з'явища у А. Шахматова в артикулі: „Beiträge zur russischen Grammatik“ (Arch. f. sl. Phil. VII, 57—77) і А. Шахматов (див. „Исслѣдованіе о донскихъ грамотахъ XV в.“, ч. I і II. Сиб. 1903, ст. 99, і теж „Изв. Отд. русск. яз.“ 1903, ст. 318, 323, 334).

2. Теща в'їздить у зятя.
3. Брать продаєть сестру Туркамъ.
4. Отець продаєть дочь Туркамъ.

Хоч ці пісні і близькі до інших європейських, але з сербськими варіантами стоять в найближчому спорідненню, при чому більшість варіантів названих пісень галицькі, що без сумніву вказує і дорогу позичання.

Таким чином п. Тершаковець повертає ся до того висновку, що сербські юнацькі пісні вплинули на галицько-українські, тим часом як на епос дум, принаймні на його зміст, вони такого впливу не справили; що ж тиче ся форми, то вже можна говорити про той вплив, вважаючи на вище вказану стилістичну властивість. Але як ми вже бачили, з останнім висновком п. Тершаківця навряд чи можна погодити ся, що ж до першого, то його треба признати досить утрудненим.

До правопису де-яких форм «мякої деклінації» в українській мові ¹⁾.

Написав К. Митхальчук.

Відома річ, що власний український правопис одержав право вживання в Росії допіру в 1905 р., а до того часу обов'язковий був для друку правопис великоруський, мало придатний для українського язика. Цей сумний факт, звичайно, не міг спричинитись до впорядкування нашого правопису, до виробу певної правомірності граматичної, через те в наших виданнях останнього часу і можна опостерегти надто часті випадки недокладного, неоправного і неконсеквентного написання багатьох слів; до лічби таких випадків треба застосувати, на нашу думку, надто вражаючу неоправність написання кількох відмінкових форм речівників так званої «мякої деклінації», де подібують ся кінцівки то на *i*, то на *и*, при тому останній звук з'являє ся замість

¹⁾ Ця стаття написана була ще 17 мая 1902 р. в формі листу до редакції «Кіевской Старини» з приводу де-яких хибних, по мові, правописних морм, які почали входити в заичай в українських виданнях і подібувались теж частенько і в статтях названого журналу. Стаття писана була по-російськи й не призначалась для друку. Тепер вона появляє ся, за мою згодою, скороченою де-в-чому (між нашим виклишено все, що дотикалось правопису в статтях «К. Ст.» і з невеличкою перерібною в перекладі на українську мову, зробленому Л. Е. Тимченком. Переглядавши шиі разом оцю мою роботу, я не можу встатити, що для поважного наукового видання вона вимагала б багато ще де-яких додатків, поправок та перерібок, котрих, едмак же,

сподіваного (розуміє ся в чисто українських говірках) і, напр., кішми, сіджи чи сіджи, пущчи (пущи) мїшчи, нїчи і т. н.

Згадані форми „Мякої декалізації“, з історичного і етимологічного погляду на їх сучасний звуковий склад, розпадають ся на дві головних категорії, а власне:

I. На категорію форм споконвічних і первітних не то що для південно-руського, але й для цілої групи славянських діалектів, і тако ж форм хоч і секундарних, але таких, що в найближчому зв'язку з першими і теж дуже давніх, і

II. На категорію форм секундарних: 1) співіно-руського (але не праруського) характеру і 2) спеціально-українського.

Розгляньмо ж ці форми наступно в тім порядку, як вони настали й розвинулись в українській мові.

I. До первітних по своєму звуковому складу відмінкових форм „мякої декалізації“, що досі подібують ся на ґрунті південно-руського діалекту і належали здавна не самому йому, але й воім взагалі північно-славянським діалектам (білоруському з великоруським, чеському з словацьким і польсько-кашубському з лужицькими), в супротивність південно-славянським діалектам (давн. церк.-слав. з болгарським, сербському з хорватським і словенському з рецьянським), де споконвіку був інший звуковий склад тих саме форм, — належали, між іншим, такі форми речивників:

- 1) Жіночого роду, з пнем на ja (ja, 'a):
 - а) Генетив одинни і
 - б) номінатив та акузатив множини.
- 2) Мужеського роду з пнем на ja (ja):
 - а) акузатив множини, при чому

на-жаль, ніяк не можу зараз зробити з браку у мене потрібного для цього часу. Найбарі-ж прикро, що, з цієї власне причини, не маю навіть змоги використати для своєї статті данних з „Української граматики“ професора А. Крицького, та заскаве теж доручені мені діалектологічні матеріали, зібрані, а почасти й власноруче з великою докладністю записані з живої мови д. С. Тимченком. От-же лишаєть ся тільки сподіванка, що важливіші з обовязкових додатків та належних критичних поправок мені все таки посчастить як-небудь зробити згодом иншим часом, при приязнійшій трохі до цього нагад. 13 червня 1908 р. К. Михальчук.

б) в південно-руському діалекті, як і деяких інших (лужицькому і польському) з формою акузативу відлялась дуже рано теж і форма номінативу множини, що кінчала ся перше йначе.

Всі ці первітні форми в вище названих північно-славянських діалектах адалпа кінчали ся однаково на *ь* (*ь*), себ-то власне на різновиді звукові по діалектах варіанти його, що теж з часом різно відмінили ся в кожному; дуже ж рано асимільована сказаними первітними формами, форма номінативу множини імен муж. роду з пнем на *ја* (*ја*) пер-вісно кінчила ся на давнє *і*¹⁾.

Споконвічне існування означених форм на *ь* в давніх руських діалектах зафактовано вже першими пам'ятками руського письменства (південно-руськ. походження), де, не вва-жаючи на дужий церк.-слав. вплив, подібують ся вже побіч з церк.-слав. формами на *а* і руські форми на *ь* і його ре-флексн. Наводжу тут приклади цих форм майже виключно з південноруськ. пам'яток XI—XV вв., писаних в різних міс-

¹⁾ Пор. *ь* зам. *і* в жьрьць предаша (Тріюдь Саввина до 1226 р. Соболевській. „Лекції по ист. русск. яз.“, вид. 2 ст. 178). Взагалі, на думку Соболевського (Исследования въ обл. русск. грам., ст. 10), змішка в руських діалектах номінативу мн. з акузативом мн. в деклінації імен муж. роду з пнем не тільки на *ја* (*ја*), але вже і на *і* (*ь*), можна завважити в пам'ятках зовсім виразно тільки в XIII в., до сього ж часу перева-жало *і* (*ь*), в наслідок, очевидно, домінуючого впливу церк.-слав. пись-менства. Відповідно загально-руському *ь* (що з рештою споконвіку ви-мовлявся трохи інак на півдні, як на півночі) західно-славянські па-мятки мали в даних формах так само *ь*, себ-то *ь* (=je), що різно пи-салось в пам'ятках, як, напр.: *а*) в лужицькій біблї 1548 р. читася: *ген. одн. zeme, wopue; ном.-ан. множ. репузе*; при чому в сучасних лужицьк. діалектах *ген. одн. ж. р. і ан., і теж ном. мн. ж. і м. р.:* *wole, role, dume, zmiye, kowe, wije, zemye, wjeserje; muze, barware*, навіть *katjenje, ruce*, (і зарівно на *у=ь* по *в* і *с*: *tjesy, wowcy, wescy, ulicy; rjenjezy, wótcy, tlasycy* і т. д.); б) в польських пам'ятках — *ген. одн. ж. р. і ан. — ном. мн. ж. і муж. родів: zeme, z dzevice Marie* (Precotio-nes 1375 р.), *dusze, z zeme, nadzeie, studne; palce* (Флоріанск. псалтир XVI в.), *azemye, oslycze, do szemnice, minnicze, suknye, owose* (Шарапа-тацька біблїя XIV—XV в.), при чому ці форми генет. заховали ся теж в деяких сучасних говірках, напр. в Опольському *ze studnie, z kuzni; у кашубів: з рjivnice* і т. под.; але в літературному польськ. язичі форми генет. одн. на *ь* вже позникали, а лишили ся тільки форми акуз. і номін. множ.: *ziemie, wole, grabie, konopie, konie, owose* і

пях Південної Руси або через південнорусів¹⁾, хоч би і в копіях їх, списаних на Півночі, — взявши їх з праць Соболевського: „Изслідованія“ (ст. 1 — 8) і „Лекції по исторіи русск. яз.“ Вид. 2-е (ст. 133, 134 и 178). Ось ті приклади на л:

1) в іменах жіночого роду:

а) Генет. оди.: ведѣль (Остром. Єв. 1057 р., Архангельське Єв. 1093 і Реймське Єв. XI в.), тропць (Изб. Свят. 1073 р.), Анни Пророциць, Пили, мучениць (Арханг. Єв. 1092 р.), мѣницъ Евчениць, блаудьницъ, двѣць (Мстислав. Єв. 1115 р. до 1117 р.), вадць, Вѣць, келѣць, земль, бурь (Жит. Θεодосіа пещер., перекази за Бориса та Галба и за св. Агапію в Торжественнику XII в.), земль, дшѣць, пустынь (Златоструй XII в.), одежь, вечерь, бевъ волъ (Толков. Апост. 1220 р.), семоетсышь (Поученіє Єфр. Сиріа 1288 р.), земль, мѣницъ, пррѣць Анастасье (Галицьк. Єванг. 1266—1301), отъ سموковницъ (Поликарп. Єв. 1307 р.), семоетсышь (Єфрем, вірші 1402 р.) і т. п.

б) Номін.-акуват. множ.: капль (Остр. Єв. 1057), пѣтьць, душъ (Свят. Изб. 1073 р.), вѣдовницъ (Свят. Изб. 1076 р.), отль (Рейм. Єв. XI в.), птьць (Добрин. Єв. 1164 р.), келѣць многи, свѣць, душъ, пѣтьць (Торжественник в Жит. Θεо-

т. п. 3) В давній чеській легенді про св. Катерину XIV в. Ген. оди. ж. р. z země, chvilě; акуз. — ном. множ. ж. р. z země; акуз. множ. м. р. kráje, kraje і т. п. В сучасному чеському і словацькому діалектах теж ѣ (e, e), в Генет. оди. і номін. — акуз. множ. ж. р. svine, zage-zage, rize, vule, duze, і т. п.; але імена муж. р. тільки в акуз. мн. (а ще в номінативі) мають e: mše, hostje, hráče (в номін. — i). (Соболевскій, Изслідованія в області русск. грам. Варшава, 1881 р., ст. 25 — 27. Мікльошич. Vergl. Gram. d. slav. Spr.). Що до південно-слав. діалектів, то в них відповідні первітні форми кінчать ся на ѣ (e) і його діалектичні і історичні одиниці, що зовсім випадково часом, в подібі звука e, сходять ся в рефлексами ѣ (теж в подібі e). Пояснення такої двоїстости означених форм в zakresі славянської мови дав. в „Изслідованіях“ Соболевського, ст. 29.

¹⁾ Про південноруське походження цтованих пам'яток див. „Обзоръ“ Іх П. Владимірова, К. 1890 р. Що ж до невіданого в „Обзоръ“ Остромирова Євангелія, то київське походження писаря його діакона Григорія, що відбило ся на мові цієї пам'ятки, докладно визначив П. В. Волков в рефераті, що він читав і декабра 1895 року в „Обществѣ любителей древней письменности“ в С. Петербурзі (Дня. про це „Новое Время“ № 7102).

досія печер. і інше XII в.), тьмницъ, блудьницъ, чашъ (Толк. Ап. 1220 р.), птницъ (Галиц. Єв. XIII в.: 1266 — 1301), свпнъ (Полякарц. Єв. 1307 р.), і т. п.

2) В іменах мужського роду:

Акузатив (і помінатив) множ.: мечъ, своль (Догов. Игоря в Грекахи. Собол. Наслѣд. ст. 20); ключъ (Арханг. Єв. 1092, Галиц. Єв. 1144 р.), князь (Перекази за Бориса та Гліба в Торжествен. XII в.), князь, творць, учитель (Толк. Апостол 1220 р.), і т. інш.

При тому побіч з њ, яко конкретні звукові його варіанти по давніх говірках, вже в XI — XII вв. в південно-руських писаних пам'ятках з'являє ся (відповідно—в ох формах—ц.-слав. а¹) то е (е), то и (і); напр. е: гѣн. одн. ж. р.: отъ воле, пшенице (Златоструй XII в.), земле (Толк. Апост. 1220), пррчьцъ Анастасѣ (Галиц. Єв. 1266—1301); ном.-акуз. мн. ж. р.: рабнаѣ (Златоструй XII в.); папотім и (і): гѣмет. одн. ж. р.: Вѣи (Остр. Єв. 1057 р.), прѣдъгечи (Реймс. Єв. XI в.), глубни земли (Юрьев. Єв. 1118—1128 р.), отъ судни (Лит. Θεολογία Печ. в списку XII в.), мчѣи А. Кулини (Минея XII в.), отъ лица земли (Псалтир 1206 р.), русское земли (Галицьк. грам. 1366 р.); акуз.-ном. мн. ж. і м. р.: дъни ти (Юрьев. Єв. 1120 р.), князи нашѣ (Кондакаръ XII в.), мужи (Псалтир 1206 р.), души вашѣ (Ефр. Сирия 1877 р.) і т. п. (Соболевський. Опріч показаних вище, див. ще його „Наслѣдованія“ ст. 8, 17, 22 і „Лекціи“ 164, 166, 177). В усіх останніх випадках и без сумніву фонетичне (з њ), а не морфологічне (під впливом форм імен на і (ѣ), ѡ і а); останнє було лишень в північно-руських діалектах (білоруському і надто великоруському), а в південно-руському навпаки, як побачимо нижче, форми на іѣ, ја (іѣ) вплинули не то що на форми імен на і (ѣ), але в певних випадках навіть на форми імен на ѡ і а. В сучасних українських (південноруських) говірках в розгляджених формах на місці давнього њ скрізь з'являють ся наступно його прямі органічні рефлексі, а власне в українських і галицьких говірках і (а не ы або и тверде), а в поліських і підляських, — уважаючи на наголошен-

¹) Що в славянських формах часто теж заміняє ся його руським рефлексом и (и).

ність або ненаголошеність цього вокалю і м'якшости або нем'якшости пераджуючого консонанту,—*ie, c, i* або *ie, e, n*, як ото, напр.:

1) В іменах жін. роду: *генет. одн. і номін.-акузат. множ.*: а) українсько-галицькі: *рожі, парци, бурі, наді і т. п.* (Смалъ-Стоцьк. і Гартнер. Руска грам. ст. 94, 95).

б) Полісько-підляські: *земляє, душє (Жытецкій. Очеркь звук. ист. мѣл. нар., 309), земляє, клуніє, курпціє, вишніє, черешніє і т. д.* (Малор. овадьба въ Сѣдл. губ. Янчука, ст. 5, 6, 29).

2. В іменах муж. роду номінація, акузатива множ.:

а) українсько-галицькі: *учителі, купці, тавпі, авчлї, добродіє і т. под.* (Смалъ-Стоцький і Гартнер. Руска грам. 85, 87).

б) полісько-підляські: *паліє, гасіє, чинціє, тхоріє, учителіє, маляріє солов'їє, пославіє, журавліє і т. інш.* (Янчук, ст. 5, 18, 99), *лебедьє* (Огоновський. Studien a. d. Gebiete d. Ruth. Sp., ст. 125).

Такі власне нормальні, органічні кінцівки розгледжених форм в українсько-галицьких і полісько-підляських говірках, тим-то перші в них (на *і*) і повніці лягти в основу писаної української мови¹⁾. Але можлива річ, що деякі

¹⁾ До якої міри давні форми імен з п'яма на *-jā і ja*, що мають кінцівку *ь (і)*, усталили ся в сучасній південноруській мові, знати в того, що вони виділилися в певних випадках навіть на відповідні форми імен з п'яма на *-ā і a*, а власне після *р*, де зам. *и (и)* з'являє ся *і*, напр.: *генет. одн. ж. р. парі; номін.-акуз. множ. імен ж. і муж. родів: курі, нетрі; вечорі, комарі* (Луб. Труды Эксп. т. I, ст. 52, 111, 120, 186, 202), *проскурі* (Гудченко. Южн. Рус. сказки, ст. 98), *оборі; шурі, комаріє* (Янчук. Мал. св., ст. 5), *сенаторі, комарі* (Кузінш. Зап. о Ю. Р. т. II, ст. 61, 62), *кучері, богатирі, помарі, осокорі* (Кіев. Ст. т. I 1902, ст. 143, 238, 244, 292, 428). Часом ухилення в українських говірках від нормальних кінцівок розгледжених форм мякої деклінації на *і* (др. *и*) бувають дуже рідко і всі вони без сумніву фонетичного характеру (вплив сусідніх поліських говірок), при чому треба мати на увазі й те, що ці форми часто зависують ся в уст народу недокладно і неоправно, як в наслідок недбалости і недостатньої уваги до вигову цих форм записувачів, так і в наслідок хибних етимологічних міркувань, що викликають ся зіставленням українських форм з відповідними великоруськими (великоруське *і* значить, мов, українське *и*, а не *і*) і нарешті взагалі через неусталеність орфографічних правил і способів транскрипції таких надто українських звуків, як *и* і *і*. В наведених від

письменники приймають тут „мяке“ укр. *i* за великорусизм в укр. мові і чи не через це то замість його, в цілі (гаданого) відновлення чисто української форми, вживають відповідного великоруськ. „мякому“ *и* (*i*) укр. „твердого“ звука *и*? Але таке розуміння укр. *i* в даних формах, як можна бачити в усього сказаного вище про історію останніх в укр. мові, було б повним непорозумінням, бо в цих *i* є лишень простою однією давнє-руського орг'нічного *ь*, тим часом як великоруське *и* (=давнє-руськ. *и*) в цих формах неорганічне, ажкоже, — воно витиснило собою в них давнє-руське *ь* (=сучасному в.-рус. *e*), з'явившись на місце його в відповідних форм речівників „мяко“ ж деклінації з шем на *ї* (*ь*) (тїви, кости, пути і т. п.) і під впливом *ь* „твердої“ деклінації з шем на *а* (жеви, метлы і т. п.)¹.

Після дослідів Соболевського, певні приклади заміни в в.-руському діалектоні майже всіх відмінкових кіпцівок

Огоновського в його „Studien“ прикладах форми на *и* в номін.-акуз. множ. *галлицько-полськ.* пісни, *кортлицьк.* воши, *полськ.* коши і *галлицьк.* вітиш (125), кішцеви *и*, очевидно, є полською і галлицькою однією (затвердіними) основною *i* (=ь). Я переглянув теж II т. Зап. о Южн. Руси Куліша, Южнорус. сказки Рудченка і I-й т. Трудів експед. Чубинського і в них на силу випадків цих форми з *i* знайшов лише кілька випадків з *и*, а власне в *генет. одн. ж. р.*: души (Кул. 243) при частішому *душі* (Кул. 28 і т. д.); рушници (Рудч. 159) при *ишениці* (Рудч. 145, 149); воли (Руд. 190), при *неділі* і т. інш. (Рудч. 211), каши (Чуб. 200) при *душі* (Чуб.) і *ишениці* (Чуб. 85) при *ишепти* (Чуб. 92, 101); в *номін.-акуз. множ. номін. ж. і м. р. р.*: *кожи* (Кул. 28, 29), *калюжи* (Кул. 252), *души* (Кул. 243), *зори* (Чуб. 92, 144) і *зорі* (Чуб. 93), *тисячи* (Чуб. 202) при *пуші* (Чуб. 120), *конопли* (Чуб. 147) при *землі* (Чуб. 92) і *милі* (Чуб. 181), *гроши* (Кул. 44, 45, 47, 76, 93) при *гроші* (Кул. 85, 91, 96), *ключи* (Кул. 243) при *ключі* (Кул. 36, 49), *звіри* (Кул. 32, 36) при *звірі* (Кул. 31), *гроши* (Чуб. 61) при *гроші* (Чуб. 158, 159, 202) і *гроші* (Чуб. 46), *гроши* (Рудч. 37, 65, 66, 71, 185) при *гроші* (Рудч. 31, 35, 37, 57, 62, 68, 89, 162), *родичи* (Рудч. 74) при *харчі* (Рудч. 199), *калачі* (Рудч. 186), *звіри* (Рудч. 141) при *звірі* (Рудч. 121). В наведених прикладах, окрім кількох випадків, де *и* є полським *i* (ь), вся решта є лишень продукт непевності й вагання, або, радше, просто недбалости в належному написанні українського звука *i* (=ь).

¹ Аналогічний випадок збігу звуків різного походження дають, напр., в форм. *генет. одн.*: *лужицьк.* і *чеськ.* *дуже*, *віже* (де *e*, *je*=ь); *слов'їнськ.* і *сербськ.* *дуже*, *віже* (де *e*, *je*=а, *ia*)=укр. *душі*, *шиї* (де *i*=ь); в *руськ.* *души*, *шеи* (цеб-то *душі*, *шеї*) (де *и*, *i*=давн. *и*), з тею тільки різницею, що в.-руське *и* тут неорганічне.

в іменах ж. р. з пнями на *ja* (земля, душа, дмя і т. п.) відмінковими кінцівками імен ж. р. з пнями на *i* (є) *ja* (тїня, жизнь, жена, рука і т. п.) починає ся ще в XIII в.; в XV в. побіч нових форм на *и* та *ы* (після *и*) живуть ще старі форми на *ь* і *е*; але в XVI і XVII в. перші вже значно переважають останні (Собол. Исслѣдов., ст. 8, 9).

Так було в традиційному писемстві, але в живій мові ця заміна закінчила ся мабуть не пізніше XV в. Так само і заміна в великоруському діалектові форми *акузативу* *множ.* в іменах муж. р. з пнями на *ja* (*ja*), що колись кінчила ся на *ь-е* (лучь-луче), формами *номінат.* *мн.* тих же імен і *акузат.* *множ.* імен на *i* (є) (путь і т. пш.), що однаково кінчались на *и* (лучи); зрівню, як і відворотня заміна в іменах теж муж. р. на *i* (є) та *a* (є) форм *номінатива* *мн.* на *им* (путник) та *и* (трудн) формами *акузат.* *мн.* на *и* (пути) та *ы* (трудн), як це спостеріг Соболевський, почали ся так само в XIII в., а в XIV в. ці заміни вже перідко подибують ся в памятках, так що в наступний час для *номінат.* і *акузат.* *множ.* в іменах м. р. мають ся вже одні й ті самі кінцівки - *и* або - *ы*, як в іменах з пнем на *ja* (*ja*): лучи, кони (колишні форми лише *номінативу* при формах *акузативу* лучь, копь), — при чому *и* після *и* твердіє в *ы*: отцы, мѣсяцы і т. п., — так і в іменах з пнем на *i* (є): гости, пути (колишні форми лише *акузативу* при формах *номінат.* гостик, путник), і теж в іменах з пнем на *a*: трудн, зубн і т. п. (колишні форми лише *акузативу* *множ.* при формах *номінат.* трудн, зубн) (Соболевський. Исслѣдов. ст. 10). В українськ. яз., як оказало було вище, стало ся дещо протилежного. В нім не те що захсвали ся давні форми на *ь* (= сучасн. *ї*) в *генет. одн.* і *номінат.*, *акузат.* *множ.* імен ж. р. з пнем на *ja*, а також в *акуз.* *множ.* імен м. р. з пнем на *ja* (*ja*), але кінцівки цих форм (на *ь=ї*) замінили собою адавня кінцівки форм *номінат.* *множ.* імен муж. р. з останнім пнем (на *ja*), а потім, як побачимо нижче, так само давно проникли теж і в відповідні форми імен з пнями на *i* (є). Таким чином, повторю, українське *i* і великоруське *i* (*и*) в розгляджених формах дає лише цілком випадковий збіг звуків, однакових фізіологічно, але вовсім різннх своїм етимологічним характером і походжен-

ням, так що заміна тут українського *і* через *и* (*ы*) з'явилась би штучним підновленням цих форм на великоруській взірець, щоб-то „обрусенієм“ їх, а не навпаки — як може хто гадає.

Удаюсь тепер до категорії власне *секундарних* форм „мякої“ деklinації в укр. яз., де теж узяла гору кінцівка на *и=і*.

II. До властиве *секундарних* по своему звуковому складу відмінкових форм речивників „мякої“ деklinації, що подібують ся тепер на ґрунті українського діалекту, належать всі ті форми сказаної деklinації, що колись кінчали ся на *и*, *є* або *иє*, а ниньки, з небагатьма винятками, кінчать ся не на прості рефлекси цих звуків — *и* (*ы*), *є* або *іє*, а на *і* (*и=і*) взяте цими формами—1) почасти згідно з відповідними формами великоруськ. діалекту з даних форм твердої деklinації, через що їх і можна з морфологічного погляду назвати *снільно-руськими*, 2) почасти в супротивність відповідним великоруським формам, з давніх форм „мякої“ деklinації I-ої категорії, розглядженим вище; тим їх і можна назвати *спеціально-українськими* формами з морфологічного погляду.

1) До *снілноруських* секундарних форм належать ті форми „мякої“ деklinації, де, окріч руських діалектів, у всіх інших славянських діалектах заховали ся давні кінцівки на *и*; сюди належать:

а) форми *даниву* і *люкатииву одн. імен ж. р.* з пнем на *іє*. В давніх руських пам'ятках дуже рано вже подібують ся ці форми в *ь* зам. давн. *и*: *въ одежь*, *госпожь* *богородиль* (Мшєя 1095 р.), *у тьмьницль* (Кутенек. Ев. XIV в. ¹), *по земль*, *в лодьль* (Лаврен. си. літоп. 1377 ²). Пор. теперішні великоруськ.: *цариль*, *свѣчль*, *бурль*, *надеждль* і т. п. В укр. і галицьк. говірках тут теж *и=ь* зам. *и* (*ы*)=давн. *и* (*і*): *цариль*, *рожі*, *бурі*, *надіі* (Смаль Ст. і Гартнер. Рус. Гр. ст. 85); в полісько-підляських *иє=ь*: на *межіє*, при *зоріє*, при *свічіє* (Япчук. Мар. свадьба, ст. 5, 18, 31, 42). Подібують ся одначе випадки і в *и* зам. *і*, *иє* (*=ь*); напр. галицькі: *землі*, *вівці*, при укр. *землі*, *вівці* (Огозовськ. Studien etc. ст. 124, 128);

¹) Соболевскій. Лекції, 2 вид., ст. 165.

²) Соболевскій. Изсѣд. ст. 8, 9.

але і українські теж: по землі при по землі (Чуб. Тр. I, ст. 51, 127, 156); по неволи при поневолі (Рудченко. Ю. Р. скаски, ст. 98).

б) Форми *мякатию одн. імен м. р.* з п'яма на *ја* (*ја*) і *и* (+*г*), а *серб. роду* з п'яма на *јо* і *јо*. Ці форми з кінцівками на *ь* теж дуже давні в руських діалектах: при Анатолі (Тріодь Моноса Київлянина XII — XIII в.), в стікарарь, вь отць (Тріодь 1811 р.), о князь, вь Галичъ (Єв. 1357), вь монастирь, вь огнь (Лаврен. кодекс літоп. XIV—XV в.) вь многословим своимь (Пандекты 1296 р.), вь сонць (Єв. 1357) (Соболевскій. Лекціи, 2 вид., ст. 163). Пор. вел.-руські форми: на конь, в ячмень; на плечь, на сонць, на листь, вь житьь; але частіш в жив. мові на листь, вь жить. В українських і галицьких говірках теж *ь=і*: в купілі, в танці, в авчяї, в ячмені, на сонці, на плечі, в наріканні, на подвір'ї, на піддаші etc. (Смалъ-Стоцький, ст. 85 і 96); в польсько-підляських: на коніе, на стульціе, в огніе, на країіе і т. інш. (Янчук, ст. 5, 6, 12). Одначе подібують ся випадки і з *и*, напр. галицькі: у хлопци, вітци, на сонци, поли, липи при укр. у хлопцы, вітцы, сонцы, поли, липці, поломї (Огонов. Stud. 121, 124, 128), а також укр. на весилли (sic!) при на весиллі (Рудч. 74).

2) До спеціально-українських секундарних форм належать ті форми „мякої“ деклінації, де давні кінцівки *и*, *є*, *и* замінено кінцівкою *ь* (і), в чому укр. діалект в морфологічній незгоді з велико-руським; сюди належать:

а) форми *намінат.* і *акузат.* *двійні імен ж. р.* на *ја і і* і *серб. р.* на *јо, јо*. Ці форми в великоруському і в усіх інших славянських діалектах (з небагатьма винятками) кінчили ся і кінчать ся на давнє *і* і його рефлекс. А в укр. діалекті заміна в цих формах давн. кінцівки *и* (=фонетичн. *ы* і *ѣ*) на кінцівку *ь* (і) дуже ймовірна вже в XII — XIII в. і хоч в писаних пам'ятках останнє конче витісняло ся традиційним церк.-слав. *и*, одначе подібують ся випадки і з *ь*: двь п'ятиць (Пантелейм. Єв. XII — XIII в. Соболевск. Лекціи, ст. 165).

В сучасних укр. і галицьк. говірках, з дуже рідкими винятками, панує *і* (=ь) зам. давн. *и* (=фонетичн. *ы*): ножниці, дві птиці; двері (пор. теж давнє-польське *dzwugze*, (Шаранатацьк. біблія), лужиц. *durje*, чеськ. *dvéře*, але в *dvéři*), дві

ночі, плечі, очі (Смалъ-Стоцький и Гартн. Рус. гр. 102). Одначе в галицьких побіч і чути часом в певних випадках теж і м: *двери, плечи, очи* (См.-Ст. і Гартн. 99, 101, 103). Подібують ся тако ж вагання, хоч може тільки в транскрипції і в укр. говірках: *двери* (Куліш. Зам. о Ю. Р., т. II, ст. 18, 29 і 84), але тільки *двері* (Рудченко. Ю. Р. сказки, 17, 101, 103, 111, 170, 171; Чуб. т. I, 86, 211), потім *плечи і плечі* (Чуб. Тр. т. I: 92, 123, 143 і 95).

б) Форми *генет.*, *дат.* і *льокат. одн.* і *номін.*, *акузат. множ.* імен. ж. р. в п'яти на *ѣ* (ѣ), *р* (+ѣ) і *е* (+ѣ). Ці форми в різних слов'янських діалектах (не лічучи українського) в іменах в різних п'яти по рівним відмінкам кінчать ся то на *і*, то на *е*, то на *і і е* (або *ь*), то нарешті на *ь* (і його рефлекс). З цих форм кінчать ся:

а) виключно на *і*: *генет. одн.* чеські *жості, доегу*; серб. *ноѣи, ѣери*; словін. *посі, ресі*; *дат.*, *льокат. одн.*: перк.-слав. *кости, матери, църкви*; в лужнц. *кобѣи, маѣгѣи, сѣркѣи*; серб. і словін. *кості, матегі, цркві*; *генет.*, *данив і льокат. одн.*: великоруськ. *кости, соли, матери, крови*; польськ. *kości, soli, macierzy, krwi*; *номін. акуз. множ.*: великоруськ. *кости, соли, матери, церкви*.

б) виключно на *е*: *генет. одн.* перк.-слав., серб. і словін. *матере, матере*; чеськ. *mátere, sŕkve*; *номін.*, *акузат. множ.* чеські *mátere, sŕkve*; серб., словін. *matere, цркве, сѣркве*; польськ. (в деяких словах) *macierze, cerkwie*, і теж *dlonie, kapiele, twarze, rozkosze* і т. п.

в) То на *і* то на *е* (або *ь*): *генет. одн.* чеськ. *rozkoš-ě, holeň-ě*, (деякі слова); ід. словін. *heeg-ě, сѣркѣ-ě*; др. рус. *матери-є, крѣви-є*; *лук. одн.* перк.-слав. і др.-рус. *матери-є, крѣви-є*; *номін.*, *акузат. множ.* польськ. *kości, je, posy, e, rjesy, e*; чеськ. *rozkoš-ě, holeň-ě*; перк.-слав. і др.-руськ. *матери-є, крѣви-є*. Нарешті

г) тільки на *ь*: *генет. одн.* і *номін.*, *акуз. множ.* в лужнцьк. *маѣгѣе, сѣркѣе, ковѣе, солѣ* і т. п., і теж на *у* (в *і=ь*) після *ц*: *вѣсу, посу, тосу, рјесу*; чеськ. *daně, rianě*, словац. і морав. *jaalě* і т. под.

В південно-руському ланці поява цих форм на *ь* і його рефлекс (ї укр.), а надто форм *номін.-акузат. множ.* — входять в глибоку давнину і постає очевидно під впливом

форм *акузат.-номінат. імен. м. р.* на *ја* (*ја*) і теж на *ї* (*я*) і форм *генет. одн. і номінат.-акузат. множ. імен. ж. р.* на *ја*. В давніх південноруських пам'ятках подібуємо, напр.: *мошъ зам. мошѣ* (написе на хресті 1161 р. і Лаврен. лігон. XIV—XV в.) і *крови зам. крове* (Арханг. Євг. 1092 р. (Собор.-лавоскій. Лекція, 166; Исаѣд. 19, 36). В сучасному південноруськ. мові кінцівки цих форм поділялись по говірках:

а) В галицьких говірках переважають кінцівки на *и* і *є*: *генет. дат., льокат. одн. і номін., акузат. множ.*: *заповіди, кости, ночи, міци, матери, крови, номін.-акузат. множ. гуси, груди* (См.-Ст. і Гартн. 96, Огоновск. 125); *одначе двери і двері (двіймѣ, див. вище), і теж ласощі, хитроші і т. под.* (См.-Ст. і Гартн. 102); так само і в польськ. говірках, де *и* = *почасті* давше *и*, *почасті* давше *ъ*, що замінило давше *и*, при чому в підляських говірках: *заповіді, матері, в печі, але печі* (Янчук 8, 11, 15).

б) В українських говірках півпачи, переважає *і* (= *и*): але й тут деякі слова, переважно в *генет. одн. і в номін.-акуз. множ.*, мають і *ї*, і *и*, *є*, навіть і одно *и* або *є*. В записях з народних уст знати взагалі значне вагання між тими кінцівками, але, без сумніву, найбільшого, в причини записувача, напр. у К. (Куліш. Зап. о Ю. Р. т. II), Р. (Рудченко. Ю. Р. сказки) і Ч. (Чубинській. Труды эксп. т. I) подібуємо такі кінцівки тих форм:

а) на *і* і *и*: *генет. одн. ночи* (Рудч. 153, 215) і *ночи* (Ч. 182), *півночі* (Ч. 111) і *півночи* (К. 80); *печі* (Р. 15, 45, 180, 186), *печи* (К. 19, 20, 34; Р. 40, 130) і *печи* (Ч. 155); *соли* (Ч. 74) і *соли* (Ч. 109; К. 67, 85; Р. 106, 112), *кості* (Ч. 111, 115, 122, 128, 131, 133, 135; Р. 99) і *кости* (Р. 85, 161); *смерті* (К. 50), *смерти* (Ч. 147; К. 151; Р. 71, 121, 127, 128), і *смерты* (Ч. 218), *матері* (Ч. 66, 187; К. 68; Р. 82) і *матери* (К. 53, 55, 79); *датиє*, *льокат. одн. у ночи, ночи* (Ч. 5, 55, 119; К. 43, 49, 63, 97; Р. 37, 62, 67) і *у ночи* (Ч. 94), а також *півночи* (Ч. 91, 111, 119); *номін.-акузат. множ. гусі* (Ч. 62) і *гуси* (К. 19; Р. 10, 210); *хитроші* (Р. 128) і *любощи* (Р. 132).

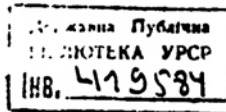
б) тільки на *і*: *генет. одн. болі* (Ч. 52), *постелі* (Р. 77), *из граві* (Р. 60), *жизні* (Ч. 117), *болісті* (Ч. 112, 116, 126), *шероті* (Ч. 121), *за верстаті* (К. 43), *капості* (Р. 68), *крові* (Ч. 115, 116, 121, 131, 135; К. 60, 62; Р. 129); *дат. і льокат.*

одн. у міді (Р. 103), у постелі (Ч. 95), в шерсті (Ч. 192), власті (К. 95), на Русі (К. 61, 62), на печі (Ч. 5; К. 19, 22, 34, 100; Р. 14, 19, 39, 44, 52, 177, 180), у помочі (Ч. 95); матері (К. 33, 42, 52; Р. 82, 181); номін.-акузат. мн.: погубелі (Р. 171) кості (Ч. 91, 120, 125, 126, 155; К. 85), страсті (Ч. 192); на решті тільки на *и*: генет. одн. семі, шести (Ч. 116), веселости (Р. 172), смілости (Р. 202); Січи (Р. 256); дат., льокат. одн.: на осторожности (Ч. 202); номін.-акуз. мн. нощі (Ч. 202); воши (Р. 176), роскоши (К. 84). Таким чином найменше прикладів з кінцівками на одио *і* або *и*; але з цих прикладів тільки семи і шести не мають в живій мові варіантів з *і*. Взагалі можна взяти за правило, що в укр. говірках кінцівки розгляджених форм на *и*, яко простого рефлекса давн. *и* або в ролі заступника давніх *е* и *и*, заховали ся головню в тих випадках, коли цьому *и* не передходили шиплячі шелестівки або сичачі *ц* і *з*. Зрештою кінцівки на *и* і в цих випадках дасть ся завважити головню в генет. одн. (почасті, може під впливом деклінації імен сер. р. з ннем ва *и*: п'яті, десяти і т. под., так само як дитяти, овечати і до них подібні) і при тому в подоби пережитків в певних лишене словах, що майже не мають ніколи варіантів і на *і* (= *и*), — в роді п'яті, шести, девяти, десяти, дванадцяти, двадцяти, семи, восьми і т. інш., потім теж в осеві, почасті також обли, груди, гуси (хоч врідка теж солі, груди, гусі) і т. под. Що ж до тих випадків, коли кінцівкам даних форм передходять *ч*, *ж* *ш*, *ш*, *з*, *ц* (річ, ніч, піч, поміч, неміч, жовч, адобич, заполоч; крадіж, одіж, молодіж, подоріж, мши, вош, роскіш; пригірці; грязь, коломась; міць і т. под.), то в чистоті укр. говірках складані кінцівки сливе завжде мають лишень *і* (= *и*), що заступило собою давне *и*, як сказано було вище, під впливом відповідних форм почасті „мякої“ деклінації з п'яма на *ја* (*ја*) і *ја* (*ја*)¹⁾, а почасті „твердої“ деклінації. Українські ж варіанти *и* в останніх випадках є майже завжде або результат впливу на укр. говірки фонетики сусідніх польських говірок (одежи, річи, нощі — *odzieżu*, *głeszy*, *nosu*), або непоправне написання під впливом морфології велико-

¹⁾ Там-більш, що в живій мові трапляє ся доволі дублетів з обома п'яма (на *і* і *ја*): одіж і одіжа, мши і мша, вош і воша і т. н. (як також нощі і постіла і инш.).

руської (одежи, річи, ночи — з *и=и*, тим що в рос. теж *и, а=и*).

У всякому разі дуже б бажано було встановити певні керуючі критерії в написанні даних форм і взагалі завести більшу консеквентність і дисципліну в українській ортографії, особливо що до написання в різних випадках *і та и*, котрі тепер міняють ся до-скочу на всі лади зовсім так безпідставно часом. А чи-ж можливий правильний літературний розвиток мови без належне упорядкованого і систематизованого правопису її навіть в деталях, — себ-то без того, що звичайно зве ся письменністю („грамотністю“) і без чого кожному, а в тім числі й українському письменству, ніяково й повалити ся в люде.

Друкарські помилки.

В наслідок того, що д. С. Маслов не мав змоги вчасно перечитати коректу, в його неперорізно написану статтю: „Наука Леонтія Карповича в недлю перед Різдом“ викрало ся досить багато помилок. Виправляючи з них найважливі, редакція нехтує ті випадки, де ортографія друкованого тексту кавання Карповича (аживання тої чи іншої з однозначних літер — *Ś i ę, m i a, o i w*) не вповні відповідає ортографії первопису.

	Надруковано:	Повинно бути:
118 ст. 26 ряд. з гори:	въ языку греческомъ	въ языку греческомъ и латинскомъ
119 „ 8 „	na polski ęzyk przelozone.	na polski ęzyk przelozone.
119 „ 18 „	Папфутія	Пафнуція
119 „ 18 „ з долу:	Т. О. Карпова	Г. О. Карпова
119 „ 12 „	Каратаев, № 255	Каратаев, № 257
120 „ 10 „	С. Т. Голубову	С. Т. Голубову
120 „ 4 „	Евангеніе	Евангеліе
122 „ 2 „ з гори:	на к. 103	на к. 103 відв.
123 „ 16 „	оживляющій.	оживляющій
123 „ 19 „	чистоти	чистооти
124 „ 6 „	смерть „всенародная“	смерть „всеродная“
125 „ 15 „ з долу:	целбруеть	целбруеть
125 „ 10 „	мальовані	мальовні
126 „ 2 „	віршів	взірдів
127 „ 5 „	прі празнітко	пріпразнітко
127 „ 2 „	скѣта	скыта

II

128	ст.	8	ряд	в	гори:	пѣнмѹх	пѣнмѹх
128	"	9	"	"	"	того	того
128	"	13	"	в	долу:	БѣѢ	Бѣу
128	"	11	"	"	"	зѣтѹнн	зѣтѹнн
128	"	10	"	"	"	маѣтатѢ	маѣтатѹ
128	"	9	"	"	"	маѣнн	маѣнн
128	"	2	"	"	"	некъмѣнаго	некъмѣнаго
129	"	1	"	в	гори:	некъѣднѣ	некъѣднѣ
129	"	2	"	"	"	маѣтѣнн	маѣтѣнн
129	"	3	"	"	"	вѣзнамокаан	вѣзнамокаан
129	"	4	"	"	"	вѣзнамокаан	вѣзнамокаан
129	"	6	"	"	"	къдѣтѣо	къдѣтѣо
129	"	8	"	в	долу:	Моѣнн	Моѣнн
130	"	7	"	в	гори:	къши	къши
130	"	8	"	"	"	нн	нн
130	"	11	"	"	"	вннн	вннн
130	"	8	"	в	долу:	нннн	нннн
130	"	1	"	"	"	почѣшнн	почѣшнн
131	"	1	"	в	гори:	Тѣ тѣнн	Тѣтѣнн
131	"	2	"	"	"	пѣршнн	пѣршнн
131	"	4	"	"	"	неѣеннн	неѣеннн
131	"	6	"	"	"	Тѣмѣ тоѣ	Тѣмѣтоѣ
131	"	6	"	"	"	рѣкого	рѣкого
131	"	12	"	"	"	обѣженнн	обѣженнн
131	"	12	"	в	долу:	зѣлаужннн	зѣлаужннн
131	"	3	"	"	"	кътѣ	кътѣ
131	"	2	"	"	"	вннн вннн	вннн вннн
132	"	5	"	в	гори:	некъмѣнннн	некъмѣнннн
132	"	13	"	в	долу:	кътѣ	кътѣ
133	"	5	"	в	гори:	пѣдѣнн	пѣдѣнн

III

133 ст. 6 ряд. в долу:	и йлауҳ	и йлауҳ
133 " 5 " "	дйшкзны	дйшкзны
133 " 3 " "	кѣкѣнсты	кѣкѣнсты
134 " 10 " в гори:	дѣци	дѣци
134 ст. 3 " в долу:	дйсны	дйсны
135 " 12 " в гори:	шного	шного
135 " 13 " "	пони	пони
135 " 7 " в долу:	достат'наух	достат'наух
136 " 5 " в гори:	дѣомки	дѣомки
136 " 15 " "	станю	станю
136 " 10 " в долу:	сквдццѣтко	сквдццѣтко
136 " 5 " "	зѣккы	зѣккы
136 " 3 " "	зѣзаного	зѣзаного
136 " 2 " "	к садѣ сѣккобоми	к садѣ сѣккобоми
136 " 2 " "	и то'	и то'
137 " 1 " в гори:	шдѣрѣкѣ	шдѣрѣкѣ
137 " 2 " "	шгѣдѣкши	шгѣдѣкши
137 " 6 " "	которм	которм
137 " 6 " "	настыромл	настыромл
137 " 13 " "	уѣне	уѣне
137 " 14 " "	и сѣшати	и сѣшати
137 " 11 " в долу:	кндѣти	кндѣти
137 " 9 " "	чѣобѣѣстѣ	чѣобѣѣстѣ
137 " 5 " "	мѣнца	мѣнца
137 " 5 " "	скон'''	скон'''
138 " 6 " в гори:	показыѣ(а)ли	показыѣ(а)ли
138 " 14 " в долу:	нѣлѣпѣ	нѣлѣпѣ
138 " 10 " "	зѣтарѣдѣти	зѣтарѣдѣши
138 " 7 " "	иши	иши
139 " 2 " в гори:	принѣсѣш	принѣсѣш

IV

139	ст. 2	ряд. в горш:	распрости'таго	роспрости'таго
139	7	.	мѡны	мѡны
139	8	.	немымѡны	немымѡны
139	9	.	примѣски	примѣско
139	9	.	которы	которы
139	11	.	мѣнотрѣного	мѣнотрѣного
139	12	.	и шатѡ	и шатѡ
139	15	.	ожидати	ожидати
139	7	в долу:	идати	идати
139	6	.	его ест'ны	его ест'ны
139	2	.	дш'ны	дш'ны
140	2	в горш:	добро хо'не	доброхо'не
140	7	.	ем'ро точны	ем'ро тѣчны
140	8	.	акѡ	акѡ
140	14	.	идати	идати
140	8	в долу:	градѣ	градѣ
140	5	.	немымѡных	немымѡных
140	5	.	добродѣств	добродѣств
141	3	в горш:	примѣсти	примѣсти.

Зміст 2-ої книги „Записок Українського Наукового Товариства в Києві.“

	Стор.
1. Павло Житецький. До ювілею 45-літньої наукової діяльності. В. Перетц	3
2. Українські шестидесятники. І. Стешенко	39
3. До питання про піанічні перекази за княгиню Ольгу. А. Шахматов	84
4. Київський уривок псалтиру XIV віку. В. Адріанова.	95
5. Український збірник XVII—XVIII ст. М. Петров.	105
6. Наука Леонтія Карповича в неділю перед Різдом. С. Маслоє	117
7. Єлевферіаська редакція „Сказанія о 12-ти пятницяхъ“ і український список „Сказанія“ р. 1604. С. Шевченко	142
8. „Хождєніє Богородицы по мукамъ“ в нових українських списках XVII—XVIII в.в. О. Назаревський	173
9. Ще за пісню про Петра Сагайдачного і Мамайи	217
10. Причинки до характеристики давнього Київського бурсацтва. А. Лобода	232
11. До питання про стосунок українських дум до південно-славянського епосу. Б. Тимченко	239
12. До правопису деяких форм „мякої деклінації“ в українській мові Н. Михальчук.	248

Inhalt des 2. Bandes.

	Ss.
1. Paul Žytecky. Zum 45 jährigen Jubiläum seiner wissenschaftlichen Tätigkeit, von Prof. W. Peretz	3
2. Ukrainische Publizisten aus den 60-iger Jahren, von J. Štaseňko	39
3. Zur Frage von den nordischen Ueberlieferungen von der Fürstin Olga, von Akad. A. Šachmatew	84
4. Kiewer Bruchstück eines Psalters aus dem XIV. Jahrh., von W. Adrianewa	95
5. Eine ukrainische Sammelschrift aus dem XVII—XVIII. Jahrh., von Prof. M. Petrow	105
6. Predigt am Sonntag vor Weihnachten von Leontius Karpowic gehalten, von S. Mastew	117
7. Eleutherische Redaction der „Legende von den 12 Freitagen“ und ukrainische Abschrift derselben aus dem J. 1604, von S. Šewcenko	142
8. „Wanderung der Mutter Gottes am Orte der Höllenqualen“ in neuen ukrainischen Abschriften aus dem XVII—XVIII. Jahrh., von A. Nasarewsky	173
9. Beitrag zum „Lied von Peter Sahajdacny“, von J. Kamanin	217
10. Zur Charakteristik der alten Kiewer „Bursa“, von Prof. A. Łebeda	232
11. Zur Frage der Beziehungen d. ukrainischen „Dumen“ zum südslavischen Volksepos, von E. Tymcenko	239
12. Zur Orthographie einiger Formen der „weichen Declination“ in der ukrainischen Sprache, von C. Michaleuk . . .	248

1. ...
2. ...
3. ...
4. ...
5. ...
6. ...
7. ...
8. ...
9. ...
10. ...

ИСТОРИЯ НАУКИ

1. ...
2. ...
3. ...
4. ...
5. ...
6. ...
7. ...
8. ...
9. ...
10. ...

1. ...

2. ...

3. ...

4. ...

5. ...

6. ...

7. ...

8. ...

9. ...

10. ...

11. ...

12. ...

13. ...

14. ...

15. ...

16. ...

17. ...

18. ...

19. ...

20. ...

21. ...

22. ...

23. ...

24. ...

25. ...

26. ...

27. ...

28. ...

29. ...

30. ...

31. ...

32. ...

33. ...

34. ...

35. ...

36. ...

37. ...

38. ...

39. ...

40. ...

Збірник

Українського Наукового Товариства в Києві

ВИХОДИТИМУТЬ ВІД Р. 1900.

Передплата на першу серію: 5 р. з пересилкою в Росії
за кордон—6 р., для студентів, учеників, народних уміс-
лів—3 р., для членів Товариства 2 р.

Приймається передплата в бюро Товариства, при редакції
„Л. Н. Вістника“, В. Володимирська, № 28.

Збірник

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА У ЛЬВОВІ

український науковий збірник

присвячений переважно українській історії, філології і філософії,
виходить під редакцією М. Грушевського що для першої
серії—15 аркушів (XVII РК ЕНЦИКЛОПЕДИЯ).

Розсилає з наук історичних і філологічних, на даний час, по-
регла частково українських й інших (до двох частин), а також
опісля й реферати з наукової літератури, що допомагає вивченню

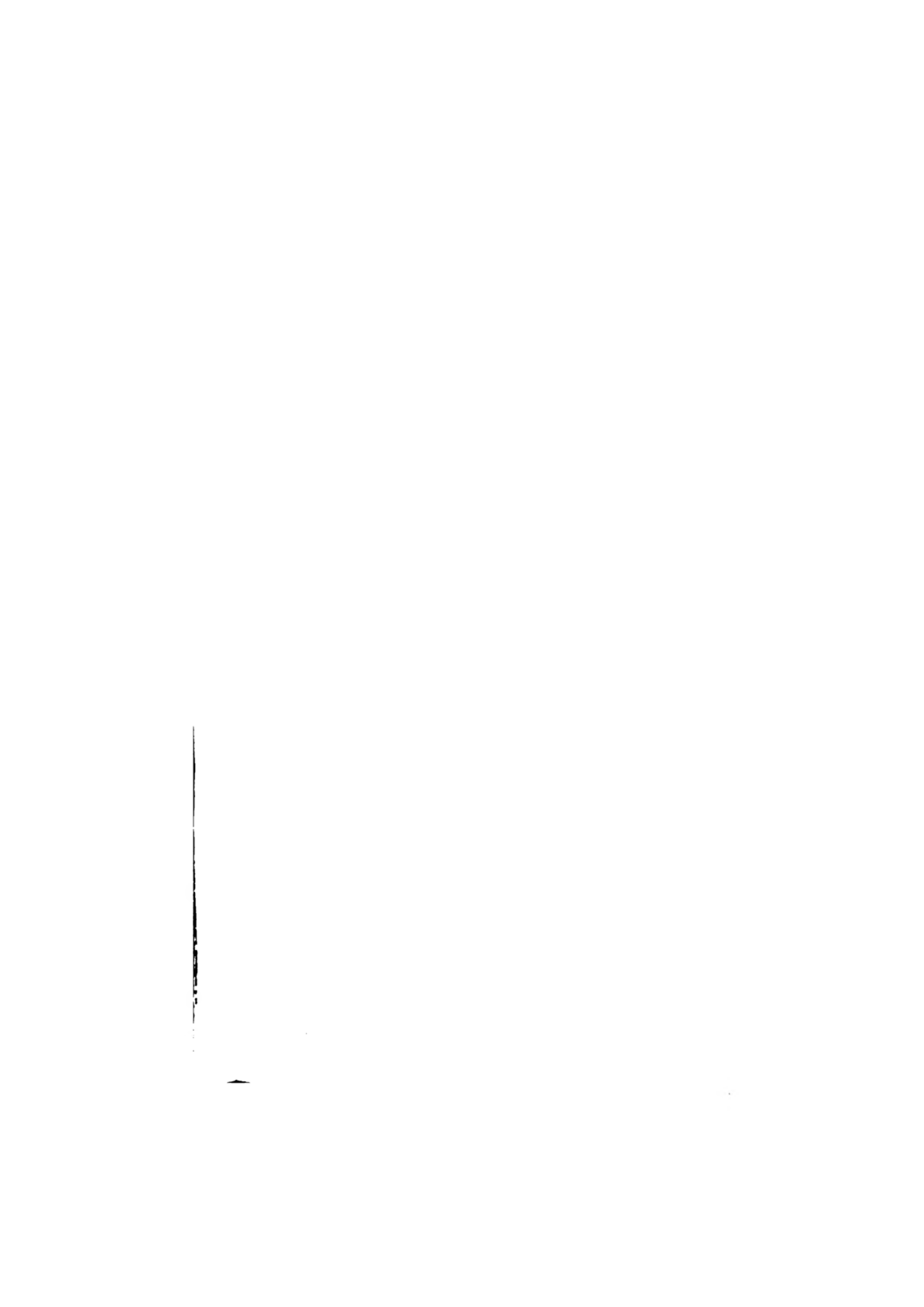
Передплата в Росії 6 р. на рік, подвійні випуски—12 р. 50 к.

Передплату приймає контора Літературно-Наукового
Б. Володимирська, № 28. Там же можна дізнатися про

Vertical line on the left side of the page.

Horizontal line near the top of the page.

Small horizontal mark near the bottom right of the page.

1

1

1

Acme
Bookbinding Co., Inc.
300 Summer Street
Boston 10, Mass.

BE CHARGED
THIS BOOK IS
THE LIBRARY
LAST DATE
RECEIPT OF
DOES NOT
EVER FROM

